

MIKAEL GILLJAM & SÖREN HOLMBERG

Väljarna inför 90-talet

NORSTEDTS JURIDIK

NORSTEDTS JURIDIK

ingår i C.E. Fritzes AB,
som också ger ut böcker under namnen
Allmänna Förlaget
Aktuell Juridik
Publica

Adress till förlaget:

C.E. Fritzes AB, Box 6472, 113 82 Stockholm
Fax 08-20 50 21, telefon 08-690 90 90

Beställningar:

Fritzes kundtjänst, 106 47 Stockholm
Fax 08-20 50 21, telefon 08-690 90 90

Väljarna inför 90-talet

Mikael Gilljam och Sören Holmberg

Upplaga 1:1

ISBN 91-38-50189-9

© 1993 författarna och C.E. Fritzes AB

Omslag: Rolf Hernegren

Tryck: Gummessons Tryckeri AB, Falköping 1993

Väljarna inför 90-talet utgör rapport nr 14
i Statistiska Centralbyråns skriftserie *Valundersökningar*.

Att mångfaldiga innehållet i denna bok,
helt eller delvis, utan medgivande av
C.E.Fritzes AB, är förbjudet enligt
lagen (1960:729) om upphovsrätt till
litterära och konstnärliga verk.
Förbudet gäller varje form av mångfaldigande:
genom tryckning, kopiering, bandinspelning etc.

Förord

Väljarna inför 90-talet handlar om väljare och val i Sverige under mer än ett tredjedels århundrade. Boken har skrivits inom ramen för det valforskningsprogram som sedan snart 40 år bedrivs vid Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet. Analyserna och resultaten bygger på en serie intervjuundersökningar med väljare som har genomförts i samarbete med Statistiska centralbyrån vid samtliga ordinarie riksdagsval och folkomröstningar sedan 1956.

Under arbetet med boken har vi fått mycket hjälp och många goda råd och synpunkter. Vi vill först och främst tacka Per Hedberg och Anna-Gun Andersson. Per Hedberg har varit forskningsassistent med ansvar för kodning, filbyggande och databearbetningar. Anna-Gun Andersson är forskningsprogrammets sekreterare och har ansvarat för administration och utskrifter. Inger Lindberg, Henrik Selin och Lena Wängnerud har snabbt och effektivt kodat de 2696 intervjuformulären.

Intervjuerna med de slumpvis utvalda väljarna har genomförts av Statistiska centralbyråns 180 intervjuare. Olle Johansson i Stockholm och Michael Nilsson i Örebro har ansvarat för arbetet inom SCB.

Martin Bennulf, Peter Esaiasson och Maria Oskarson har under vägen från idéer till färdigt bokmanuskript visat stor generositet med såväl avrådan som tillrådan.

Boken innehåller 32 korta men faktaspäckade kapitel. Mikael Gilljam har skrivit kapitel 2-5, 8, 13-15, 20-21 och 24-31 och Sören Holmberg kapitel 6-7, 9-12, 16-19 och 22-23. Kapitel 1 och 32 har skrivits gemensamt.

Till sist vill vi tacka Bo Särllvik som under 1950- och 1960-talen lade grunden till och byggde upp det svenska valforskningsprogrammet. Boken *Väljarna inför 90-talet* tillägnas Bo Särllvik på hans 65-årsdag 1993.

Göteborg i november 1992

Mikael Gilljam   Sören Holmberg

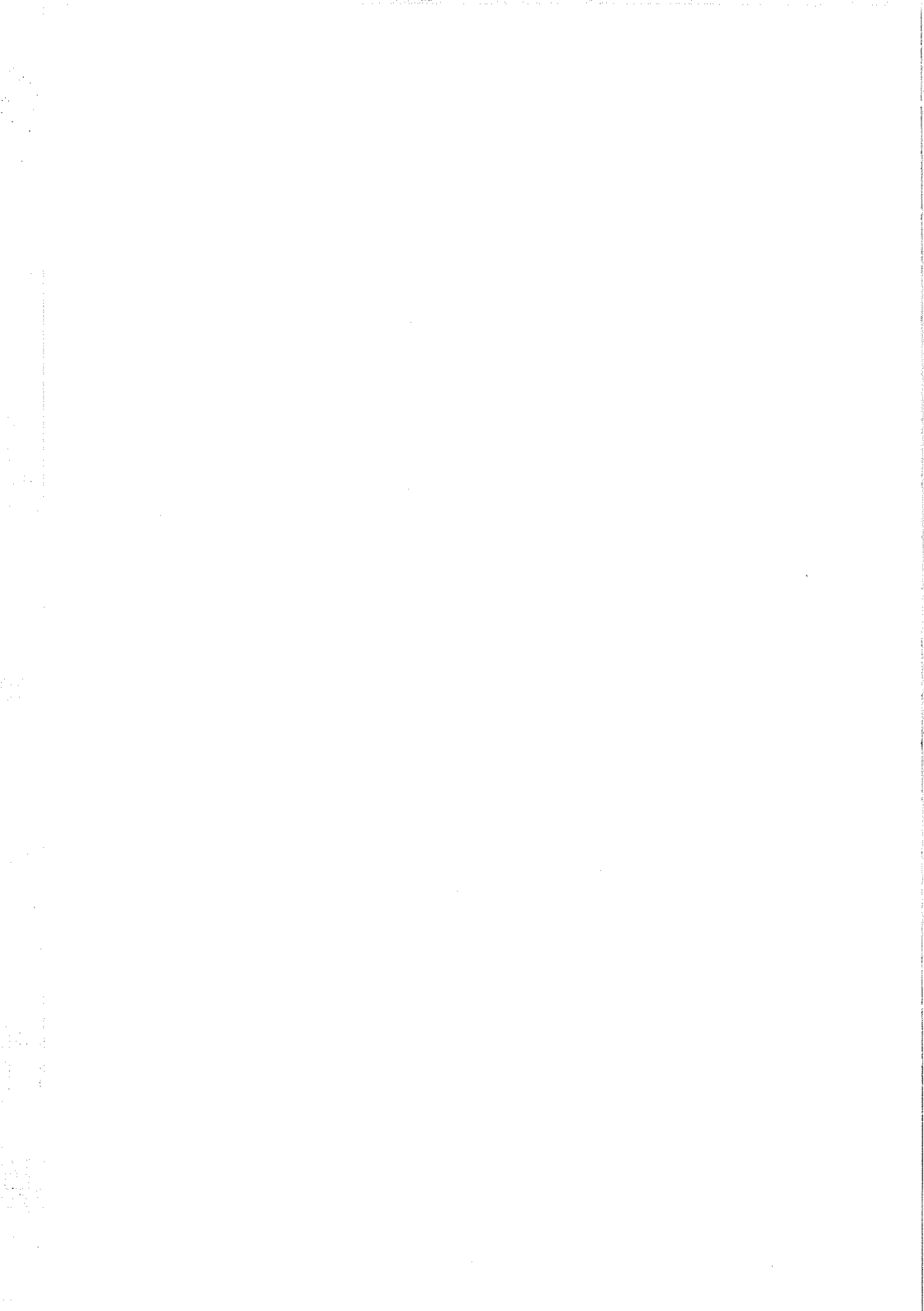

Innehåll

Förord 5

- 1 Väljarna i centrum 9
  - 2 Förspelet 13
  - 3 Valrörelsen 18
  - 4 Väljarna möter partierna 22
  - 5 Betyg på valrörelsen 27
  - 6 Luddiga partiprofiler 32
  - 7 Osäkra väljare 43
  - 8 Valutgången 50
  - 9 Röstsplittring 56
  - 10 Valdeltagande 62
  - 11 Rekordmånga partitytare 70
  - 12 Förstagångsväljare 82
  - 13 Väljarna förklarar sig 88
  - 14 Partiledarna som dragplåster 98
  - 15 Taktisk röstning 109
  - 16 Plånboksröstning 114
  - 17 Åsiktsröstning 123
  - 18 Högervind 133
  - 19 Grön kollaps 143
  - 20 Vita vindar 148
  - 21 Världspolitik 152
  - 22 EG-opinionen 159
  - 23 Partier i nedan 169
  - 24 Manligt och kvinnligt 185
  - 25 Generationsskillnader 191
  - 26 Klassröstning 196
  - 27 Sektorsröstning 206
  - 28 Boenderöstning 211
  - 29 Sveriges politiska geografi 216
  - 30 Kyrkfolket 222
  - 31 Partiernas väljare 226
  - 32 Väljarna inför 90-talet 234
- Litteratur 243

1 Väljarna i centrum

Valdagar är demokratins högtidsdagar. Då står väljarna i centrum. I representativa demokratier som den svenska med få folkomröstningar och gemensam valdag för riksdags- och kommunval infaller dock högtidsdagarna förhållandevis sällan. Svenska väljare får inte chansen att tycka till och eventuellt kasta ut misshagliga partier och politiker lika ofta som väljarna i många andra länder. Desto viktigare är det därför att väljarnas röst – när den äntligen hörs vart tredje år – avlyssnas med ett öppet sinne.

När partier och massmedier drar igång eftervalsdebatterna är emellertid opartiskhet och allsidighet inga självklarheter. Snarare tvärtom. Partiska tolkningar och politiskt passande förklaringar till valutslagen är legio. Politiker vet att ett val inte är vunnet eller förlorat förrän man också vunnit eller förlorat eftervalsdebatten. En valseger kan förgyllas och en valförlust bortförklaras. Det gäller att etablera den för den egna sidan mest positiva tolkningen av valutgången. Striden gäller vad väljarna ville i valet – vilket budskap de sände till politikerna och vilket mandat regeringsbildaren faktiskt fick.

Reagans triumf över Carter i 1980 års amerikanska presidentval och socialdemokraternas och Olof Palmes segerval i Sverige 1982 är två bra exempel på när segraren inte fick det mandat han och andra uppfattade att han fått. Reagans seger 1980 berodde inte på att folkopinionen i USA hade förskjutits åt höger och stod bakom det som kom att kallas »reaganomics». Amerikanska valforskare har visat att folkopinionen tvärtom försköts något åt vänster 1980 och att Reagans vinst främst orsakades av Carters brist på popularitet och på den amerikanska gisslan i Iran. Socialdemokraternas valseger 1982 var på motsvarande sätt inte orsakad av en vänsterförskjutning av den svenska opinionen. Sanningen var den omvända. Den svenska opinionen förändrades åt höger under 1980-talets första år. Olof Palme vann valet 1982 trots höger vinden. Huvudorsaken till segern var den dåliga ekonomin och väljarnas större förtroende för socialdemokraternas möjligheter att lösa sysselsättningsproblemen.

Det svenska valet 1991 har också givits mycket bestämda tolkningar. Det har talats om ett mandat för systemskifte. Moderaternas och ny

demokratis framgångar har tolkats som tecken på en högervåg; i ny demokratis fall spetsat med tolkningen att främlingsfientligheten är på fram-marsch i Sverige. Kds intåg i riksdagen har uppfattats som ett bevis för moralkonservativa strömningar och ett ökat intresse för etik och livs-skådningsfrågor. Miljöpartiets förlust har på ett liknande sätt tolkats som att miljöengagemanget i Sverige är på retur. Socialdemokraternas storför-lust har av dem själva i första hand tillskrivits den ekonomiska konjunktur-en och inte missnöje med grundläggande socialdemokratiska värdering-ar.

Huvudsyftet med den typ av undersökning som rapporteras i den här boken, och som har genomförts på liknande sätt av oberoende forskare vid Göteborgs universitet sedan valet 1956, är inte att agera domare i tolk-ningstvister. Den rollen kan och bör inte statsvetare inta. Tanken med boken är istället att förse debatten med ett allsidigt material och att seriöst och systematiskt studera de eviga valfrågorna om varför det gick som det gick i valet och vad det är som bestämmer hur människor röstar i politiska val. Större delen av analyserna gäller 1991 års val, men trender och utvecklingslinjer ända tillbaka till 1950-talet ges också stort utrymme. Som sig bör i en valbok är det väljarna som står i centrum.

* * *

Valundersökningen 1991 har liksom sina föregångare genomförts i sam-arbete mellan Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet och Statistiska centralbyrån i Stockholm och Örebro. Den första riksom-fattande undersökningen genomfördes 1956 och valet 1991 är det tolfte i ordningen som har blivit föremål för den här typen av kartläggning. De svenska valundersökningarna utgör tillsammans med motsvarande under-sökningsserie i USA det bästa och mest omfattande materialet i världen för studier av val och väljarbeteende.¹

Valundersökningarna har alltid genomförts i form av besöksintervjuer. Uppläggnings- och urvalsdesign har däremot varierat. Sedan 1973 är undersökningarna upplagda som rullande tvåstegspaneler, vilket innebär

1. Intervjuundersökningar med väljare genomfördes också vid folkomröstningen om ATP 1957 och folkomröstningen om kärnkraft 1980 men inte vid det extra riksdagsvalet 1958. Undersökningarna har letts av Jörgen Westerstahl (1956), Bo Särilvik (1956–1973), Olof Petersson (1973–1976), Sören Holmberg (1979–1991) och Mikael Gilljam (1985–1991). Undersökningarna finansieras sedan 1960 av riksdagen via ett anslag till den officiella valstatistiken. Datamängderna finns tillgängliga vid dataarkivet *Svensk Sambälls-vetenskaplig Datatjänst (SSD)* i Göteborg.

att halva urvalet i 1988 års undersökning återintervjuades 1991 medan den nya halvan 1991 kommer att kontaktas för intervju 1994. Hälften av intervjupersonerna kontaktas före valet och den andra halvan efter valet. Personerna i förvalsurvalet får dessutom besvara en kort brevenkät direkt efter valet.²

Valundersökningens population är röstberättigade svenska medborgare mellan 18 och 80 år boende i Sverige. Ur populationen drogs ett obundet slumpmässigt urval på 3558 personer (nettourval) som i sin tur består av tre delar: ett panelurval med 1716 personer som ingick i 1988 års undersökning, ett tilläggsurval med 128 förstagångsväljare (eftersom panelurvalet av naturliga skäl saknar förstagångsväljare) samt ett nytt urval bestående av 1714 personer. Sammanlagt genomfördes 2696 intervjuer – 1159 före valet och 1537 efter valet. De personer som intervjuades före valet fick också, som nämnts, besvara en kort brevenkät direkt efter valet.³ Efter vägning, med hänsyn till att de personer i panelurvalet som inte lät sig intervjuas 1988 drogs med halv urvalssannolikhet, fastställdes antalet intervjupersoner i 1991 års undersökning till 2730.

Statistiska centralbyråns fältarbete startade i mitten av augusti och pågick till slutet av oktober. Det stora flertalet intervjuer gjordes vid hembesök, men 249 svårantäffade eller upptagna personer ställde endast upp för en förkortad intervju via telefon.⁴ En fullständig besöksintervju tog i genomsnitt 79 minuter att genomföra.

Bortfallet i 1991 års valundersökning blev 24,2 procent. I det närmaste tre fjärdedelar av bortfallet består av personer som vägrade att låta sig intervjuas (17,5 procent). Skillnaden i bortfall mellan olika väljargrupper är i de flesta fall obetydlig. Den största skillnaden i bortfall återfinns mellan röstare och icke-röstare – 21,3 procent bland de som gick och röstade mot hela 45,4 procent bland soffliggarna.

Partiernas valresultat i 1991 års riksdagsval avspeglas mycket väl bland de personer som intervjuades i väljarundersökningen. Den genomsnittliga

2. Valundersökningarnas urval har ökat successivt – från cirka 1200 personer 1956 till omkring 3700 personer i de senaste undersökningarna. Samtidigt har bortfallet ökat – från 5–8 procent i de första undersökningarna till dagens 20–25 procent. De olika undersökningarnas utformning och genomförande finns beskrivet i respektive undersöknings *Tekniska rapport*. Se även Gilljam och Holmberg (1990:12–16).

3. Av de personer som intervjuades före valet var det endast 6,9 procent som inte besvarade brevenkäten.

4. Av dessa 249 intervjuer var det 111 som endast innehöll frågor om partival 1988 och 1991 (extremt förkortad intervju).

12 Väljarna i centrum

avvikelsen mellan de enskilda partiernas valresultat och röstandel i valundersökningen var endast 0,3 procent (se tabell 1.1).

Tabell 1.1 *Partifördelningen i valundersökningen och i valmanskåren vid valet 1991 (procent)*

parti	1991 års valundersökning	1991 års valresultat	differens
v	3,5	4,5	-1,0
s	37,5	37,7	-0,2
c	8,8	8,5	+0,3
fp	9,2	9,1	+0,1
m	21,9	21,9	±0,0
kds	7,6	7,2	+0,4
mp	3,7	3,4	+0,3
nyd	7,1	6,7	+0,4
övriga partier	0,7	1,0	-0,3
summa procent	100,0	100,0	
antal intervjuade	2371		

Kommentar: Antalet intervju personer i 1991 års valundersökning som röstade i riksdagsvalet var 2495. Av dem uppgav 82 (3,3 procent) inte vilket parti de röstade på medan 42 (1,7 procent) uppgav att de hade röstat blankt.

Framförallt vänsterpartiet men också socialdemokraterna är något underrepresenterade bland de personer som ställde upp för intervju i 1991 års valundersökning. Moderaterna fick exakt samma röststöd i valundersökningen som i valet medan resterande partier är något överrepresenterade.

En mer utförlig redogörelse för uppläggning och genomförande av 1991 års valundersökning återfinns i boken *Valundersökning 1991. Teknisk rapport* (Gilljam, Holmberg och Hedberg, 1993).

2 Förspelet

Mellanvalsperioden 1988–1991 blev i flera avseenden den mest turbulenta och omvälvande under hela efterkrigstiden. I Östeuropa rämnade de kommunistiska samhällsbyggena ett efter ett och i Mellanöstern kunde FN-trupper med USA i spetsen genom en massiv krigsinsats driva ut Irak ur det ockuperade Kuwait.

I Sverige började den ekonomiska krisen göra sig påmind samtidigt som det fattades viktiga beslut i flera stora politiska frågor. Regeringen Carlsson avgick och efterträdde sig själv alltmedan socialdemokraterna undan för undan förlorade stöd i väljaropinionen. Under perioden ökade antalet potentiella riksdagspartier från sex till åtta.

De dystra ekonomiska framtidsutsikterna framkallade det ena besparingsförslaget efter det andra. På våren 1989 förvandlades finansminister Feldts planerade momshöjning till en uppgörelse med centerpartiet om ett införande av »tvångssparande». I februari 1990 avgick regeringen interimistiskt och finansministern för gott sedan riksdagen hade motsatt sig ett nytt, omfattande sparpaket. Knappt två månader senare tackade finansutskottets ordförande Anna-Greta Leijon för sig sedan regeringen tillsammans med folkpartiet beslutat höja momsen och överge de socialdemokratiska vallöftena om utbyggd föräldraförsäkring och en sjuätte semestervecka. I oktober 1990 presenterade regeringen ännu ett krispaket som bl.a. innehöll en försämring av sjukförsäkringen, kraftiga nedskärningar i den statliga administrationen samt en tydlig signal om att Sverige var på väg att söka medlemskap i EG.

Den socialdemokratiska partikongressen i september 1990 skapade förutsättningar för politiskt handlande i flera viktiga frågor. Ingvar Carlssons kongresstal i förening med regeringens krispaket månaden efter banade vägen för Sveriges ansökan om EG-medlemskap som lämnades in den 1 juli 1991. S-kongressens nej till en »förtida» kärnkraftsavveckling och ja till en Öresundsbro ledde fram till en energiöverenskommelse mellan regeringen och mittenpartierna i början av 1991 och ett riksdagsbeslut i brofrågan ett halvår senare. Kongressens ja till reklam-TV medförde att anbudsförfarandet för en tredje, reklamfinansierad markkanal kunde inle-

das under våren 1991. Av andra viktiga politiska beslut under mellanvalsperioden kan nämnas skärpningen av reglerna för asylsökande i december 1989 samt – sist men naturligtvis inte minst – »århundradets skatteöverenskommelse» mellan socialdemokraterna och folkpartiet en månad tidigare.

När det gäller de politiska partierna bjöd mellanvalsperioden på flera överraskningar. Det stabila svenska fempartisystemet – som hade fått sig en törn redan vid miljöpartiets intåg i riksdagen 1988 – skakades nu om ordentligt. Socialdemokraterna decimerades med som mest en dryg tredjedel av sitt stöd i opinionsmätningarna samtidigt som det »pånyttfödda» kds och det nybildade ny demokrati fick luft under vingarna. Inom borgerligheten stärkte moderata samlingspartiet sin ställning och partiledaren Carl Bildt framstod alltmer som den självklare utmanaren till statsministerposten. Under 1990 gjorde sig vänsterpartiet av med det belastande tillnamnet kommunisterna medan folkpartiet gick motsatt väg och lade till det tidsenliga »suffixet» liberalerna. En samstämmig kör av opinionsmätare kunde samtidigt berätta att väljarnas osäkerhet om partisympatier och röstningsintentioner var större än någonsin.

Den verkliga långköraren under mellanvalsperioden var socialdemokraternas successiva tillbakagång i opinionsmätningarna. Utvecklingskurvan över andelen s-sympatisörer kan liknas vid en backhoppningsbacke: först en lång utförlöpa från 43–44 procent direkt efter valet 1988 till katastrofnoteringar kring 27–28 procent under våren 1991; därefter följde en återhämtning på 3–4 procentenheter fram till sommaruppehållet.

För ledarskribenter och opinionsmätare låg det naturligtvis nära till hands att knyta samman de särskilt branta avsnitten längs den socialdemokratiska utförlöpan med den dagspolitiska händelseutvecklingen: Tvångssparandet i maj 1989, skatteöverenskommelsen med folkpartiet i november samma år, regeringskrisen, löftesbrotten och Anna-Greta Leijons avgång under vintervintern 1990 samt omsvängningarna på den socialdemokratiska partikongressen och försämringarna i sjukförsäkringen ett halvår senare kan alla kopplas ihop med trappsteg eller hack i Sifo:s, Temo:s och SCB:s opinionskurvor. SCB:s undersökningar visade dessutom att utflödet från socialdemokraterna ändrade riktning under mellanvalsperioden. Till en början gick de största opinionsförlusterna till vänsterpartiet kommunisterna och gruppen osäkra medan de mot slutet främst gick till ny demokrati, moderaterna och folkpartiet.

Kristdemokratiska samhällspartiet, kds, började vädra morgonluft under mellanvalsperioden. Partiet – som sedan bottennoteringar 1,36

procent i valet 1976 gjort fyra, om än blygsamma, framgångsval i rad – tog redan i samband med valet 1988 ett första kliv på väg mot riksdagen. Partiet ökade till 2,9 procent av rösterna i valet 1988 samtidigt som stödet i opinionsundersökningarna nästan tredubblades mellan försommar- och eftervalsmätningarna. Enligt 1988 års valundersökning kunde framgången till stor del förklaras av partiledaren Alf Svenssons populartiet, miljöfrågans dominans i valdebatten och den förhållandevis stora andelen kds-sympatisörer som vågade riskera att »kasta bort» sin röst. Röstökningen från 2,3 procent 1985 till 2,9 procent 1988 innebar att kds passerade den betydelsefulla 2,5-procentsspärr som berättigar till statligt partistöd. Gränspasseringen användes dessutom som motivering när Sveriges Radio i december 1990 för första gången beslöt tillåta att ett parti utanför riksdagen skulle få delta i den stora partiledardebatten två dagar före valet.

Kds andra kliv mot riksdagen inleddes på hösten 1990 och kom att pågå ända in i valrörelsen året därpå. Opinionsstödet ökade successivt från 3–4 procent på försommaren 1990 till toppnoteringar under våren 1991 på 11,5, 8,4 och 7,1 procent hos respektive Temo, Sifo och SCB. Enligt uttalanden av kds-företrädare berodde framgångarna till stor del på partiets politik i etik- och moralfrågor samt på den stora publiciteten för Alf Svensson vid hans framträdanden på bl a partiveckan i Sundsvall och i Almedalen på Gotland sommaren 1990. Mer oberoende bedömare lade i stället tonvikten vid partiets uttunnade profil i de kristna hjärtefrågorna och vid den klart uttalade viljan att ge Sverige en borgerlig regering. SCB:s partisympatiundersökning i maj 1991 visade att två tredjedelar av kds nytillskott hade kommit från de tre borgerliga partierna medan en tredjedel hade hämtats från socialdemokraterna, miljöpartiet och vänsterpartiet.

Mellanvalsperiodens överraskning nummer ett var nog ändå – trots konkurrensen – att Sverige begåvades med ett missnöjesparti. Den 25 november 1990 meddelade företagsledarna Ian Wachtmeister och Bert Karlsson att de hade för avsikt att registrera ett nytt politiskt parti med de tre grundkraven sunt förnuft, personlig frihet och hänsyn till andra. Partiet fick omedelbar draghjälp av TV-programmet *Svar direkt*. Med Bert Karlsson och Ian Wachtmeister i studion presenterade programledaren Siewert Öholm en Sifo-undersökning som visade att 23 procent av svenska folket kunde tänka sig att rösta på det nya partiet. I februari 1991 grundades det nya partiet *ny demokrati* formellt och i juni – bakom lyckta dörrar – hölls den första partistämman.

Ny demokrati bildades vid en tidpunkt då osäkerheten i väljarkåren

hade nått svensk rekordhöjd. På senhösten 1990 redovisade Sifo och Temo toppnoteringarna 21,2 respektive 20,5 procent svenskar utan partisympati. Efter ny demokratis uppdykande på scenen avtog dock osäkerheten successivt. Ny demokratis stöd i opinionen uppmättes av Sifo och Temo för första gången i april 1991 och nykomlingen erhöll då 9,1 respektive 10,0 procent. En jämförelse mellan SCB:s maj-undersökning – där ny demokrati fick 8,7 procent av sympatierna – och 1988 års valresultat visar att riksdagspartierna med undantag för vänsterpartiet fått släppa ifrån sig sympatisörer till ny demokrati i ungefärlig proportion till sitt röststöd. En jämförelse mellan SCB:s undersökningar i november 1990 och maj 1991 visar dock att ny demokratis sympatisörer i första hand hade kommit från gruppen osäkra och från moderata samlingspartiet och endast i mindre utsträckning från socialdemokraterna. Resultaten indikerar med andra ord att en betydande del av det stora flödet från socialdemokraterna 1988 till ny demokrati i maj 1991 hade gått *via* moderaterna eller gruppen osäkra. Som en konsekvens av ny demokratis stora uppmärksamhet i den politiska debatten – men *inte* p.g.a. partiets stöd i opinionen – beslöt Sveriges Radio i juni 1991 att än en gång ändra reglerna för medverkan i den stora partiledardebatten och släppa in en åttonde deltagare.

När partierna gick till sommarvila för att samla kraft inför valrörelsen var opinionsläget med andra ord allt annat än normalt. Regeringspartiets stöd låg cirka tio procentenheter under 1988 års valresultat och två »nybörjare» tycktes vara på väg att ta säte i riksdagen. Enligt en Sifo-undersökning i mars 1991 trodde endast 18 procent av svenska folket att socialdemokraterna skulle vinna det kommande valet medan hela 70 procent förutspådde en s-förlust.

Det mesta pekade mot en borgerlig flerpartiregering uppbyggd kring den regeringsplattform från oktober 1990 och det ekonomiska programmet »*Ny start för Sverige*» från april 1991 som moderaterna och folkpartiet hade kunnat enas kring. Moderaterna och folkpartiet hade visserligen förlorat nästan tio procentenheter av sitt gemensamma opinionsstöd sedan regeringsplattformen hade presenterats, men vårens sista opinionsmätningar visade ändå att den borgerliga »fyrklövern» bestående av moderaterna, folkpartiet, centerpartiet och kds hade omkring hälften av väljarkåren bakom sig. Socialdemokraterna tillsammans med de eventuella stödpartierna vänsterpartiet och miljöpartiet låg vid samma tidpunkt kring 40-procentstreckets. Miljöpartiet – som tagit ställning emot en *moderat-ledd* borgerlig regering – hade dessutom under hela 1991 befunnit sig

strax under den i sammanhanget så betydelsefulla fyraprocentsgränsen.

Det återstod endast två eller möjligen tre orosmoln för dem som såg fram emot ett borgerligt maktövertagande i höstens riksdagsval. Kanske, kanske skulle socialdemokraterna genom en mirakulös valrörelse kunna vinna tillbaka vad man hade förlorat under mellanvalsperioden. Centerpartiets något reserverade hållning till moderaternas och folkpartiets gemensamma regeringsprogram var en annan osäkerhetsfaktor. Dessutom – och det var kanske det största bekymret – så var det ingen som riktigt visste hur Ian Wachtmeisters och Bert Karlssons ny demokrati skulle bete sig om den borgerliga fyrklövern på något sätt skulle bli beroende av deras röststöd i riksdagen.

* * *

Resultaten från 1988 års valundersökning återfinns i Gilljam och Holmberg (1990). Socialdemokraternas opinionsras under mellanvalsperioden analyseras i Holmberg (1990). Två memoarböcker som ger en inblick i spelet bakom de socialdemokratiska kulisserna är Feldt (1991) och Leijon (1991). Hur kds har vuxit fram och förändrats beskrivs i Sandström (1979), Johansson (1985) och Lindfelt (1991). I boken *Skandal* (Karlsson, 1991) har ny demokratis vice partiledare tecknat ned delar av sina nyförvärvade politiska erfarenheter.

3 Valrörelsen

Valrörelsen 1991 kommer att gå till historien. Knappast dock för spelet och meningsutbytena på den inhemska politiska scenen men väl för den dramatiska händelseutvecklingen utomlands.

På måndagsmorgonen den 19 augusti vaknade Sverige upp till extra-insatta nyhetssändningar som meddelade att en statskupp hade genomförts i Sovjetunionen. En junta under ledning av vicepresident Janajev hade tagit makten och infört undantagstillstånd; president Gorbatjov satt i husarrest i sitt sommarresidens på Krim. Efter två augustiveckor av lugn och traditionell svensk valrörelse blev det plötsligt tvärstopp i partiernas kampanjmaskiner.

Den självklara parallellen blev Sovjetunionens inmarsch i Tjeckoslovakien under valrörelsen 1968. Då gjorde socialdemokraterna sitt bästa efterkrigsval och fick över 50 procent av rösterna medan vänsterpartiet kommunisterna i det närmaste halverades. Enligt statsvetenskapens allmångods brukar internationella oroligheter gynna sittande regeringar. En snabbundersökning genomförd av opinionsinstitutet Imu visade att denna »expertkunskap» hade viss folklig förankring: En tredjedel av de svarande trodde på en positiv kuppeffekt för socialdemokraterna medan en dryg tiondel förväntade sig att händelserna skulle gynna de borgerliga partierna; majoriteten trodde dock inte att kuppen skulle få någon inverkan på den svenska valutgången. Tre dagar senare var Gorbatjov tillbaka i Moskva och kuppmännen satt bakom lås och bom. Dramatiken var över och valrörelsen återgick i gamla hjulspår.

Valdebatten 1991 innehöll ett brett sortiment av sakfrågor. Den här gången fanns det ingen dominerande fråga av typen kärnkraften, löntagarfonderna eller miljön. Enligt Kent Asps undersökning av valrörelsen i press, radio och TV var istället uppmärksamheten för olika frågor mer jämnt fördelad än vid de närmast föregående valen. De två frågor som enligt undersökningen fick störst utrymme i debatten var samhällsekonomin och förslaget att tillåta AP-fonderna att köpa aktier. En annan fråga som fick relativt stor uppmärksamhet var bostadspolitiken och diskussionen om marknadshyror. Tre frågor som fick en undanskymd plats i valde-

batten – trots eller kanske tack vare att de hade varit föremål för viktiga beslut under mellanvalsperioden – var skatterna, energipolitiken och EG. Miljöfrågan stod inte alls i fokus på samma sätt som vid valet 1988 men hamnade ändå i mitten av tio-i-topp-listan över de olika frågornas debattutrymme.

Även de politiska affärerna spelade en mer tillbakadragen roll än i Ebbe Carlsson-valrörelsen 1988. Bert Karlsson och andra företrädare för ny demokrati blev dock huvudpersoner i ett flertal »skandaler». Såväl Bert Karlssons skatteaffärer som hans relationer till sina anställda på Skara Sommarland nagelfors. Dessutom avhandlades det huruvida Bert sagt »jävla svin» till två poliser som stoppat honom i en trafikkontroll. Ny demokratis vandel ifrågasattes också när två homosexuella i Ludvika utestlöts ur partiet och när andranamnet på riksdagslistan, John Bouvin, kritiserade den svenska u-hjälpen med argumentet att den hindrade svälten och lejonen från att hålla tillbaka befolkningsökningen. Därutöver uppmärksammades moderaten Lars Tobissons fastighetsaffärer samt den 16 år gamla affären om socialdemokratisk åsiktsregistrering av kommunister inom ramen för den militära underrättelseorganisationen IB.

Regeringsfrågan blev inte helt oväntat ett av valrörelsens huvudnummer. Alternativet till den sittande socialdemokratiska minoritetsregeringen var i första hand en moderatledd fyrklöverregering bestående av moderaterna, folkpartiet, centerpartiet och kds. De borgerliga partiernas önskan att överta regeringsansvaret avspeglas tydligt i den ovan nämnda massmedieundersökningen: Sparsamheten med internkritik mellan fyrklöverpartierna innebar valrörelser rekord i borgerlig sammanhållning. Ny demokrati utgjorde dock en potentiell kapp i hjulet. Folkpartiledaren Bengt Westerberg lovade nämligen vid upprepade tillfällen att inte ta plats i en regering som blev beroende av Ian Wachtmeisters och Bert Karlssons röster.

Valrörelsen 1991 bjöd på fler etermediesända valprogram än någonsin tidigare. Debatter, utfrågningar och partiproducerade presentationsprogram avlöste varandra i Sveriges Radio, Sveriges Television och de två nya TV-kanalerna TV3 och TV4. Antalet deltagande partier var också rekordstort eftersom både kds och ny demokrati fick vara med på samma villkor som de sex riksdagspartierna. Dessutom var det Sverige-premiär för politisk TV-reklam. Moderata samlingspartiet antog som enda parti TV3:s och TV4:s erbjudanden om att mot betalning få sända politiska budskap till väljarnas vardagsrum.

Starten för valprogrammen begicks i TV2 den 9 augusti då Bengt Wes-

terberg och Ian Wachtmeister »rök ihop» i en debatt där det tydligt framgick att folkpartiet utsett ny demokrati till något av en huvudmotståndare. I vanlig ordning följde sedan de traditionella radio- och TV-utfrågningarna med partiledarna, den särskilda ekonomiska debatten och den stora partiledardebatten två dagar före valet. Dessutom anordnade televisionen speciella minidebatter om bl.a. miljön, EG och AP-fonderna. I TV3 och TV4 fick partierna »komma till tals» respektive »tala i egen sak» via program som de själva hade producerat.

Valrörelsens mediehöjdpunkt vid sidan av den stora partiledardebatten blev den TV-sända duellen »*Vem skall regera?*» med statsminister Carlsson och finansminister Larsson i ena ringhörnan och oppositionsföreträdarna Bildt och Westerberg i den andra. Enligt kvällstidningarnas opinionsmätningar gav tittarna det högsta debattbetyget till Bengt Westerberg och det lägsta till Allan Larsson. I den stora partiledardebatten en vecka senare korade tittarna Ingvar Carlssons meddebattör Mona Sahlin som klar segrare före tvåan Carl Bildt och trean Bengt Westerberg.

Det enda egentliga meningsutbytet om televisionens debattformer uppstod när miljöpartiet inte bereddes plats i Kanal 1:s minidebatt om miljön med företrädare för moderaterna, centerpartiet och socialdemokraterna. Upprördheten avklingade dock när miljöpartiets Åsa Domeij i den efterföljande Aktuellt-sändningen fick i uppdrag att recensera de tre debattörerna. Motsvarande plåster på såret fick centerledaren Olof Johansson när hans tilltänkta regeringskamrater Bildt och Westerberg fick representera det borgerliga regeringsalternativet i debatten mot ministrarna Carlsson och Larsson.

Opinionsundersökningarna duggade som vanligt tätt under valrörelsen. Förutsägelsen från juni-mätningarna om ett borgerligt maktövertagande höll i sig även om avståndet mellan de två regeringsalternativen successivt krympte ihop. Enligt Sifo gick socialdemokraterna fram med drygt två procentenheter mellan juni och augusti (från 33,5 till 35,7 procent) och med ytterligare två procentenheter mellan augusti och september (från 35,7 till 37,7 procent). Förlorarna var främst ny demokrati som under samma period tappade nästan fyra procentenheter (från 9,0 till 5,3 procent) men också kds och vänsterpartiet som gick tillbaka med omkring en procentenhet vardera.

Socialdemokraternas opinionsåterhämtning och Mona Sahlins succé i partiledardebatten innebar att valrörelsen trots allt fick en viss »sistaminutenspanning». Hade socialdemokraterna i slutspurten lyckats knappa in

ytterligare på det borgerliga försprånget? Var det nu oundvikligt att en borgerlig fyrklöverregering skulle bli beroende av stöd från ny demokrati?

* * *

Undersökningen av massmediernas valrörelsebevakning 1991 finns redovisad i Asp (1991). Händelseförloppet i 1988 års valrörelse skildras i Gilljam och Holmberg (1990:19–26). De svenska valkampanjernas historia 1866–1988 har kartlagts av Esaiasson (1990a).

4 Väljarna möter partierna

Valrörelserna har med åren blivit allt mer betydelsefulla. Väljarna bestämmer sitt partival allt närmare valdagen. Fler och fler väljare byter parti under valsapurten. Gamla lojaliteter betyder mindre när dagens väljare går och röstar. Den ökande väljarrörligheten innebär att partiernas påverkansförsök idag har större möjligheter än någonsin att nå framgång.¹

Partierna försöker övertyga väljarna via både indirekta och direkta kanaler. I valrörelsen 1991 slogs rekord i antal etermediesända valprogram (se kapitel 3). *Indirekta* möten mellan partier och väljare skedde dessutom via morgon- och kvällspress och via partiproducerade affischer, broschyrer och annat tryckt valmaterial. Men det hade naturligtvis inte blivit någon »riktig» valrörelse om inte också de mer traditionella, *direkta* kampanjkanalerna valmöten, arbetsplatsbesök och dörrknackning i hemmen hade kommit till användning. Härutöver prövade moderata samlingspartiet två nya kampanjmetoder i 1991 års valrörelse – en direkt och en indirekt: Ungdomsförbundet försökte per telefon få kontakt med landets samtliga 324 153 förstagångsväljare samtidigt som partiets viktigaste budskap gick ut som reklam i de nya TV-kanalerna TV3 och TV4.

I vad mån väljarna nåddes av partiernas påverkansförsök inför 1991 års val redovisas i tabell 4.1. I tabellen redovisas också motsvarande kontakter mellan partier och väljare under 1982, 1985 och 1988 års valrörelser.

Partiernas påverkansförsök under valrörelsen skedde i huvudsak genom indirekta kanaler. Två tredjedelar av valmanskåren uppgav att de hade sett minst en av TV:s partiledarutfrågningar och drygt hälften sa sig ha läst en broschyr eller trycksak från något parti. Dessutom uppgav hela 70 procent att de hade tittat på partiledardebatten två dagar före valet medan något färre sa sig ha sett debatten mellan socialdemokraterna och oppositionen en vecka tidigare. Därtill kan läggas att 17 procent uppgav att de hade sett

1. Väljarnas allt senare beslutsfattande, den ökande andelen partibytare och den minskande andelen partiidentifierade väljare analyseras i kapitel 7, 11 respektive 23.

Tabell 4.1 *Väljarnas kontakter med partierna i valrörelserna 1982–1991 (procent)*

kontaktform mellan parti och väljare	andel av samtliga som uppgav kontakt med partiet									uppgav kontakt med något parti
	valår	v	s	c	fp	m	kds	mp	nyd	
var på val- möte anordnat av något parti	1982	2	9	3	3	4	0	1	–	13
	1985	1	7	2	2	3	1	0	–	12
	1988	2	7	2	2	3	1	1	–	10
	1991	1	5	2	3	4	1	1	2	12
hade hembesök från något parti	1982	0	2	0	0	1	0	0	–	4
	1985	0	2	0	0	1	0	0	–	4
	1988	0	2	0	0	0	0	0	–	2
	1991	0	1	0	0	1	0	0	0	2
personlig kontakt med valarbetare på arbetsplatsen	1982	1	5	1	1	1	0	0	–	8
	1985	1	5	1	1	1	0	0	–	7
	1988	0	5	1	1	1	0	0	–	7
	1991	0	4	1	1	1	0	0	0	6
läst broschyr eller trycksak från något parti	1982	31	41	36	35	38	14	15	–	56
	1985	29	43	34	37	39	19	18	–	57
	1988	22	36	29	30	30	16	23	–	52
	1991	18	37	26	30	32	21	17	17	56
såg utfrågning med partiets partiledare i TV	1985	32	46	35	45	49	–	–	–	63
	1988	41	44	42	45	44	31	27	–	69
	1991	28	38	27	36	43	34	11	44	65

Kommentar: Intervjufrågorna om valmöten, hembesök, arbetsplatskontakter och valbroshyrläsning ställdes endast till de personer som intervjuades efter valet. Frågorna om partiledarutfrågningarna fanns däremot med även i den brevenkät som sändes ut till personerna i förvalsurvalen. Vid valet 1982 ställdes inga frågor om partiledarutfrågningarna. Vid valet 1985 förekom inga utfrågningsprogram med kds och miljöpartiets partiledare. Andelen personer som såg minst en av partiledarutfrågningarna med v, s, c, fp och m var 67 procent 1988 och 61 procent 1991. Andelen som såg minst en av utfrågningarna med v, s, c, fp, m, kds och mp uppgick till 63 procent 1991.

minst ett valprogram i någon av de två nya TV-kanalerna TV3 och TV4.²

De direkta mötena mellan partier och väljare under 1991 års valrörelse var betydligt mindre frekventa. Sammanlagt 18 procent av väljarna uppgav att de hade haft minst en direktkontakt med något parti – antingen på ett valmöte (12 procent), på arbetsplatsen (6 procent) eller i hemmet (2 procent). Precis som under tidigare valrörelser var det främst socialdemokraterna som tog direktkontakt med väljarna.³

Omfattningen av de olika valrörelsekontaktarna mellan partier och väljare uppvisar en påtaglig stabilitet under 1980-talet; möjligen har det skett en liten minskning i användandet av de direkta kampanjkanalerna. Enligt tidigare forskning har valrörelsekontaktarnas omfattning och mönster inte genomgått några större förändringar under de senaste 30–35 åren. I sin monografi över de svenska valrörelsernas historia visar Peter Esaiasson att valmötenas och dörrknackningskampanjernas storhetstid inföll under perioden 1928–1936.⁴

Vilka väljare är det då som partierna i första hand kommer i kontakt

2. Rangordningen av partiledarutfrågningarna efter antalet tittare i tabell 4.1 överensstämmer helt med resultaten från de något annorlunda mätningar som Sifo/Expressen genomförde i direkt anslutning till respektive program. Flest tittare såg utfrågningarna av nykomlingen Ian Wachtmeister (44 procent, 42 procent enligt Sifo) och den blivande statsministern Carl Bildt (43 procent, 30 procent enligt Sifo), medan endast rekordlåga 11 procent (19 procent enligt Sifo) såg programmet med miljöpartiets språkrör Jan Axelsson. Den avslutande partiledardebatten sågs av 71 procent 1979, 71 procent 1982, 69 procent 1985, 64 procent 1988 och 70 procent 1991. Enligt Sifo var det 64 procent som såg 1991 års partiledardebatt medan 54 procent såg debatten mellan regeringen och oppositionen. Uppgifterna från Sifo har välvilligt ställts oss till förfogande av Toivo Sjören.

3. De olika formerna av direktkontakt är långt ifrån överlappande. Av de 18 procent som kom i direktkontakt med något parti under 1991 års valrörelse var det endast en dryg tiondel som uppgav att de hade blivit kontaktade på mer än ett av de tre sätten. Sambanden mellan direktkontakt, broschyrläsande och tittande på partiledarutfrågningar är positiva men inte särskilt starka (Pearsons r mellan 0,07–0,18). De olika kontaktformerna kan således till viss del sägas vara överlappande men i huvudsak komplementära. Det var dock trots allt så pass många som 9 procent av samtliga tillfrågade som uppgav att de inte hade läst någon valbroschyr, inte haft direktkontakt med något parti och inte hade sett någon av partiledarutfrågningarna eller den avslutande partiledardebatten.

4. Enligt Esaiassons beräkningar sattes det ännu gällande rekordet i antal valmöten redan 1936, då partierna genomförde omkring 20 000 »små och stora agitationsmöten». Esaiasson uppskattar andelen valmötesbesökare år 1936 till mellan 40 och 50 procent av valmanskåren. Rekordet i antal hembesök slogs, enligt Esaiasson, någon gång under perioden 1928–1936. Den högsta siffra som har kunnat registreras i en surveyundersökning noterades i samband med de kommunala valen 1946, då 12 procent av väljarna uppgav att de hade haft hembesök från minst ett parti (Esaiasson, 1990a:kapitel 11).

med under en valrörelse? En viktig målgrupp för partistategerna är naturligtvis de »oprövade» förstagångsväljarna. Partierna lägger ner stor möda på att sända ut broschyrer till just förstagångsväljarna, och enligt resultaten från 1991 års valundersökning är detta ett arbete som betalar sig bra: Bland 1991 års förstagångsväljare uppgav hela 70 procent att de hade läst minst en valbroschyr eller liknande trycksak från något parti. Motsvarande andel var 60 procent bland 21–30-åringar, 54 procent bland 31–60-åringar och 52 procent bland 61–80-åringar.

En större men samtidigt mer svåridentifierbar målgrupp för partierna är den för varje val växande gruppen väljare som bestämmer sitt partival under valrörelsen. Till förmodad ledsnad för partierna är dock de obeslutsamma väljarna inte mer mottagliga för kontakter än andra väljare. Så var exempelvis andelen väljare som såg 1991 års partiledardebatt 71 procent bland dem som bestämde sitt partival under valrörelsen och 73 procent bland dem som hade bestämt sig sedan tidigare. Mönstret är det samma för tittande på partiledarutfrågningar, broschyrläsande och direktkontakter.⁵

Det uteblivna sambandet mellan obeslutsamhet och informationsökande är knappast tillfredsställande sett ur partiernas och demokratins synvinkel. En djupdykning i det statistiska materialet visar dock att det finns en och annan ljusglimt i mörkret: I åldersgruppen 18–30 år sågs partiledardebatten av 63 procent bland dem som bestämde sitt partival under valrörelsen mot endast 57 procent bland dem som hade bestämt sig sedan tidigare; i åldersgruppen 31–40 år var motsvarande siffror 72 och 64 procent och i åldersgruppen 41–50 år 78 och 70 procent. Om åldersfaktorn (tv-tittarvanorna) hålls under kontroll går det med andra ord att spåra ett visst mått av rationellt informationsökande bland åtminstone yngre och medelålders väljare.

5. Antalet sedda partiledarutfrågningar var i genomsnitt 2,5 bland dem som bestämde sig under valrörelsen och 2,9 bland dem som hade bestämt sig sedan tidigare. Andelen som hade haft någon form av direktkontakt med minst ett parti var 16 respektive 22 procent i de två grupperna medan andelen som hade läst minst en broschyr var 58 respektive 57 procent.

* * *

Standardverket om de svenska valkampanjernas historia från 1866 till våra dagar är Esaiasson (1990a). Redogörelser för kontakterna mellan partier och väljare i de närmast föregående valrörelserna finns redovisade i Holmberg och Gilljam (1987:56–61) och i Gilljam och Holmberg (1990:33–35). En analys av väljarnas exponering för olika typer av kommunikation i samband med kärnkraftsomröstningen 1980 återfinns i Holmberg och Asp (1984:kapitel 6). Om de nordiska valkampanjerna kan man läsa i bl.a. Asp, Esaiasson och Hedberg (1987) och i ett specialnummer av *Scandinavian Political Studies* (Nr 3 1991). Två färska, komparativa studier inom området är Butler and Ranney (eds) (1992) och Farrell and Bowler (eds) (1992).

5 Betyg på valrörelsen

Under en hektisk månad en gång vart tredje år får det politiska etablissemanget en ordentlig påminnelse om att »all offentlig makt i Sverige utgår från folket». Väljarna blir då politikens självklara huvudpersoner som partierna har att uppvakta med information och övertalningsförsök.

Hur väljarna uppfattar och värderar denna uppvaktning är naturligtvis en intressant frågeställning. Och som tur är har väljarna visat sig villiga att recensera och kommentera det politiska skådespel som kallas valrörelse. I 1991 års valundersökning bad vi svarspersonerna att karaktärisera valrörelsen som helhet, att bedöma partiernas och massmediernas insatser och att ange vilka frågor som de uppfattade som valets viktigaste. Resultaten av väljarnas bedömningar redovisas i tabellerna 5.1–5.4.

Tabell 5.1 *Väljarnas bedömningar av 1985, 1988 och 1991 års valrörelser. Andel personer som instämde i respektive påstående (procent)*

Fråga: »Hur skulle Du vilja beteckna årets valrörelse? Kryssa för de beteckningar som stämmer bäst överens med Din uppfattning? Fler än en beteckning kan anges.»

valrörelsen 1985/1988/1991	andel som instämde			förändring 1988–1991
	1985	1988	1991	
... innehöll för mycket partikäbbel	66	66	51	– 15
... var alltför koncentrerad på partiledarna	39	27	36	+ 9
... var intressant och spännande	13	10	22	+ 12
... uppvisade klara skillnader mellan partierna	13	18	14	– 4
... var alltför konfliktfylld och aggressiv	36	26	13	– 13
... svårbegriplig valdebatt i press, radio och TV	15	18	13	– 5
... var saklig och informativ	3	3	6	+ 3

Kommentar: Resultaten bygger på svaren från 1066 personer 1985, 850 personer 1988 och 979 personer 1991 som besvarade frågan i en postenkät direkt efter respektive val. Det genomsnittliga antalet svar (beteckningar) per person var 1,8 1985, 1,7 1988 och 1,5 1991.

Tabell 5.2 *Valrörelseeffekter. Andel personer som blivit mer positiva respektive mer negativa till de olika partierna under 1991 års valrörelse (procent och balansmätt)*

Fråga: »Har Din inställning till partierna förändrats under årets valrörelse? För vart och ett av partierna, har Din inställning blivit: mycket mer positiv, något mer positiv, varken mer positiv eller mer negativ, något mer negativ, mycket mer negativ.»

<i>parti</i>	<i>mer positiv</i>	<i>varken mer positiv eller mer negativ</i>	<i>mer negativ</i>	<i>summa procent</i>	<i>balansmätt</i>	<i>antal intervjuade</i>
kds	42	41	17	100	+ 25	984
m	36	41	23	100	+ 13	1002
fp	21	49	30	100	- 9	995
v	11	65	24	100	- 13	987
nyd	22	39	39	100	- 17	985
s	19	44	37	100	- 18	1021
c	11	56	33	100	- 22	993
mp	10	53	37	100	- 27	985

Kommentar: Resultaten bygger på svaren från de personer som besvarade en enkät direkt efter valet. Balansmättet visar andelen som blivit mer positiv till partiet under valrörelsen minus andelen som blivit mer negativ.

Tabell 5.3 *Väljarnas bedömningar av vilka partier som gynnades respektive missgynnades i TV:s programutbud inför 1991 års val (procent och balansmätt)*

Fråga: »Tycker Du att det samlade programutbudet i Sveriges Television (Kanal 1 och TV2) inför valet gynnade eller missgynnade något eller några av partierna?»

<i>parti</i>	<i>gynnades</i>	<i>varken gynnades eller missgynnades</i>	<i>missgynnades</i>	<i>summa procent</i>	<i>balansmätt</i>	<i>antal intervjuade</i>
m	21	79	0	100	+ 21	754
kds	16	83	1	100	+ 15	733
nyd	28	56	16	100	+ 12	775
fp	10	89	1	100	+ 9	735
s	12	82	6	100	+ 6	775
c	3	91	6	100	- 3	773
v	3	84	13	100	- 10	742
mp	2	69	29	100	- 27	745

Kommentar: Resultaten bygger på svaren från de personer som besvarade frågan i en enkät direkt efter valet. Balansmättet visar andelen som tyckte att partiet gynnades i TV:s programutbud minus andelen som tyckte att partiet missgynnades.

Tabell 5.4 Viktiga frågor för väljarnas partival 1979–1991. Andel väljare som på en öppen intervjufråga nämnde respektive sakfråga (procent)

Fråga: »Om Du tänker på valet i år. Är det någon eller några frågor som är/var viktiga för Dig när det gäller/gällde vilket parti Du tänker rösta/röstade på vid riksdagsvalet den 15 september?»

sakfråga	valår					förändring 1988–1991
	1979	1982	1985	1988	1991	
miljöfrågor	6	7	22	46	25	-21
sysselsättning	18	29	25	5	23	+18
välstånd/socialpolitik/sjukvård	4	12	19	15	22	+7
ekonomi	9	14	14	8	20	+12
pensioner/äldreomsorg	5	8	8	9	20	+11
skatter	17	8	20	19	18	-1
familjepolitik/barnomsorg	8	8	17	16	18	+2
utrikes/försvar/internationellt	1	4	6	5	12	+7
invandrar- och flyktingfrågor	0	0	1	2	8	+6
bostadsfrågor	5	2	2	4	5	+1
vänster-högerideologi	5	2	7	3	4	+1
utbildningsfrågor	6	3	3	2	4	+2
energi/kärnkraft	26	2	1	3	3	0
jordbruk/regionalpolitik	1	1	2	1	3	+2
lag och ordning	1	1	0	1	3	+2
religion/moral	2	1	1	1	3	+1
löntagarfonder	4	33	11	1	0	-1
andel väljare som nämnde minst en fråga	62	76	78	72	82	+10
antal intervjuade	2678	2640	2610	2299	2273	

Väljarna var långt ifrån positiva till 1991 års valrörelse (se tabell 5.1). De vanligaste omdömena var att valrörelsen hade innehållit för mycket partikäbbel (51 procent) och varit alltför koncentrerad till partiledarna (36 procent) medan endast 6 procent tyckte att den hade varit saklig och informativ. Men samtidigt verkar det som om motvinden för partierna håller på att avta. Valrörelsen 1988 fick en aning mindre kritik än valrörelsen 1985, och den trenden höll i sig och förstärktes 1991. De tre största förändringarna mellan 1988 och 1991 var att valrörelsen nu bedömdes innehålla mindre käbbel (-15 procentenheter), mindre aggressivitet (-13) och mer av spänning och intresse (+12).

Hur tyckte då väljarna att de enskilda partierna skötte sig under valrörelsen? I 1991 års valundersökning ingick för första gången en intervjufråga om huruvida inställningen till de olika partierna hade förändrats som en följd av valrörelsen (se tabell 5.2). Enligt väljarna var det endast två partier – kds och moderaterna – som gick stärkta ur 1991 års valrörelse: Hela 42 procent sa sig ha blivit mer positivt inställda till kds under valrörelsen medan endast 17 procent uppgav att de hade blivit mer negativa (balansmätt +25); motsvarande siffror för moderaterna var 36 procent mer positiva och 23 procent mer negativa (+13). De partier som förlorade mest »goodwill» under 1991 års valrörelse var i tur och ordning miljöpartiet (-27), centerpartiet (-22), socialdemokraterna (-18) och ny demokrati (-17).¹

Väljarna ombads också att ge sin syn på huruvida partierna hade gynnats eller missgynnats i Sveriges Televisions programutbud inför valet (se tabell 5.3). Den klart dominerande uppfattningen var att TV hade klarat av sin uppgift väl, dvs att partierna varken hade gynnats eller missgynnats i TV-utbudet. Den genomsnittliga andelen väljare som tyckte att partierna varken hade gynnats eller missgynnats var hela 79 procent, vilket är en något högre siffra än vid de närmast föregående valen (78 procent 1982, 69 procent 1985 och 76 procent 1988).² De partier som enligt väljarnas uppfattning hade gynnats i TV-utbudet var främst moderaterna (21 procent gynnats, 0 procent missgynnats; balansmätt +21), kds (+15) och ny demokrati (+12), medan i första hand miljöpartiet (-27) men också vänsterpartiet (-10) uppfattades ha fått en något styvmoderlig behandling.

Väljarnas bild av sakinnehållet i 1991 års valrörelse har vi försökt fånga med en öppen intervjufråga om vilka sakfrågor som uppfattades som viktiga för valet av parti. Intervjufrågan ställdes även i 1979, 1982, 1985 och

1 I vanlig ordning fick väljarna också sätta betyg på partiledarnas insatser under valrörelsen. I direkt anslutning till var och en av TV:s åtta partiledarutfrågningar och två stora debatter genomförde Sifo/Expressen och Imu/Aftonbladet var sin opinionsundersökning. De partiledare som i väljarnas ögon klarade sig genomgående bäst var Carl Bildt, Alf Svensson och Bengt Westerberg. Sämst gick det enligt väljarna för Ian Wachtmeister, Lars Werner och Jan Axelsson/Inger Schörling. Ingvar Carlsson och Olof Johansson belönades överlag med medelgoda betyg. Allra bäst respektive allra sämst gick det emellertid för två icke partiledare. Klart högsta betyg för sin insats i partiledardebatten fick Ingvar Carlssons meddebattör Mona Sahlin medan det klart lägsta betyget i debatten mellan regeringen och oppositionen tilldelades Carlssons meddebattör Allan Larsson.

2 Om ny demokrati utesluts ur beräkningen för 1991 stiger genomsnittssiffran till 82 procent.

1988 års valundersökningar (se tabell 5.4). I väljarnas ögon var 1991 års val definitivt ett »mångfrågeval». Hela sju frågor nämndes som viktiga partivalsfrågor av mellan 18 och 25 procent av väljarna – miljön 25 procent, sysselsättningen 23 procent, den sociala välfärden 22 procent, ekonomin 20 procent, pensioner/äldrevård 20 procent, skatterna 18 procent och familjepolitiken 18 procent. De största förändringarna mellan 1988 och 1991 var att miljön förlorade sin kringskurna topposition som viktig partivalsfråga (-21 procentenheter) samtidigt som sysselsättningen (+18) och ekonomin (+12) återtog sina traditionella placeringar högt upp i tabellen. Tre områden som 1991 slog ordentliga personliga rekord som viktiga partivalsfrågor var pensionerna (20 procent, +12), utrikes/försvar/internationellt (12 procent, +7) och invandrar- och flyktingfrågor (8 procent, +6).³

* * *

Redogörelser för väljarnas bedömningar av 1985 och 1988 års valrörelser återfinns i Holmberg och Gilljam (1987:30-31) respektive Gilljam och Holmberg (1990:29-32). Väljarnas bedömningar av massmediernas partiskhet i tidigare valrörelser har studerats av Asp (1988) och (1990). Mer kött på benen om väljarnas viktigaste valfrågor 1985 och 1988 finns i Holmberg och Gilljam (1987:36-39) respektive Gilljam och Holmberg (1990:32-33); se även Gilljam (1988:53-77) och Bennulf (1991).

3 Samtliga 20 procent som avgav svar under rubriken »pensioner/äldrevård» nämde pensions- eller pensionärsfrågor. Av de 12 procent som nämde frågor under rubriken »utrikes/försvar/internationellt» var det tre fjärdedelar eller 9 procent som endast nämde EG-frågan och ingen annan fråga under samma rubrik. En kortfattad redogörelse för sakfrågeinnehållet i 1991 års valdebatt i press, radio och TV återfinns i kapitel 3. Se även Asp (1991).

6 Luddiga partiprofiler

I en modern valrörelse måste partierna uppträda som påfåglar. De måste synas och visa fram sina mest färggranna sidor. Det gäller att avvika för att få uppmärksamhet. Grämelerade budskap håller inte. De riskerar att förbli osynliga i det stora mediebruset.

Massmediernas ökade inflytande och de allt rörligare väljarna har gjort nutida valrörelser till ett slags tornerspel där partistrateger, reklamfolk och journalister tävlar i imageskapande och utmejslandet av partiprofiler. I USA har tendensen varit tydlig länge med TV-reklamen och image som de helt dominerande vapnen under valrörelserna. Så långt har det ännu inte gått i Sverige även om politisk TV-reklam introducerades i 1991 års valrörelse hos satellitkanalen TV3 och i TV4. Men utvecklingen går åt det amerikanska hållet även i Sverige.

Ny demokratis genombrott i 1991 års val är ett bra exempel på hur framgångsrikt ett lyckat påfågelsbeteende (drastiska och avvikande budskap framförda i jippostil för att locka medierna) kan vara i dagens valrörelser; speciellt om det görs med humor och showmanskap. Ian Wachtmeister och Bert Karlsson lyckades i 1991 års svenska valrörelse transformera massmediernas senaste inbegrepp – *infotainment* – till ett verkningsfullt politiskt redskap. Färgglada ölbackar och roliga historier användes för att dra väljare och massmedier till valmötena.

Alla medel är bra utom de tråkiga kan man väl tycka. Speciellt som syftet med detta kapitel inte är att diskutera eller moralisera över olika kampanjknep i svenska valrörelser. Syftet är istället att analysera utfallet av partiernas ansträngningar när det gällde att skapa partipolitiska profiler i 1991 års val. Tyngdpunkten i analysen kommer att ligga på hur väl partierna fick ut sina sakfrågeprofiler. Alla partier vill få ut sina positiva profilfrågor samtidigt som de hoppas att de negativa skall glömmas bort. Ett parti som lyckas få valrörelsen att handla om det egna partiets starka frågor utkämpar valrörelsen på hemmaplan.

Tre olika frågor kommer att studeras. Först hur väljarna uppfattade partiernas profiler – både skärpa och innehåll. Sedan hur väljarna värderade partiernas sakfrågepolitik. Och slutligen hur väljarna uppfattade parti-

ernas ideologiska positioner på vänster-högerskalan.

Skärpan och innehållet i partiernas profiler mäts i valundersökningarna med en öppen intervjufråga där svarspersonerna får nämna olika »saker som partierna lade särskild tonvikt vid inför årets val?» Intervjufrågan har funnits med i valundersökningarnas eftervalsstudier sedan 1982, vilket gör det möjligt att analysera hur väljarnas uppfattningar om partiernas profiler har förändrats. Resultaten i tabell 6.1 visar skärpan i de olika partiernas profiler, mätt som andelen personer som kunde nämna minst en sak som respektive parti lade tonvikt på. Vilka frågor väljarna uppfattade att partierna satsade på framgår av tabell 6.2.

Tabell 6.1 *Partiprofilernas skärpa vid valen 1982–1991. Andel intervjupersoner som nämnde minst en valfråga för de olika partierna (procent)*

Fråga: »Inför årets val tog partierna upp olika saker som de tyckte var viktiga. (För varje parti): Kan Du säga vilka saker som (... PARTI) lade särskild tonvikt vid inför årets val?»

<i>parti</i>	<i>1982</i>	<i>1985</i>	<i>1988</i>	<i>1991</i>
v	48	58	47	25
s	88	64	59	60
c	58	46	54	42
fp	45	62	59	54
m	68	70	54	67
kds	–	29	–	58
mp	–	–	80	52
nyd	–	–	–	59
genomsnitt för de fem gamla partierna	61	60	54	50

Kommentar: Resultaten bygger enbart på valundersökningarnas eftervalsstudier.

Tabell 6.2 *Partiprofilernas innehåll vid valet 1982–1991*

	v				s				c				fp			
	82	85	88	91	82	85	88	91	82	85	88	91	82	85	88	91
skatter	16	46	27	5	3	5	14	3	3	6	18	5	3	7	32	6
ekonomi	2	1	1	1	12	14	6	7	6	1	1	2	3	5	2	13
sysselsättning	19	10	3	10	51	30	15	43	14	0	1	2	9	3	1	4
löntagarfonder	13	2	0	0	56	6	0	1	35	9	0	0	26	11	1	0
vänster-högerideologi	7	6	3	7	1	5	1	3	1	1	1	0	3	8	2	4
vårld/sjukvård	3	2	7	2	22	20	9	10	3	3	2	2	1	13	10	11
pensioner/äldre	1	1	1	1	14	6	4	6	2	2	1	3	1	29	9	11
familjepolitik	3	6	4	2	6	8	26	5	5	14	18	11	3	17	23	15
utbildning	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
bostäder	3	2	1	0	1	0	1	1	0	0	0	0	0	0	1	0
jordbruk/regionalpolitik	0	0	0	0	0	0	0	0	2	6	3	6	0	0	0	0
energi/kärnkraft	0	1	2	0	0	0	1	0	2	5	6	5	0	0	0	0
miljö	1	3	19	3	1	2	21	1	12	22	36	19	1	2	9	0
religion/moral	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
utrikes/säkerhetspol./EG	3	2	2	4	0	1	2	5	2	1	0	5	4	5	1	5
lag och ordning	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
flyktingar/invandring	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	10

	m				kds				mp				nyd			
	82	85	88	91	82	85	88	91	82	85	88	91	82	85	88	91
skatter	23	36	32	24	–	0	–	1	–	–	2	0	–	–	–	21
ekonomi	14	7	3	23	–	0	–	1	–	–	1	0	–	–	–	9
sysselsättning	8	2	1	6	–	0	–	1	–	–	0	0	–	–	–	2
löntagarfonder	46	27	2	1	–	2	–	0	–	–	0	0	–	–	–	0
vänster-högerideologi	5	20	8	13	–	0	–	1	–	–	2	0	–	–	–	18
vårld/sjukvård	3	8	4	3	–	1	–	3	–	–	0	0	–	–	–	2
pensioner/äldre	0	2	0	2	–	0	–	3	–	–	0	0	–	–	–	0
familjepolitik	4	7	7	3	–	15	–	39	–	–	2	0	–	–	–	1
utbildning	4	1	1	1	–	0	–	1	–	–	0	0	–	–	–	0
bostäder	1	0	0	1	–	0	–	0	–	–	0	0	–	–	–	0
jordbruk/regionalpolitik	0	0	0	0	–	0	–	0	–	–	1	0	–	–	–	2
energi/kärnkraft	0	0	2	0	–	0	–	0	–	–	4	4	–	–	–	0
miljö	0	0	6	0	–	4	–	1	–	–	78	48	–	–	–	1
religion/moral	0	0	0	0	–	11	–	21	–	–	0	0	–	–	–	3
utrikes/säkerhetspol./EG	6	2	19	24	–	1	–	1	–	–	0	6	–	–	–	4
lag och ordning	0	0	0	4	–	0	–	0	–	–	0	0	–	–	–	2
flyktingar/invandring	0	0	0	0	–	0	–	0	–	–	0	0	–	–	–	9

Kommentar: Analysen bygger på samma material som i tabell 6.1. Resultaten visar andelen av samtliga intervjupersoner som för respektive parti och år nämnde de angivna sakfrågorna som någonting som partiet lade tonvikt vid inför valet. Andelen personer som nämnde EG som en tonviktsfråga för resp. parti 1991 var som följer: v 3 procent, s 4, c 5, fp 3, m 23, kds 1, mp 6 och nyd 2 procent. Analysen omfattar endast frågor som nämndes av minst tre procent av svarspersonerna för något parti.

Moderaterna var det parti som lyckades bäst med att få ut sitt budskap 1991. Cirka två tredjedelar av väljarna kunde nämna något som m satsade på i valet. De flesta nämnde skatter, ekonomi och EG. Övergripande ideologiska frågor (»systemskifte») angavs också relativt ofta som ett moderat tema. Moderaternas motsats var vänsterpartiet som var det parti som hade klart svårast att få ut något budskap 1991. Endast 25 procent av väljarna kunde ange någonting v lade tonvikt på inför valet.

Övriga partier uppvisar resultat däremellan med centerpartiet på låga 42 procent och s och fp på 60 respektive 54 procent. Nykomlingarna kds och nyd lyckades få ut sina profiler förhållandevis väl; 58 respektive 59 procent av undersökningspersonerna kunde ange någonting som kds eller nyd betonade i valet.

Genomsnittligt sett lyckades partierna sämre med att få ut sina budskap i valrörelsen 1991 än de gjorde inför valen på 1980-talet. Färre väljare än tidigare angav att de kände till vad partierna stod för. Ur normativt demokratisk synpunkt är det självfallet ett oroande resultat. Partistategerna och massmedierna har uppenbarligen lyckats sämre än tidigare med att få de olika partierna att skilja sig åt i väljarnas ögon.

Socialdemokraternas profil i 1991 års val var ovanlig så till vida att en enda fråga dominerade helt. Den frågan var sysselsättningen – en gammal klassisk profilfråga för s. Men denna gång var sysselsättningen (43 procent) den enda fråga som fick över tio procents omnämmanden. I tidigare val har s varit mindre ebent med flera andra profilfrågor. Skatter, miljö och familjepolitik fick t.ex. fler än tio procents omnämmanden 1988. Det samma gällde sjukvård och ekonomi 1985.

Centerpartiets försvagade profil 1991 beror i huvudsak på att partiet tappat i skärpa på sitt tidigare starkaste profilområde – miljön. Folkpartiets profil 1991 var mer spridd och mindre spetsig än tidigare. I valen 1985 och 1988 dominerades fp:s profil relativt klart av två frågor, äldrevård (29 procent) och skatter (32 procent). År 1991 nådde ingen fråga över tjugo procent för fp. Bland de frågor som nämndes oftast för fp 1991 hade flera en socialliberal karaktär – sjukvård, äldrevård, familjepolitik och flyktingfrågor.

Miljöpartiet framstod 1991, precis som 1988, som ett enfrågeparti med miljön som den enda profilfrågan. Problemet var bara att färre människor än 1988 hade uppfattat miljöbudskapet – endast 48 procent omnämmanden 1991 mot 78 procent 1988.

Om miljöpartiet är ett enfrågeparti i väljarnas ögon är kds ett två frågeparti med familjepolitiken och de religiöst-moraliska problemen som de

Tabell 6.3 *Väljarna bedömer partiernas politik inom olika sakområden 1991*

<i>andel av samtliga väljare som angav att respektive parti har en bra eller dålig politik inom de olika sakområdena</i>												
	v			s			c			fp		
	bra	dålig	diff	bra	dålig	diff	bra	dålig	diff	bra	dålig	diff
sysselsättning	5	7	- 2	38	13	+25	8	4	+ 4	13	4	+ 9
miljö	8	4	+ 4	14	10	+ 4	31	4	+27	7	5	+ 2
skatter	5	14	- 9	22	28	- 6	7	5	+ 2	22	7	+15
svensk ekonomi	2	13	-11	25	21	+ 4	6	5	+ 1	21	4	+17
energi/kärnkraft	5	8	- 3	18	12	+ 6	24	16	+ 8	14	7	+ 7
utrikespolitik	4	11	- 7	33	10	+23	7	3	+ 4	13	2	+11
social trygghet	10	4	+ 6	51	9	+42	12	3	+ 9	26	5	+21
barnomsorg	6	5	+ 1	26	15	+11	13	4	+ 9	26	5	+21
EG	6	17	-11	24	9	+15	10	12	- 2	18	5	+13
flyktingfrågor	4	4	± 0	19	19	± 0	5	5	± 0	21	11	+10
lag och ordning	3	6	- 3	14	22	- 8	5	3	+ 2	10	3	+ 7
genomsnitt elva områden	5	8	- 3	26	15	+11	12	6	+ 6	17	5	+12

<i>andel av partiernas egna väljare som angav att det egna partiet har en bra eller dålig politik inom de olika sakområdena</i>												
	v			s			c			fp		
	bra	dålig	diff	bra	dålig	diff	bra	dålig	diff	bra	dålig	diff
sysselsättning	43	1	+42	67	3	+64	27	1	+26	34	1	+33
miljö	47	1	+46	26	4	+22	60	0	+60	18	1	+17
skatter	47	5	+42	48	7	+41	29	2	+27	60	1	+59
svensk ekonomi	16	1	+15	52	2	+50	19	1	+18	53	1	+52
energi/kärnkraft	43	5	+38	35	6	+29	61	4	+57	35	3	+32
utrikespolitik	12	4	+ 8	52	2	+50	12	1	+11	29	0	+29
social trygghet	61	0	+61	79	1	+78	41	0	+41	55	1	+54
barnomsorg	43	1	+42	55	2	+53	44	1	+43	54	2	+52
EG	32	4	+28	34	6	+28	21	4	+17	41	1	+40
flyktingfrågor	30	8	+22	33	10	+23	13	3	+10	45	6	+39
lag och ordning	9	3	+ 6	27	11	+16	13	0	+13	16	2	+14
genomsnitt elva områden	35	3	+32	46	5	+41	31	2	+29	40	2	+38

<i>m</i>			<i>kds</i>			<i>mp</i>			<i>nyd</i>		
<i>bra</i>	<i>då</i>	<i>diff</i>	<i>bra</i>	<i>då</i>	<i>diff</i>	<i>bra</i>	<i>då</i>	<i>diff</i>	<i>bra</i>	<i>då</i>	<i>diff</i>
19	13	+ 6	3	3	± 0	2	8	- 6	4	9	- 5
7	26	-19	5	3	+ 2	49	5	+44	3	10	- 7
32	20	+12	3	3	± 0	1	6	- 5	7	10	- 3
33	10	+23	4	3	+ 1	1	9	- 8	5	9	- 4
25	19	+ 6	2	3	- 1	14	17	- 3	2	6	- 4
26	8	+18	4	2	+ 2	3	5	- 2	3	5	- 2
10	28	-18	13	3	+10	2	3	- 1	2	13	-11
16	12	+ 4	18	3	+15	2	2	± 0	2	6	- 4
38	9	+29	5	4	+ 1	6	13	- 7	6	5	+ 1
13	10	+ 3	5	3	+ 2	2	3	- 1	13	20	- 7
40	7	+33	5	2	+ 3	2	3	- 1	8	6	+ 2

24	15	+ 9	6	3	+ 3	8	7	+ 1	5	9	- 4
----	----	-----	---	---	-----	---	---	-----	---	---	-----

<i>m</i>			<i>kds</i>			<i>mp</i>			<i>nyd</i>		
<i>bra</i>	<i>då</i>	<i>diff</i>	<i>bra</i>	<i>då</i>	<i>diff</i>	<i>bra</i>	<i>då</i>	<i>diff</i>	<i>bra</i>	<i>då</i>	<i>diff</i>
46	1	+45	10	3	+ 7	10	3	+ 7	18	3	+15
17	13	+ 4	20	3	+17	92	3	89	7	7	± 0
80	1	+79	12	1	+11	10	8	+ 2	35	2	+33
77	1	+76	14	0	+14	14	4	+10	32	3	+29
55	6	+49	13	3	+10	66	3	+63	14	1	+13
54	1	+53	5	0	+ 5	10	0	+10	9	2	+ 7
28	6	+22	52	0	+52	9	0	+ 9	12	8	+ 4
42	2	+40	66	0	+66	11	0	+11	7	5	+ 2
73	1	+72	17	1	+16	29	8	+21	18	1	+17
30	3	+27	23	1	+22	16	0	+16	52	3	+49
71	2	+69	20	1	+19	9	1	+ 8	31	2	29

52	3	+49	23	1	+22	25	3	+22	21	3	+18
----	---	-----	----	---	-----	----	---	-----	----	---	-----

två profilfrågorna. Bland dem är familjepolitiken kds starkaste profilfråga med hela 39 procentns omnämnan den 1991.

Ny demokrati, slutligen, uppfattades av väljarna som ett parti som i huvudsak satsade på två områden; dels ett nyliberalt systemskifte för Sverige (skatter, ekonomi, ideologi), dels en förändrad flyktingpolitik. Det nyliberala budskapet nämndes av fler väljare än flyktingfrågorna.

Resultaten i tabellerna 6.3–6.4 visar hur väljarna bedömde det de såg av partiernas sakfrågepolitik. Intervjupersonerna presenterades en lista med olika sakområden och tillfrågades för varje område vilket eller vilka av partierna som har en bra eller dålig politik. Tre olika analyser redovisas. En som visar hur samtliga väljare värderade de olika partiernas politik 1991. En som visar vad väljarna tyckte om det egna partiets politik. Och, slutligen, en som visar vad samtliga väljare ansåg om socialdemokraternas och moderaternas sakfrågepolitik vid valen 1979–1991.

Frågor där ett partis politik är populär bland många väljare och kritiserad av få är positiva profilfrågor, medan frågor där många är negativa och få positiva är negativa profilfrågor.

Socialdemokraternas mest positiva frågor 1991 var, precis som vid många tidigare val, sysselsättning, social trygghet och utrikespolitik. En fråga som var en stark positiv profilfråga för s 1988 saknades dock 1991. Den frågan är ekonomin där s 1991 fick klart mer kritik och mindre beröm än 1988. Om man jämför med andra frågor visar det sig att just ekonomin är den fråga där s tappade mest i uppskattning mellan 1988 och 1991. Två andra bekymmersamma frågor för s, med mer negativa än positiva omdömen 1991, var skatterna och lag och ordning.

Folkpartiet fick 1991 i genomsnitt mer beröm och mindre kritik för sin sakfrågepolitik än 1988. Mest uppskattning fick partiet som tidigare i de socialliberala frågorna (social trygghet, barnomsorg), men också när det gällde ekonomi och skatter. Ett område där fp fick många positiva omnämnan den var flyktingfrågan. Men det var samtidigt den fråga där fp fick mest kritik.

Moderaternas tre klart mest positiva profilfrågor 1991 var lag och ordning, EG och ekonomin. När det gäller ekonomin stärkte m sin positiva profil mycket markant jämfört med 1988. Moderaternas problemfrågor 1991 var precis som tidigare miljön och den sociala tryggheten. I båda fallen övervägde de negativa omdömena klart över de positiva.

Ny demokrati fick mest kritik i flyktingfrågan (20 procent), men också mest beröm (13 procent). Andra frågor där nyd fick relativt mycket upp-

Tabell 6.4 *Andel positiva omdömen om socialdemokraternas och moderaternas politik i ett antal sakområden vid valen 1979–1991*

	valår					förändring 1988–1991
	1979	1982	1985	1988	1991	
ekonomi						
s	–	27	33	41	25	–16
m	–	23	18	14	33	+19
sysselsättning						
s	34	42	37	44	38	– 6
m	14	13	11	7	19	+12
skatter						
s	26	27	26	26	22	– 4
m	26	25	25	20	32	+12
barnomsorg						
s	27	–	28	29	26	– 3
m	11	–	18	13	16	+ 3
social trygghet						
s	–	–	55	56	51	– 5
m	–	–	9	6	10	+ 4
energi/kärnkraft						
s	22	–	–	19	18	– 1
m	19	–	–	18	25	+ 7
miljö						
s	–	9	11	15	14	– 1
m	–	7	3	4	7	+ 3
utrikes/säkerhetspolitik						
s	–	–	34	25	33	+ 8
m	–	–	18	20	26	+ 6

Kommentar: Analysen bygger på samma data som i tabell 6.3.

skattning var lag och ordning och ekonomi. En klart negativ profilfråga för nyd var social trygghet.

Analysen av hur svarspersonerna bedömde det egna partiets sakfrågepolitik ger en uppfattning om vilka frågor som kan ha spelat störst roll när väljarna röstade. Ju fler personer som nämner en fråga som positiv för det egna partiet desto större sannolikhet att frågan verkligen påverkat väljarnas partival.

Tolkade på detta sätt visar resultaten i tabell 6.3 att socialdemokraternas bästa röstvinnarfrågor 1991 var den sociala tryggheten och sysselsättningen. Motsvarande frågor för c var kärnkraften och miljön, för fp skatter och social trygghet och för m skatter, ekonomi och EG.

De frågor som motiverade flest kds-väljare var barnomsorgen och den sociala tryggheten. De religiöst-moraliska frågorna hade förmodligen också hamnat högt bland kds-väljarna; hur högt vet vi dock inte eftersom frågor av det slaget inte ingick i vårt frågebatteri. Den klart bästa röstvarvarfrågan för ny demokrati var flyktingfrågan följd av skatter, ekonomi och lag och ordning.

Väljarnas åsikter och bedömningar i enskilda sakfrågor är viktiga för hur de röstar, men sakfrågorna är många och åsikterna kan ofta dra åt olika håll. Övergripande ideologiska förenklingar behövs för att underlätta vägvalen. I svensk politik har den klassiska vänster-högerdimensionen sedan länge varit den mest använda ideologiska kartan såväl bland journalister som bland politiker och väljare. Den har ofta blivit dödförklarad och av och till har den fått konkurrens av andra konfliktdimensioner – en religiös dimension, en stad-landsbygd dimension, en grön dimension – men det är ingen tvekan om att vänster-högerdimensionen fortfarande lever i högönskelig välmåga. Vänster-högeruppdelningen av partier, åsikter och väljare är fortfarande utan tvekan den bästa förenklingen av konfliktstrukturen i svensk politik. Väljarnas ideologiska vänster-högerattityder var ännu 1991 den enskilda åsikt som var klart starkast kopplad till partivalet. Sambandet mellan väljarnas självuppskattade vänster-högerposition och valet av parti var 0,71 1991 (eta). Partiernas placering på vänster-högerdimensionen och hur väljarna uppfattar positioner och förändringar är alltså i högsta grad relevant information vid studiet av svensk politik.¹

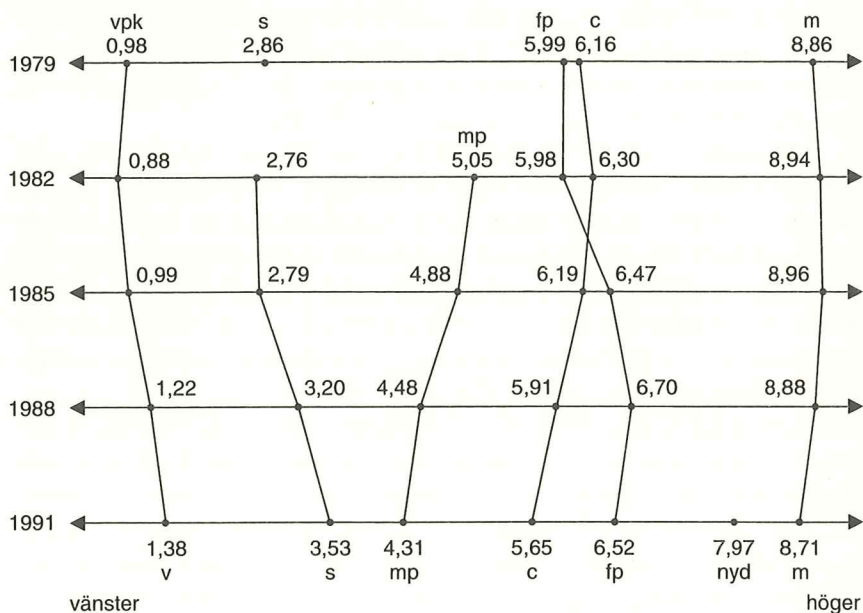
Resultaten i figur 6.1 visar hur väljarna har uppfattat partiernas vänster-högerprofiler vid valet sedan 1979. Intervjupersonerna har ombetts att placera partierna på en skala från 0 (vänster) till 10 (höger). Frågetekniken är mycket framgångsrik i så måtto att över nittio procent av svars-personerna vid varje tillfälle placerade ut samtliga partier.

Någon ökad osäkerhet eller oenighet om hur partierna skall placeras kan inte spåras bland väljarna. Den genomsnittliga standardavvikelsen i svars-personernas placering av de fem gamla partierna har varit stabil ända sedan 1979 (kring 1,45 enheter). Standardavvikelsen i placeringen av mp och kds 1991 var obetydligt högre (kring 1,55). Osäkerheten om var ny demokrati hör hemma var däremot något större med en standardavvikelse på 2,44.

Medeltalsvärdena i figuren ger en intressant bild av hur svenska folket

1. Eta och Eta² används för att mäta statistiska samband mellan en oberoende variabel på nominalskalenivå och en beroende variabel på intervallskalenivå. Båda måtten varierar mellan 0,00 (inget samband) och 1,00 (fullständigt samband). Eta² kan tolkas på samma sätt som det mer välkända måttet andel förklarad varians (R²).

Figur 6.1 *Väljarnas placeringar av partierna på vänster-högerskalan 1979–1991 (medeltal)*

Kommentar: Värdena kan variera mellan 0–10; ju lägre värde desto mer vänster. Medeltalen för kds är: 1982 5,70, 1985 6,04, 1988 5,67 och 1991 6,40.

har uppfattat partiernas ideologiska vänster-högerförskjutningar under 1980-talet. I början av perioden, under de borgerliga regeringsåren 1979–1982, uppfattade väljarna inga förändringar. Avstånden mellan partierna var konstanta och fp sågs som något mer vänster än c.

Förändringarna blev desto större efter maktskiftet 1982. Samtliga partiers positioner, med ett möjligt undantag för m, började nu förskjutas relativt mycket i väljarnas ögon. Mönstret i förändringarna har varit förhållandevis entydigt. Fyra partier, v, s, fp och kds, har av väljarna uppfattats ha gått klart åt höger. Två partier har lika klart uppfattats ha gått åt vänster – c och mp. Moderaterna har också förskjutits något åt vänster i väljarnas ögon, men mindre markant.

Om vi jämför resultaten för 1982 och 1991 visar det sig att socialdemokraterna är det parti som av väljarna uppfattas ha förändrat sin vänster-högerposition allra mest – en högerförskjutning med 0,77 enheter. Motsvarande förändring är en högerförskjutning med 0,50 för v, 0,54 för fp och 0,70 för kds.

Det parti som näst socialdemokraterna uppfattas ha förskjutits mest ideologiskt under 1980-talet är miljöpartiet. Men i mp:s fall är det fråga om en vänsterförskjutning. Jämfört med 1982 uppfattades mp ligga 0,74 enheter längre till vänster 1991. Även centerpartiet uppfattades 1991 som klart till vänster om sin position 1982 (0,65 enheter). För moderaterna var motsvarande vänsterförskjutning mindre, 0,23 enheter.

Ny demokrati placerades klart till höger av väljarna, men genomsnittligt uppfattades inte nyd som längre ut till höger än moderaterna. Partiet placerades tvärtom relativt klart till vänster om m med ett medelvärde på 7,97 mot 8,71 för moderaterna. Andelen svars personer som placerade partiet längst ut till höger på skalan (position 9 eller 10) var 67 procent för m mot 53 procent för nyd. På motsvarande sätt var det fler väljare som uppfattade nyd som placerat i mitten eller till vänster – 18 procent jämfört med 5 procent för m.

Den viktigaste konsekvensen av de relativt stora förändringarna i väljarnas perceptioner av partiernas vänster-högerpositioner är att partimotsättningarna uppfattas som mindre i dag än i början av 1980-talet. Väljarna uppfattar klart kortare ideologiska avstånd mellan partierna än tidigare. Beräknat utifrån genomsnittsvärdena har t.ex. väljarnas uppfattning om vänster-högeravståndet mellan socialdemokraterna och moderaterna minskat med en hel enhet – från 6,18 1982 till 5,18 1991. Motsvarande siffror för s och c är än mer dramatiska – en minskning med över en enhet, från 3,54 1982 till 2,17 1991.

Det är naturligtvis för tidigt att tala om början till konsensus, men partimotsättningarna på vänster-högerdimensionen har blivit klart mindre under slutet av 1980-talet, åtminstone om vi skall tro på väljarnas bedömningar.

Resultaten från analysen av hur väljarna uppfattade partiernas ideologiska vänster-högerpositioner stämmer väl överens med vad vi fann när vi studerade skärpan och innehållet i partiernas sakfrågeprofiler. Skärpan har avtagit. Avstånden har minskat. Partiprofilerna har blivit luddigare.

Förändringarna kan bedömas som både positiva och negativa, men ur väljarnas synpunkt är det helt klart att otydliga partiprofiler och minskande partiavstånd inte underlättar röstandet på valdagen.

* * *

Analysen av hur svenska väljare uppfattade partiernas profiler vid valen 1979-1988 återfinns i Holmberg (1981:71-112), Holmberg (1984:187-199), Holmberg och Gilljam (1987:32-36) och Gilljam och Holmberg (1990:84-100).

7 Osäkra väljare

Osäkra väljare är massmediernas favoriter inför ett val. De skapar spänning och ovisshet och ger upphov till det som journalister lever på – underhållning och nyheter. Det är alltså inte så underligt att vi ofta får rapporterat att de osäkra väljarna är extra osäkra och fler än tidigare. Löpsedlar som ropar ut att »De osäkra väljarna avgör valet» kan vara riktiga men de säljer också lösnummer.

När egenintresset går hand i hand med det som rapporteras finns det anledning att vara vaksam, men det behöver inte alltid innebära att det som sägs är fel eller vinklat. I fallet med de osäkra väljarna kan journalisterna ha haft rätt. De osäkra väljarna kan ha blivit fler och osäkrare.

Huruvida det är så är en av de saker vi skall undersöka i detta kapitel. Frågan är hur många de osäkra väljarna är och om de har blivit fler. En annan intressant fråga är vilka de osäkra väljarna är. Återfinns de t.ex. främst bland unga människor i storstäderna och är osäkra väljare mindre politiskt engagerade och kunniga än andra väljare? Den senare frågan är viktigt ur normativ demokratisk synpunkt. Tveksamhet bör inte böttna i bristande intresse och okunnighet.

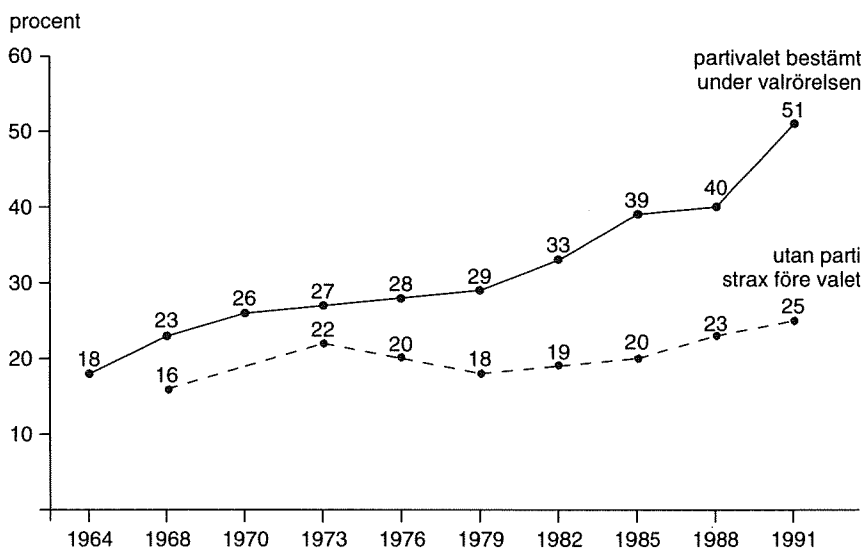
Svaren på våra frågor kommer naturligtvis till en del att vara beroende av vad vi menar med osäkra väljare. Någon given definition finns inte. Exempel på avgränsningar som brukar användas i massmedia är rörliga väljare eller väljare utan någon bestämd partipreferens.

För att inte hamna i en alltför snäv eller udda definition kommer vi i det följande att arbeta med fyra olika kriterier på osäkra väljare: (1) Väljare som i valspurten inte vet vilket parti de skall rösta på, (2) Väljare som uppger att de bestämde sitt partival under valrörelsen, (3) Väljare som byter parti under valrörelsen och (4) Väljare som röstar stabilt på ett och samma parti, men som anger att de under mellanvalsperioden övervägde att byta parti eller att valskolka alternativt rösta blankt. De olika kriterierna är delvis överlappande men inte hundraprocentigt. Korrelationerna dem emellan håller sig mellan +0,20 och +0,43.¹

1. Korrelation, dvs det statistiska sambandet, mellan två variabler på intervallskalenivå mäts med produktmomentkorrelationskoefficienten Pearsons r . Beteckningarna korrelation, Pearsons r och (r) används här synonymt. Mättet kan variera mellan $-1,00$ (fullständigt negativt samband) och $+1,00$ (fullständigt positivt samband). Värde $0,00$ innebär avsaknad av samband.

Resultaten i figur 7.1 visar att svenska journalister och opinionsundersökningsinstitutet haft rätt när de talat om allt fler osäkra väljare. Andelen väljare som bestämmer sitt partival sent under valrörelserna och som in i det sista inte vet vilket parti de skall rösta på har ökat mycket markant i Sverige. Vid valet 1964 var andelen väljare som angav att de hade bestämt sitt partival under valrörelsen 18 procent. Motsvarande siffra hade ökat till hela 51 procent 1991. Andelen väljare utan någon partipreferens (röstningsintention) strax före ett val har inte ökat lika dramatiskt, men dock

Figur 7.1 *Andel väljare som uppgav att de bestämde sitt partival under valrörelsen respektive andel väljare utan parti några veckor före valet*

Kommentar: Intervjufrågan lyder: »När bestämde Du Dig för vilket parti Du skulle rösta på i år? Var det under sista veckan före valet eller tidigare under hösten eller sommaren eller visste Du sedan länge hur Du skulle rösta?» Svarspersoner som valde något av de två första svarsalternativen har klassificerats som att partivalet bestämdes under valrörelsen. Endast personer som röstade på något parti ingår i analysen. Antalet intervjupersoner var 2244 år 1991. Den streckade linjen visar andelen intervjupersoner i valundersökningarnas förvalsstudier som uppgav att de ännu inte bestämt vilket parti de skulle rösta på.

stigit från 16 procent 1968 till 25 procent 1991.¹ Även andelen partibytare under valrörelserna har ökat – från 5,5 procent 1956 till 16,3 procent 1991 (se figur 12.3 i kapitel 12).²

Resultaten i tabell 7.1 visar vilka de osäkra väljarna var 1991. Skillnaderna i andelen osäkra väljare mellan olika sociala grupper är förhållandevis liten utom när det gäller ålder. Unga väljare tenderar att vara klart mer osäkra än äldre. Hela 78 procent av 1991 års unga förstagångsväljare angav t.ex. att de bestämde sitt partival under valrörelsen mot endast 22 procent bland de äldsta väljarna. En fjärdedel av förstagångsväljarna bytte parti under 1991 års valrörelse. Bland de äldsta väljarna var motsvarande siffra klart lägre, 14 procent.

1. Resultaten gäller andelen svarspersoner i förvalsstudierna som på en fråga om partival angivit att de inte bestämt sig eller att de inte vet vilket parti de skall stödja. Om vi också inkluderar väljare som vägrar uppge parti eller som säger att de skall rösta blankt eller inte rösta alls blir siffrorna något högre för andelen väljare utan parti under valspurten: 18 procent 1968, 23 procent 1973, 21 procent 1976, 20 procent 1979, 21 procent 1982, 22 procent 1985, 28 procent 1988 och 30 procent 1991. Orsaken till att valet 1970 saknas är att ingen förvalsstudie genomfördes det året.

2. Intervjufrågan till stabila partiväljare om de någon gång under mellanvalsperioden övervägt att byta parti har endast funnits med två gånger i valundersökningarna (1988 och 1991). Men mellan dessa båda mättillfällen kan en ökning av antalet osäkra väljare iakttas. Vid valet 1988 var det 23 procent av de stabila väljarna som angav att de övervägt att byta parti. Vid valet 1991 var motsvarande siffra 30 procent.

Tabell 7.1 Olika mått på osäkra väljare 1991. Samband med socioekonomisk tillhörighet

	uppgger att de bestämt partivalet under valrörelsen	andel inte bestämt sig/vet ej på frågan: »Vilket parti tänker Du rösta på i riksdagsvalet» i förvalsunder- sökningen	andel partibytare under valrörelsen	andel bland stabila partiväljare som övervägt (2) soffan/ blankröstning	(1) partibyte	(1) + (2)
<i>kön</i>						
man	49	19	12	26	12	38
kvinnor	54	32	16	34	11	45
<i>åldersgrupp</i>						
18–21	78	34	25	–	–	–
22–30	67	33	17	41	11	53
31–40	57	22	15	40	18	58
41–50	55	28	13	31	12	43
51–60	42	19	9	26	10	36
61–70	35	19	10	20	6	26
71–80	22	15	14	10	6	16
<i>yrikesgrupp</i>						
industriarbetare	44	25	9	24	10	34
övriga arbetare	51	25	16	25	13	38
lägre tjänstemän	56	22	16	36	12	48
mellantjänstemän	54	29	13	34	12	46
högre tjänstemän	49	16	13	34	7	41
småföretagare	48	18	11	26	8	34
jordbrukare	35	33	23	17	0	17
studerande	69	36	15	40	24	64
<i>bostadsort</i>						
ren landsbygd	47	26	15	25	13	38
mindre tätort	53	26	15	30	13	43
stad	52	24	13	31	9	40
Sthlm, Gbg, Malmö	54	25	12	34	14	48
samtliga	51	25	14	30	11	41

Kommentar: Resultaten i kolumn ett visar andelen svars personer som uppgivit att de bestämt sitt partival under »sista veckan» eller »tidigare under hösten och sommaren». Resultaten i kolumn tre kommer från valundersökningens lilla valrörelsepanel (intervjuer före valet, enkät efter). Procentbasen är samtliga undersökningspersoner som uppgivit parti (röstningsavsikt och faktiskt partival) vid de två mätillfällena. Resultaten i kolumnerna fyra till sex är hämtade från eftervalsstudien och omfattar enbart stabila partiväljare 1988–91 (samma parti i båda valen).

Andra grupper som uppvisade en relativt stor osäkerhet var kvinnor, yrkesgrupperna lägre tjänstemän och studerande och storstadsbor. Resultaten är dock inte helt entydiga för alla våra fyra osäkerhetsmått. Andelen storstadsbor som bytte parti under 1991 års valrörelse var exempelvis inte högre än bland övriga väljare (inklusive landsbygdsbor).

Män och kvinnor uppvisade ungefär samma grad av osäkerhet på tre av våra mått, med kvinnorna något mer osäkra än männen. När det gäller det fjärde måttet – andel väljare utan partipreferens veckorna före valet – var skillnaden mellan män och kvinnor däremot mer markant. Nästan en tredjedel (32 procent) av de kvinnliga väljarna 1991 hade inte något bestämt parti de avsåg att rösta på någon eller några veckor före valet. Motsvarande andel var klart lägre bland männen, 19 procent.

De yrkesgrupper som uppvisade lägst andel osäkra väljare 1991 var industriarbetare och företagare. Jordbrukare, som också brukar uppvisa få osäkra väljare, hade ovanligt många osäkra 1991, speciellt när det gällde partibytan och andelen personer utan en klar röstningsavsikt strax före valet. Slutresultatet av jordbrukarnas osäkerhet 1991 blev att centerpartiet gjorde sitt sämsta val bland jordbrukare sedan 1956.³

Partimässigt sett rymmer analysen av de osäkra väljarna inga större överraskningar. De partier som vi sedan tidigare vet brukar ha relativt många rörliga och mindre övertygade väljare hade också 1991 flest osäkra anhängare. Resultaten i tabell 7.2 visar att bland de gamla partierna återfanns den största andelen osäkra väljare bland folkpartiets väljare.

3. Centerpartiets andel av jordbrukarnas röster blev 45 procent 1991. Det är den lägsta siffran för andelen bönder som röstat med c som vi uppmätt i valundersökningarnas historia. Det tidigare bottenrekordet var 49 procent 1956 när Hedlund var i regeringskoalition med Erlander. Vid valet 1988 röstade 65 procent av jordbrukarna på centerpartiet. Se vidare kapitel 26.

Tabell 7.2 Osäkra väljare och politiskt intresse, politisk kunskap och partival

	andel inte bestämt sig/vet ej på frågan: »Vilket parti tänker Du rösta på i riksdagsvalet» i förvalsundersök- ningen	andel partibytare under valrörelsen	andel bland stabila partiväljare som överbägt (1) partibyte	(2) soffan/ blankröstning	(1) + (2)	
<i>politiskt intresse</i>						
mycket stort	21	14	8	35	4	39
ganska stort	51	20	15	31	13	44
inte särskilt	55	31	14	29	13	44
inte alls	46	40	18	13	0	13
<i>politisk kunskap</i>						
mycket god	44	15	6	29	9	38
ganska god	48	19	9	36	11	47
mellan	52	25	15	30	10	40
ganska dålig	55	31	22	23	17	40
mycket dålig	57	33	9	32	6	38
<i>partival 1991</i>						
v	48	20	20	23	9	42
s	37	19	7	27	15	42
c	56	35	21	26	9	35
fp	68	30	16	50	10	60
m	46	19	12	33	2	35
kds	67	19	16	25	0	25
mp	71	31	18	33	50	83
nyd	83	25	35	—	—	—
sanalliga	51	25	14	30	11	41

Kommentar: Kunskapsmättet bygger på en serie frågor som mäter både personkunskap och sakkunskap (frågorna 41 och 42 i 1991 års intervjuformulär).

Det parti som, enligt våra kriterier, hade flest osäkra väljare var dock inte folkpartiet utan ny demokrati. Hela 83 procent av nyd:s väljare angav att de bestämde sitt partival under valrörelsen och 35 procent att de bytt till nyd under valspurten. Siffrorna är höga men kanske inte helt överraskande med tanke på att vi talar om ett helt nytt parti som bildades så sent som på vårvintern 1991. Ett annat nytt parti som också hade förhållandevis många osäkra väljare var miljöpartiet.

Det parti som helt klart rymde den minsta andelen osäkra väljare 1991 var socialdemokraterna. Färre s-väljare hade bestämt sitt partival under valspurten eller bytt till partiet under valets sista veckor än vad som gällde för de andra partierna. Resultatet är inte förvånande; dels därför att s brukar rymma en högre andel övertygade väljare än övriga partier, t.ex. mätt via andelen anhängare med en hög grad av partiidentifikation, dels därför att ett förlorande parti, som s 1991, inte brukar dra till sig stora andelar marginalväljare (=osäkra väljare).

Det mest remarkabla resultatet i tabell 7.2 gäller dock inte hur de osäkra väljarna är fördelade mellan partierna, utan hur sambandet mellan osäkerhet och politisk kunskap och politiskt intresse ser ut. Det visar sig nämligen att osäkerheten tenderar att vara större bland mindre kunniga och engagerade väljare än bland väljare som är mer politiskt insatta och intresserade. Väljare med den lägsta graden av politiskt intresse och kunskap var de väljare som 1991 hade den största tendensen att bestämma sitt partival sent under valrörelsen och som i störst utsträckning var utan en klar röstningsintention strax före valet. De mest okunniga och ointresserade väljarna hade däremot inte den största tendensen att byta parti under valspurten. Den utmärkelsen går till gruppen väljare med de näst sämsta kunskaperna.

Kopplingen mellan osäkerhet och okunskap kan svårligen ses som någonting positivt. Ur normativ synpunkt såge vi naturligtvis hellre att de osäkra väljarna var tveksamma utifrån en god kunskapsbas; speciellt som de osäkra väljarna i sentida svenska val kommit att spela den avgörande roll som journalisterna länge sagt att de spelar.

* * *

Osäkra väljare och väljarrörlighet i svenska valrörelser studeras i bl.a. Koblik (1980), Gilljam och Holmberg (1990:123-141), Granberg and Holmberg (1990) och (1991a), Asp, Esaiasson och Hedberg (1987) och Esaiasson (1990a).

8 Valutgången

Valet 1991 resulterade i de största förskjutningarna i partiernas styrkeförhållanden sedan 1917. De vinnande partierna gick fram med tillsammans 14,9 procentenheter medan förlorarna följaktligen gick tillbaka med lika mycket. Valutgången innebar att Sverige fick en ny regering och att tre partier passerade riksdagströskeln – två på väg in och ett på väg ut.¹

De borgerliga fyrklöverpartierna moderaterna, folkpartiet, centerpartiet och kds vann en klar seger i kampen om regeringsmakten. Fyrklöverpartierna fick tillsammans 46,7 procent av rösterna mot 42,2 procent för socialdemokraterna och vänsterpartiet. Den 3 oktober kunde riksdagen välja moderatledaren Carl Bildt till statsminister för en borgerlig minoritetskoalition.

Den nya regeringen blev beroende av nykomlingen ny demokrati som från ingenstans och bara sju månader gammalt erövrade 6,7 procent av rösterna. I valet hade den nya riksdagens tre oppositionspartier – socialdemokraterna, vänsterpartiet och ny demokrati – fått 2,2 procentenheter fler röster än de fyra regeringspartierna. I praktiken blev regeringen Bildt därmed tvungen att förlita sig på ny demokratis passiva stöd i riksdagsvoteringarna.

Riksdagens andra nykomling blev kristdemokratiska samhällspartiet som gjorde sitt femte framgångsval i rad och nu med god marginal passerade fyraprocentsspärren. Kds ökade sin röstandel med hela 4,3 procentenheter eller nästan 150 procent – från 2,9 procent 1988 till 7,2 procent 1991.²

1. Bruttoreligheten mellan 1988 och 1991 års riksdagsval, dvs. summan av samtliga partiers vinster och förluster dividerat med två, uppgick alltså till 14,9 procentenheter (se kolumnen längst till höger i tabell 8.1). Endast en gång under 1900-talet har bruttoreligheten mellan två val varit högre. Det var 1917 då de sammanlagda partiförskjutningarna uppgick till hela 17,0 procentenheter. Det tidigare rekordet under efterkrigstiden innehades av 1948 års val då partiförskjutningarna summerade till 9,8 procentenheter (se Bartolini and Mair, 1990, Appendix 2).

2. Kds fick 1,36 procent av rösterna 1976, 1,39 procent 1979, 1,9 procent 1982, 2,3 procent 1985 och 2,9 procent 1988.

Moderata samlingspartiet var den andra stora vinnaren i den nya regeringen och det enda av de tidigare riksdagspartierna som gick framåt i valet. Med undantag av löntagarfondsvalet 1982 gjorde moderaterna sitt bästa val sedan kosackvalet 1928. Moderaterna gick fram med 3,6 procentenheter och ökade sitt röststöd från 18,3 procent 1988 till 21,9 procent 1991.³

Sämre gick det för folkpartiet och centerpartiet som visserligen tog plats i den nya regeringen men som samtidigt förlorade en fjärdedel av sina respektive röstandelar från 1988. Folkpartiet gjorde sitt sämsta val näst efter Ola Ullstens katastrofval 1982. Folkpartiet gick tillbaka med 3,1 procentenheter och fick nöja sig med 9,1 procent av rösterna.⁴

Centerpartiet gjorde 1991 sitt sämsta val sedan demokratins genombrott och förlorade 2,8 procentenheter av sitt röststöd. Partiet gick tillbaka från 11,3 procent 1988 till 8,5 procent 1991. Valresultatet innebar centerpartiets femte förlustval av sex möjliga sedan toppnoteringen 25,1 procent i valet 1973.⁵

Socialdemokraterna blev berövade regeringsmakten, gjorde sitt sämsta val sedan 1928 och förlorade en åttondel av sitt tidigare röststöd. Den socialdemokratiska tillbakagången – som i opinionsmätningarna på våren 1991 såg ut att kunna bli betydligt större – stannade efter en återhämtning under valrörelsen vid 5,5 procentenheter. Socialdemokraternas röstandel minskade från 43,2 procent 1988 till 37,7 procent 1991.

Vänsterpartiet gick tillbaka med 1,4 procentenheter och hamnade farligt nära fyraprocentgränsen. Partiet minskade från 5,9 procent 1988 till 4,5 procent 1991. Resultatet innebar partiets sämsta val sedan 1968 då militärstyrkor från Warszawapakten marscherade in i Tjeckoslovakien en knapp månad före valet.⁶

Efter endast en mandatperiod blev miljöpartiet tvunget att ta adjö av riksdagen. Partiets tillbakagång med 2,1 procentenheter innebar att fyra-

3. I andrakammarvalet 1928 fick dåvarande högern 29,4 procent av rösterna. I valet 1982 fick moderaterna 23,6 procent.

4. I 1982 års val förlorade folkpartiet 4,7 procentenheter och fick endast 5,9 procent av rösterna.

5. Dåvarande bondeförbundets tidigare bottenrekord – 9,4 procent – sattes i valet 1956.

6. I andrakammarvalet 1968 fick vpk endast 3,0 procent av rösterna, men eftersom fyraprocentsspärren inte infördes förrän vid det första valet till enkammarriksdagen 1970 kunde röstandelen bytas ut mot tre riksdagsmandat.

procentspärren passerades i »fel» riktning. Miljöpartiets röststöd minskade från 5,5 procent 1988 till 3,4 procent 1991.

Småpartierna fick tillsammans 1,0 procent, vilket innebar en ökning med 0,3 procentenheter jämfört med 1988. Klart störst bland småpartierna blev Sven-Olle Olssons sjöboparti som fick 0,5 procent av rösterna.⁷

Det officiella valresultatet från 1991 års riksdagsval presenteras i tabell 8.1. I tabellen redovisas också resultatet från 1988 års riksdagsval samt förändringarna mellan 1988 och 1991. I tabell 8.2 redovisas valresultaten från samtliga åtta riksdagsval sedan enkammersystemet infördes 1970.

7. Sjöbopartiet fick 27 635 röster (0,51 procent) i 1991 års riksdagsval. I storleksordning därefter följde sverigedemokraterna med 4 877 röster (0,09 procent), arbetarlistan med 3 645 röster (0,07 procent) och arbetarpartiet kommunisterna, apk, med 2 969 röster (0,05 procent). Sjöbopartiet fick som väntat det klart starkaste röststödet i de skånska valkretsarna och erhöll 4,4 procent i Malmöhus län (där Sjöbo ligger), 2,8 procent i Kristianstads län och 1,5 procent i Fyrstadskretsen. I riksdagsvalet i Sjöbo kommun fick sjöbopartiet 26,3 procent av rösterna. Både i 1985 och 1988 års val var socialistiska partiet (f.d. kaf) störst bland småpartierna (16 247 röster 1985 och 12 943 röster 1988). I 1991 års val hade socialistiska partiet ingått en valteknisk samverkan med vänsterpartiet och ställde därför inte upp under eget namn.

Tabell 8.1 Resultat av riksdagsvalen 1988 och 1991

parti	riksdagsvalet 1988		riksdagsvalet 1991		förändring 1988-1991	
	antal röster	procent	antal röster	procent	antal röster	procent- enheter
v	314 031	5,9	246 905	4,5	- 67 126	-1,4
s	2 321 826	43,2	2 062 761	37,7	-259 065	-5,5
c	607 240	11,3	465 175	8,5	-142 065	-2,8
fp	655 720	12,2	499 356	9,1	-156 364	-3,1
m	983 226	18,3	1 199 394	21,9	+216 168	+3,6
kds	158 182	2,9	390 351	7,2	+232 169	+4,3
mp	296 935	5,5	185 051	3,4	-111 884	-2,1
nyd	-	-	368 281	6,7	+368 281	+6,7
övriga partier	36 559	0,7	53 487	1,0	+ 16 928	+0,3
samtliga giltiga valsedlar	5 373 719	100,0	5 470 761	100,0	+ 97 042	
giltiga valsedlar	5 373 719	98,8	5 470 761	98,3	+ 97 042	-0,5
blanka/ogiltiga valsedlar	67 331	1,2	92 159	1,7	+ 24 828	+0,5
summa röstande	5 441 050	100,0	5 562 920	100,0	+121 870	
röstande	5 441 050	86,0	5 562 920	86,7	+121 870	+0,7
icke-röstande	888 973	14,0	850 487	13,3	- 38 486	-0,7
summa röstberättigade	6 330 023	100,0	6 413 407	100,0	+ 83 384	

Källa: Allmänna valen 1988 och 1991 (SOS) Statistiska centralbyrån, Stockholm. Vänsterpartiets röstandel 1988 har avrundats till 5,9 procent. I Allmänna valen 1988 anges 5,8 procent. Vänsterpartiets röstandel var 5,844 med tre decimaler. Vi har valt att redovisa 5,9 procent för vänsterpartiet för att få procentsumman för samtliga partier att bli 100,0 procent. I Allmänna valen 1988 summera partiernas procentandelar till 99,9 procent. Av samma skäl har kds röstandel 1991 avrundats till 7,2 procent. Kds' röstandel 1991 var 7,135 med tre decimaler.

Tabell 8.2 Resultat av riksdagsvalen 1970–1991 (procent)

	v	s	c	fp	m	kds	mp	nyd	övriga	summa procent	val- deltagande
1970	4,8	45,3	19,9	16,2	11,5	1,8	–	–	0,5	100,0	88,3
1973	5,3	43,6	25,1	9,4	14,3	1,8	–	–	0,5	100,0	90,8
1976	4,7	42,7	24,1	11,1	15,6	1,4	–	–	0,4	100,0	91,8
1979	5,6	43,2	18,1	10,6	20,3	1,4	–	–	0,8	100,0	90,7
1982	5,6	45,6	15,5	5,9	23,6	1,9	1,6	–	0,3	100,0	91,4
1985	5,4	44,7	10,1	14,2	21,3	2,3	1,5	–	0,5	100,0	89,9
1988	5,9	43,2	11,3	12,2	18,3	2,9	5,5	–	0,7	100,0	86,0
1991	4,5	37,7	8,5	9,1	21,9	7,2	3,4	6,7	1,0	100,0	86,7

Kommentar: Resultaten är hämtade från *Allmänna valen* för respektive år (SOS), Statistiska centralbyrån, Stockholm. I fyra fall har avrundningar gjorts för att få procentsumman för samtliga partier att bli 100,0 procent. I 1976 års val har vänsterpartiets resultat 4,753 avrundats till 4,7, i 1982 års val har miljöpartiets resultat 1,652 avrundats till 1,6, i 1988 års val har vänsterpartiets resultat 5,844 avrundats till 5,9 och i 1991 års val har kds resultat 7,135 avrundats till 7,2. I 1985 års val gick centerpartiet och kds till val under den gemensamma beteckningen centern. I valet erhöll centern 12,4 procent av rösterna fördelade på centerpartiet 8,8 procent, kds 2,3 procent och listor utan kandidater samt den »saxade» listan i Kalmar 1,3 procent. I tabellen har de 1,3 procenten slagits samman med centerpartiets 8,8 procent.

Tabell 8.3 Resultat av riksdags-, landstings- och kommunfullmäktigevalen 1991 (procent)

parti	riksdags- valet	landstings- valet	kommun- fullmäktige- valet	differens riksdags- kommunfullmäktige- valen
v	4,5	4,8	4,8	-0,3
s	37,7	38,3	36,6	+1,1
c	8,5	11,0	11,2	-2,7
fp	9,1	10,8	9,6	-0,5
m	21,9	23,2	22,1	-0,2
kds	7,2	7,0	5,8	+1,4
mp	3,4	3,2	3,6	-0,2
nyd	6,7	0,7	3,4	+3,3
övriga	1,0	1,0	2,9	-1,9
	100,0	100,0	100,0	

Kommentar: Plustecken i den högra kolumnen innebär ett bättre resultat i riksdags- än i kommunfullmäktigevalet medan ett minustecken innebär det omvända. Resultaten är hämtade från *Allmänna valen* 1991 (SOS), Statistiska centralbyrån, Stockholm. Avrundningar har gjorts för att få procentsumman för samtliga partier att bli 100,0 procent. I riksdagsvalet har kds resultat 7,135 avrundats till 7,2, i landstingsvalet har miljöpartiets resultat 3,142 avrundats till 3,2 och i kommunfullmäktigevalet har moderaternas resultat 22,156 avrundats till 22,1.

En liten överraskning i 1991 års val var att valdeltagandet inte fortsatte att sjunka. Andelen röstande – som hade minskat från 91,4 procent 1982 till 89,9 procent 1985 och 86,0 procent 1988 – ökade istället med 0,7 procentenheter och stannade på 86,7 procent. Samtidigt ökade dock andelen blanka och ogiltiga röster till ny rekordnivå – från 1,2 procent 1988 till 1,7 procent 1991.⁸

Resultatet av riksdagsvalet brukar inte skilja sig särskilt mycket från resultaten av de samtidiga valen till kommuner och landsting. De små differenser som finns är dock värda att uppmärksamma. I tabell 8.3 redovisas därför utgången av samtliga tre val som hölls i Sverige den 15 september 1991. Skillnaderna mellan partiernas valresultat i landstingsvalet och de två andra valen skall ses mot bakgrund av att det saknas landsting i Göteborg, Malmö och på Gotland.

Ny demokrati men också kds och socialdemokraterna gjorde 1991 bättre ifrån sig i riksdagsvalet än i valet till kommunfullmäktige. Ny demokratis dåliga resultat i kommunerna och framförallt i landstingen berodde till stor del på att partiet i många fall inte ställde upp några kandidatlistor.

De partier som gjorde ett bättre resultat i kommunfullmäktigevalet än i riksdagsvalet var framförallt centerpartiet och gruppen övriga partier. Förklaringen i det senare fallet är naturligtvis de många lokala partier som endast ställer upp i kommunfullmäktigevalen. Centerpartiets sämre valresultat på riksplånet kan till en del förklaras av att den tidigare centerpartisten Sven-Olle Olssons sjöboparti ställde upp i riksdagsvalet men inte i kommunfullmäktigevalet.⁹

* * *

Redogörelser för valutgången 1991 återfinns också i t.ex. Jahn (1992a), Widfeldt (1992) och Wörlund (1992).

8. Av de 1,7 procenten blanka och ogiltiga valsedlar klassificerades 98,7 procent (90 955) som blanka och 1,3 procent (1204) som ogiltiga.

9. I Sjöbo kommun fick centerpartiet 6,9 procent av rösterna i riksdagsvalet och hela 38,5 procent i valet till kommunfullmäktige. För sjöbopartiet var förhållandet det omvända – 26,3 procent i riksdagsvalet och 1,4 procent i kommunfullmäktigevalet. En mer utförlig analys av de väljare som röstade på olika partier i riksdagsvalet och de kommunala valen återfinns i kapitlet *Röstsplittring* (kapitel 9).

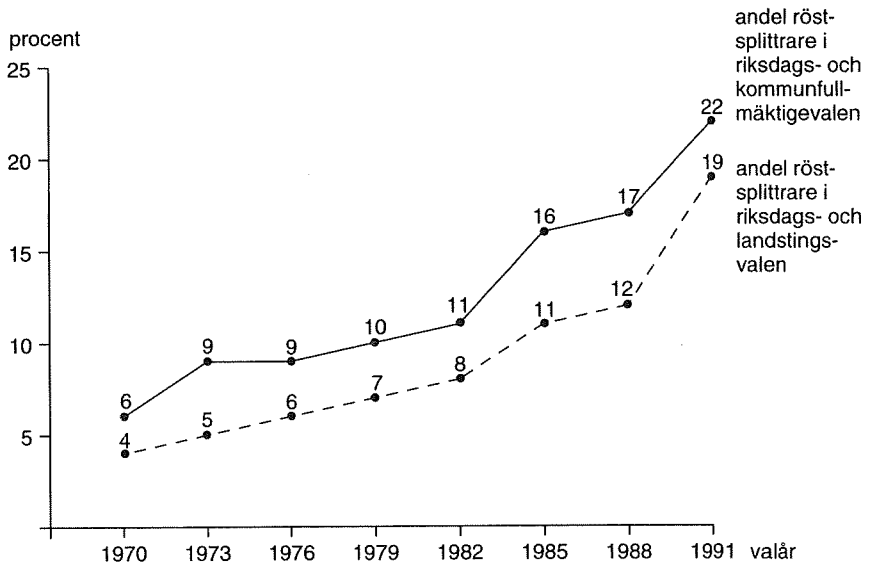
9 Röstsplittring

Röstsplittring mellan riksdags- och kommunalvalen blev möjlig i Sverige i och med att den gemensamma valdagen infördes 1970. I början utnyttjades möjligheten att rösta olika mycket sparsamt. Endast 6 procent av väljarna röstade på olika partier riks och kommunalt 1970. Röstsplittringen mellan riksdags- och landstingsvalen var ännu ovanligare (4 procent). Sedan dess har dock röstsplittringen ökat sakta men säkert och i ett accelererande tempo vid de senaste valen. Andelen väljare som stödde olika partier i 1991 års riksdags- och kommunfullmäktigeval var hela 22 procent. Motsvarande siffra för riksdags- och landstingsvalen var något lägre, 19 procent (se figur 9.1).

Alla partier är numera berörda av röstsplittringen, även socialdemokraterna som under 1970-talet var förskonade. Men fortfarande är socialdemokraterna det parti som uppvisar lägst andel röstsplittrare (13 procent riks-kommunalt 1991). Motsvarande siffra är klart högre för flera av de mindre partierna: 24 procent för v, 34 procent för kds och 30 procent för mp. För ny demokrati, som inte ställde upp i alla kommunfullmäktigeval, är andelen röstsplittrare ändå högre, hela 70 procent. Sju väljare av tio som stödde ny demokrati i riksdagsvalet röstade alltså på något annat parti kommunalt. Det parti som nyd-väljarna oftast röstade på i kommunvalet var moderaterna. Hela 48 procent av nydemokraternas röstsplittrare 1991 röstade moderat i kommunvalet. Omvänt uttryckt betyder det att moderaterna i riksdagsvalet tappade en total röstandel motsvarande cirka två procentenheter till ny demokrati.

Karaktern på röstsplittringen har ändrats samtidigt som den blivit vanligare. Tidigare var delad röstning mellan de borgerliga partierna den vanligaste formen för röstsplittring. I de senaste valen, och speciellt 1991, har olika former av röstdelning mellan de fem gamla partierna och de nya småpartierna blivit den mest förekommande. Det framgår mycket klart av resultaten i figur 9.2.

Figur 9.1 Röstsplittring vid valen 1970–1991

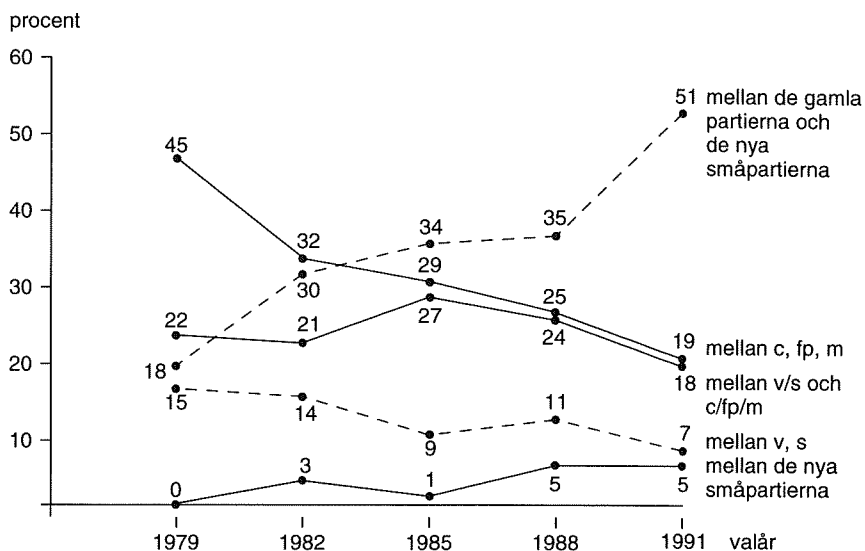
Kommentar: Procentbasen är definierad som väljare som vid de olika valtillfällena deltog i både riksdags- och landstingsvalen respektive i riksdags- och kommunfullmäktigevalen.

Tabell 9.1 *Andel av partiernas väljare i riksdagsvalet som röstade med ett annat parti i kommunfullmäktigevalen 1970–1991*

parti i riksdagen	andel som stödde något annat parti i kommunfullmäktigevalen							
	1970	1973	1976	1979	1982	1985	1988	1991
v	20	14	20	17	26	32	30	24
s	2	5	4	5	5	11	12	13
c	5	13	13	12	15	14	14	17
fp	11	11	17	18	18	30	27	21
m	10	12	12	12	16	12	14	19
kds	–	–	–	–	–	–	15	34
mp	–	–	–	–	–	–	35	30
nyd	–	–	–	–	–	–	–	70
samtliga röstande	6	9	9	10	11	16	17	22

Kommentar: Intervjuade mp- och kds-väljare har varit för få för att särredovisas före 1988.

Figur 9.2 Olika slags röstsplittring mellan riksdags- och kommunfullmäktigevalen 1979–1991

Kommentar: De gamla partierna har definierats som v, s, c, fp och m. De nya småpartierna är kds, mp, nyd, och övriga partier. Antalet röstsplittrare (procentbas) var 246 1979, 286 1982, 396 1985, 378 1988 och 485 1991.

Vid valet 1979 skedde endast 18 procent av röstsplittringen mellan de etablerade partierna och småpartierna, medan 45 procent inträffade inom det borgerliga blocket (c, fp, m). Vid valet 1991 var läget helt omvänt. Hela 51 procent av röstsplittringen skedde mellan de fem gamla partierna och de nya småpartierna medan endast 19 procent inträffade mellan c, fp och m. En mycket stor del av röstdelningen mellan de etablerade partierna och småpartierna var sådan som involverade ny demokrati. Totalt sett svarade röstdelningen mellan de fem gamla partierna och ny demokrati för inte mindre än 21 procent av den totala röstsplittringen 1991.

Den intressanta frågan om det är rikspolitiska eller lokalpolitiska faktorer som ligger bakom den ökande röstsplittringen skall inte analyseras i detta sammanhang. Att båda faktorerna spelar en roll är självklart.¹ Frågan är hur stor betydelse de har i förhållande till varandra. Misstanken att den omfattande röstdelningen mellan ny demokrati och övriga partier, främst moderaterna, i valet 1991 främst motiverades av rikspolitiska förhållanden (en önskan att få in nyd i riksdagen) förefaller dock inte särskilt djärv.

Vi vet sedan tidigare att röstsplittring och partitype i riksdagsvalet har ett klart samband med varandra. Rikspolitisk rörlighet har ett samband med röstdelning kommunalt. Så var också fallet 1991. Nästan hälften (43 procent) av de väljare som bytte riksdagsparti 1991 splittrade också sina röster i kommunvalet.

Givet denna koppling mellan partitype och röstsplittring är det inte förvånande att det i stor utsträckning är samma slags människor som står för båda formerna av rörligt beteende. Resultaten i tabell 9.2 visar att röstdelning i valet 1991 i första hand förekom bland unga väljare, bland tjänstemän och bland högutbildade. Samma grupper var också i högre grad än andra partitytare 1991.

1. För en diskussion om faktorer som påverkar röstsplittring; se Särilvik och Petersson (1976), Holmberg och Gilljam (1987) och Johansson (1987).

Tabell 9.2 *Andel röstsplittrare 1991 i olika socioekonomiska grupper*

socioekonomisk grupp	andel röstsplittrare	antal intervjuade
<i>kön</i>		
män	23	1126
kvinnor	21	1079
<i>ålder</i>		
18-21	30	115
22-30	25	408
31-40	29	376
41-50	20	477
51-60	20	331
61-70	16	290
71-80	14	208
<i>yrke</i>		
industriarbetare	17	304
övriga arbetare	19	471
lägre tjänstemän	18	208
mellantjänstemän	26	520
högre tjänstemän	22	305
småföretagare	26	131
jordbrukare	22	72
studerande	31	118
<i>anställningssektor</i>		
offentlig	24	836
privat	20	1220
<i>bostadsort</i>		
ren landsbygd	24	424
mindre tätort	25	511
stad eller större tätort	21	886
sthlm, Gbg, Malmö	18	300
<i>utbildning</i>		
låg	16	864
medel	27	505
hög	25	757
samtliga	22	2205

Kommentar: Resultaten gäller röstsplittringen i 1991 års riksdags- och kommunfullmäktigeval. De socioekonomiska indelningarna redovisas i Gilljam, Holmberg och Hedberg, *Valundersökning 1991. Teknisk rapport.*

Oavsett vilka faktorer som ligger bakom röstsplittring, och vilka partier och sociala grupper som främst berörs, är det ett faktum att röstdelningen numera blivit så vanlig (en dryg femtedel av väljarna 1991!) att den inte kan ignoreras, varken i den författningpolitiska diskussionen om den gemensamma valdagen eller när det gäller hur det går i valen. Det förhållandet att nettoeffekterna av röstsplittringen hittills varit förhållandevis små sett till hela riket – partierna har fått ungefär samma röststöd kommunalt som i riket – är ingen garanti för att det så skall förbli i framtiden.²

Valet 1991 signalerade att skillnaderna mellan riksdags- och kommunalvalen kan bli stora. För två partier, centerpartiet och ny demokrati, resulterade 1991 års val i de största skillnader mellan utfallen i riksdags- och kommunalvalen som registrerats i svensk politik sedan systemet med gemensam valdag infördes 1970. Centerpartiet fick 2,7 procentenheter fler röster kommunalt (11,2 procent mot 8,5 i riksdagsvalet) medan ny demokrati fick 3,3 procentenheter färre röster kommunalt. En analys av väljarströmmarna visar att bakom centerpartiets relativt starka resultat i kommunalvalet låg kommunala röstvinster från framförallt s, m, kds och nyd, dvs. förhållandevis många väljare som stödde dessa partier i riksdagsvalet röstade på c kommunalt.

* * *

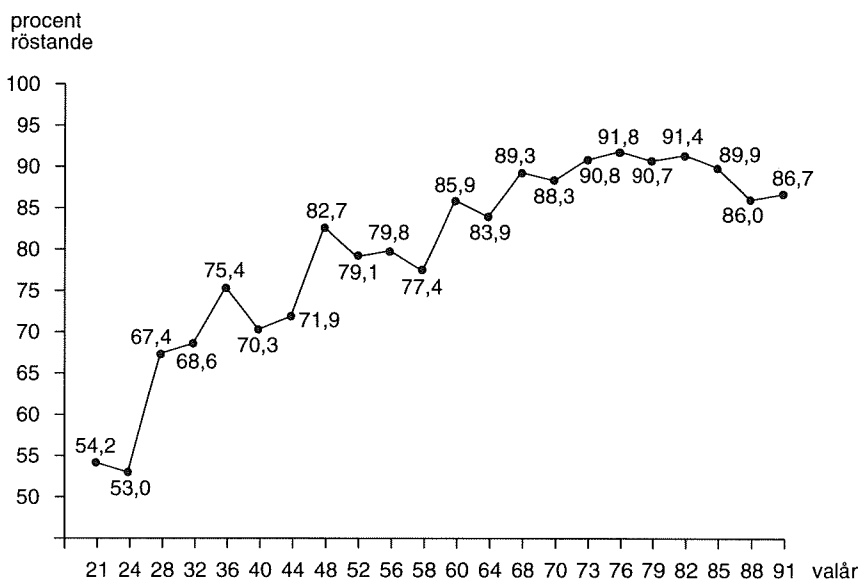
Tidigare svenska studier av fenomenet röstsplittring återfinns i bl.a. Särilvik och Petersson (1976:46–53), Holmberg och Gilljam (1987:91–99), Johansson (1987) samt Gilljam och Holmberg (1990:110–113). En introduktion till valstatistiska studier av bl.a. röstsplittring återfinns i Håkansson (1992). DeVries and Tarrance (1972) analyserar röstsplittring i USA.

2. Resultatet av 1991 års kommunalval aggregerat till riksnivå redovisas i kapitel 8.

10 Valdeltagande

Valdeltagandet steg en aning i valet 1991 – från 86,0 procent 1988 till 86,7 procent 1991. Ökningen är inte imponerande med tanke på att valdeltagandet 1988 var det lägsta i Sverige under de senaste tjugofem åren. Valdeltagandet 1991 var alltså i själva verket förhållandevis lågt – det näst lägsta sedan 1964.

Figur 10.1 Valdeltagandet i de svenska riksdagsvalen 1921–1988 (procent)

Kommentar: Resultaten är hämtade från *Allmänna valen 1991. Del 1* (SCB, Sveriges officiella statistik).

Att valdeltagandet blev så relativt lågt bör inte förvåna. Vi vet att valdeltagande, eller rättare sagt valskolk, har ett klart samband med politiska faktorer. Politikermisstro, politiskt ointresse och svårigheten att finna ett parti som passar är omständigheter som leder till valskolk. Med tanke på att misstron mot partier och politiker ökar och att partiernas profiler blivit otydligare för väljarna är det låga valdeltagandet 1991 knappast överraskande.

Huvudorsaken till att valdeltagandet trots allt ökade något 1991, istället för att fortsätta att sjunka, står att finna i ny demokratis uppdykande på valscenen. Resultaten i tabell 10.1 visar tydligt hur ny demokrati mobiliserade människor att rösta 1991 som inte hade röstat 1988.

Tabell 10.1 *Individuella förändringar i valdeltagandet mellan 1988 och 1991. Effekter på partiernas röstandelar 1991*

	<i>partival 1988 respektive 1991</i>								<i>summa antal</i>		
	<i>v</i>	<i>s</i>	<i>c</i>	<i>fp</i>	<i>m</i>	<i>kds</i>	<i>mp</i>	<i>nyd</i>	<i>övr</i>	<i>procent</i>	<i>intervjuade</i>
demobiliserade väljare:											
röstade 1988, men ej 1991	3	46	13	10	13	3	11	-	1	100	137
mobiliserade väljare:											
röstade 1991, men ej 1988	2	30	6	10	21	8	3	18	2	100	176
effekt											
av demobiliseringen	+0,0	-0,5	-0,2	-0,1	+0,5	+0,3	-0,4	+0,4	±0,0		
effekt											
av mobiliseringen	-0,1	-0,6	-0,2	+0,1	-0,2	+0,1	±0,0	+0,8	+0,1		
nettoeffekt av förändringen i valdeltagandet	-0,1	-1,1	-0,4	±0,0	+0,3	+0,4	-0,4	+1,2	+0,1		

Kommentar: Resultaten omfattar enbart väljare som var röstberättigade både i riksdagsvalet 1988 och i riksdagsvalet 1991. Uppgifterna om valdeltagandet har hämtats från de officiella röstlängderna. Blankröstning har definierats som icke-röstning. Totala antalet intervjuade blankröstare var 33 stycken 1988 och 42 stycken 1991. Analyserna omfattar, förutom intervjuade personer 1991, också ett antal väljare från panelurvalet 1988-1991 som enbart intervjuades 1988.

Ny demokrati vann cirka 1 procentenhet genom att lyckas mobilisera tidigare valskolkare att rösta. Det är den största mobiliseringsvinst som något parti inhöstat sedan den här typen av mätningar började göras i valundersökningarna 1979.

Analysen av de individuella förändringarna i valdeltagandet visar att också kds och m gynnades. Men i deras fall vann de mest på en liten demobilisering, dvs. att relativt få av deras gamla väljare från 1988 satt hemma 1991.

De partier som förlorade mest på valdeltagandeförändringarna mellan 1988 och 1991 var socialdemokraterna och centerpartiet. Socialdemokraterna tappade mest, sammanlagt hela $-1,1$ procentenheter. Det är den största mobiliserings-demobiliseringsförlusten som registrerats för något parti sedan den här typen av analyser inleddes. Även centerns motsvarande förlust på $-0,4$ procentenheter är relativt stor.

Ett annat parti som också tappade förhållandevis mycket på de individuella valdeltagandeförändringarna var miljöpartiet ($-0,4$). En närmare analys visar att hela mp:s avtappning berodde på demobiliseringsförluster. Miljöpartiet förlorade relativt många väljare som stött partiet 1988 men som valde soffan 1991.

Partiernas vinster eller förluster på förändringarna i valdeltagandet är en intressant politisk fråga. En annan är den hypotetiska frågan vad som skulle ha hänt om alla röstberättigade hade röstat. En vanlig föreställning är att ett hundraprocentigt valdeltagande skulle gynna socialdemokraterna.

Frågan är svårbesvarad, inte minst därför att valskolkare har den tråkiga egenheten att inte bara avstå från att rösta utan också har en stark tendens att avstå från att delta i valundersökningar. Svarsbortfallet bland röstskolkare är alltid mycket högt i alla intervjuundersökningar – 45 procent i 1991 års valundersökning, vilket kan jämföras med ett bortfall på endast 21 procent bland personer som röstade. Alla resultat som bygger på svar från de valskolkare som ställer upp i intervjustudier blir följaktligen osäkra. Man kan inte vara säker på att de valskolkare som ställer upp i intervjuundersökningar är representativa för dem som vägrar.

Resultaten i tabell 10.2 ger dock ett visst underlag för att diskutera tesen om socialdemokraternas starka position bland valskolkarna. Eventuella partipreferenser hos röstskolkarna vid valen sedan 1979 har fastställts med hjälp av flera olika intervjufrågor om partisympati, inklusive en fråga hur man skulle ha röstat om man hade röstat.

Tabell 10.2 Valskolkarnas partisympatier 1979–1991

<i>partisynpati</i>	1979	1982	1985	1988	1991
v	5	4	5	4	5
s	54	56	44	48	39
c	23	13	10	7	10
fp	8	5	18	11	6
m	8	17	16	15	18
kds	1	3	0	3	6
mp	–	1	6	11	6
nyd	–	–	–	–	10
övriga partier	1	1	1	1	–
summa procent	100	100	100	100	100
antal intervjuade	127	147	141	202	185
grad av olikhet med de röstandes partifördelning – summerad avvikelse från valresultatet	31,8	24,4	17,6	21,4	18,2

Kommentar: Valskolkarnas partisympatier har fastställts med hjälp av en serie frågor som gäller partipreferens och hur de skulle ha röstat om de hade röstat. Andelen intervjuade röstskolkare som inte angav någon form av partisynpati var 16 procent 1979, 28 procent 1982, 22 procent 1985, 25 procent 1988 och 21 procent 1991.

Föreställningen att socialdemokraterna har en potentiell reserv bland valskolkarna får stöd i fyra av de fem valen (1979, 1982, 1988 och 1991). Det avvikande valet är 1985 då s hade ett något svagare stöd bland soffliggarna än bland de röstande. Men det dominerande mönstret är alltså att socialdemokraterna är överrepresenterade bland valskolkarna, speciellt vid valen 1979 och 1982. Vid de två senaste valen har socialdemokraterna varit något mindre överrepresenterade bland röstskolkarna.

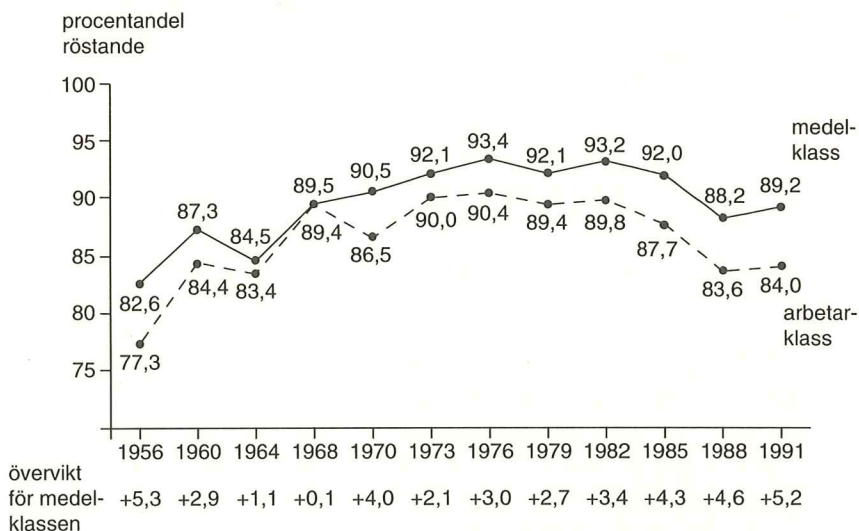
Totalt sett har utvecklingen gått mot en större partipolitisk likhet mellan röstare och icke-röstare. Det lägre valdeltagandet i valen 1988 och 1991 har inte lett till ökande partiskillnader mellan valskolkare och röstare i Sverige. Valens funktion att avspegla valmanskårens partipreferenser tycks inte ha försämrats trots att valdeltagandet har gått ned.

Valskolkets minskande betydelse för hur valen går är ett viktigt resultat, speciellt som valskolket fortfarande har ett mycket klart samband med olika socioekonomiska faktorer. Den gamla universella sanningen att människor med högre social position har ett högre valdeltagande än män-

niskor med låg social position gäller ännu i 1990-talets Sverige.

I själva verket har skillnaden i valdeltagande mellan olika sociala grupper ökat, inte minskat, i Sverige under 1980-talet. Det visar sammanställningen i tabell 10.3, som innehåller en översikt över valdeltagandet i olika sociala grupper vid valen sedan 1982. De bakgrundsfaktorer som tagits med är sådana som vi sedan tidigare vet har ett samband med valdeltagande, som t.ex. ålder, civilstånd och yrke.

Figur 10.2 *Valdeltagandet i medelklassen och arbetarklassen vid riksdagsvalen 1956–1991 (procent)*

Kommentar: Svarepersonernas egna uppgifter om valdeltagande har kontrollerats mot röstlängden. Siffrorna har dessutom korrigerats för det högre valdeltagandet bland intervju-personerna än i hela valmanskåren. Korrigeringsfaktorn utgörs av kvoten mellan valdeltagandet i hela valmanskåren och valdeltagandet bland de intervjuade. 1956 års siffror har multiplicerats med 0,930, 1960 års med 0,951, 1964 års med 0,958, 1968 års med 0,963, 1970 års med 0,968, 1973 års med 0,970, 1976 års med 0,962, 1979 års med 0,957, 1982 års med 0,979, 1985 års med 0,957, 1988 års med 0,950 och 1991 års med 0,948. Medelklassen har definierats som företagare, tjänstemän och jordbrukare.

Tabell 10.3 Valdeltagandet i olika befolkningsgrupper vid riksdagsvalet 1982, 1985, 1988 och 1991 (procent)

<i>befolkningsgrupper</i>	1982	1985	1988	1991	<i>förändring 1988-1991</i>
<i>kön</i>					
män	90,9	89,6	84,5	86,1	+1,6
kvinnor	91,8	90,1	87,5	87,2	-0,3
<i>ålder</i>					
18-21	87,7	85,1	80,0	79,2	-0,8
22-30	87,7	86,9	80,1	84,1	+4,0
31-40	93,5	91,4	87,3	85,6	-1,7
41-50	93,7	91,6	87,7	88,8	+1,1
51-60	92,4	91,4	89,7	90,6	+0,9
61-70	92,4	90,8	88,9	88,3	-0,6
71-80	89,2	87,9	85,8	85,9	+0,1
<i>utbildning</i>					
låg	89,6	87,9	85,1	85,2	+0,1
medel	91,6	90,4	85,5	86,3	+0,8
hög	94,9	92,3	88,2	89,3	+1,1
<i>yrkesgrupp</i>					
industriarbetare	90,3	87,6	81,9	84,0	+2,1
övriga arbetare	89,1	87,3	84,7	84,1	-0,6
lägre tjänstemän	91,6	91,1	87,5	89,6	+2,1
mellantjänstemän	95,2	92,2	89,0	90,1	+1,1
högre tjänstemän	93,8	93,7	89,5	90,4	+0,9
småföretagare	92,2	90,6	84,2	84,5	+0,3
jordbrukare	89,7	90,0	89,7	86,7	-3,0
studerande	90,8	88,4	86,2	86,2	±0,0
<i>taxerad inkomst</i>					
låg	90,1	88,0	80,8	82,0	+1,2
medel	90,9	90,1	86,6	86,8	+0,2
hög	94,0	92,4	88,7	90,7	+2,0
<i>anställningssektor</i>					
privat	90,7	89,5	84,9	86,4	+1,5
offentlig	93,3	90,8	88,9	88,1	-0,8
<i>civilstånd</i>					
gift / sammanboende	92,5	91,7	88,6	89,5	+0,9
änka / änklings	91,3	88,5	90,8	85,5	-5,3
ogift / frånskild	88,3	85,4	78,8	80,2	+1,4
<i>hela valmanskåren</i>	91,4	89,9	86,0	86,7	+0,7

Kommentar: Resultaten för hela valmanskåren är de officiella valdeltagandeuppgifterna enligt röstlängden. Övriga siffror bygger enbart på de personer som har ställt upp för intervju i valundersökningarna. Svarspersonernas egna uppgifter om valdeltagande har kontrollerats mot röstlängden. Siffrorna har dessutom korrigerats för det högre valdeltagnadet bland intervjupersonerna än i hela valmanskåren (icke-röstare tenderar att inte ställa upp för intervju). Korrigeringsfaktorn utgörs av kvoten mellan valdeltagandet i hela valmanskåren och valdeltagandet bland de intervjuande. 1982 års siffror har multiplicerats med 0,979, 1985 års siffror med 0,957, 1988 års siffror med 0,950 och 1991 års siffror med 0,948. Korrigeringarna bygger på antagandet att andelen icke-röstare i bortfallet inte varierar mellan olika befolkningsgrupper. Inkomstvariabeln gäller egen taxerad inkomst. Fördelningen har varje år satts till cirka 25 procent låg inkomst, 50 procent mellan och 25 procent hög inkomst. Resultaten för yrkesgrupp och anställningssektor bygger även på icke förvärvsarbetande personer.

Resultaten är inte odelat uppmuntrande om man anser att ett högt och jämnt valdeltagande är ett viktigt demokratiskt värde. Jämfört med det tidiga 1980-talet har skillnaden i valdeltagande ökat mellan hög och låginkomsttagare, mellan medelålders och de yngsta, mellan högre tjänstemän och arbetare och mellan gifta och ensamstående.¹

Sett i ett längre perspektiv är differensen mellan arbetarnas och medelklassens valdeltagande lika stor 1991 (5,2 procentenheter) som vid valet 1956 (5,3 procentenheter). Ännu längre tillbaka, på 1920- och 1930-talen, var skillnaderna i valdeltagande mellan arbetare och medelklass obetydligt större, kring 7–9 procentenheter.² Den enda gången i svensk historia som valdeltagandet i arbetarklassen tangerat medelklassens var 1968, socialdemokraternas största segerval i fredstid.

Förändringarna i olika sociala gruppers valdeltagande mellan 1988 och 1991 är oftast relativt små (och dessutom statistiskt osäkra). Men de grupper som uppvisar de största ökningarna jämfört med 1988 är sådana grupper som vi vet gav ny demokrati ett förhållandevis starkt stöd 1991 – män, yngre människor och arbetare – vilket ytterligare stärker vår tidigare slutsats att ny demokrati hade en mobiliserande inverkan på valdeltagandet i 1991 års val.

1. Se också SCB:s mer omfattande valdeltagandestudie i *Allmänna valen 1991. Del 3* (1993). Där framkommer bl.a. att valdeltagandet ökade något 1991 bland förstagångsväljarna jämfört med 1988, inte minskade som i våra resultat.

2. Se analysen hos Korpi (1981)

* * *

Tidigare svenska studier av valdeltagande återfinns i Korpi (1981:46–78), Petersson, Westholm och Blomberg (1989:89–102) och Gilljam och Holmberg (1990:186–215). I *Allmänna valen 1991, Del 3* återfinns SCB:s stora valdeltagandestudie som bygger på cirka 20 000 urvalspersoner. Länderkomparativa studier av valdeltagande/participation hittar man i bl.a. Oscarsson (1974), Verba, Nie and Kim (1978) och Powell (1980). Milbrath (1965) och Wolfinger and Rosentstone (1980) är amerikanska klassiker på området. Granberg and Holmberg (1992) är en uppsats om mätproblem i valdeltagandestudier som visar att deltagande i valundersökningar kan stimulera valdeltagandet.

11 Rekordmånga partibytare

Partibytarna var rekordmånga 1991. Andelen väljare som bytte parti mellan valen 1988 och 1991 var hela 30,0 procent enligt våra resultat. Det är den klart högsta andel partibytare som har uppmätts sedan valundersökningarna inleddes 1956. På 1950-talet bytte få människor parti. Färre än tio procent av väljarna bytte parti vid valen 1956 och 1960. Under 1960-talet ökade väljarrörligheten markant. Mellan valen 1960 och 1970 steg andelen partibytare från 7 till 16 procent. Under 1970- och 1980-talen har andelen partibytare ökat långsammare – från 16 procent 1970 till 20 procent 1988.¹

Den plötsliga ökningen till 30 procent partibytare 1991 signalerar en ny rörlighet bland svenska väljare, inte bara i jämförelse med tidigare val utan också i internationell jämförelse. En partirörlighet som omfattar närapå en tredjedel av väljarkåren är hög även ute i Europa.² Det som var en av västvärldens mest stabila valmanskårer är inte så stabilt längre.

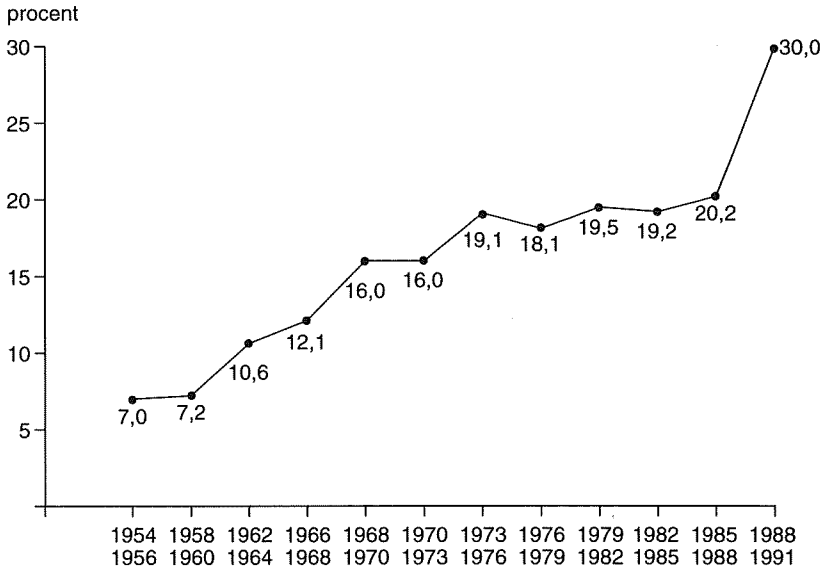
Partibytan inom det gamla borgerliga blocket (c, fp, m) har alltid varit den vanligaste formen av väljarrörlighet i Sverige. Det mönstret gäller inte längre. I 1991 års val blev istället partibytan mellan de gamla partierna (v, s, c, fp, m) och de nya (mp, kds, nyd) den klart mest frekventa formen av rörlighet. Hela 15,2 procent av väljarkåren bytte till eller ifrån de nya partierna 1991, jämfört med endast 6,2 procent som bytte mellan c, fp och m. Partibytan mellan de gamla socialistiska och borgerliga blocken omfattade 1991 5,9 procent, en viss ökning jämfört med motsvarande siffror från 1980-talet. Blockgränsen har ånyo blivit något lättare att överskrida för väljarna.

1. Procentbasen är definierad som antalet intervjupersoner som röstade på något parti i båda valen. Resultaten för 1950- och 1960-talen i figur 11.1 underskattar förmodligen andelen partibytare något eftersom uppgifterna om tidigare röstning under den perioden helt bygger på minnesdata. För valen från senare tid bygger resultaten till hälften på minnesuppgifter och till hälften på paneldata. Se vidare Holmberg och Gilljam (1987:228–232).

2. En historiskt komparativ studie av väljarrörlighet i Europa byggd på officiell valstatistik och siffror över bruttorörlighet återfinns i Bartolini and Mair (1990). En komparativ studie som också omfattar analyser av nettorörlighet finns i Crewe and Denver (1985).

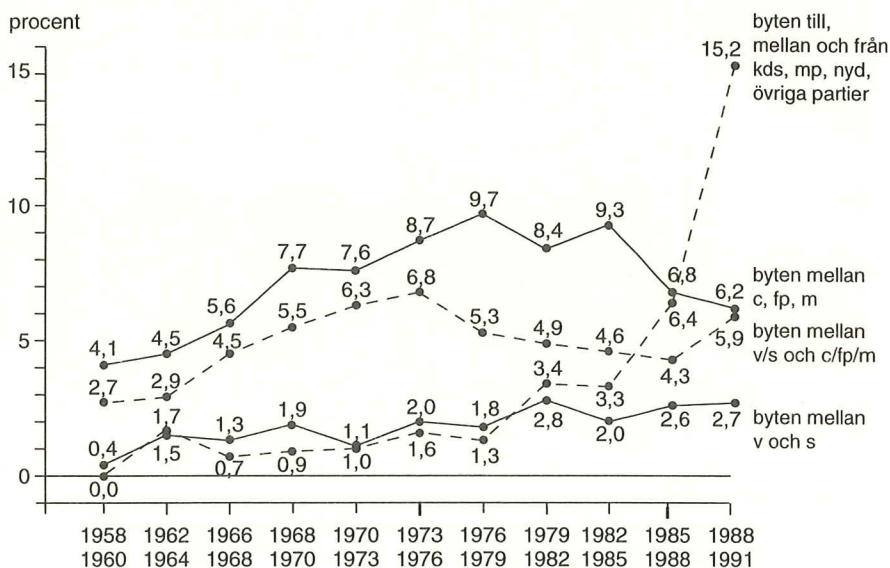
Figur 11.1 Andelen partibytare vid valen 1956–1991

Kommentar: Procentbasen är vid varje mättillfälle definierad som antalet intervjupersoner som röstade i båda valen. Resultaten för valen 1954/56, 1958/60, 1962/64, 1966/68 och 1970/73 bygger helt på intervjupersonernas minnesuppgifter om hur de röstade i det tidigare valet. För övriga val bygger resultaten till hälften på minnesuppgifter från panelstudier.

En detaljerad översikt över väljarströmmarna mellan valen 1988 och 1991 återfinns i tabellerna 11.1 och 11.2.³ Procentberäkningarna är gjorda så att man kan se både vart 1988 års väljare gick och varifrån 1991 års väljare kom.

3. Uppgifterna om intervjupersonernas valdeltagande har kontrollerats mot röstlängderna. Information om röstandet 1991 inhämtades vid en hemintervju eller genom en brevenkät. Dessa uppgifter bedöms som förhållandevis tillförlitliga. Informationen om partivalet 1988 kan vara något mindre tillförlitlig, speciellt för de undersökningsspersoner som intervjuades för första gången 1991. För dem har vi endast tillgång till minnesuppgifter om hur de röstade 1988. För den andra hälften av urvalet har vi dock tillgång till paneldata, dvs. uppgifter om partivalet 1988 insamlade redan 1988. Paneluppläggnigen gör det dessutom möjligt att studera storleken på eventuella minnesfel; minnesuppgifter från 1991 om partivalet 1988 kan jämföras med vad personerna sade om partivalet 1988 i intervjun 1988. Resultatet från en sådan test visar att 9 procent angav olika partier. I tidigare valundersökningar har motsvarande siffra hållit sig mellan 8 och 11 procent (Gilljam och Holmberg 1990:107).

Figur 11.2 *Olika slag av partibytan vid valen 1960–1991*

Kommentar: Resultaten bygger på samma material som figur 11.1.

Varifrån nydemokraterna hämtade sina röster är naturligtvis den mest intressanta frågan. Resultaten visar att de två partier som proportionellt sett tappade flest väljare till nyd var miljöpartiet och moderaterna, medan vänsterpartiet, socialdemokraterna och centern var de partier som relativt sett förlorade minst. Ser vi på sammansättningen av nydemokraternas väljare visar det sig att de flesta kom från de två stora partierna s och m.

Kristdemokraternas nyvunna väljare kom i första hand från centerpartiet och folkpartiet. Bytartendensen till kds var också förhållandevis hög bland 1988 års miljöpartister. Minst tendens att byta till kds fanns bland väljare som stödde s eller vpk 1988. Framgången för kds 1991 vanns m.a.o. i huvudsak på bekostnad av de gamla borgerliga mittenpartierna.

Socialdemokraternas valförlust förorsakades främst av tapp till moderaterna och nydemokraterna. Andelen s-väljare som gick till vänsterpartiet eller mittenpartierna var mindre. Resultatet är något överraskande så till vida att andelen s-bytare till c eller fp oftast brukar vara större än andelen s-bytare till m, men så var inte fallet 1991.⁴

4. I valet 1982 bytte också fler s-väljare till m än till c/fp, se Holmberg (1984:29).

Tabell 11.1 Röstförändringar 1988–1991: Vart gick 1988 års väljare

partival 1988	partival 1991										ej röst- ande 1991	suma procent	antal inter- vjuade
	v	s	c	fp	m	kds	mp	nyd	övr.	blankt			
v	47	31	1	3	2	2	8	2	1	0	3	100	103
s	2	75	1	3	5	1	2	4	1	1	5	100	974
c	0	2	59	2	11	11	4	4	1	0	6	100	249
fp	0	4	4	46	24	12	1	5	0	1	3	100	252
m	0	1	2	4	74	5	1	9	0	0	4	100	373
kds	0	0	2	2	4	83	0	7	0	2	0	100	55
mp	1	8	7	9	7	13	32	9	1	2	11	100	112
övriga partier	12	0	0	12	0	0	0	38	13	0	25	100	8
blankt	4	21	0	12	17	4	4	13	0	21	4	100	24
ej röstande 1988	1	18	3	6	12	5	2	11	1	3	37	100	267
ej röstberättigade 1988	2	22	5	7	24	6	5	10	0	3	16	100	180

Tabell 11.2 Röstförändringar 1988–1991: Varifrån kom 1991 års väljare?

partival 1988	partival 1991										ej röst- ande 1991
	v	s	c	fp	m	kds	mp	nyd	övr.	blankt	
v	59	4	0	1	0	1	9	1	6	0	1
s	28	83	6	14	10	8	16	24	38	29	20
c	0	1	72	3	5	15	10	6	12	3	6
fp	0	1	4	55	12	17	4	7	0	8	4
m	1	0	4	7	55	10	2	20	13	0	6
kds	0	0	1	1	0	27	0	3	0	2	0
mp	1	1	4	5	2	9	42	6	6	5	5
övriga partier	1	0	0	0	0	0	0	2	6	0	1
blankt	1	1	0	1	1	0	1	2	0	13	1
ej röstande 1988	4	5	5	7	6	7	6	18	19	24	44
ej röstberättigade 1988	5	4	4	6	9	6	10	11	0	16	12
summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
antal intervjuade	83	884	206	215	507	173	87	162	16	38	226

Kommentar: Resultaten i tabellerna 11.1 och 11.2 bygger på uppgifterna från 2607 intervjupersoner. Informationen om partivalet 1988 kommer för halva urvalet från minnesuppgifter insamlade 1991 och för andra halvan från paneldata insamlade vid valet 1988. Valdeltagandet har kontrollerats mot de officiella röstlängderna.

Folkpartiet hade 1991, som alltid, mycket få trogna väljare. Endast 46 procent av partiets väljare 1988 stödde partiet på nytt 1991. Den största förlustströmmen gick till moderaterna. Hela 24 procent av 1988 års fp-väljare bytte till moderaterna 1991.

Miljöpartiet förlorade i första hand röster till det borgerliga blocket 1991. Avtappningen till v och s var klart mindre. När mp kom in i riksdagen 1988 kom ungefär lika många väljare från det socialistiska som från det borgerliga blocket. Valförlusten 1991 berodde främst på att miljöpartiet tappade en stor del av partiets borgerliga hälft.

Nettoeffekterna av partibytarna redovisas i tabell 11.3. Vänsterpartiets valbakslag orsakades främst av partibytarna till s. Det tillskottet kunde dock inte på långa vägar kompensera för socialdemokraternas stora förluster till i första hand moderaterna (-2,4 procentenheter) och ny demokrati (-1,9).

Centerpartiet gjorde 1991 vissa mindre partibytarvinster i utbytet med v, s och fp, men det kunde inte väga upp de större förlusterna i förhållande till framförallt m och kds. Även folkpartiet gjorde mindre nettovinster i partibytarna med v och s, men tappade desto mer i bytarna med m och kds. Moderaternas största nettovinster på partibytarna 1991 gjordes från s (+2,4) och fp (+2,2). Att socialdemokraterna var det parti moderaterna vann mest ifrån är en nyhet i valundersökningarnas historia. Till kds och nyd gjorde m nettoförluster.

Miljöpartiet vann något på partibytarna från v och s, men förlorade till fp, m, kds och nyd. Partiet vann m.a.o. på vänsterflanken men tappade stort på högerflanken. Kds vann sina framgångar 1991 främst på grund av partibytarvinster från c och fp (tillsammans +2,7). Det var alltså i första hand de gamla mittenpartierna som fick maka åt sig för ännu ett parti på svensk politikens tränga mittfält.

Om väljarrörligheten bjöd på ett antal nya partipolitiska mönster 1991, som t. ex. det relativt stora direktflödet från s till m, uppvisar det ökande partibytandet få nya mönster när det gäller vilka socioekonomiska grupper som har en hög tendens att vara rörliga. Resultaten i tabell 11.4 är på de flesta punkter väl kända sedan tidigare.

Män och kvinnor byter parti ungefär lika mycket, men kvinnorna är något rörligare. Unga väljare är klart mer rörliga mellan partierna än äldre. Här är skillnaden stor mellan de yngsta väljarnas 40-procentiga partibytande och de äldsta väljarnas 18-procentiga. Yrkesmässigt är industriarbetare traditionellt mer stabila (24 procent partibytare 1991) än främst studerande och småföretagare (37 respektive 38 procent partibytare 1991). Tjänstemän överlag brukar också uppvisa en större rörlighet än arbetare.

Tabell 11.3. Partiernas nettovinstar eller nettoförluster till följd av partityten mellan 1988 och 1991

	v	s	c	fp	m	kds	mp	nyd	övr
nettovinst (+)	-0,5	+0,5	+0,0	+0,2	+0,0	+0,1	+0,4	+0,1	0,0
eller nettoförlust (-)	-0,0	-0,3	+0,3	+1,0	+2,4	+0,6	+0,2	+1,9	+0,3
till följd av	-0,2	-1,0	+0,2	-0,2	+0,9	+1,2	0,0	+0,5	+0,1
partityten med	-0,0	-2,4	-0,9	-2,2	+2,2	+1,5	-0,4	+0,6	-0,0
angivet parti	-0,1	-0,6	-1,2	-1,5	-0,7	+0,7	-0,3	+1,6	+0,1
	-0,4	kds	0,0	mp	+0,3	kds	-0,7	kds	0,0
	-0,1	nyd	-0,5	nyd	-1,6	nyd	-0,5	mp	+0,0
	0,0	övr	-0,1	övr	-0,1	övr	-0,0	övr	-0,2
nettoeffekt av partitytarna	-1,3	-6,2	-2,2	-2,9	+3,4	+4,6	-1,3	+5,6	+0,3

Kommentar: Procentbasen är definierad som partiväljare 1988 och 1991 (2011 personer). +0,0 respektive -0,0 står för procentenheter större än 0,00 men mindre än 0,05.

76 *Rekordmånga partibytare*Tabell 11.4 *Partibytare mellan riksdagsvalen 1988–1991 efter socioekonomisk grupp-tillhörighet*

<i>socioekonomisk grupp</i>	<i>andel partibytare</i>	<i>antal intervjuade</i>
<i>kön</i>		
män	29	1030
kvinnor	31	981
<i>ålder</i>		
22–30	40	377
31–40	37	355
41–50	30	463
51–60	24	321
61–70	23	291
71–80	18	204
<i>yrkesgrupp</i>		
industriarbetare	24	273
övriga arbetare	24	419
lägre tjänstemän	34	200
mellantjänstemän	32	489
högre tjänstemän	34	301
småföretagare	38	125
jordbrukare	26	69
studerande	37	75
<i>yrkessektor</i>		
jordbruk	26	113
tillverkning	26	559
handel o. samfärdsel	27	563
vård, utbildning o. kultur	39	391
förvaltning	31	290
<i>anställningssektor</i>		
offentlig	32	775
privat	29	1130
<i>boendeform</i>		
lantgård/villa på landsbygden	31	333
villa eller radhus	30	923
lägenhet	29	695
<i>bostadsort</i>		
ren landsbygd	31	394
mindre tätort	31	455
stad eller större tätort	29	812
Sthlm, Gbg, Malmö	31	280
<i>utbildning</i>		
låg	24	821
medel	35	448
hög	35	677
samtliga	30	2011

Kommentar: Resultaten omfattar enbart intervjupersoner som partiröstade både 1988 och 1991 i riksdagsvalen. De socioekonomiska indelningarna presenteras i Gilljam, Holmberg och Hedberg, *Valundersökning 1991. Teknisk rapport.*

En yrkeskategori som alltid brukar rymma en hög andel partibytare är människor verksamma inom vad som kan kallas samhällets reproduktionssektor, dvs. inom vård, utbildning och kultur. Andelen partibytare bland väljare inom denna grupp var hela 39 procent 1991. Högutbildade väljare har en större benägenhet att byta parti än lågutbildade.

Den enda punkt där resultatet i tabell 11.4 skiljer sig från vad vi känner till sedan tidigare gäller bostadsort. Vid tidigare val har alltid storstadsväljarna varit de mest rörliga. Det var inte fallet 1991. Väljare på landsbygden och i mindre tätorter bytte parti lika ofta som väljarna i Stockholm, Göteborg och Malmö.

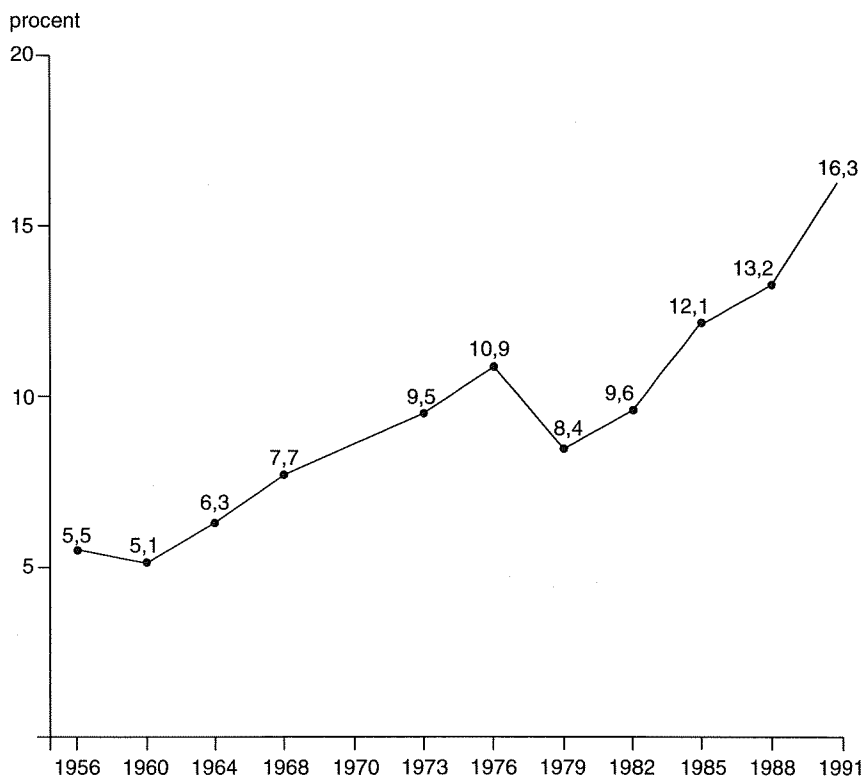
Den starkt ökade rörligheten 1991 förstärkte två tendenser som vi kunnat iakta under mycket lång tid i svensk politik. Den ena, som kommenterades i kapitel 7, är att allt fler väljare bestämmer sitt partival allt senare, vilket gör att valrörelserna har blivit allt viktigare för hur valen går. Andelen väljare som uppgav att de bestämde sitt partival under valrörelsen var 18 procent 1964. Vid valet 1991 var motsvarande siffra hela 51 procent. Andelen väljare som uppgav att de avgjorde partivalet så sent som sista veckan var 29 procent 1991.

Den andra tendensen som förstärktes 1991 är att allt fler väljare byter parti under valrörelsen. Tack vare att de svenska valundersökningarna omfattar en panelstudie under valkampanjerna kan vi studera hur rörligheten mellan partierna utvecklats ända sedan 1956.⁵

Enligt vårt försiktiga estimat bytte hela 16,3 procent av väljarna parti under de sista veckorna av 1991 års valrörelse. Det är en klar ökning jämfört med 1988 då motsvarande siffra var 13,2 procent. Går vi längre tillbaka var partibytan under valrörelserna mer sällsynta, kring 5-7 procent under 1950- och 1960-talen.

Det parti som enligt våra uppskattningar vann mest nettoröster under 1991 års valrörelse var ny demokrati (+1,8 procentenheter). Andra partier som också gjorde vissa partibytarvinster under valsprutan var mp, m och s. Enligt våra uppskattningar byggda på 939 intervjupersoner vann s +0,2, m +0,3 och mp +0,8 procentenheter netto på grund av partibytan under valsprutan 1991. Vänsterpartiet och centern gick plus minus noll enligt våra

5. Panelstudierna omfattar besöksintervjuer före valen och postenkäter med frågor om det faktiska röstandet efter valen. Underlaget är sådant att andelen partibytare snarare under- än överskattas. Besöksintervjuerna i förvalsundersökningarna pågår ända fram till två dagar före valen, vilket innebär att ett antal väljare kan ha hunnit byta parti under valrörelsen innan de blivit intervjuade. Resultet blir en viss underskattning av den verkliga andelen partibytare under valkampanjerna.

Figur 11.3 *Partibytan under valrörelserna 1956–1991*

Kommentar: Resultaten bygger på paneldata – intervjuuppgifter före valen om bästa parti och enkäter efter valen om faktiskt partival. Antalet intervjupersoner som röstade och hade partisympati före valen (=procentbas) varierande mellan 554 år 1960 och 1145 år 1988. Övriga valår var antalet intervjuade med partiuppgifter cirka 1000. Vid valet 1970 genomfördes ingen panelstudie under valrörelsen.

siffror. De partier som tappade röster under valrörelsen var folkpartiet (-2,2) och kds (-1,0).

Folkpartiet har visat sig vara speciellt känsligt för valrörelsevindar. Vid de två senaste valen, 1988 och 1991, har folkpartiet varit det parti som tappat mest av alla i valspurten, medan fp var det mest framgångsrika partiet i 1985 års valrörelse (Westerbergeffekten).

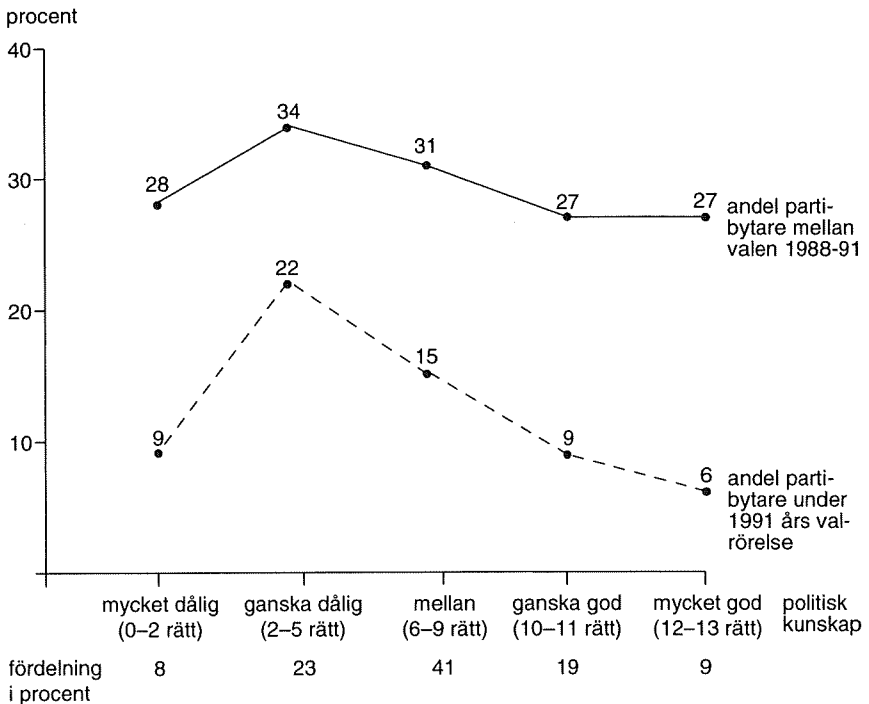
Ju mer antalet partibytare under valrörelserna ökar desto viktigare blir frågan om vilket beslutsunderlag och vilken kunskap de besitter. En viss

anledning till oro finns det med tanke på att vi vet att partiernas profiler blivit mindre tydliga i de senaste valen; och vi vet från andra länder, främst USA, att det kan finnas en tendens att valkampanjer i första hand får mindre kunniga väljare att byta parti eller kandidat.⁶ Det demokratiska idealet är naturligtvis upplysta och kunniga väljare, och det gäller inte minst sena partibytare.

Sett ur detta perspektiv rymmer resultaten i figur 11.4 en viss varningsflagg. Tendensen att byta parti under 1991 års valrörelse var högre bland

Figur 11.4 Politisk kunskap och partibyte

Kommentar: Analysen när det gäller partibytan under 1991 års valrörelse bygger på cirka 1000 personer som partiröstade 1991 och i förvalsstudien uppgav något parti som svar på en fråga om röstningsavsikt eller hade något bästa parti. Fjorton procent av dem röstade på ett annat parti än det de angav före valet. Det politiska kunskapsmättet bygger på 13 frågor om person- och sakfrågekunskap.

6. En jämförande studie mellan Sverige och USA av valrörelsebyten och politisk kunskap återfinns i Granberg and Holmberg (1988:183-189).

väljare med dåliga kunskaper om politik än bland väljare med goda kunskaper. Vårt kunskapsmått är brett och omfattar både person- och sakfrågekunskaper. Resultatet är knappast ett utslag av ett alltför snävt kunskapsmått.⁷

Den tendens till ett visst kurvlinjärt mönster som finns är mer markerad 1991 än vi sett tidigare. De politiskt mest kunniga väljarna är de som har den minsta tendensen att byta parti under valrörelserna (6 procent 1991). Den högsta bytarbenägenheten har dock inte de allra mest okunniga väljarna. Den innehåller istället av en grupp väljare som har kunskaper under medelnivå men inte på bottenivå.

En tänkbar förklaring till att de allra kunnigaste och de allra okunnigaste väljarna är mer stabila än framförallt väljare med halvdåliga politiska kunskaper skulle kunna vara att det krävs ett visst mått av engagemang och kunskap för att göra sig besväret att byta parti, vilket gör att gruppen med sämst kunskaper (och engagemang) blir svagt stimulerade och finner få anledningar att byta parti.⁸ De mest kunniga väljarna är relativt stabila under en valrörelse av ett annat skäl. De har så goda kunskaper om politik och partier att sannolikheten att det kunskapstillskott som en valrörelse ger skulle leda till partibyte är liten.

Oavsett vilka processer som ligger bakom våra resultat är det en icke oväsentlig signal till partier och massmedier att rörlighet och dåliga politiska kunskaper numera hänger ihop även i Sverige, om än på ett mycket svagare sätt än i USA. En valrörelse är inte bara en kamp om röster. Den bör också fylla en kunskapsuppbyggande funktion. Det skall partier och massmedier inte glömma bort.

7. Kunskapsmättet bygger dels på sex frågor där undersökningspersonerna fick ange partitillhörigheten för sex politiker (Birgit Friggebo, Lars Tobisson, Göran Persson, Karl-Erik Olsson, Eva Goës och Gudrun Schyman), dels svara på sju påståendefrågor om kunskap i olika sakfrågor (se fråga 42 i intervjuformuläret).

8. Sambandet mellan graden av politisk kunskap och engagemang, mätt som subjektivt politiskt intresse, är starkt – korrelationen (r) var 0,40 i 1991 års valundersökning.

* * *

Äldre svenska studier av partibytten och väljarrörlighet finns i Särllvik (1964), Bengt Särllvik (1975), Petersson (1977:149–195), Holmberg (1981:36–56) och Gilljam och Holmberg (1990:101–122). Analyser av partibytten 1991 byggda på annat material än valundersökningen återfinns i Sjören och Wallberg (1991), Sollander (1991) och Wörlund (1991). Sveriges Televisions vallokalsundersökning (Valu 91) finns tillgänglig för analys hos Svensk Samhällsvetenskaplig Datatjänst (SSD); se Hernborn, Holmberg, Näsman och Thedén (1991). Länderjämförande undersökningar av partibytten och väljarrörlighet finns i Crewe and Denver (eds) (1985), Granberg and Holmberg (1988:183–189) och Bartolini and Mair (1990).

12 Förstagångsväljare

Unga förstagångsväljares röstande tilldrar sig alltid stort intresse. Förstagångsväljare är inte bara det fräscha nytillskott som alla partier hoppas på. De representerar också framtiden och har rykte om sig att vara trendkänsliga. Deras beteende kan avslöja vad som rör sig i tiden och läggas till grund för spekulationer om vad som komma skall. Val där unga och äldre väljare röstar mycket olika avslöjar inte enbart en potentiell generationskamp. De kan också signalera början på något radikalt nytt – ett trendbrott eller ett systemskifte.

Antalet förstagångsväljare i 1991 års val var 324 153. Större delen av dem var ungdomsväljare, men cirka 15 procent var invandrare som blivit svenska medborgare. Resultaten i tabell 12.1 visar vilken betydelse förstagångsväljarnas röstning hade för valutgången. Tabellen innehåller dessutom information om hur »sistagångsväljarnas» fränfalle påverkade valet. Uppgifterna om hur de avlidna väljarna röstade 1988 har hämtats från panelurvalet. De beräknade effektmåtten visar hur partiernas röstandelar skulle ha förändrats om förstagångsväljarna inte hade röstat 1991 respektive om de döda hade kunnat delta i valet och stött samma partier som de gjorde 1988.

Effekten av förändringen i valmanskårens sammansättning blev större 1991 än vi någonsin sett sedan valundersökningarna inleddes 1956. Socialdemokraternas förluster bland förstagångsväljarna (-0,7 procentenhet) och moderaternas och nydemokraternas vinster blev ovanligt stora. Att sedan s, precis som vid alla val sedan mitten av 1970-talet, också förlorade röstandelar på de avlidnas avgång från väljarkåren förbättrade inte läget för partiet.

Unga förstagångsväljares partival 1991 är det mest avvikande från valresultatet som förekommit sedan valundersökningarna startade. Det visar sammanställningen i tabell 12.2. Den enda konkurrenten skulle kunna vara valet 1960, men antalet förstagångsväljare i 1960 års valundersökning är så litet (43 personer) att resultatet kan vara ett statistiskt spratt.

Socialdemokraternas röststöd bland 1991 års unga förstagångsväljare (25 procent) är det sämsta partiet någonsin fått bland förstagångsväljare

Tabell 12.1 Förändringar i valmanskårens sammansättning 1988–1991. Effekter på partiernas röstandelar

	parti									summa procent	antal intervjuade
	v	s	c	fp	m	kds	mp	nyd	övr.		
avlidna mellan 1988 och 1991	0	50	0	17	17	11	5	0	0	100	30
förstagångs- väljare 1991	3	27	6	9	30	7	6	12	0	100	146
effekt av avgången från väljarkåren	±0,0	-0,2	+0,2	-0,1	±0,0	±0,0	±0,0	+0,1	±0,0		
effekt av nytillskottet till väljarkåren	-0,1	-0,7	-0,2	±0,0	+0,5	±0,0	+0,2	+0,3	±0,0		
nettoeffekt av förändringen	-0,1	-0,9	±0,0	-0,1	+0,5	±0,0	+0,2	+0,4	±0,0		

Kommentar: Effektmåtten visar hur partiernas röstandelar 1991 skulle ha påverkats om förstagångs väljarna *inte* hade deltagit i valet respektive om de avlidna hade kunnat rösta och stött samma partier 1991 som de gjorde 1988. Uppgifterna om de avlidna väljarnas röstning 1988 har hämtats från panelurvalet 1988–1991 (halva totalurvalet) och har vägts upp till det dubbla antalet för att få rätt proportion i det stora urvalet.

Tabell 12.2 Unga förstagångsväljares partival 1956–1991

valår	parti									summa procent	antal intervjuade
	v	s	c	fp	m	kds	mp	nyd	övr		
1956	0	54	9	26	11	–	–	–	0	100	35
1960	0	65	10	6	19	–	–	–	0	100	43
1964	0	52	13	23	7	–	–	–	5	100	87
1968	2	57	14	18	6	–	–	–	3	100	100
1970	11	46	28	10	5	–	–	–	0	100	226
1973	12	36	36	3	10	–	–	–	3	100	126
1976	9	41	26	12	10	–	–	–	2	100	211
1979	11	33	20	13	20	–	–	–	3	100	133
1982	7	45	13	6	23	3	3	–	0	100	139
1985	7	43	8	16	22	1	3	–	0	100	154
1988	5	44	8	15	22	1	4	–	1	100	131
1991	2	25	6	10	30	6	7	14	0	100	127

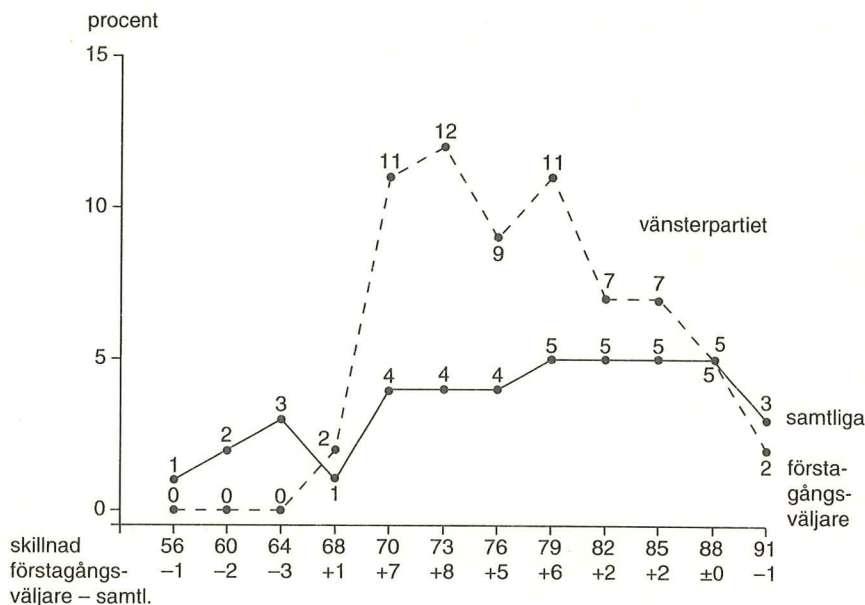
Källa: Valundersökningarna. Kds resultat särredovisas först fr.o.m. valet 1982.

sedan det första demokratiska valet 1921. Vår kunskap om de äldsta valen på 1920- och 1930-talen är naturligtvis begränsad, men tack vare ett antal specialstudier av Herbert Tingsten vet vi att dåtidens socialdemokrati var starkare, inte svagare, bland unga väljare än bland äldre.¹

De partier som relativt sett vann mest röster bland 1991 års förstagångsväljare var moderaterna (30 procent) och ny demokrati (14 procent). När det gäller moderaterna är resultatet med all sannolikhet det bästa partiet gjort bland förstagångsväljare sedan 1921.

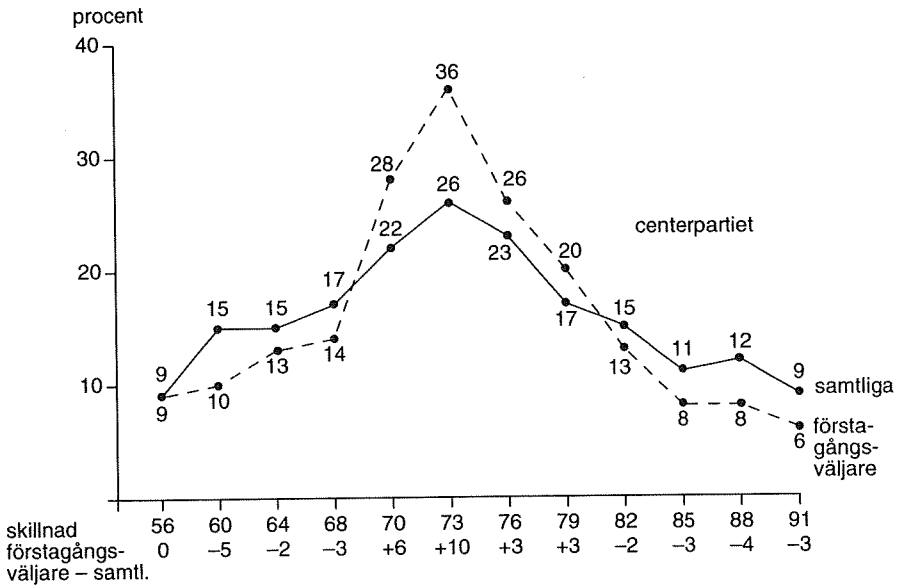
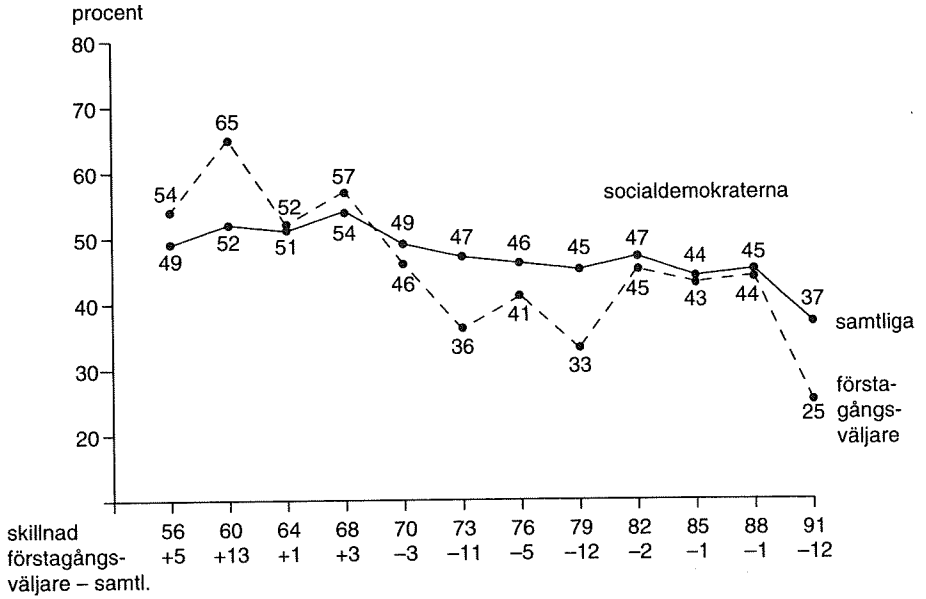
Tesen om ungdomsväljarna som stormsvalor, som förebud om framti-

Figur 12.1 Skillnader och likheter mellan unga förstagångsväljares och samtliga väljares partival 1956–1991

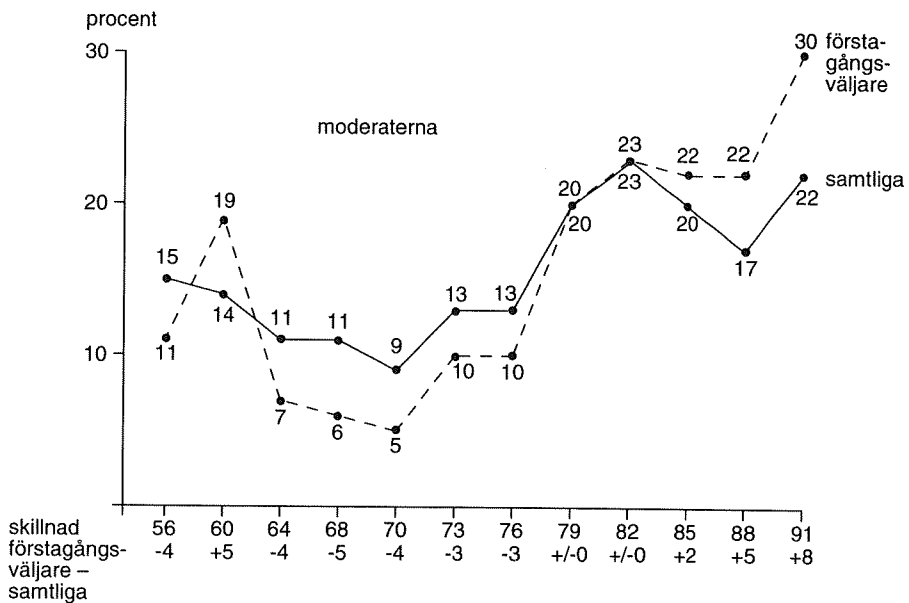
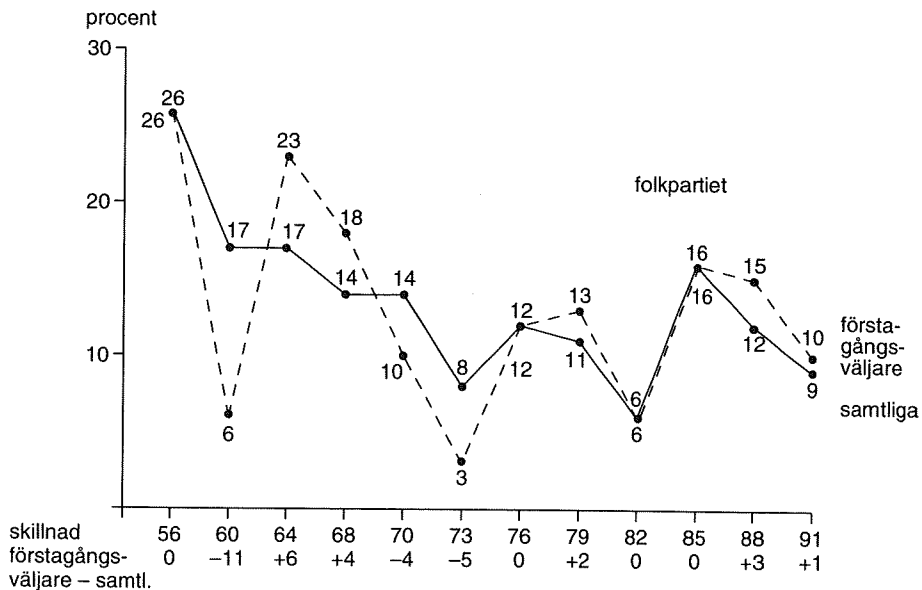

Kommentar: Resultaten i sin helhet har hämtats från valundersökningarna. Procentandelen för samtliga väljares partival är alltså inte lika med de officiella valresultaten. De har hämtats i ovägd form från respektive års valundersökning. Analysen gäller enbart unga förstagångsväljare.

1. Tingstens analys återfinns i hans klassiker *Political Behavior* (1937). Se också Holmberg (1984:75–81). Westholm (1991) är en utmärkt bok om politisk socialisation och unga väljare i Sverige.

86 Förstagångsväljare

dens partipolitiska trender, håller dåligt streck när vi ser på vad som hänt i Sverige under de senaste decennierna. Resultaten i figur 12.1 visar i vad mån förstagångsväljarnas röstning avvikit från samtliga väljares vid valen 1956–1991.

För fyra av partierna (v, s, c, m) framträder ett relativt klart mönster medan det är mer svårtolkat för fp. Det mönster som framträder är att när ett parti har framgång är det speciellt starkt bland förstagångsväljare medan partiet när det har problem är det speciellt svagt bland förstagångsväljare. Centerpartiets resultat är mycket illustrativa. När partiet var som starkast i mitten av 1970-talet hade det ett mycket starkt stöd bland förstagångsväljarna (t.ex. 36 procent 1973) medan röststödet bland förstagångsväljarna var svagare än bland äldre väljare under både uppgångsåren på 1960-talet och under nedgången under 1980-talet.

På samma sätt var moderaterna speciellt svagt bland förstagångsväljarna under problemåren 1964–1970 och extra starkt under 1980-talets framgångsår. Andelen förstagångsväljare som röstar moderat har ökat mycket kraftigt, från 5 procent 1970 till 30 procent 1991. Socialdemokraternas utveckling har varit den motsatta, men stämmer med mönstret att förstagångsväljare tenderar att främst återfinnas hos framgångsrika partier. Under 1960-talets rekordår för socialdemokraterna hade partiet hela tiden stöd av över 50 procent av förstagångsväljarna. Sedan 1970 har däremot socialdemokraternas stöd bland förstagångsväljare varit svagare än bland äldre väljare.

Den bild av förstagångsväljares röstning som framträder är trendkänslighet. Tidens politiska tecken syns tydligare bland lätttrörliga unga förstagångsväljare än bland mer trögrörliga äldre väljare. Men om man hade hoppats att de unga förstgångsväljarnas röstning skulle fungera som en slags politisk kristallkula är resultaten en besvikelse. Partiernas upp- och nedgångar under åren 1956–1991 förebådas inte på något enkelt sätt av förstagångsväljarnas röstning.

* * *

Unga väljare av idag studeras i Hultåker (1991), Oscarsson (1991) och Sjöberg (1991). En äldre undersökning är Georgsson (1973). Två bra introduktionsböcker till ämnet politisk socialisation är Jennings and Niemi (1981) och Westholm (1991).

13 Väljarna förklarar sig

Den som har följt bokens kronologi bör nu ha fått en god bild av 1991 års valrörelse, valutgång och väljarströmmarna mellan partierna. Tiden har därmed kommit att ta steget över från beskrivning till förklaring och till frågeställningarna varför väljarna röstade som de gjorde och varför valet gick som det gick. I det här kapitlet är det väljarna själva som får komma till tals och redovisa sina motiveringar till valet av parti och det eventuella partibytet. I de därpå följande kapitlen genomförs en serie mer traditionella analyser av sambandet mellan hur väljarna röstade och deras sociala och ekonomiska förhållanden, deras åsikter i politiska sakfrågor och deras bedömningar av partier och partiledare.

I direkt anslutning till intervjufrågan om partival ställdes en öppen fråga om de viktigaste skälen bakom röstningsbeslutet. En så stor andel som 94 procent av svarspersonerna nämnde minst ett skäl för sitt ställningstagande.¹ Svaren på frågan har grupperats med hjälp av de sju inom valforskningen mest förekommande förklaringstyperna: sakfrågor, ideologier, partiernas kompetens och trovärdighet, partianhängarskap och vaneröstning, klass- och yrkesgruppspreferenser, partiledare samt taktisk röstning.² Väljarnas förklaringar till valet av parti 1991 redovisas i tabell

1. I eftervalsundersökningen hade intervjufrågan följande lydelse: »Du säger att Du röstade på (PARTI) vid årets riksdagsval. Vilka var de viktigaste skälen till att Du röstade på (PARTI)?». I förvalsundersökningen användes formuleringen »Du säger att Du tänker rösta på (PARTI)...». Upp till fem svar per person registrerades. Sammanlagt avgavs 3025 svar, vilket innebär 1,6 svar per person. De 69 personer i förvalsundersökningen, som i postenkäten efter valet uppgav att de hade röstat på ett annat parti än det de avsåg att rösta på vid förvalsintervjun, ingår inte i de följande analyserna.

2. Av de 3025 svaren har 91 procent kunnat föras till någon av de sju förklaringstyperna medan resterande 9 procent har klassificerats som »övrigt». Övrig-kategorin innehåller främst svar av typen »allt är bra» och »jag gillar partiets politik».

Tabell 13.1 Väljarnas egna förklaringar till valet av parti 1991. Andel väljare som på en öppen intervjufråga nämnde respektive förklaring (procent)

typ av förklaring till partivalet	partival			kön			ålder							
	samtliga			nyd			kvinnor							
	v	s	c	fp	m	kds	mp	nyd	män	18-30	31-60	61-80		
sakfrågor	55	47	43	68	60	61	84	86	40	56	54	65	55	45
kompetens och trovärdighet	13	9	9	5	10	18	4	0	53	13	13	16	13	12
ideologi	11	30	8	3	24	15	5	17	7	12	11	13	12	7
partianhängarskap och vaneröstning	9	3	17	13	5	3	0	0	0	9	9	4	8	15
yrkesgruppspreferenser	8	8	15	5	3	1	3	0	3	7	8	4	6	13
partiledare	3	5	1	3	4	6	12	2	2	3	3	3	3	6
taktisk röstning	1	3	0	2	0	0	1	10	2	1	1	2	1	0
antalintervjuade	1839	66	721	147	165	411	138	59	118	976	863	440	991	408

Kommentar: Kategorin *sakfrågor* innehåller omnämningen av konkreta sakfrågor. Till kategorin *ideologi* har förts svar av typen »partiet har en bra ideologi», »den liberala/konservativa/socialdemokratiska/gröna ideologin», »jämlighet» och »för valfrihet/individens frihet». I kategorin *kompetens/trovärdighet* ingår skäl som handlar om kunnsighet, kompetens, hederlighet och klara besked, svar av typen »ej profisspolitiker», »tillhör inte etablissemangen» och »nyttänkande»/»står för förändring» samt svar av typen »partiet är starkt/handlingskraftigt/kan sköta landets politik» (regeringsfrågan). Kategorin *partianhängarskap/vaneröstning* innehåller svar av typen »jag känner mig som...», »jag är anhängare till/lojal med partiet» samt »jag har alltid/i många år/av gammal vana röstat på partiet». *Yrkesgruppspreferenser* är svar som t.ex. »partiet är bra för arbetarna/bönderna.» Kategorin *partiledare* innehåller även ett fåtal (10 stycken) referenser till andra personer i partiledningarna. Med *taktisk röstning* avses svaret »taktisk röstning» samt hänvisningar till att partiet annars riskerade hamna under fyraprocentspärren/ändå inte skulle komma in i riksdagen.

13.1.³

Väljarnas självbild är till stor del en bild av åsiktsröstare. Sakfrågor tillsammans med ideologi var de helt dominerande svaren när 1991 års väljare motiverade sina röstningsbeslut (55 respektive 11 procent).⁴ Sakfrågemotiveringar nämndes i störst utsträckning av miljöpartiets och kds' väljare och i minst utsträckning av ny demokratis, socialdemokraternas och vänsterpartiets väljare.⁵ Ideologiska motiveringar nämndes i första hand av väljare som röstade på vänsterpartiet (jämlighet, vänsterpolitik), folkpartiet (liberalismen), miljöpartiet (gröna idéer) och moderata samlingspartiet (valfrihet, individualism). Både sakfrågesvaren och de ideologiska svaren avtar med stigande ålder, vilket kan sägas vara ett indirekt belägg för tesen om den ökande åsiktsröstningen.⁶

Motiveringar till röstningsbeslutet i termer av partiernas och politikerernas kompetens och trovärdighet är det mest utmärkande draget för ny demokratis väljare. Hela 53 procent av nyd-väljarna förklarade sitt partiaval med hänvisning till »nya fräscha tag, behovet av att »röra om i grytan och att partiet vet hur vanligt folk tycker och tänker. Kompetens och trovärdighet – men här främst i form av att partiet är handlingskraftigt och ger klara besked – var också en relativt vanlig motivering bland moderata samlingspartiets väljare (18 procent). Vid valet 1988 var miljöpartiväljarnas vanligaste motivering, näst miljöfrågan, att partiet var »nytt», stod vid sidan av blockpolitiken och hade gräsrotsanknytning. Tre år senare saknades den typen av svar bland mp-väljarnas förklaringar.

Partianhängarskap/vaneröstning och yrkesgruppspreferenser nämndes

3. En nyhet i 1991 års väljarundersökning var att vi frågade eftervalsundersökningens blank- och icke-röstare om de viktigaste skälen bakom sina beslut. Två tredjedelar (67 procent) av blankröstarna hänvisade till ointresse och missnöje med samtliga partier medan en fjärdedel (25 procent) nämnde någon politisk sakfråga. Socialdemokraterna var det enda parti som nämndes vid namn: en femtedel (21 procent) av blankröstarna uttryckte missnöje med socialdemokraternas politik och agerande. Blankröstarnas missnöje med det tidigare regeringspartiet skall ses i ljuset av att två tredjedelar (64 procent) av 1991 års blankröstare som partiröstade 1988 då stödde socialdemokraterna. Icke-röstarna kan delas in i två grupper: dels de »politiska» valskolkarna som hänvisade till missnöje, ointresse och att inget parti passade (60 procent); dels de »sociala» valskolkarna som angav skäl av typen bortrest, sjuk, olyckshändelse och glömska (37 procent). Endast 2 procent av icke-röstarna nämnde någon politisk sakfråga. Resultaten skall läsas med försiktighet eftersom de bygger på 24 blankröstare och 82 icke-röstare.

4. Andelen väljare som nämnde någon sakfråga *och/eller* ett ideologiskt svar uppgick till 61 procent.

5. *Vilka* sakfrågor som nämndes redovisas i tabell 13.3 nedan.

6. Väljarnas åsiktsröstning behandlas i kapitel 17.

som motivering av 9 respektive 8 procent av samtliga väljare. Den förstnämnda kategorin – dvs. svar av typen »jag har alltid röstat på partiet», »jag känner mig som x-partist» – var klart vanligast bland socialdemokraternas och centerpartiets väljare medan motiveringar med hänvisning till klasser och yrkesgrupper främst nämndes av s- och därefter av v-väljare (partiets politik är bra för arbetarklassen/de lågavlönade). Båda förklaringsstyperna är betydligt vanligare bland äldre än bland yngre väljare, vilket är helt i linje med de numera välbekanta forskningsresultat som visar att fenomenen partiidentifikation och klassröstning har sett sina bästa dagar i Sverige.⁷

Partiledare och taktisk röstning var enligt väljarnas egna bedömningar två relativt oviktiga förklaringar till valet av parti 1991 (3 respektive 1 procent). Partiledarens förtjänster framhölls främst av kds-väljare medan motiveringen taktisk röstning – något förvånande – var klart vanligast bland mp-väljare och inte bland v-väljare.⁸

Intervjufrågan om de viktigaste skälen bakom röstningsbeslutet ställdes första gången 1988 och resultaten för 1988 och 1991 uppvisar mycket stora likheter. För att hitta någonting annat än dagens, enligt egen uppfattning, rationella åsiktsröstare måste vi gå längre tillbaka i tiden. Efter vissa ansträngningar påträffades en motsvarande intervjufråga i en tidigare opublicerad Gallup-undersökning från 1952. Dåtidens motiveringar till valet av parti redovisas i tabell 13.2.

Femtioårsväljarnas egna förklaringar till partivalet var minst sagt annorlunda. De vanligaste motiveringarna 1952 återfinns under rubriken »grupp och traditionsbindning» (45 procent) medan motsvarigheten till dagens dominerande förklaringsfaktorer, »idépolitik och sakfrågor», endast nämndes av 13 respektive 12 procent. Tilltron till de välkända kurvorna som visar sjunkande partiidentifikation, minskande klassröstning och ökande åsiktsröstning stärks med andra ord när femtio- och nittioårsväljarna själva tilläts motivera sina röstningsbeslut.⁹

7. Partiidentifikation och klassröstning behandlas i kapitel 23 respektive 26.

8. Vid valet 1988 var det enbart vpk-väljare som nämnde taktikröstning som motivering till partivalet (17 procent). Partiledareffekter och taktisk röstning behandlas i kapitel 14 respektive 15.

9. En något utförligare diskussion kring 1952 års resultat och av problemen med att i det här sammanhanget jämföra dåtid och nutid återfinns i Gilljam och Holmberg (1990:254–255).

Tabell 13.2 *Väljarnas egna förklaringar till valet av parti 1952. Andel väljare som på en öppen intervjufråga nämnde respektive förklaring (procent)*

typ av förklaring till partivalet	samtliga	partival				
		k	s	bf	fp	h
grupp och traditionsbindning	45	59	59	81	18	20
idépolitik och allmän ställning	13	10	6	2	27	19
sakfrågor	12	8	10	3	15	18
personliga kvalifikationer	1	0	1	0	2	1
antal intervjuade	1431	39	702	129	386	175

Kommentar: Resultaten är hämtade från en opublicerad eftervalsundersökning som Svenska Gallupinstitutet genomförde för socialdemokraternas räkning i november 1952. Intervjufrågan hade följande formulering: »Skulle Ni vilja säga ett eller flera skäl till varför Ni röstade på det partiet?». Av samtliga tillfrågade kunde 94 procent nämna minst ett skäl för sitt ställningstagande. Resultaten i Gallupinstitutets tabell bygger (sannolikt) på det första svaret från varje intervjuperson, vilket innebär att procentfördelningen summerar till 100 procent. I tabellen har 23 procent ospecificerade svar och 6 procent vet inte-svar utelämnats.

Sakfrågor (55 procent) var det klart vanligaste svaret när vi bad 1991 års väljare att motivera sitt partival. Svaren fördelade sig på ett stort antal sakfrågor och det finns betydande skillnader mellan de olika partiernas väljare (se tabell 13.3).

Vänsterpartiväljarnas tre vanligaste sakfrågemotiveringar 1991 var den sociala välfärden (20 procent), miljön (18 procent) samt utrikes- och försvarspolitik (12 procent). Det vanligaste svaret under rubriken välfärd/socialpolitik/sjukvård var »fördelningspolitiken» medan alla svar i kategorin utrikes/försvar/internationellt handlade om EG. Partiets traditionella käpphäst om slopad matmoms (8 procent) nämndes endast av hälften så många v-väljare som vid valet 1988.¹⁰

De socialdemokratiska väljarna nämnde främst partiets »kärnfrågor» om social välfärd (20 procent) och sysselsättning (17 procent) som viktiga sakfrågeförklaringar. Två iögonfallande låga siffror i kolumnen för s-väljarna är utrikes- och försvarsfrågor (2 procent, EG-frågan 0,3 procent) och miljön (1 procent).

Centerpartiväljarnas tre klart vanligaste sakfrågemotiveringar var, precis som 1988, miljön (35 procent), jordbruk och regionalpolitik (29 pro-

10. Väljarnas sakfrågemotiveringar till valet av parti 1988 finns redovisade i tabell 11.4 i Gilljam och Holmberg (1990:255).

Tabell 13.3. Väljarnas egna sakfrågeförklaringar till valet av parti 1991. Andel väljare som på en öppen intervjufråga nämnde respektive sakfråga (procent)

sakfrågeförklaring till partivalet	partival			partival			partival			partival			partival			partival		
	samtliga	v	s	c	fp	m	kds	mp	nyd	män	kvinnor	18-30	31-60	61-80				
välstånd/socialpolitik/sjukvård	14	20	20	10	24	6	7	3	1	12	16	16	13	12				
ekonomi	12	2	6	1	24	28	1	2	14	16	8	17	12	6				
familjepolitik/barnomsorg	12	6	7	19	12	6	59	3	3	9	15	14	12	8				
sysselsättning	9	9	17	3	5	5	0	0	2	11	8	8	11	5				
skatter	9	8	5	6	4	22	2	2	11	10	8	13	8	7				
utrikes/försvar/internationellt	8	12	2	6	10	21	1	12	4	9	6	13	7	5				
miljöfrågor	7	18	1	35	2	0	2	85	1	5	10	8	8	5				
pensioner/äldreomsorg	6	0	9	10	7	1	7	0	0	5	6	1	5	12				
offentlig sektor/privatisering/stat. inflytande	4	3	2	1	6	10	0	0	8	4	4	8	4	1				
religion/moral	3	0	0	1	1	0	41	0	1	3	4	3	4	3				
invandrar- och flyktingfrågor	3	2	1	0	8	2	0	0	19	3	3	5	4	1				
lag och ordning	3	0	0	0	0	9	3	0	5	3	2	4	3	1				
jordbruk/regionalpolitik	3	0	0	29	0	0	1	0	1	3	2	1	3	3				
utbildningsfrågor	1	0	1	1	3	3	4	0	0	1	2	3	1	2				
energi/kärnkraft	1	3	0	3	0	2	1	5	0	2	1	2	1	1				
bostadsfrågor	1	2	0	1	1	1	0	0	0	1	0	2	0	0				
järnställhetsfrågor	1	0	1	0	3	0	0	0	0	0	1	1	1	0				
	1839	66	721	147	165	411	138	59	118	976	863	440	991	408				

Kommentar: EG-frågan har förts till kategorin utrikes/försvar/internationellt. EG-frågan nämndes av: samtliga 6 procent, v-väljare 12 procent, s-väljare 0,3 procent, c-väljare 6 procent, fp-väljare 8 procent, m-väljare 16 procent, kds-väljare 1 procent, mp-väljare 5 procent, nyd-väljare 3 procent, män 7 procent, kvinnor 5 procent, 18-30-åringar 11 procent, 31-60-åringar 5 procent, 61-80-åringar 3 procent.

cent) samt familjepolitik/vårdsnadsbidrag (19 procent). C-väljarna var de som i störst utsträckning hänvisade till pensioner och äldreomsorg (10 procent) medan de »tunga» frågorna om ekonomi och sysselsättning var två relativt ovanliga förklaringar (1 respektive 3 procent). En nyhet i 1991 års val var att c-väljarna över huvud taget hänvisade till frågor om utrikes- och försvarspolitik, läs EG-frågan (6 procent).

Folkparti väljarnas i särklass mest nämnda sakfrågemotiveringar var den sociala välfärden (24 procent) och ekonomin (24 procent). Välfärdspåståenden var fp-väljarnas vanligaste svar även 1988 medan ekonomin endast nämndes av 5 procent av 1988 års fp-väljare. Värt att nämna är också att nästan var tionde fp-väljare motiverade sitt röstningsbeslut genom att hänvisa till partiets politik i flykting- och invandrarfrågor (8 procent).

Moderata samlingspartiets väljare nämnde i första hand ekonomi (28 procent), skatter (22 procent) samt utrikes- och försvarspolitik (21 procent, EG 16 procent) som viktiga sakfrågeförklaringar. M-väljarna angav också relativt många motiveringar på temat privatiseringar/statligt inflytande (10 procent) samt lag och ordning (9 procent). Däremot var det nästan inga m-väljare som nämnde miljön eller pensionerna/äldreomsorgen (0 respektive 1 procent).

Bland kds-väljarna stod (som vanligt) två sakfrågemotiveringar i en klass för sig – familjepolitiken och frågor om religion och moral. Partiets stora valframgång och inbrytningen bland de icke regelbundna kyrkobesökarna medförde dock att de två frågeområdena »bytte plats». ¹¹ Andelen kds-väljare som hänvisade till familjepolitiken ökade från 40 procent 1988 till 59 procent 1991 medan motsvarande andel för frågor om religion och moral minskade från 58 procent till 40. Notabelt är också att andelen kds-väljare som nämnde miljöfrågan minskade från 21 procent 1988 till endast 2 procent 1991.

Miljöpartiväljarnas motiveringar till partivalet 1991 dominerades i samma utsträckning som tre år tidigare av miljön (85 procent). Vid valet 1988 nämndes ingen annan fråga av mer än 3 procent av mp-väljarna medan miljöfrågan vid valet 1991 utsattes för viss om än blygsam konkurrens från utrikes- och försvarsfrågor (12 procent) och från kärnkraftsfrågan (5 procent). Något förvånande handlade de utrikes- och försvarspolitiska motiveringarna endast till knappt hälften om EG-frågan medan de

11. Kds inbrytning bland de icke regelbundna kyrkobesökarna vid valet 1991 analyseras i kapitel 30.

resterande svaren gällde u-hjälpen, försvaret och utrikespolitiken i sin helhet.

Ny demokratis väljare, slutligen, var de som i minst uträkning nämnde någon sakfråga som skäl för partivalet. Nyd-väljarnas sakfrågemotiveringar handlade främst om flykting- och invandrarfrågor (19 procent), ekonomi (14 procent) samt skatter (11 procent). Utmärkande för nyd-väljarna är också att de inte eller nästan inte motiverade sitt partival med hänvisning till pensioner/äldrevård, social välfärd, familjepolitik, sysselsättning eller miljö.

Partibytarnas avsaknad av märkeslojalitet gör dem till en viktig målgrupp för partierna och till ett intressant studieobjekt för forskningen. Den kraftiga ökningen av andelen partibytare mellan 1988 och 1991 – från 20 till 30 procent – innebär dessutom en extra »aptitretare».

I 1991 års valundersökning frågade vi partibytarna vad det var som fick dem att rösta annorlunda än i valet 1988.¹² De största partibytargruppernas motiveringar till det förändrade röstningsbeslutet redovisas i tabell 13.4. Resultaten bygger på få intervjupersoner och skall därför läsas med viss försiktighet.

De vanligaste motiveringarna till att lämna vänsterpartiet var kompetens/trovärdighet (den interna splittringen) samt sakfrågor och ideologi (bl a miljön och »för långt åt vänster»). Bland de väljare som gick från v till s uppgav omkring en fjärdedel att de »återvände hem» efter att ha taktikröstat i valet 1988.¹³

Den stora grupp väljare som övergav socialdemokraterna till förmån för ett annat parti hänvisade främst till sakfrågor och kompetens/trovärdighet. De tre mest nämnda sakfrågorna var skatterna (skattereformen), ekonomin och den (ineffektiva) offentliga sektorn medan trovärdighets svaren till stor del handlade om svikna löften och ideal samt om ohörsamhet gentemot väljarna. Bytarna från s till fp och m nämnde främst sakfrågemotiveringar (skatter, ekonomi, offentlig sektor) medan bytarna från s

12. Intervjufrågan hade följande formulering: »I årets riksdagsval röstade Du på (PARTI). För tre år sedan, i riksdagsvalet 1988, röstade Du på (PARTI). Vad var det som fick Dig att rösta annorlunda i år jämfört med 1988?». Frågan ställdes endast i eftervalsundersökningen och endast till personer som själva uppgav att de hade bytt parti. Gruppen är med andra ord inte helt identisk med den grupp partibytare som erhålls efter korrigeringar för uppgifter om valdeltagande i röstlängderna och för vad personerna i panelurvalet 1988–1991 sa om sitt partival 1988 vid intervjun strax därefter.

13. De 23 procenten f.d. taktikröstare har klassificerats under rubriken övrigt och finns med andra ord inte med i tabell 13.4.

Tabell 13.4 *Partibytarnas egna förklaringar till det förändrade röstningsbeslutet vid valet 1991. Andel partibytare som på en öppen intervjufråga nämnde respektive förklaring (procent)*

partibygargrupp	typ av förklaring till partibytet					antal intervjuade
	sakfrågor	Ideologi	kompetens/ trovärdighet	parti- ledare	taktisk röstning	
bytare från vänsterpartiet	22	11	28	6	6	18
bytare från socialdemokraterna	44	7	35	6	3	89
bytare från centerpartiet	40	12	19	16	3	32
bytare från folkpartiet	43	8	21	21	0	53
bytare från miljöpartiet	29	3	42	0	13	31
bytare till moderaterna	34	3	29	14	0	59
bytare till kds	47	5	9	20	0	55
bytare till ny demokrati	23	2	64	5	0	56
bytare från v till s	8	8	23	8	8	13
bytare från s till v	33	8	42	8	17	12
bytare från s till fp	45	9	18	18	0	11
bytare från s till m	46	0	33	4	0	24
bytare från fp till m	25	5	30	30	0	20
bytare från c till kds	42	8	8	25	0	12
bytare från fp till kds	47	5	0	26	0	19
bytare från s till nyd	25	5	55	5	0	20
bytare från m till nyd	23	0	64	9	0	22

Kommentar: De 5 procent av samtliga partibytare som inte visste eller inte ville svara på frågan ingår inte i procentbasen. Raderna summerar inte till 100 procent eftersom fler än en förklaring har kunnat anges och eftersom andelen »övriga svar» inte redovisas. En redogörelse för de olika förklaringstyperna återfinns i kommentaren under tabell 13.1.

till v och nyd mest talade om svek/missnöje och i det senare fallet även om behovet av förändring och nytänkande.

De väljare som lämnade mittenpartierna motiverade sitt byte med hänvisning till i första hand sakfrågor, kompetens/trovärdighet och partiledare. Bytarna från c och fp till kds nämnde främst familjepolitiken, religion/moral och Alf Svensson medan bytarna från c och fp till m talade relativt sett mer om kompetens och trovärdighet (»står för vad dom säger», »tydligare framtoning»). Nästan var tredje bytare från fp till m nämnde Bildt och/eller Westerberg som ett viktigt skäl, vilket är den högsta siffran i tabellkolumnen för partiledare.

De vanligaste motiveringarna till partibyte från miljöpartiet handlade om kompetens/trovärdighet (»besvikelse i riksdagen», »rörig organisation»), olika sakfrågor samt taktisk röstning (»ville inte slänga bort min röst»).

Väljarströmmarna från de fem partier som gick tillbaka i valet (v, s, c, fp och mp) har till stor del sin pendang i inströmmar till de partier som vann nya väljare (m, kds och nyd). De som bytte till moderaterna nämnde i första hand sakfrågor (skatter, ekonomi) och kompetens/trovärdighet, de som bytte till kds talade mest om sakfrågor (familjepolitik, religion/moral) och partiledare medan de som bytte till ny demokrati främst hänvisade till kompetens/trovärdighet och sakfrågor (flyktingar och invandrare, skatter, offentlig sektor). Så många som två tredjedelar av bytarna till ny demokrati sa sig vilja åstadkomma »förändringar» och »nytänkande» i politiken. Ett vanligt »övrigt»-svar bland bytarna från m till nyd var att det senare partiet »tyvärr inte fanns vid valet 1988».

* * *

Väljarnas motiveringar till partival och partibyte vid valen 1985 och 1988 analyseras i Holmberg och Gilljam (1987:110–122) respektive Gilljam och Holmberg (1990:246–265). Två arbeten som ger en god inblick i socialpsykologernas ifrågasättande av människors förmåga till introspektion av mer sofistikerade tanke- och beslutsprocesser är Nisbett and Wilson (1977) och Smith (1989, särskilt sidorna 83–97). En påminnelse om att inte allt är nytt under solen är Paul Lazarsfelds artikel *The Art of Asking WHY in Marketing Research* från 1935.

14 Partiledarna som dragplåster

Partiledarna är de parlamentariska systemens presidentkandidater. Efter ett med historiska ögon sett allt tyngre och slitsammare arbete i en allt mer medianpassad valrörelse belönas en av dem med posten som regeringsbildare. Enligt forskningen på området håller västvärldens parlamentsval mer och mer på att ta formen av presidentval: Kampanjarbetet och medieuppmärksamheten koncentreras i allt större utsträckning till partiledarna.¹

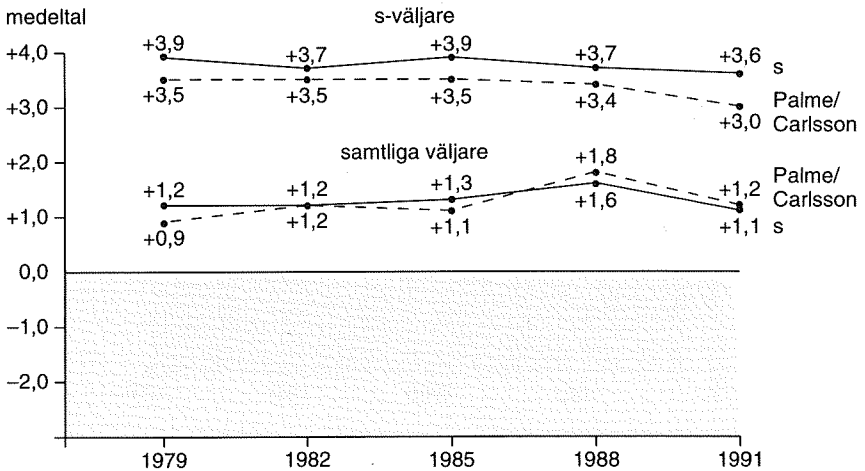
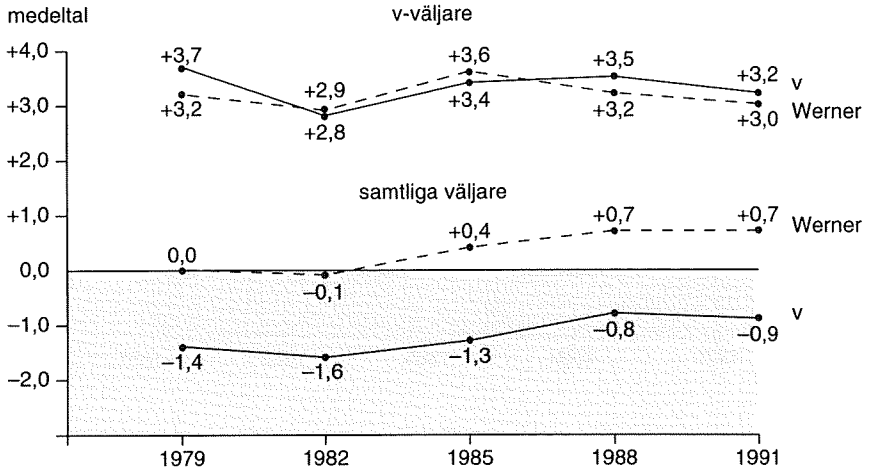
Fokuseringen till partiledarna innebär en ökad potential för partiledareffekter. En populär och omtyckt partiledare blir en omistlig tillgång samtidigt som en ledare på väg utför i opinionen riskerar att dra partiet med sig i fallet. Partiledare som i mångt och mycket personifierar sitt parti kan fungera som rejäla flöten eller sänken för sina partier.

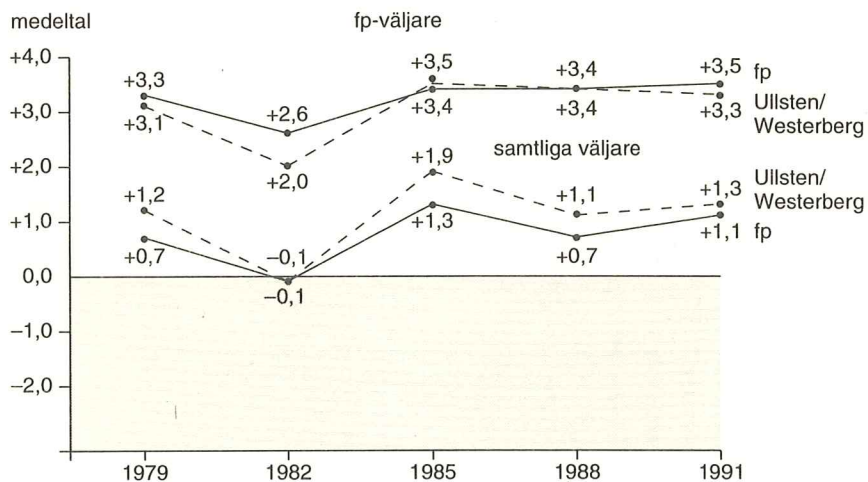
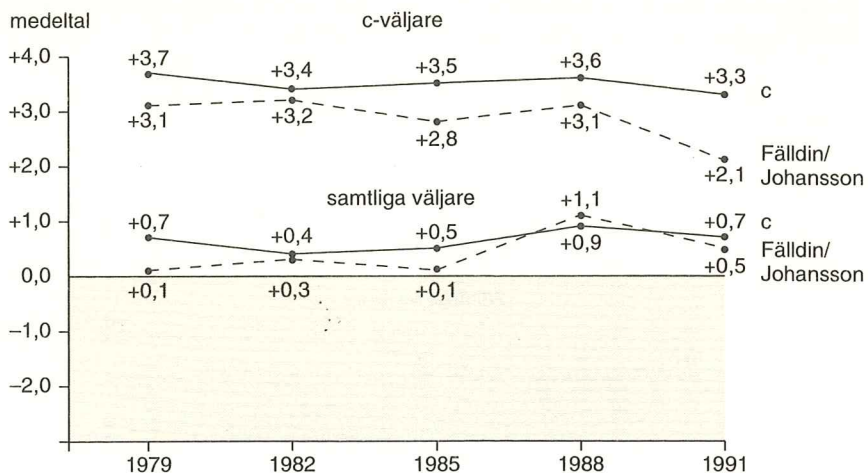
Det är ingen enkel uppgift att mäta partiledarnas betydelse för partiernas vinster och förluster. Väljarnas partisympatier och partiledarbedömningar hänger intimt samman och är därför svåra att hålla isär. I valundersökningarna försöker vi komma till rätta med problemet genom en speciell skalmätningsteknik: Svarepersonerna ombeds att placera ut först partierna och därefter partiledarna på en elvgradig skala från -5 till +5. En partiledare som är populärare än sitt parti är sannolikt en god röstfångaresurs medan partiledare som får en lägre popularitetspoäng än partiet tvingas värja sig mot epitetet »omvänd röstmagnet». Partiernas och partiledarnas popularitet bland samtliga väljare och inom det egna partiet vid valen 1979–1991 redovisas i figur 14.1.

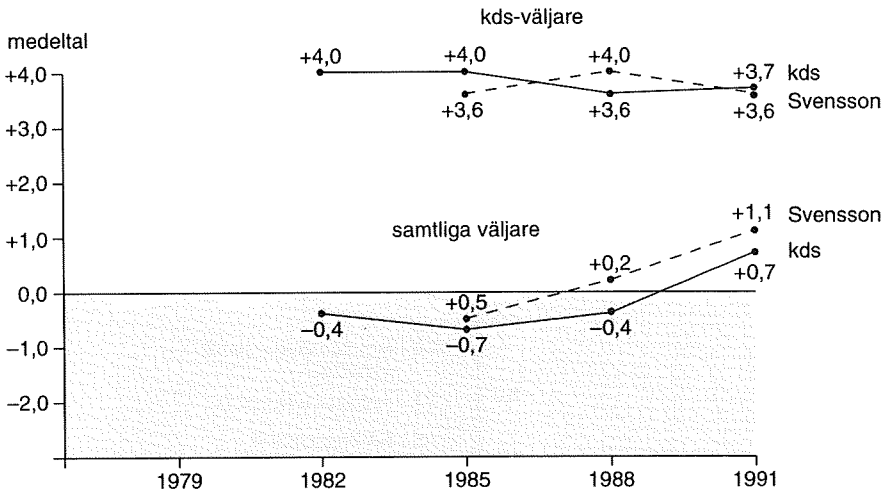
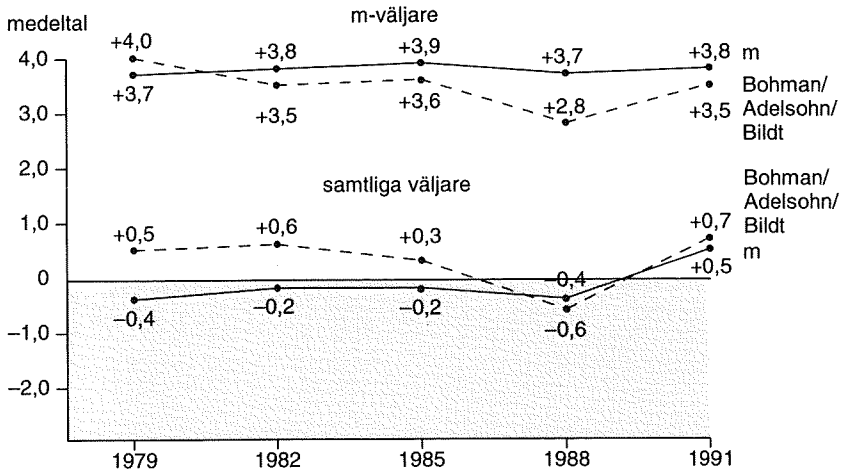
De populäraste partiledarna bland samtliga väljare 1991 var i tur och ordning Bengt Westerberg (medeltal +1,3), Ingvar Carlsson (+1,2) och Alf Svensson (+1,1). För Svensson betydde poängen ett ordentligt popularitetsgenombrott utanför det egna partiet (från -0,5 1985 och +0,2 1988) medan Westerberg och Carlsson hamnade långt under sina tidigare bästaresultat som också är mätseriens rekordnoteringar (Westerberg +1,9

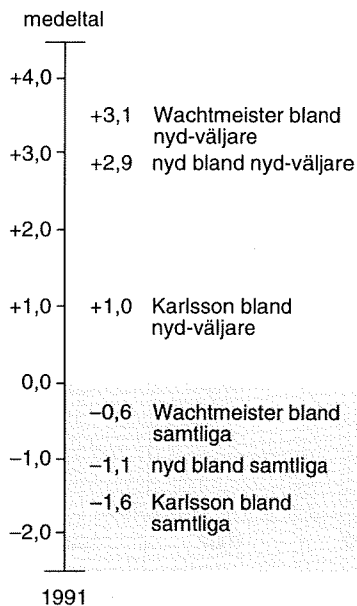
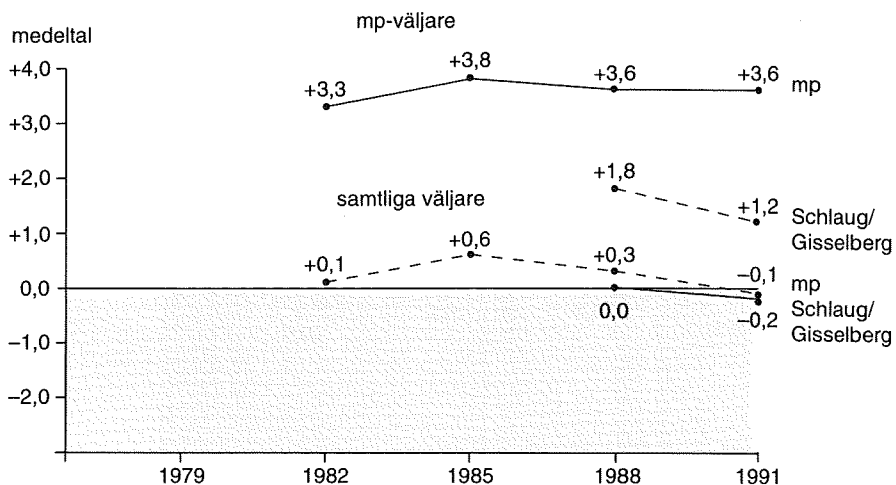
1. En översikt över den internationella forskningen på området återfinns i Esaiasson and Holmberg (1993:kapitel 6).

Figur 14.1 Partiernas och partiledarnas popularitet bland samtliga väljare och inom det egna partiet vid valen 1979–1991 (medeltal från -5 till +5)

Kommentar: Resultaten bygger på en serie intervjufrågor där svarspersonerna, på en skala från -5 till +5, fick ange hur mycket de gillade eller ogillade partierna och partiledarna. De heldragna linjerna visar partiernas popularitet och de streckade linjerna visar partiledarnas popularitet. De två översta linjerna i varje diagram visar populariteten inom det egna partiet medan de två nedre linjerna visar populariteten bland samtliga väljare. Siffrorna för Alf Svensson och Birger Schlaug 1988 är hämtade från 1988 års SOM-undersökning och har justerats med hänsyn till skillnaden mellan väljarundersökningen och SOM-undersökningen för övriga partiledare.

1985 och Carlsson +1,8 1988). I botten av 1991 års popularitetsliga återfinns Ian Wachtmeister med -0,6, vilket är en tangering av Carl Bildts »all time low» från 1988, samt vice partiledaren Bert Karlsson med det (utom tävlan?) nysatta bottenrekordet -1,6. De största popularitetsförändringarna mellan 1988 och 1991 var Bildts framrykning med hela +1,3 enheter (endast överträffad av Westerbergeffektens +2,0 enheter 1985) samt Olof Johanssons och Ingvar Carlssons tillbakagångar med -0,6 enheter (endast överträffade av Ola Ullstens popularitetsras med -1,3 enheter 1982 och Bildts och Westerbergs tillbakagångar med -0,9 respektive -0,8 enheter 1988).²

Betygsättningen bland samtliga väljare säger dock långt ifrån hela sanningen om partiledarnas popularitetsställning. Om analysen istället genomförs bland enbart de egna partiets väljare elimineras fördelen av att vara ledare för ett stort parti. De populäraste partiledarna bland de egna väljarna 1991 var Alf Svensson (+3,6), Carl Bildt (+3,5) och Bengt Westerberg (+3,3) medan det gick sämst för Olof Johansson (+2,1), Margareta Gisselberg (+1,2) och Bert Karlsson (+1,0).³ Ingen av 1991 års partiledare var i närheten av valundersökningarnas toppnotering +4,0 (Gösta Bohman 1979 och Alf Svensson 1988) medan däremot de tidigare bottennoteringarna (+2,0 för Ullsten 1982 och +1,8 för Birger Schlaug 1988) passerades av de båda »icke-partiledarna» Karlsson och Gisselberg och också bra nära av Olof Johansson. De största förändringarna bland de egna väljarna mellan 1988 och 1991 var Johanssons tillbakagång med -1,0 enheter (endast överträffad av Ullstens -1,1 enheter 1982) och Bildts uppgång med +0,7 enheter (endast överträffad av Westerbergs +1,5 enheter 1985).

Partiledarpopularitet i all ära men om vi vill närma oss frågeställningen om partiledareffekter måste också *partiernas* popularitetspoäng tas i beaktande: En partiledare som är mer populär än sitt parti är ett potentiellt dragplåster medan en partiledare som är mindre omtyckt än partiet kan

2. Det bör kanske påpekas att några av förändringarna i figur 14.1 är »interpersonella». Westerbergeffekten 1985 och Bildts tillbakagång 1988 är två exempel på förändringar i förhållande till företrädaren (Ola Ullsten respektive Ulf Adelsonh).

3. Språkröret Margareta Gisselberg och vice partiledaren Bert Karlsson är naturligtvis två katter bland hermelinerna. Vi frågade om Gisselbergs popularitet eftersom hon ursprungligen var utsedd att representera miljöpartiet i den avslutande partiledardebatten. När valundersökningens intervjuformulär var färdigtryckta ersattes hon dock av Inger Schörling. Med facit i hand skulle Schörling, eller språkröret Jan Axelsson som företrädde partiet i utfrågningsprogrammen i radio och TV, ha fått ersätta Gisselberg i intervjuformuläret.

vara en belastning. I valet 1991 var alla partiledare utom Johansson, Gisselberg och Bert Karlsson mer populära än sitt parti bland samtliga väljare. Lars Werner stod som vanligt i en klass för sig och var hela 1,6 enheter mer populär än vänsterpartiet. De enda noterbara förändringarna jämfört med 1988 var att Bildt och Johansson »bytte plats»: Vid valet 1988 var Johansson 0,2 enheter mer populär än centerpartiet medan Bildt var 0,2 enheter mindre omtyckt än moderata samlingspartiet. Tre år senare var rollerna ombytta. Vid valet 1991 var Bildt 0,2 enheter mer populär än moderaterna medan Johansson var 0,2 enheter mindre populär än centerpartiet.

Ian Wachtmeister var den ende av 1991 års partiledare som var mer populär än sitt parti bland de egna väljarna (+3,1 för Wachtmeister mot +2,9 för ny demokrati, differens +0,2). Endast fyra partiledare har tidigare lyckats gå i land med den bedriften (Alf Svensson +0,4 1988, Gösta Bohman +0,3 1979, Lars Werner +0,2 1985 och +0,1 1982 samt Bengt Westerberg +0,1 1985). De partiledare som relativt partiet klarade sig sämst bland de egna väljarna 1991 var Margareta Gisselberg (2,4 enheter mindre populär än miljöpartiet), Bert Karlsson (1,9 enheter mindre populär än ny demokrati) och Olof Johansson (1,2 enheter mindre populär än centerpartiet). Bildt och Johansson svarade återigen för de två största förändringarna jämfört med 1988: Bildt knappade in 0,6 enheter på moderata samlingspartiet medan Johansson förlorade 0,7 enheter gentemot centerpartiet.

De presenterade resultaten ger besked om partiledarnas ställning i hela väljarkåren och bland de egna väljarna. Men det finns betydligt mer information att hämta i datamaterialet. I tabell 14.1 redovisas partiledarnas potentiella attraktionskraft bland vart och ett av partiernas väljare. Siffrorna i tabellen visar andelen väljare inom de olika partierna som tyckte bättre om respektive partiledare än om det parti han företräder och som dessutom satte minst betyget +1 på partiet.⁴

De partiledare som betydde mest för det egna partiet 1991 (tabellens diagonalsiffror) var Lars Werner (30) och Ian Wachtmeister (23), men även Carl Bildt (19), Bengt Westerberg (18) och Alf Svensson (16) måste betraktas som klara tillgångar för sina respektive partier. Ingvar Carlsson (9), Olof Johansson (8), Bert Karlsson (8) och Margareta Gisselberg (0)

4. När det gäller den egna partiledaren har kravet på minst +1 på partiet inte tillämpats (se kommentaren under tabell 14.1).

Tabell 14.1 Partiledarnas potentiella dragningskraft vid valet 1991. Andel väljare som tyckte bättre om partiledaren än om partiet och som satte minst betyget +1 på partiet (procent)

partival	partiledare									
	Werner	Carlsson	Johansson	Westerberg	Bildt	Svensson	Gisselberg	Wachtmeister	Karlsson	
v	30	15	14	16	3	3	6	4	3	
s	20	9	12	17	6	10	3	4	2	
c	10	12	8	22	22	22	3	10	3	
fp	7	10	6	18	20	20	2	2	1	
m	3	7	9	27	19	26	2	17	3	
kds	4	10	11	23	23	16	3	7	3	
mp	23	12	10	28	4	10	0	1	1	
nyd	6	7	11	11	12	20	0	23	8	
samtliga	12	9	10	19	13	16	2	8	3	

Kommentar: Resultaten bygger på samma intervjufrågor som resultaten i figur 14.1. När det gäller den egna partiledaren (v-väljarna om Werner, s-väljarna om Carlsson osv) har kravet på betyget +1 på partiet inte använts. Om kravet tillämpas även här reduceras siffrorna med några enstaka enheter (Werner 28, Carlsson 8, Johansson 7, Westerberg 16, Bildt 18, Svensson 15, Gisselberg 0, Wachtmeister 18 och Karlsson 4).

gav sina partier betydligt mindre draghjälp.⁵

Resterande siffror i tabell 14.1 kan med fördel studeras parvis. En jämförelse mellan t.ex. Westerberg och Johansson visar att Westerberg tycks vara ett utmärkt lockbete bland c-väljare (22) medan Johansson inte verkar utöva någon nämnvärd attraktionskraft bland fp-väljare (6); Johansson befinner sig i ungefär samma bekymmersamma underläge gentemot de två andra regeringskollegorna Bildt och Svensson. Exempel på andra intressanta resultat är Werners och Westerbergs potentiella dragningskraft bland mp-väljare och Wachtmeisters något större lockelse bland m-väljare (17) än Bildts dito bland nyd-väljare (12).

Väljarnas poängsättning av partier och partiledare kan också användas i sökandet efter potentiella partiledareffekter bland *partibytarna*. Åtminstone två krav bör rimligen vara uppfyllda för att en partibytare skall kunna ha påverkats av sin inställning till partiledarna. För det första måste han tycka bättre om partiledaren i det parti han byter till än i det parti han lämnar; om han tycker lika bra om det parti han överger som det parti han går till, eller t.o.m. bättre om det parti han lämnar, är detta första krav tillräckligt. Om partibytaren däremot tycker bättre om det nya än om det gamla partiet – vilket är det vanliga – måste han dessutom ha givit en högre poäng till den nya partiledaren än till det nya partiet. I tabell 14.2 redovisas andelen väljare som uppfyller de två kraven inom var och en av de tio största partibytargrupperna 1991. Resultaten bygger på få intervju-personer och skall därför läsas med försiktighet.

Partibytaranalysen visar först och främst på en negativ Ingvar Carlsson-effekt. Så många som hälften av bytarna till folkpartiet, två femtedelar av bytarna till vänsterpartiet, en fjärdedel av bytarna till ny demokrati och en femtedel av bytarna till moderaterna kan ha stötts bort på grund av Carlsson och lockats över till det nya partiet på grund av dess partiledare. Resultaten visar också på en negativ Olof Johansson-effekt när det gäller centerpartiets förluster till moderaterna (30 procent) och till kds (18 procent). Dessutom kan en femtedel av bytarna från moderaterna till ny demokrati respektive från folkpartiet till moderaterna ha påverkats av sin inställning till partiledarna.

En del läsare kan nu möjligen ha svårt att se skogen för alla träd. I myllret av siffror och analyser finns emellertid ett klart iakttagbart mönster: Partiledarna i 1991 års val kan karaktäriseras som fem dragplåster (Wer-

5. Motsvarande »diagonalsiffror» för valen 1979–1988 finns redovisade i Gilljam och Holmberg (1990:287).

Tabell 14.2 *Partiledareffekter vid valet 1991. Andel partibytare som vid sitt partival kan ha påverkats av någon partiledare (procent)*

partibytargrupp	andel i respektive grupp som kan ha påverkats av någon partiledare	antal intervjuade
s → fp	52	29
s → v	39	23
c → m	30	23
s → nyd	27	37
m → nyd	20	30
s → m	20	46
fp → m	20	54
c → kds	18	22
fp → kds	13	30
v → s	3	32

Kommentar: Resultaten bygger på samma intervjufrågor som resultaten i figur 14.1. Tillvägagångssättet vid beräkningarna redovisas i texten.

ner, Westerberg, Svensson, Bildt och Wachtmeister) och fyra omvända röstmagneter (Johansson, Carlsson, Karlsson och Gisselberg). De största förändringarna jämfört med 1988 är Olof Johanssons förvandling från flöte till sänke och Carl Bildts uppräckning från »all time low» till en klar tillgång för sitt parti.

Till slut några partiledarfunderingar inför valet 1994: Det lär inte bli någon lätt uppgift att fylla tomrummet efter den populära Lars Werner. Är Ingvar Carlsson och Olof Johansson männen att vända de negativa trenderna för sina partier? Carl Bildt kan mycket väl få popularitetsproblemen på högerkanten gentemot Ian Wachtmeister. Miljöpartiet tycks ha allt att vinna på att snabbt skaffa fram en populär partiledare.

* * *

Den som vill ge sig i kast med problematiken kring partiledarpopularitet, partiledarimage och partiledareffekter bör som första åtgärd ta kontakt med Peter Esaiasson vid Statsvetenskapliga institutionen i Göteborg (tel 031/773 12 22). De mest matnyttiga av Esaiassons forskningsbidrag på området är Esaiasson

(1985), (1990b), (1991) och (1992). Esaiasson (1985:117–123) ger en överblick över studier av partiledareffekter världen över. En klassiker i sammanhanget är Butler and Stokes (1969:373–388) och en rykande färsk analys från samma land, dvs. Storbritannien, är Crewe and King (1992). Analyser av partiledarpopularitet och partiledareffekter i tidigare valundersökningar återfinns i Holmberg (1981: 125–145), Holmberg (1984:63–68), Holmberg och Gilljam (1987:40–47, 159–169) samt Gilljam och Holmberg (1990:286–289). Studier av personpopularitet och personfaktorernas betydelse för väljarnas röstning har av naturliga skäl hög prioritet i länder med presidentval och främst då i USA. Tre centrala arbeten är Mueller (1973), Kinder (1986) och Brody (1992).

15 Taktisk röstning

Det potentiella utrymmet för taktisk röstning är intimt förknippat med valsystemets utformning och partiernas antal och styrka. I exempelvis Storbritannien – med majoritetsval i enmansvalkretsar och fler än två någorlunda stora partier – är jordmånen för taktikröstning klart gynnsam: Den som inte vill slänga bort sin röst genom att stödja kandidaten för det tredje största partiet har starka incitament att istället välja »det minst onda» av de två större alternativen i valkretsen. Inför det brittiska parlamentsvalet 1987 fanns det t.o.m. en särskild organisation, *TV 87*, och en handbok, *Consumers' Guide to Tactical Voting*, som uppmanade till »anti-Tory tactical voting».¹

I proportionella valsystem är den taktiska röstningen i första hand kopplad till eventuella spärregler mot småpartier.² I Sverige har det sedan fyraprocentspärren infördes 1970 främst handlat om socialdemokratiska sympatisörer som röstar på vänsterpartiet för att därigenom möjliggöra en socialdemokratisk regering, men också om kds och miljöpartiet som har tvingats leva med de egna sympatisörernas rädsla för att »slänga bort» sin

1. Genom att jämföra partiernas vinster och förluster i valkretsar med olika styrkeförhållande mellan partierna vid det närmast föregående valet har de brittiska valforskarna uppskattat andelen taktikröstare till 4 procent 1983 och 6 procent 1987; taktikröstarna har i första hand försökt sätta krokben för kandidater från Tory-partiet. Taktikröstningens effekter på valutgången har dock varit begränsade. I valet 1987 kan utgången i maximalt 11 av landets 650 valkretsar ha påverkats av taktisk röstning. Vid ett fyllnadsväl – då journalister och opinionsmätare riktar all uppmärksamhet mot en enda valkrets – är potentialen för taktikröstning betydligt större. Se t.ex. Butler and Kavanagh (1988:97–98), Curtice and Steed (1988:335–341), Galbraith and Rae (1989), Norris (1990:207–210) samt Johnston and Pattie (1991).

2. Taktikröstning i betydelsen »att medvetet rösta på ett annat parti än sitt bästa för att därmed nå ett visst politiskt syfte» (Holmberg, 1984:41) är dock inte med nödvändighet kopplad till spärregler mot småpartier. Som exempel kan nämnas den »styrketaktikröstning» som Sören Holmberg tyckte sig urskilja i 1982 års valundersökning: I 1982 års val röstade 10 procent av folkpartisympatisörerna på moderata samlingspartiet, vilket Holmberg tolkade som att det »ledande borgerliga partiet i kampen mot socialdemokraterna tenderar att dra till sig extra röster» (Holmberg, 1984:41–45).

röst. I 1988 års valundersökning noterade vi dessutom en ny orsak till taktikröstning när det visade sig att en fjärdedel av miljöpartiets väljare sympatiserade med ett annat parti. De taktiska vpk-väljarna döpte vi till *partitaktikväljare*, eftersom de röstade på vpk för att stödja socialdemokraterna och den socialdemokratiska politiken. De taktiska miljöpartiväljarna kallade vi för *saktaktikväljare*, eftersom de röstade på miljöpartiet för att stödja politiken i en enskild sakfråga och inte för att stödja sitt bästa parti och dess politik.³

Både 1988 och 1991 var det 1 procent av väljarna som själva motiverade sitt partival med hänvisning till taktiska överväganden. Vid valet 1988 röstade samtliga »subjektiva» taktikröstare på vänsterpartiet, där de tillsammans utgjorde 17 procent av partiets väljare. Vid valet 1991 var bilden mer splittrad. Enligt de statistiskt osäkra resultaten röstade 35 procent av 1991 års subjektiva taktikröstare på miljöpartiet (»för att rädda partiet kvar i riksdagen»), 17 procent på centerpartiet (»trodde inte att mp skulle komma in»), 12 procent vardera på vänsterpartiet, kds och ny demokrati (»för att de skulle klara spärren») och 12 procent på socialdemokraterna (»trodde inte att v skulle komma in»)⁴.

3. Socialdemokratisk taktikröstning på vänsterpartiet rymmer sannolikt också inslag av saktaktikröstning som exempelvis att försöka driva politiken åt vänster (Gilljam och Holmberg, 1990:290–292). Taktikröstning och taktisk icke-röstning på partier kring fyraprocentspärren påverkas naturligtvis av förväntningar om partiernas valresultat, vilka i sin tur påverkas av resultaten från opinionsmätningarna. I Sifo:s, Temo:s och SCB:s partisympatimätningar under valåret 1991 låg kds, ny demokrati och vänsterpartiet hela tiden över de erforderliga fyra procenten medan miljöpartiet endast en gång lyckades tangera spärren underifrån (4,0 procent i Temo:s mars-mätning). I 1991 års förvalsundersökning frågade vi intervjupersonerna huruvida de trodde att småpartierna skulle lyckas klara fyraprocentspärren. Kds tillmättes de största chanserna (81 procent ja mot 14 procent nej), men även vänsterpartiet (70 procent ja, 25 procent nej) och ny demokrati (58 procent ja, 37 procent nej) hade majoriteten av befolkningen »med sig». Miljöpartiet hade däremot förväntningarna klart emot sig (22 procent ja mot 73 procent nej). Eftersom intervjufrågan om förväntningar ingick i förvalsundersökningen medan de följande analyserna av taktikröstning i allt väsentligt bygger på eftervalsurvalet finns det ingen möjlighet att här undersöka kopplingen mellan förväntningar och taktikröstning. En utförlig analys av väljarnas förväntningar om valutgången 1988 återfinns i Gilljam och Holmberg (1990:35–42).

4. Observera att resultaten bygger på blygsamma 17 personer. Bland 1991 års *partibytare* var det 10 stycken (4 procent) som motiverade övergången med taktiska skäl. Fyra av dem bytte från och två av dem till mp, två bytte från s till v, en från v till s och en från kds till fp. Räknat på andra ledden var det 13 procent av bytarna från och 20 procent av bytarna till mp samt 12 procent av bytarna inom s-blocket som hänvisade till taktiska överväganden. Väljarnas och partibyarnas egna förklaringar till sitt röstningsbeteende analyseras i kapitel 13.

En annan och mer indirekt möjlighet att komma åt fenomenet taktikröstning är att studera sambandet mellan partisympati och partival. Två typer av taktikröstare kan här urskiljas: dels de väljare som röstar på ett parti i närheten av fyraprocentsspärren trots att sympatin finns hos ett annat (större) parti (se tabell 15.1); dels de väljare som röstar på ett parti på behörigt avstånd från spärren trots att de egentligen tycker bäst om ett parti som befinner sig i riskzonen (se tabell 15.2). Resultaten i tabellerna 15.1 och 15.2 bygger på ett begränsat antal intervjupersoner och skall därför läsas med viss försiktighet.

Tabell 15.1 *Taktisk röstning 1991. Partisympati bland småpartiernas väljare (procent)*

parti-sympati 1991	partival 1991			
	v	kds	mp	nyd
v	74	0	3	2
s	10	2	8	5
c	3	2	5	5
fp	0	3	11	3
m	0	7	0	21
kds	0	62	0	2
mp	0	1	62	0
nyd	0	0	0	40
övr.	0	0	0	1
inget parti	13	23	11	21
summa procent	100	100	100	100
antal intervjuade	38	93	37	85

Taktikröstning på 1990-talet är definitivt inte synonymt med socialdemokratisk röstning på vänsterpartiet. Bland 1991 års vänsterpartiväljare var det endast 10 procent som uppgav att de sympatiserade med socialdemokraterna, vilket är den näst lägsta siffran sedan fyraprocentsspärren infördes (16 procent 1970, 13 procent 1973, 14 procent 1976, 4 procent 1979, 35 procent 1982, 23 procent 1985 och 25 procent 1988).⁵ Inte heller kds fick särskilt mycket draghjälp av fyraprocentsspärren. Bland 1991

5. I samtliga val utom 1982 hade vänsterpartiet med knapp nöd klarat sig kvar i riksdagen även utan hjälp av de socialdemokratiska taktikrösterna.

Tabell 15.2 *Taktisk röstning 1991. Partival bland småpartiernas sympatisörer (procent)*

parti- val 1991	partisympati 1991			
	v	kds	mp	nyd
v	82	0	0	0
s	6	1	7	2
c	0	3	3	0
fp	0	0	10	0
m	0	2	0	15
kds	0	91	3	0
mp	3	0	77	0
nyd	6	3	0	83
övr	3	0	0	1
summa procent	100	100	100	100
antal intervjuade	34	64	30	41

Kommentar: Resultaten bygger enbart på eftervalsundersökningen. Personerna i förvalsundersökningen fick intervjufrågan om partisympati (»bästa parti/närmaste parti») före valet men frågan om partival, via en kort brevenkät, efter valet. Personerna i förvalsundersökningen kan med andra ord ha bytt partisympati under valrörelsen. Personerna i eftervalsundersökningen besvarade frågorna om partisympati och partival vid samma tillfälle, men det kan inte uteslutas att det även här finns personer som bytte partisympati mellan valet och intervjutillfället. De första opinionsundersökningarna efter valet visade dock inte på några större förändringar jämfört med valresultatet.

års kds-väljare var det 15 procent som tyckte bättre om ett annat parti än kds. Det största tillskottet av taktikröster till kds kom från moderata samlingspartiet (7 procent).

Dagens taktikröstare återfinns istället bland miljöpartiets och framförallt bland ny demokratis väljare. Bland miljöpartiets väljare 1991 var det en fjärdedel som sympatiserade med ett annat parti. Miljöpartiets taktikväljare erövrades från i tur och ordning folkpartiet 11 procent, socialdemokraterna 8 procent, centerpartiet 5 procent och vänsterpartiet 3 procent.

Ny demokrati tog i ordentligt i premiären och tangerade vänsterpartiets nio år gamla svenska rekord i taktikröstning. Hela 39 procent av ny demokratis väljare sympatiserade med ett annat parti, vilket innebär att ny demokrati hade hamnat nästan exakt på fyraprocentgränsen om taktik-

rösterna hade uteblivit. Majoriteten av ny demokratis taktikväljare (21 procent) tyckte bäst om moderata samlingspartiet. De taktiska rösterna på ny demokrati 1991 utgjordes sannolikt av en kombination av *partitaktikröster* (för att säkra en borgerlig riksdagsmajoritet), *saktaktikröster* (för att driva politiken i någon eller några frågor i nydemokratisk riktning) och – vad som skulle kunna kallas – *stiltaktikröstning* (för att få lite mer »fart och fläkt» i politiken).

Den andra formen av taktikröstning – att lämna ett sjunkande skepp på grund av rädsla för en bortkastad röst – drabbade främst miljöpartiet. En så stor andel som 23 procent av mp-sympatisörerna röstade på ett annat parti 1991, vilket betyder att miljöpartiet hade klarat sig kvar i riksdagen om samtliga sympatisörer hade stått pall för »trycket» från fyraprocent-spärren. Kds lyckades däremot få fler egna sympatisörer än någonsin att rösta på partiet 1991 (91 procent).⁶

* * *

Analysen av taktisk röstning vid tidigare val återfinns i Holmberg (1984:41–45) och i Gilljam och Holmberg (1990:290–292). Den som vill veta mer om taktikröstning i Storbritannien (majoritetsval i enmansvalkretsar) hänvisas till litteraturen i noten 1 ovan. Taktisk röstning i Danmark diskuteras i Elklit (1989).

6. Andelen kds-sympatisörer som röstade på ett annat parti var 18 procent 1970, 14 procent 1973, 30 procent 1976, 11 procent 1979, 21 procent 1982, 25 procent 1985 och 11 procent 1988. Andelen miljöpartisympatisörer som röstade på ett annat parti var 24 procent 1982, 48 procent 1985 och 10 procent 1988.

16 Plånboksröstning

I valtider spelar partierna svarte petter om ansvaret för den ekonomiska utvecklingen. Det gäller att undvika att få skulden om det gått dåligt och att ta åt sig äran om det gått bra. Inget parti mår bra av att förknippas med arbetslöshet, höga räntor och dyrtid. Valet det ekonomiska krisåret 1991 var inget undantag härvidlag. Den borgerliga oppositionen försökte med kraft placera svarte petter i den socialdemokratiska ringhörnan medan s-regeringen hänvisade till de internationella konjunkturerna och att den gjort bättre ifrån sig än vad en borgerlig regering skulle ha klarat av om den haft makten.

Analysen i detta kapitel gäller inte vem som hade rätt – den borgerliga oppositionen med Carl Bildt och Ann Wibble i spetsen eller s-regeringen ledd av Ingvar Carlsson och Allan Larsson – utan vem som vann kampen om väljarnas tolkning av ekonomin och hur väljarnas ekonomiska bedömningar påverkade hur de röstade. Frågan är i vad mån väljarna uppfattade att ekonomin, den egna såväl som Sveriges, hade försämrats och om de tenderade att ge socialdemokraterna skulden för nedgången. Var m.a.o. den ekonomiska krisen, som det ofta sades i eftervalsdebatten, en av de tunga orsakerna bakom socialdemokraternas stora valnederlag 1991?

Resultaten i tabell 16.1 ger en klar indikation om att socialdemokraterna kan ha tappat röster på ekonomin. Andelen väljare som ansåg att den svenska ekonomin försämrats under de två tre senaste åren var klart högre (75 procent) än motsvarande andel som tyckte att Sveriges ekonomi blivit bättre (5 procent). Siffran 75 procent av väljarna som uppfattade att den svenska ekonomin försämrats är drastiskt högre än motsvarande andel vid valen 1988 och 1985 (12 respektive 39 procent).

Det faktum att 1991 års väljare var mer positiva till den egna ekonomins utveckling än väljarna vid tidigare val under 1980-talet var till föga hjälp för socialdemokraterna. Vi vet från tidigare undersökningar att människors partival styrs mer av hur de bedömer att Sveriges ekonomi utvecklas än av hur de uppfattar den egna ekonomins kortsiktiga upp- och nedgångar. Politiker/regeringen uppfattas som mer ansvariga för utvecklingen av Sveriges ekonomi än för utvecklingen av väljarnas personliga

Tabell 16.1 *Väljarnas bedömningar av hur den egna ekonomin och Sveriges ekonomi utvecklats*

Fråga: »Om Du jämför Din ekonomiska situation med vad den var för två tre år sedan, har den förbättrats, förblivit ungefär densamma eller har den försämrats?»

Fråga: »Hur har enligt Din uppfattning den svenska ekonomin förändrats under de två tre senaste åren? Har den förbättrats, förblivit ungefär densamma eller har den försämrats?»

	<i>den egna ekonomin</i>				<i>Sveriges ekonomi</i>		
	1982	1985	1988	1991	1985	1988	1991
förbättrats	21	31	36	38	25	59	5
ungefär densamma	40	41	40	37	28	21	14
försämrats	38	27	22	25	39	12	75
vet inte	1	1	2	0	8	8	6
summa procent	100	100	100	100	100	100	100
antal intervjuade	2 715	2 681	2 533	2 473	2 678	2 532	2 475

Kommentar: Intervjufrågan om den svenska ekonomin ställdes inte 1982.

ekonomier. Och så var det också 1991. Sambandet mellan partival och bedömningen av hur Sveriges ekonomi hade utvecklats var högre (0,19 eta) än motsvarande samband mellan partival och uppfattningen om vad som hänt med den personliga ekonomin (0,12 eta).¹

Resultatet blir detsamma om vi istället för att studera bedömningar av den egna ekonomin ser på i vilken utsträckning väljarna haft problem på arbetsmarknaden de senaste åren. Femton procent av väljarna angav att de upplevt någon form av arbetsmarknadsproblem. Bland dem fick regeringspartiet (s) inte färre väljare, som det skulle ha fått om väljarna bestraffat regeringen för sina problem, än bland de väljare som inte upplevt några problem på arbetsmarknaden. I själva verket fick socialdemokraterna ett något starkare stöd bland väljare med arbetsmarknadsproblem (39 procent) än bland väljare utan sådana problem (37 procent).

1. Eta-måtten har beräknats med partivariabeln (åtta partier) som oberoende variabel och ekonomibedömningarna som beroende variabler. Se Holmberg (1984:129–159) och Holmberg och Gilljam (1987:145–151) för tidigare svenska analyser av ekonomisk röstning.

Sambandet mellan väljarnas partival och förekomsten av arbetsmarknadsproblem var endast 0,05 (eta).²

Väljarnas bedömning av hur deras egen ekonomi och situation på arbetsmarknaden förändrats under senare år spelade alltså en mycket liten roll för hur de röstade. *Public Choice-teoretiker* och politiker som tror att väljare påverkas starkt av kortsiktig egennytta när de röstar får inte stöd av resultaten. Å andra sidan var sambandet mellan väljarnas bedömning av Sveriges ekonomi och partivalet inte heller så imponerande – ett eta-värde på endast 0,19.³ Varken de egocentrerade eller de samhällligt orienterade bedömningarna av ekonomins förändring var särskilt starkt kopplade till väljarnas röstande 1991.

Om vi ska finna starkare samband mellan ekonomi och politik bland väljarna måste vi föra in mer politik i de ekonomiska bedömningarna. Det räcker inte med rena ekonomiska bedömningar. För att ekonomin skall ge utslag måste en uppfattning om ansvarsfördelning följa med. En sittande regering bestraffas inte av väljarna om den anses oskyldig till en ekonomisk kris. Väljare straffar endast regeringar som de anser är skyldiga.

Resultaten i tabell 16.2 visar att en majoritet av svenska folket (58 procent) såg s-regeringen som en mycket eller ganska viktig orsak till Sveriges ekonomiska problem. Men s-regeringen var inte den enda skyldiga, inte ens den mest skyldiga, i väljarnas ögon.

De internationella konjunkturerna och svenska företags kapitalexport uppfattades som skyldiga av fler väljare (75 respektive 65 procent). Men sambandet mellan väljarnas partival och uppfattning om s-regeringens skuld till den ekonomiska krisen var mycket markerat (eta=0,54). Procentfördelningarna i tabell 16.3 visar att mycket få väljare som uppfattade s-regeringen som en mycket viktig orsak till krisen röstade på socialdemokraterna (6 procent) medan andelen s-röster var hela 78 procent bland dem som ansåg att s-regeringen var utan skuld till den ekonomiska krisen.

Kopplingen mellan skuldbedömningen och eventuella tendenser att

2. Sambanden mellan förekomsten av personliga arbetsmarknadsproblem och riktningen på partibytena är också mycket svaga. Socialdemokratiska väljare från 1988 hade i stort sett samma partibytemönster 1991 oavsett om de upplevt problem på arbetsmarknaden eller inte. Det samma gäller för bedömningarna av den egna ekonomin; s-väljare från 1988 som tyckte den egna ekonomin blivit sämre bytte inte annorlunda 1991 än s-väljare som ansåg att deras ekonomi blivit bättre.

3. Motsvarande eta-värde var klart större 1985 (0,37) och 1988 (0,20). En enkel förklaring till skillnaden gentemot 1991 är att mycket få människor uppfattade att ekonomin blivit bättre 1991. Konsensus om ekonomins utveckling var större 1991.

Tabell 16.2 *Väljarnas bedömningar av vad som orsakat Sveriges ekonomiska problem*

Fråga: »Sveriges ekonomi har blivit sämre under senare år. Experter och politiker är inte överens om vad som orsakat försämringen. På det här kortet finns en lista med några av de många olika orsaker som diskuterats. Jag skulle vilja fråga om *Din mening* om vad som orsakat Sveriges ekonomiska problem. Du kan svara med hjälp av alternativen på kortet.»

	<i>mycket eller ganska viktig orsak(1)</i>	<i>inte särskilt viktig orsak eller ingen viktig orsak(2)</i>	<i>vet ej</i>	<i>summa procent</i>	<i>balansmåt (1) - (2)</i>
nedgången i den ekonomiska konjunkturen utomlands	75	13	13	100	+63
de svenska företagens kapital-export och investeringar utomlands	65	20	15	100	+45
för stor offentlig sektor	61	28	11	100	+33
för lite samarbete mellan partierna i riksdagen	59	31	10	100	+28
den socialdemokratiska regeringens ekonomiska politik	58	34	8	100	+24
för höga skatter	58	34	8	100	+24
fackföreningarnas lönekrav	49	41	10	100	+ 7
för mycket inblandning från samhällets sida i det privata näringslivet	39	45	16	100	- 6
svenska folket arbetar för litet numera	34	58	8	100	-24
företagsledarna i det privata näringslivet är mindre duktiga idag än tidigare	14	74	12	100	-60

byta parti 1991 var också förhållandevis starka. Socialdemokratiska väljare från 1988 som uppfattade att s-regeringen hade del i skulden för den ekonomiska krisen hade en klart större tendens att byta till moderaterna, folkpartiet eller ny demokrati 1991 (sammanlagt 26 procent) än s-väljare

Tabell 16.3 *S-regeringens politik som orsak till Sveriges ekonomiska problem*

svarsalternativ	partival 1991									summa procent	antal intervjuade
	v	s	c	fp	m	kds	mp	nyd	övr.		
mycket viktig orsak	2	6	9	10	49	11	2	11	0	100	380
ganska viktig orsak	3	24	11	13	27	9	4	8	1	100	896
inte särskilt viktig orsak	5	62	5	6	7	5	5	4	1	100	605
ingen orsak	7	78	2	1	3	1	4	3	1	100	157

Kommentar: Intervjufrågan presenteras i tabell 16.2.

Tabell 16.4 *Partibyte 1991 och synen på s-regeringens skuld till den ekonomiska krisen*

parti- val 1988	s-regeringens ekonomiska politik som orsak till Sveriges ekonomiska problem	partival 1991									summa procent	antal intervjuade
		v	s	c	fp	m	kds	mp	nyd	övr.		
s	mycket/ganska viktig orsak	3	64	2	6	13	2	2	7	1	100	301
	inte särskilt/ingen orsak	2	88	1	2	1	1	1	3	1	100	466
c, fp, m, kds	mycket/ganska viktig orsak	0	1	17	16	46	11	1	7	1	100	688
	inte särskilt/ingen orsak	0	11	19	16	23	18	6	6	1	100	106

som uppfattade s-regeringen som oskyldig till krisen (endast 5 procent). Borgerliga väljare från 1988 som ansåg att s-regeringen var medskyldig till den ekonomiska krisen bytte till socialdemokraterna i mycket liten utsträckning 1991 (endast 1 procent). Bland den fåtaliga gruppen borgerliga väljare från 1988 som uppfattade s-regeringen som utan skuld till krisen var andelen bytare till socialdemokraterna mycket högre, 11 procent.

En mer samlad uppfattning om vilken roll olika ekonomiska bedömningar spelade för parti valet 1991 kräver att vi specificerar en multivariat modell, så att vi kan studera vilka effekter olika faktorer hade under kontroll för inverkan av varandra.⁴ En sådan ekonomisk-politisk modell med

4. En enkel multivariat (eller multipel) regressionsmodell innehåller en beroende variabel och två eller flera oberoende variabler. Samtliga variabler skall finnas på intervallskalennivå. Andel förklarad varians (R^2) är ett mått på de oberoende variabelernas sammanlagda förklaringskraft; måttet kan variera mellan 0,00 och 1,00. Regressionskoefficienterna (b-värdena) ger besked om respektive oberoende variabels effekt på den beroende variabeln. Koefficienterna är ostandardiserade och variationsbredden varierar således beroende på variabelernas måtenheter och antal variabelvärden. Ju högre värde (positivt eller negativt) desto större effekt.

enbart ekonomiska bedömningar som oberoende variabler återfinns i figur 16.1. Förutom de variabler som redan diskuterats (de retrospektiva bedömningarna av utvecklingen av den egna respektive Sveriges ekonomi och frågan om s-regeringens grad av skuld till den ekonomiska krisen) ingår även en framåtblickande variabel byggd på intervjufrågan: »Hur tror Du att de ekonomiska förhållandena i Sverige kommer att utvecklas under de närmaste åren?». Tidigare forskning har visat att både retrospektiva och prospektiva bedömningar kan spela en roll för väljarnas röstning.⁵ I modellen föreställer vi oss att de retrospektiva bedömningarna befinner sig längst bak i orsakskedjan med inverkan på både de prospektiva bedömningarna och frågan om s-regeringens skuld för krisen. Något direkt samband mellan skuldvariabeln och variabeln för de framåtblickande bedömningarna antas inte.⁶

Två beroende variabler används: dels partival 1991, dels partityte mellan 1988 och 1991.⁷ Bägge testerna ger i allt väsentligt identiska resultat. Väljarnas bedömningar av hur den egna ekonomiska situationen förändrats hade ett helt obetydligt samband med både partivalet och eventuella partityten 1991. Om den egna plänboken kortsiktigt hade blivit tjockare eller tunnare påverkade inte röstandet.

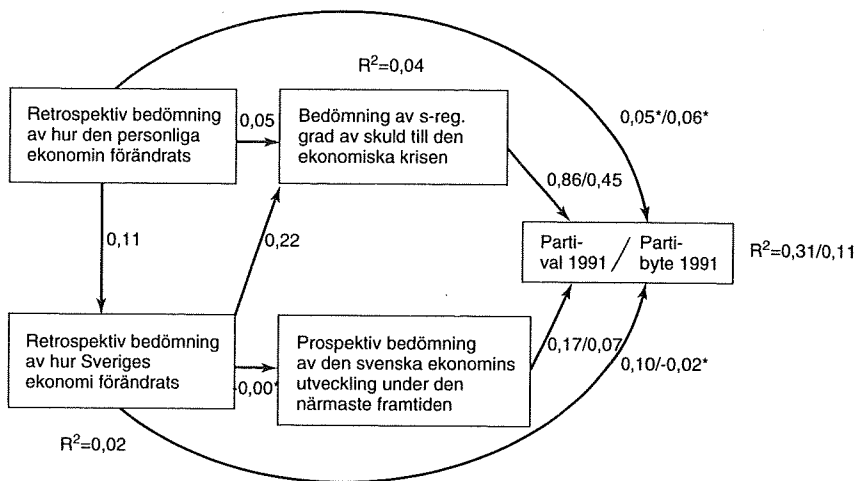
Den ekonomiska bedömning som hade det klart starkaste sambandet med röstning 1991 var hur väljarna såg på s-regeringens skuld till den

5. En översikt över olika ekonomisk-politiska modeller återfinns hos Paldam (1981) och Kiewiet (1983). En diskussion om egenintressets roll i politiken och bland väljarna finns i Lewin (1988). Uttrycken retrospektiv och prospektiv röstning lanseras i Fiorina (1981). De modeller som vi testar omfattar enbart ekonomiska faktorer som oberoende variabler och är därmed naturligtvis felspecificerade. Andra centrala förklaringsvariabler, som t.ex. väljarnas mer allmänna ideologiska åsikter, borde självfallet ingå i modelltesterna, men vi har uteslutit dem för att inte komplicera framställningen ännu mer. Om man exempelvis för in väljarnas ideologiska vänster-högeråsikter som en oberoende variabel i analysen ökar modellernas förklaringskraft mycket klart (R-kvadrat ökar t.ex. från 0,31 till 0,48 i analysen med partival som beroende variabel), men de substansiella slutsatserna när det gäller de ekonomiska variabelernas inbördes betydelse förändras inte.

6. Korrelationen mellan skuldvariabeln och variabeln för den prospektiva bedömningen var 0,09 (r).

7. Variabeln partival har kodats utifrån hur väljarna i genomsnitt placerade partierna på en vänster-högskala. Eftersom vi primärt är intresserade av i vilken utsträckning ekonomiska faktorer får väljare att överge respektive inte överge en regering och istället stödja oppositionen under en ekonomisk kris har vänsterpartiet, miljöpartiet och kategorin övriga partier uteslutits ur analysen. De tillhör varken regeringen eller oppositionen. Partitytaranalysen är begränsad till s-väljare 1988 och hur de röstade 1991. Stödde de regeringen eller något borgerligt oppositionsparti?

Figur 16.1 *En ekonomisk-politisk modell med partival 1991 respektive partibyte 1988-1991 som beroende variabler*

Kommentar: De oberoende variabelerna presenteras i tabellerna 16.1 och 16.3. Den prospektiva bedömningsfrågan löd: » Hur tror Du att de ekonomiska förhållandena i Sverige kommer att utvecklas under de närmaste åren?» med svarsalternativen mycket bättre, något bättre, ingen förändring, något sämre och mycket sämre. Samtliga oberoende variabler har klassificerats med värden från 1 till 5. De beroende variabelerna – partival 1991 och partibyte 1991 har vänster-högerkodats utifrån var väljarna i genomsnitt placerar partierna på vänster-högskalan. Vänsterpartiet, miljöpartiet och övriga partier är ej medtagna i analysen. Partibytarstudien gäller s-väljare 1988 och hur de bytte eller inte bytte parti 1991. Koefficienterna är ostandardiserade regressionskoefficienter. De som är utmärkta med en asterisk (*) är ej signifikanta på $p=.05$ -nivån.

ekonomiska krisen. Effektmåtten för skuldvariabeln är klart större (0,86 för partivalet) än motsvarande direkta effektmått för de retrospektiva (0,11) och de prospektiva bedömningarna (0,17) av ekonomins utveckling. Ekonomiska bedömningar blir uppenbarligen som mest intressanta först när de kopplas till politiska överväganden. Ekonomi måste transformeras till politisk ekonomi i väljarnas ögon innan den kan spela en roll för hur de röstar.

Ett annat intressant resultat är hur svagt relaterade de båda tillbakablickande bedömningarna är till den framåtblickande bedömningen och till frågan om skulden för krisen. Väljarnas förhoppningar eller farhågor inför den ekonomiska framtiden hade inget samband med hur de uppfat-

tade att ekonomin utvecklats under de senaste åren. Människor var optimister eller pessimister oberoende av hur de tyckte att utvecklingen hade varit under senare tid. De förhoppningsvis empiriskt fotade retrospektiva bedömningarna strukturerade m.a.o. inte de prospektiva bedömningarna.

En annan typ av multivariat analys som också tydligt visar att ekonomiskt-politiska bedömningar var viktiga för väljarnas partival 1991 återfinns i tabell 16.5. Analysen bygger på en serie frågor om vilka partier väljarna tyckte hade en bra respektive dålig politik inom olika sakområden, inklusive ekonomi. Resultaten visar sambanden mellan hur människor bedömde socialdemokraternas politik inom de olika områdena och hur de röstade respektive hur de eventuellt bytte parti.⁸

Tabell 16.5 *Bedömningar av socialdemokraternas politik inom olika sakområden som orsaksfaktor till partival och partibyte 1991*

sakområde	partival 1991			partibyte 1988–1991		
	bivariat b-värde R ²	b-värde efter kontroll för övriga variabler	b-värde efter kontroll för övriga variabler	bivariat b-värde R ²	b-värde efter kontroll för övriga variabler	b-värde efter kontroll för övriga variabler
Sveriges ekonomi	0,88	0,32	0,33	0,53	0,16	0,25
skattefrågor	0,83	0,30	0,32	0,43	0,12	0,18
sysselsättningsfrågor	0,75	0,22	0,20	0,44	0,10	0,14
social trygghet	0,71	0,19	0,20	0,52	0,11	0,21
barnomsorg	0,72	0,20	0,19	0,35	0,06	0,06*
utrikes- o. säkerhetspolitik	0,64	0,13	0,14	0,35	0,06	0,10
lag och ordning	0,65	0,13	0,13	0,33	0,06	0,12
flyktingfrågor	0,54	0,09	0,05*	0,22	0,03	-0,01*
energi o. kärnkraftsfrågor	0,51	0,07	0,05*	0,20	0,02	0,05*
miljöfrågor	0,51	0,05	-0,02*	0,22	0,02	-0,02*
EG	0,28	0,02	-0,10	0,11	0,01	-0,05*

Kommentar: De beroende variablerna – partival 1991 och partibyte 1988–1991 – har avgränsats och kodats på samma sätt som i figur 16.1. De oberoende variablerna (kodade 1=bra 3=varken eller 5=dålig) gäller väljarnas bedömning av socialdemokraternas politik inom de olika sakområdena. Frågorna presenteras i kapitel 6. Koefficienter utmärkta med en asterisk (*) är ej signifikanta på p=0,5-nivån.

8. Vänsterpartiet, miljöpartiet och gruppen övriga partier är liksom tidigare utslutna ur analysen. Partibytarstudien omfattar enbart s-väljare 1988 och hur de röstade 1991.

Regressionskoefficienterna visar mycket klart att det var bedömningar av socialdemokraternas politik inom ekonomiskt orienterade sakområden som var starkast kopplade till hur människor röstade 1991. Ekonomin och skatterna var de områden som uppvisade de starkaste sambanden med partivalet, både bivariat och under kontroll för övriga sakområden. Socialdemokratisk politik inom andra fält spelade en klart mindre roll för väljarnas röstande, t.ex. miljöpolitiken och flyktingpolitiken.

Slutsatsen är tämligen klar. Ekonomin var den dominerande frågan i valet 1991 och den var huvudorsaken till socialdemokraternas valnederlag. En majoritet av väljarna gjorde den politiskt-ekonomiska bedömningen att s-regeringen var en av de huvudskyldiga till den ekonomiska krisen och röstade mot socialdemokraterna av det skälet. Och de gjorde det oavsett om de själva fått det sämre eller bättre ekonomiskt. Det var inte kortsiktig plånboksröstning som fällde socialdemokraterna 1991. Det var missnöje med det sätt på vilket s-regeringen skött den ekonomiska politiken som blev regeringens fall.

* * *

Tidigare svenska undersökningar om ekonomisk röstning hittar man i bl.a. Jonung and Wadensjö (1979), Hibbs and Madsen (1981), Holmberg (1984:129-159), Lybeck (1986:51-72), Holmberg och Gilljam (1987:145-151) och Lewin (1988). En modern dansk studie är Goul Andersen (1991). Bra internationella verk med viss betoning på USA är Kramer (1971), Kinder and Kiewiet (1979), Fiorina (1981), Kiewiet (1983) och Hibbs (1987a). Paldam (1981), Frey and Schneider (1982) och Hibbs (1987b) är nyttiga översiktsarbeten.

17 Åsiktsröstning

En av huvudslutsatserna från den svenska valforskningen är att åsiktsröstningen har ökat. Människors åsikter i olika omstridda frågor betyder mer för hur de röstar än tidigare. Samtidigt har klassröstningen minskat. Svenska väljare har förändrats från trogna klassväljare till rörliga åsiktsröstare.¹

Frågan är hur sann tesen om den *ökande* åsiktsröstningen är på tröskeln till 1990-talet. Har åsiktsröstningen fortsatt att öka även vid de senaste valen? Eller måste vi skriva om tesen och tala om en högre grad av åsiktsröstning än på 1950- och 1960-talet, men inte längre en *ökande* grad av åsiktsröstning. Redan i boken *Väljare och val i Sverige* (1987) tyckte vi oss se tecken på att åsiktsröstningen, och då främst den ideologiska vänsterhögerröstningen, inte fortsatte att öka jämfört med läget under slutet av 1970-talet. Frågan är vad som hänt vid de två senaste valen. Har åsiktsröstningen slutat att öka och kanske t.o.m. börjat att minska något? Och vad har hänt med vänsterhögerröstningen, den traditionella grundbulten i svensk åsiktsröstning? En nedgång vore inte någon direkt sensation med tanke på att nya frågor och alternativa konfliktdimensioner pockar på ökad uppmärksamhet i svensk politik.

All diskussion om åsiktsröstning är naturligtvis beroende av hur fenomenet definieras. I botten ligger en föreställning om orsak och verkan; olika politiska åsikter föranleder människor att rösta olika. Den centrala frågan blir vilka krav som måste vara uppfyllda i den kunskaps- och beslutsprocess som leder till åsiktsröstning. I den klassiska väljarboken *The American Voter* specificeras tre grundkrav. En åsiktsröstande väljare måste ha: (1) en egen åsikt i frågan, (2) tycka att frågan är viktig och (3) ha en uppfattning om partiernas positioner i frågan och en bedömning av vilket partis ståndpunkt som är närmast den egna. Ju fler väljare som uppfyller kraven, desto större sannolikhet att åsiktsröstning förekommit.

1. Tesen om den ökande åsiktsröstningen bland svenska väljare återfinns t.ex. i Petersson (1977) och Holmberg (1981). Resonemanget om trogna klassväljare och rörliga åsiktsröstare återfinns i Holmberg och Gilljam (1987:321)

I praktisk forskning har sällan alla dessa krav kunnat studeras samtidigt. De flesta studier som har gjorts har fått nöja sig med att undersöka sambanden mellan åsikter och röstning utan att i detalj kunna kontrollera om alla krav har varit uppfyllda.²

Vår analys i detta sammanhang kommer också att begränsas till en enkel sambandsanalys. Någon annan framkomstväg är inte möjlig, eftersom vi vill studera utvecklingen över en längre tidsperiod och då data om väljarnas sakfrågeåsikter, men inte partikunskaper och sakfrågeengagemang, är de enda som är jämförbara över flera olika val.

Resultaten i tabell 17.1 ger en första översiktliga bild av hur sambandet mellan olika sakfrågeåsikter och partivalet har förändrats bland svenska väljare under perioden 1976–1991.

Sambandsmättet i tabellen är eta i kvadrat som kan variera mellan 0,00 och 1,00. Analyserna har av tekniska skäl genomförts med parti som oberoende variabel (fem partier 1976–1988, fem respektive åtta partier 1991) och sakfrågeåsikterna som beroende variabler.³ Personer som svarat vet ej på de olika sakfrågorna har inte tagits med i analyserna.

Antalet åsiktsfrågor där vi har tillgång till längre tidsserier är begränsat, men för ett tjugotal sakfrågor har vi jämförbart ställda frågor från ett antal val under perioden 1976–1991. Vi har delat in sakfrågorna i fyra grupper – ideologiska vänster-högerfrågor, sociala omsorgsfrågor, gröna frågor och moraliskt-religiösa frågor.

Mönstren i resultaten är svaga, men ändå förhållandevis klara. Kopplingen mellan partival och åsikt i ideologiska vänster-högerfrågor (statlig styrning av näringslivet, marknadsekonomi, socialism, löntagarfonder, privatiserad sjukvård, minskad offentlig sektor) och i sociala omsorgsfrågor (sociala bidrag, karensdagar, barndaghem, sextimmars arbetsdag) var något svagare 1991 än vid tidigare val under perioden 1976–1991. Resultatet påverkas inte av om vi utgår från den gamla fempartimodellen eller den nya åttapartimodellen.

Slutsatsen är tämligen klar. Åsiktsröstningen i centrala vänster-höger-

2. Svenska studier där mer fullständiga åsiktsröstningsmodeller testas återfinns i Holmberg, Westerståhl och Branzén (1977), Holmberg (1971), Holmberg (1981), Holmberg och Asp (1984), Holmberg och Gilljam (1987) och, mest genomarbetat, i Gilljam (1988).

3. De fem partierna är v, s, c, fp och m, som vi av jämförbarhetsskäl begränsar tidsserieanalysen till. För 1991 har vi också genomfört en separat analys med samtliga åtta partier.

Tabell 17.1 *Sambandet mellan parti och åsikt inom fyra olika sakområden 1976–1991*

<i>centrala vänster-högerfrågor</i>	<i>samband (etakvadrat) mellan åsikt och partival</i>						
	<i>fem gamla partier</i>						<i>åtta partier</i>
	<i>1976</i>	<i>1979</i>	<i>1982</i>	<i>1985</i>	<i>1988</i>	<i>1991</i>	<i>1991</i>
införa/avskaffa löntagarfonder	0,38	0,51	0,49	0,53	0,50	0,49	0,45
samhälle med mer priv. företagsamhet /markn.ekon	–	–	0,40	0,39	0,37	0,40	0,37
socialistiskt samhälle	–	–	0,42	0,46	0,39	0,36	0,33
mer sjukvård i privat regi	–	–		0,31	0,29	0,30	0,27
minska den offentliga sektorn	–	–	0,23	0,28	0,28	0,24	0,22
minska statl. inflyt. över privata näringslivet	0,14	0,19	0,10	0,18	–	0,20	0,20
de ledande i bankerna o. industrin får alldeles för mycket inflytande om inte samhället kan kontrollera det privata näringslivet	0,26	0,37	–	0,27	0,22	0,20	0,17

<i>sociala omsorgsfrågor</i>	<i>samband (etakvadrat) mellan åsikt och partival</i>						
	<i>fem gamla partier</i>						<i>åtta partier</i>
	<i>1976</i>	<i>1979</i>	<i>1982</i>	<i>1985</i>	<i>1988</i>	<i>1991</i>	<i>1991</i>
införa karensdagar i sjukförsäkringen	–	–	0,33	–	–	0,16	0,15
det har gått så långt med soc. reformer här i landet att staten i fortsättningen hellre borde minska än öka bidrag och stöd till medborgarna	0,18	0,21	–	0,24	0,17	0,15	0,16
minska de sociala bidragen	–	–	0,17	0,20	0,15	0,14	0,14
införa sextimmars arbetsdag för alla förvärvsarbetande	0,10	–	–	0,16	0,18	0,13	0,12
bygga fler barndaghem	0,10	0,11	0,17	0,16	0,13	0,07	0,07

forts. nästa sida

forts. Tabell 17.1

<i>miljöfrågor</i>	<i>samband (etakvadrat) mellan åsikt och partival</i>						
	<i>fem gamla partier</i>						<i>åtta partier</i>
	<i>1976</i>	<i>1979</i>	<i>1982</i>	<i>1985</i>	<i>1988</i>	<i>1991</i>	<i>1991</i>
satsa på/behålla kärnkraften	0,17	0,20	0,16	0,09	0,14	0,12	0,16
samhälle med hög ekonomisk tillväxt och produktivitet	–	–	0,06	0,07	0,06	0,09	0,16
stoppa privatbilismen i innerstäderna	–	0,06	–	–	0,06	0,08	0,07
miljövänligt samhälle även om låg eller ingen ekonomisk tillväxt	–	–	0,04	0,04	0,04	0,05	0,10

<i>moraliskt-religiösa frågor</i>	<i>samband (etakvadrat) mellan åsikt och partival</i>						
	<i>fem gamla partier</i>						<i>åtta partier</i>
	<i>1976</i>	<i>1979</i>	<i>1982</i>	<i>1985</i>	<i>1988</i>	<i>1991</i>	<i>1991</i>
samhälle där kristna värden spelar en större roll	–	–	–	0,07	–	0,06	0,15
höja vin- och spritpriserna kraftigt	–	0,02	0,02	–	–	0,05	0,07
begränsa rätten till fri abort	–	–	0,03	–	–	0,03	0,08
förbjuda alla former av pornografi	0,00	0,01	0,02	0,02	–	0,03	0,05

Kommentar: Åsiktsfrågorna beskrivs mer ingående i tabell 18.1. Personer som svarat vet ej på de olika frågorna ingår inte i analysen. För valet 1991 har två olika analyser genomförts; en med enbart de fem gamla partierna och en med samtliga åtta partier.

frågor och i omsorgsfrågor har inte fortsatt att öka under 1980-talet. Den har tvärtom minskat något mot slutet av årtiondet, vilket märks speciellt vid valet 1991.

Sambanden mellan åsikt och partival tenderar att vara mycket svagare för gröna frågor och moraliska frågor än för vänster-högerfrågor och omsorgsfrågor, men de samband som finns har inte försvagats vid de senaste valen. De har tvärtom förstärkts något, med kärnkraftsfrågan som ett undantag. Sambandet mellan kärnkraftsåsikt och partival var starkare vid valet 1976 och 1979 än vid senare val.

När det gäller moralfrågorna och de gröna frågorna visar det sig också att uppdykandet av de nya partierna (kds, mp, nyd) möjliggjorde/ledde till en ökad grad av åsiktsröstning. Sambanden mellan parti och åsikt tenderar att bli starkare när vi genomför analysen med åtta partier istället för med fem. För de ideologiska vänster-högerfrågorna blev resultatet det omvända – starkare partisamband när analysen begränsas till de fem gamla partierna, svagare samband när också de tre nya partierna tas med. Resultaten ger stöd för tanken att de nya partierna bidragit till att politisera nya frågeområden och möjliggjort åsiktsröstning utifrån andra sakfrågor än de traditionella vänster-högerfrågorna.

Ett försök att sammanfatta om den totala åsiktsröstningen ökat eller minskat under senare år är inte lätt. Tendenserna ser delvis olika ut beroende på vilken typ av sakfrågor vi talar om. Slår vi samman resultaten för alla frågor vi har mätt kommer vänster-högerfrågorna att väga tyngst, dels därför att många sakfrågor är kopplade till vänster-högerdimensionen, dels därför att vänster-högerfrågorna har de klart starkaste sambanden med partivalet. Men det är kanske inte så fel. Vänster-högerfrågorna har varit, och är fortfarande, de frågor som dominerar svensk partipolitik och som betyder mest för väljarna när de röstar.

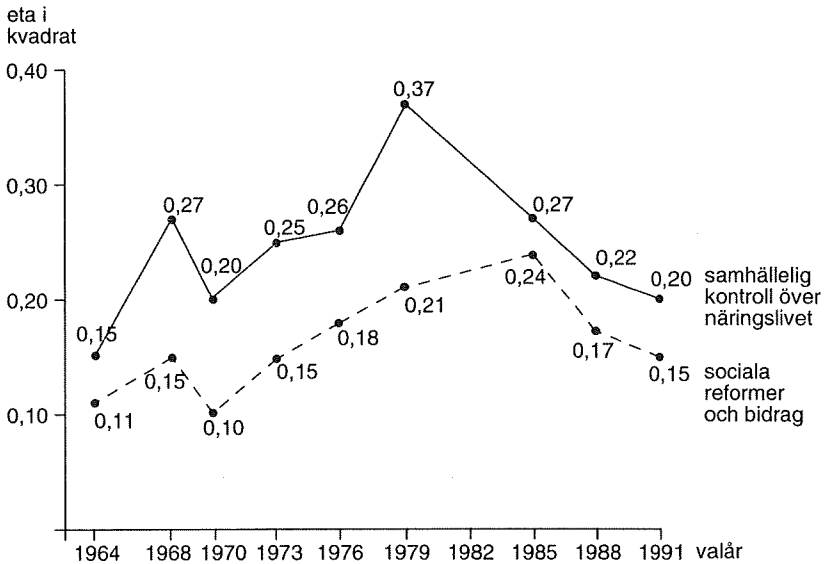
Om man beräknar genomsnittliga etakvadrat-värden för alla de sakfrågor som går att jämföra över tid får man fram följande serie byggd på åtta frågor: 1976 0,17; 1979 0,22; 1985 0,20 och 1991 0,17; eller följande serie byggd på tolv frågor: 1982 0,19; 1985 0,21; 1988 0,19 och 1991 0,17. I båda fallen är den genomsnittliga åsiktsröstningen lägre 1991 än under 1980-talet.

Samma resultat får vi om vi ser på hur sambandet mellan parti och åsikt utvecklats för de två sakfrågor som funnits med längst i valundersökningarna. Det gäller en fråga om samhällelig kontroll av det privata näringslivet och en om sociala reformer och bidrag. Mätmässigt sett är ingen av frågorna helt lyckades. De är utformade som påståendefrågor. Och det vet vi ger upphov till systematiska mätfel, eftersom människor har en tendens att hellre instämma i än ta avstånd från olika påståenden.

Resultaten i figur 17.1 visar dock mycket åskådligt hur åsiktsröstningen ökade- både när det gäller den samhällliga kontrollfrågan och den socialpolitiska frågan – från den första mätningen 1964 till valet 1979, för att sedan minska något under 1980-talet och sedan ytterligare 1991.

En än mer anslående bild av hur åsiktsröstningen utvecklats i Sverige ges i figur 17.2. Analysen gäller hur den ideologiska vänster-högerröstningen förändrats bland svenska väljare. Tidsperioden är den längsta vi

Figur 17.1 *Graden av samband mellan väljarnas partival och åsikter om samhällelig kontroll över näringslivet och om sociala reformer och bidrag under perioden 1964–1991*

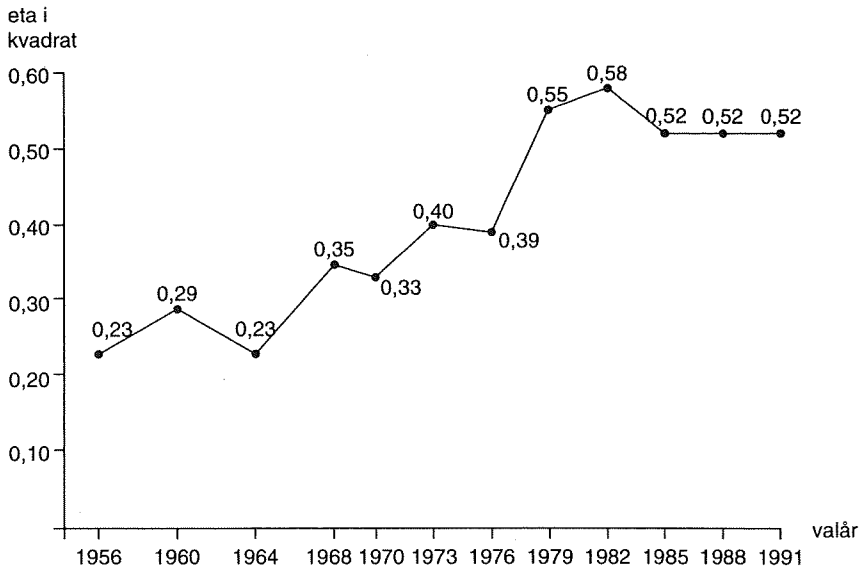
Kommentar: Intervjufrågorna har följande formulering: » De ledande i bankerna och industrin får alldeles för mycket inflytande, om inte samhället har möjlighet att kontrollera det privata näringslivet» och » Det har gått så långt med sociala reformer här i landet att staten i fortsättningen hellre borde minska än öka bidrag och stöd åt medborgarna». Svarsalternativen var: instämmer helt, instämmer i stort sett, i stort sett motsatt åsikt, helt motsatt åsikt. Svaren har kodats från 1–5. Personer utan åsikt är inte medtagna i analysen. Analysen omfattar endast personer som har röstat på något av de fem gamla riksdagspartierna. Frågorna fanns inte med i 1982 års valundersökning.

kan erbjuda i valundersökningarna, 1956–1991.

Med hjälp av faktoranalys har vi för varje valundersökning urskiljt de tre sakfrågor som var starkast kopplade till vänster-högerdimensionen och utifrån dem konstruerat ett vänster-högerindex för varje val.¹ Det är gra-

1 Faktoranalys är en statistisk teknik som kan användas för att reducera ett större antal variabler till ett mindre antal (latenta) faktorer. Variabler som uppvisar höga korrelationer med varandra kommer att ingå i (ladda på) samma faktor. Hur många faktorer som de ursprungliga variablerna kan reduceras till och vilka variabler som hör till vilken faktor bestäms av mönstret i korrelationsmatrisen (dvs. samtliga korrelationer mellan par av variabler).

Figur 17.2 Ideologisk vänster-högerröstning i Sverige 1956–1991

Kommentar: Vänster-högerindexet är *additivt* och bygger på de tre intervjufrågor vid respektive valtillfälle som i en faktoranalys visade sig vara starkast kopplade till vänster-högerdimensionen. Svaren på de olika frågorna har kodats från 1–5 och personer utan åsikt har givits koden 3. Analysen omfattar endast personer som har röstat på något av de fem gamla riksdagspartierna. Vänster-högerindexen har tagits fram med hjälp av *varimaxroterad faktoranalys*. 1956 användes en *trefaktorlösning* och vid övriga tillfällen en *fyrafaktorlösning*. Variablerna har kodats från 1–5. Indexen som är additiva har värden från 3–15. Följande intervjufrågor kom till användning: 1956: I 37, II 22A, I 36; 1960: 16, 17, 12; 1964: 13E, 13C, 13F; 1968: 19D, 19B, B:25A; 1970: 9D, 9B, 16A; 1973: 28A, 28B, 28C; 1976: 25B, 25A, 16Q; 1979: 20A–B, 14F, 23AA; 1982: 13C, 13D, 13G; 1985: 14B, 14H, 14A; 1988: 15B, 15I, 15L; 1991: 16B, 16E, 16H.

den av samband mellan dessa vänster-högerindex och partivalet (fem partier) som redovisas för alla val mellan 1956 och 1991 i figur 17.2.

Mönstret är mycket tydligt. Den ideologiska vänster-högerröstningen ökade så gott som kontinuerligt från 1956 (0,23) till 1982 (0,58) för att sedan minska något till en nivå på 0,52 vid valen 1985, 1988 och 1991. Resultatet underbygger ytterligare vår tidigare slutsats att den ideologiska vänster-högerröstningen inte har fortsatt att öka bland svenska väljare vid de senaste valen. Istället kan vi iaktta en tendens till nedgång.

Oavsett vad nedgången beror på – nya konkurrerande frågor och kon-

fliktdimensioner som ger upphov till en annan slags åsiktsröstning eller framväxten av nya påverkansfaktorer, som t.ex. proteströstning eller partiledarröstning – så är en sak är helt klar, nedgången har inget samband med att klassröstningen har revitaliserats.⁴ Åsiktsröstning och klassröstning är naturligtvis inte varandras motsatser. I de flesta fall går de hand i hand. Klassröstning är också åsiktsröstning. Men till en del är de konkurrerande fenomen. Möjligheten att åsiktsrösta ökar när betydelsen av sådana fenomen som yrke och uppväxt minskar.

Analysen i figur 17.3 visar hur förhållandet mellan ideologisk vänster-högerröstning och klassröstning förändrats bland svenska väljare sedan 1956. En serie multipla regressionsanalyser har genomförts med både klass och vänster-högeråsikt som förklaringsvariabler till valet av parti (blockröstning).⁵ Resultaten visar vilken effekt väljarnas vänster-högeråsikter hade på partivalet vid de olika valen efter det att inverkan av klasstillhörigheten kontrollerats. Effektmåtten för klassfaktorn i figuren är däremot okontrollerade totalmätt som inkorporerar klasstillhörighetens indirekta effekter via vänster-högeråsikterna såväl som de direkta effekterna oberoende av åsikterna. Orsaken till det förfaringsättet är att vi utgår ifrån att klass är en bakomliggande orsaksfaktor inte bara till röstningen utan också till väljarnas ideologiska vänster-högeråsikter. När man jämför den relativa betydelsen av klassfaktorn och vänster-högerideologin bör därför klasstillhörighetens samlade effekt ställas mot vänster-högeråsikternas direkta effekt.

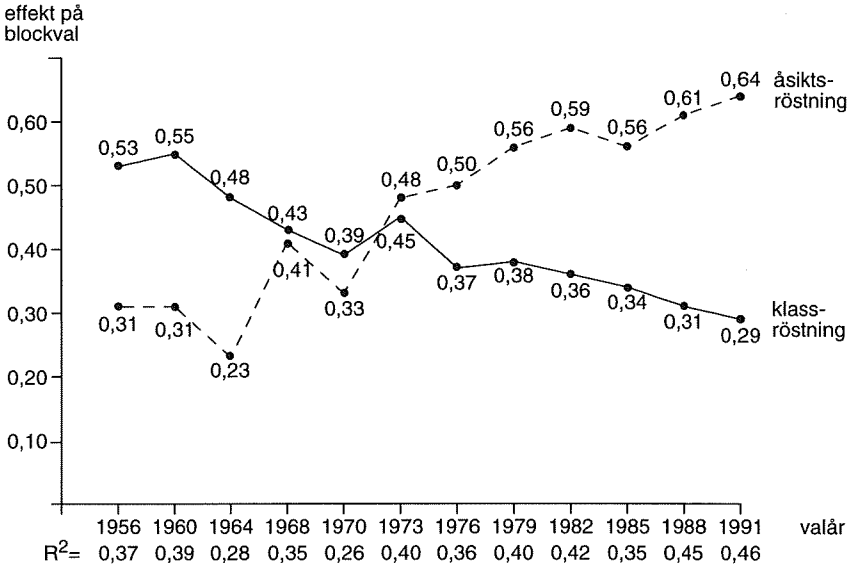
Resultatet är så tydligt att det blir vackert. Den klasskontrollerade ideologiska vänster-högerröstningen uppvisar en i stort sett kontinuerlig ökning ända sedan 1956, samtidigt som inverkan av klasstillhörigheten stadigt minskar från val till val. Några tecken på att vänster-högerröstningen skulle ha minskat vid de senaste valen finns inte. Snarare tvärtom. Effekten på blockvalet av väljarnas vänster-högeråsikter var större vid de senaste valen 1988 och 1991 än någonsin tidigare.

Vad resultaten visar, uttryckt mer konkret, är att på 1950- och 1960-talen, när klass betydde mer än vänster-högeråsikt, röstade en konservativ

4. I kapitel 26 visas att den svenska klassröstningen fortsatte att minska vid valen 1988 och 1991. Det finns inga tecken på någon revitalisering.

5. Den beroende variabeln är blockröstning (fem partier; v/s mot c/fp/m). De oberoende variabelerna har också tudelats, arbetarklass mot medelklass respektive vänster mot höger. Åsiktsvariabeln har konstruerats så att vänster- och högergrupperna har blivit ungefär likstora vid de olika valen. Siffrorna i figuren är ostandardiserade regressionskoefficienter.

Figur 17.3 *Klassröstning och ideologisk vänster-högerröstning i Sverige 1956-1991 (regressionskoefficienter).*

Kommentar: Analysen omfattar endast de väljare som har röstat på något av de fem gamla riksdagspartierna. Åsiktsvariabeln är en dikotomiserad variant av ett additivt vänster-högerindex som bygger på de tre intervjufrågor vid varje valtillfälle som vid en faktoranalys visade sig vara starkast kopplade till vänster-högerdimensionen. Svaren på de olika frågorna har kodats från 1-5 och personer utan åsikt har givits koden 3. Vänster-högerindexet har vid varje undersökningstillfälle tudelats så nära en 50/50-fördelning som möjligt. Klassvariabeln är också en dikotomi. Industrierbetare och övriga arbetare har förts till arbetarklassen, medan tjänstemän, bönder och företagare har klassificerats som medelklass. Studerande ingår inte i analysen. Koefficienterna i figuren är ostandardiserade regressionskoefficienter. Koefficienterna för åsiktsröstningen är effekter under kontroll för klassstillhörighet. Koefficienterna för klassröstningen är effekter under kontroll för åsiktsvariabeln *plus* de indirekta effekterna *via* åsiktsvariabeln. Siffrorna under figuren är multipla korrelationskoefficienter (R²) som visar hur stor andel av variansen i blockröstningsvariabeln som åsikts- och klassvariablerna tillsammans förklarar.

arbetare och en radikal tjänsteman, i korstryck mellan sin klass och sin ideologi, med sin klass; arbetaren stödde socialdemokraterna medan tjänstemannen kanske röstade med folkpartiet. Från och med början av 1970-talet, när ideologi kom att betyda mer än klass, tenderade konservativa arbetare och radikala tjänstemän att bete sig annorlunda. De började följa

sin ideologi snarare än sin klass när de röstade. Konservativa arbetare utsatta för korstryck tenderade nu att följa sin vänster-högeråsikt istället för sin klass och stödja något borgerligt parti medan radikala tjänstemän vägrade över åt att rösta med v eller s.

Utfallet av analysen kan i förstone tyckas gå på tvärs emot vad vi fann tidigare när det gäller utvecklingen av den ideologiska vänster-högerröstningen. På ett sätt är det naturligtvis så; våra okontrollerade sambandsmått (eta i kvadrat) visade att kopplingen mellan väljarnas val mellan fem partier (inte blockval) och vänster-högeråsikter var något svagare 1991 än tidigare under 1980-talet, medan vår multipla regressionsanalys, där vi tog hänsyn till både klass och åsikt, visade att den kontrollerade effekten av väljarnas vänster-högeråsikter på blockvalet var något starkare 1991 än vid valen under 1980-talet.

Analyserna gäller således delvis olika saker (fempartival eller blockval), vilket förklarar en del av de skiljaktiga resultaten. Men i ingetdera fallen talar vi om några stora skillnader mellan 1980-talets val och 1991 års val. Med den imperfektionism som vidläder samhällsvetenskapliga undersökningar av vårt slag är nog den säkraste slutsatsen att den ideologiska vänster-högerröstningen i stort sett håller sig på samma höga nivå i början av 1990-talet som under 1980-talet.

Det är alltså för tidigt att börja räkna ut den gamla vänster-högerdimensionen i svensk politik. Bland väljarna är den fortfarande den klart viktigaste faktorn bakom partivalet. Konkurrensen från andra frågor har ökat, men det har ännu inte inneburit att den ideologiska vänster-högerröstningen har försvagats på något avgörande sätt.

* * *

Fenomenet åsiktsröstning har studerats i bl.a. följande svenska arbeten: Petersson (1977:214-231), Holmberg (1981:223-292), Holmberg (1984:160-235), Holmberg och Gilljam (1987: 285-306) och Gilljam och Holmberg (1990:274-282). Den internationella/amerikanska debatten kan man ta del av i bl.a. Campbell et al. (1960), Key (1966), Butler and Stokes (1974), Nie, Verba and Petrocik (1976), Särilvik och Crewe (1983) och Niemi and Weisberg (1992). Gilljam (1988) är en bok om åsiktsröstningens teori och praktik med applikation på löntagarfondsfrågan.

18 Högervind

En mycket vanlig tolkning av 1991 års valutgång är att den var resultatet av en högervind. Kommunismens fall i Östeuropa och marknadsekonomins internationella segertåg skapade ett förmånligt ideologiskt klimat för moderaterna och ny demokrati samtidigt som det missgynnade socialdemokraterna och vänsterpartiet. Frågan är dock hur giltigt ett sådant resonemang är. Minst två förutsättningar måste föreligga innan vi eventuellt kan acceptera det.

Den första är att det fortfarande existerar en vänster-högerdimension i svensk politik och att den är relevant för väljarna. Om den gamla vänster-högerdimensionen är så död som det ibland påstås i debatten är det självfallet inte meningsfullt att tala om höger- eller vänstervindar. Den andra förutsättningen, om vi accepterar att vänster-högeruppdelningen fortfarande är relevant, är att det verkligen blåste högervind i valet 1991.¹ Kan man m.a.o. med någorlunda säkerhet fastslå att väljarnas politiska åsikter försköts till höger mellan valen 1988 och 1991?

Resultaten i tabell 18.1 demonstrerar med eftertryck att vänster-högerbegreppen fortfarande är kända och meningsfulla bland svenska väljare. Siffrorna i tabellen är korrelationskoefficienter som uppvisar graden av samband mellan väljarnas självuppskattade position på en vänster-högerekala och deras åsikter i ett femtiotal olika sakfrågor. De sakfrågor som uppvisar de högst korrelationerna med väljarnas subjektiva vänster-högerplaceringar utgör kärnan i vänster-högerdimensionen på väljarnivå.

Analysen omfattar inte enbart data från 1991 utan också resultat från samma sakfrågor för perioden 1976–1988, vilket möjliggör en analys av

1. Om vi fullt ut skall kunna acceptera hela resonemanget krävs uppfyllande av ytterligare två krav utöver de som diskuteras i texten: (1) Högervinden skall inte bara ha blåst; den skall också ha påverkat väljarnas röstande och benägenhet att byta parti. (2) Högervinden skall ha orsakats av internationella faktorer (murens fall, marknadsekonomins ideologiska frammarsch över hela världen). Det första kravet vet vi sedan gammalt att det är uppfyllt och det var det också 1991. Vänster-högeråsikter var starkt kopplade både till partival och partibyten 1991. Det andra kravet är mindre centralt. Vi kan självfallet tala om en högervind även om den inte hade sitt ursprung utomlands.

huruvida vänster-högerdimensionen skiftat innehåll under senare år.

Hela 95 procent av intervjupersonerna placerade sig på vänster-höger-skalan 1991. Det är ingen unik siffra. Andelen har varit lika hög ända sedan vi började med den här typen av mätningar i valundersökningarna. Eftersom vi också bad personerna att placera ut partierna på skalan kan vi någorlunda väl bedöma om väljarna kunde hantera vänster-högerbegreppet. Det visar sig att cirka 90 procent av intervjupersonerna angav partipositioner för samtliga partier. Andelen som placerade ett eller flera partier uppenbart galet, moderaterna längst till vänster t.ex., var låg – under 5 procent. Jämfört över tid kan dock en viss ökning i antalet udda partiplaceringar noteras, vilket kan tolkas som en indikation på att vänster-högerdimensionen inte är fullt lika dominant och självklar för väljarna som tidigare.

En annan indikation på samma sak är att majoriteten av de höga korrelationerna mellan väljarnas vänster-högerpositioner och sakfrågeåsikter inte var som allra högst 1991. I de flesta fall var korrelationerna högre i mitten av 1980-talet. De sakfrågor som uppvisade de högsta kopplingarna till väljarnas vänster-högerpositioner 1991 var dock de samma som tidigare. Den innehållsliga kärnan i vänster-högerdimensionen är alltfört frågor som har att göra med ekonomi och förhållandet mellan staten och det privata näringslivet. De sakfrågor som uppvisade de högsta korrelationerna med vänster-högerplaceringarna 1991 var löntagarfondsfrågan, frågan om att privatisera statliga företag, frågan om privat sjukvård och frågan om den offentliga sektorns storlek. Åsikterna om ett framtida samhälle inriktat på marknadsekonomi respektive på socialism var också två frågor med en stark koppling till vänster-högerdimensionen. Samtliga dessa sakfrågor uppvisade korrelationer på mellan 0,40 och 0,60.

Bland frågor med ett klart svagare, men tilltagande, samband med vänster-högerdimensionen återfinns kärnkraftsfrågan och olika miljöfrågor. Sambanden är fortfarande svaga (koefficienter kring 0,15), men tendensen är att vänster och grönt respektive höger och mindre grönt blivit mer åsiktsmässigt sammankopplade med varandra.

En annan typ av frågor som är mycket svagt kopplade till vänster-högeruppdelningen är de sedligt-moraliska frågorna. Abortfrågan, frågan om att förbjuda pornografi och frågan om höjda spritpriser uppvisar mycket obetydliga korrelationer med vänster-högerdimensionen (koefficienter kring 0,10). Den mer ideologiskt orienterade frågan om ett samhälle med mer tonvikt på kristna värden uppvisade en något högre korrelation med vänster-högeruppdelningen (0,21 1991).

Tabell 18.1 *Korrelationen (r) mellan väljarnas subjektiva vänster-högerposition och åsikter i olika sakfrågor 1976-1991*

sakfråga	1976	1979	1982	1985	1988	1991
införa löntagarfonder (v)/avskaffa löntagarfonderna (h)	0,48	0,60	0,63	-0,65	-0,61	-0,59
samhälle med mer privat företagsamhet och marknadsekonomi (h)	-	-	0,61	0,62	0,58	0,58
socialistiskt samhälle (v)	-	-	-0,60	-0,64	-0,60	-0,55
sälja statliga företag och affärsverk till privata köpare (h)	-	-	-	-	-0,54	-0,50
mer sjukvård i privat regi (h)	-	-	-	-0,51	-0,47	-0,48
minska den offentliga sektorn (h)	-	-	0,43	-0,48	-0,45	-0,43
mer barnomsorg i privat företagsform (h)	-	-	-	-	-	-0,43
minska statliga inflytandet över det priv. näringslivet (h)	-0,39	-0,43	-0,30	-0,39	-	-0,41
de ledande i bankerna o. industrin får alldeles för mycket inflytande om inte samhället kan kontrollera det privata näringslivet ((v)	0,45	0,56	-	0,51	0,43	0,39
höj skatten på stora förmögenheter (v)	-	-	-	-	-	0,39
jämlikt samhälle med små inkomstskillnader (v)	-	-	-	-	-	-0,37
införa karensdagar i sjukförsäkringen (v)	-	-	-0,49	-	-	0,32
minska inkomstskillnaderna i samhället (v)	-	-	-	-	0,38	0,32
det har gått så långt med sociala reformer här i landet att staten i fortsättningen hellre borde minska än öka bidrag och stöd till medborgarna (h)	-0,39	-0,43	-	-0,47	-0,39	-0,32
minska de sociala bidragen (h)	-	-	-0,41	-0,44	-0,38	-0,31
öka AP-fondernas rätt att köpa aktier (v)	-	-	-	-	-	0,31
samhälle med mer frihet för enskilda människor (h)	-	-	-	-	-	0,29
införa sextimmars arbetsdag (v)	-	-	-	0,37	0,34	0,28
minska försvarsutgifterna (v)	0,30	0,35	0,35	0,33	0,28	0,28
samhälle med hög ekonomisk tillväxt och produktivitet (h)	-	-	0,17	0,17	0,16	0,24
sverige bör bibehålla nuvarande neutralitetspolitik (v)	-	-	-	-	-	0,24
stoppa privatbilismen i innerstäderna (v)	-	0,18	-	-	0,20	0,23
samhälle med mer lag och ordning (h)	-	-	-	-	-	0,23
samhälle där kristna värden spelar en större roll (h)	-	-	0,24	0,21	-	0,21
samhälle som utnyttjar avancerad teknik som datorer och industrirobotar så att produktionen blir effektiv (h)	-	-	0,25	0,20	0,21	0,21
stoppa planerna på att bygga en Öresundsbro (v)	-	-	-	-	-	0,19
sänka hastigheterna på vägarna (v)	-	-	-	-	-	0,19
bygga fler barndaghem (v)	0,24	0,32	0,35	0,35	0,29	0,18
öka ekonomiskt stöd till invandrare så att de kan bevara sin egen kultur (v)	0,21	0,18	0,17	0,20	0,20	0,18
samhälle med snabbare o. effektivare politiskt beslutsfattande även om det kan betyda mindre folkligt inflytande (h)	-	-	-	-	-	0,16
för/mot kärnkraft*	+0,15	-0,01	-0,04	-0,09	-0,18	-0,15
miljövänligt samhälle även om låg eller ingen ekonomisk tillväxt (v)	-	-	-0,06	-0,11	-0,12	-0,15
minska u-hjälpen (h)	-	-	-0,20	-0,21	-0,20	-0,13
ta emot färre flyktingar i Sverige (h)	-	-	-	-	-0,18	-0,13
införa mycket hårdare fängelsestraff för brottslingar (h)	-	-	-	-	-	-0,13
förbjuda plastflaskor (v)	-	-	-	-	-	0,13
förbjuda alla former av pornografi (v)	-0,00	0,03	0,03	0,07	-	0,11
höja vin- och spritpriserna kraftigt (v)	-	-0,01	0,06	-	-	0,11
samhälle som stärker familjens ställning (h)	-	-	-	-	-	0,11

sakfråga	1976	1979	1982	1985	1988	1991
öka stödet till nationella självständigh.rörelser i Baltikum (h) -0,08	-	-	-	-	-	
samhälle som slår vakt om traditionella svenska värden (h) slutförvara högaktivt kärnavfall i svensk berggrund (h) -0,06	-	-	-	-	-	0,07
begränsa rätten till fri abort (h) -0,06	-	-	-0,16	-	-	
satsa mer på vattenkraften; bygg ut orörda älvar (v) sänk 4%-spärren till riksdagen (v)	-	-	-	-	-	0,04
stoppa alla planer på nya kolkraftverk -0,01	-	-	-	-	-	0,02

Kommentar: Vänster-högerskalan går från 0 (vänster) till 10 (höger). Åsiktsfrågorna om framtida samhällen är kodade från 0 (dåligt) till 10 (bra). Förslagsfrågorna är kodade från 1 (mycket bra) till 5 (mycket dåligt). De båda påståendefrågorna har värden mellan 1 (instämmer helt) till 4 (helt motsatt åsikt). Kärnkraftsfrågan är kodad 1 (för) och 2 (emot). Frågornas exakta formuleringar är inte alltid redovisade. Frågor/alternativ utmärkta med (v) indikerar att de har mer stöd bland väljare till vänster, medan (h) visar att de har mer stöd bland väljare till höger. Koefficienternas tecken säger ingenting i sig om hur opinionen lutar. Tecknen kan endast tolkas i förhållande till hur frågorna har formulerats. I kärnkraftsfrågan (*) visar en negativ koefficient att vänster och kärnkraftsmotstånd går ihop.

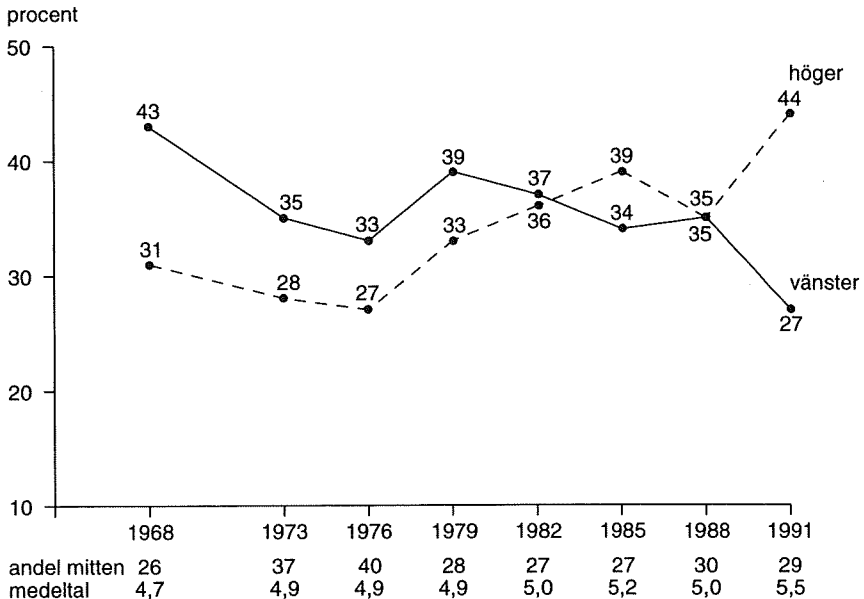
Det kan var värt att notera att flyktingfrågan och frågor som har att göra med lag och ordning endast är svagt förbundna med vänster-högerdimensionen (korrelationer kring 0,15).

Vänster-högeruppdelningen är m.a.o. inte en allomfattande dimension som strukturerar all politisk åsiktsbildning bland svenska väljare. Den har sin kärna i ideologiska frågor kring ekonomi och offentligt inflytande över näringslivet men är också relevant för sociala fördelningsfrågor. Analytiskt sett är vänster-högeruppdelningen viktig därför att den på ett enkelt sätt sammanfattar många olika informationsbitar. Den ger en överskådlig och relevant bild av det som fortfarande är den viktigaste ideologiska skilljelinjen bland svenska väljare. Ingen enskild åsiktsfaktor är starkare kopplad till väljarnas röstande än positionerna på vänster-högerdimensionen.²

Resultaten i figur 18.1 visar hur väljarnas positioner på vänster-högerdimension förskjutits sedan slutet på 1960-talet. Kontrasten mellan 1968 och 1991 är dramatisk. Vid valet 1968 uppfattade sig klart fler väljare som stående till vänster (43 procent) än till höger (31 procent). År 1991 var

2. Påverkan från vänster-högerideologi till partival är naturligtvis inte den enda tänkbara. En omvänd påverkan där partivalet färgar av sig på hur väljarna placerar sig på vänster-högerskalan är också en reell möjlighet. Empiriskt är de båda orsaksprocesserna svåra att särskilja.

Figur 18.1 Opinionsförskjutningar på vänster-högernskalan 1968-1991

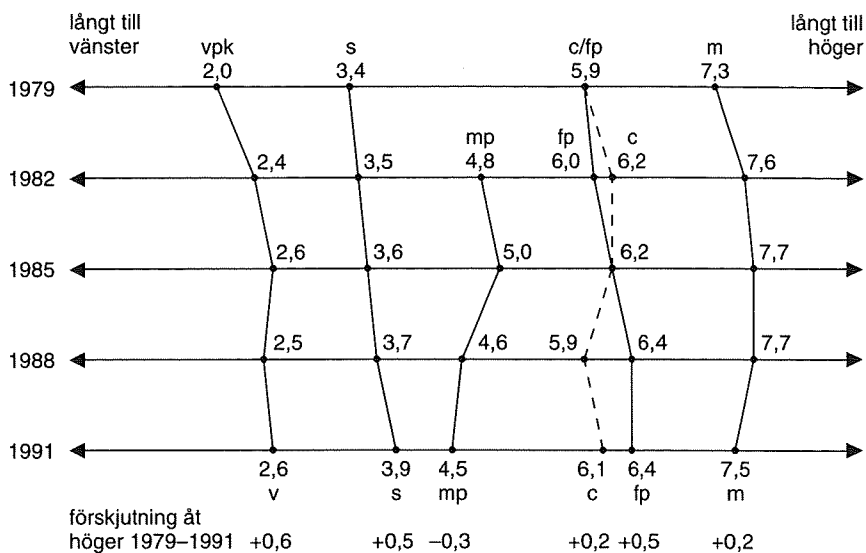
Kommentar: Vänster-högervärdena kan variera mellan (0) vänster och 10 (höger). Värdena 0-4 har definierats som vänster, 5 («varken vänster eller höger») som mitten och 6-10 som höger. Vid valen 1968, 1973 och 1976 frågades först om egen vänster-högerposition och därefter om »bästa partis» position. Sedan 1979 frågas först om samtliga partiers positioner och därefter om egen position.

opinionsläget helt omvänt; 44 procent av väljarna placerade sig nu till höger medan endast 27 procent uppfattade sig stå till vänster.

De största opinionsförskjutningarna inträffade i början av 1970-talet och i skiftet mellan 1980- och 1990-talen. Vid båda tillfällena minskade vänstergruppen klart och vi fick en högerförskjutning i den svenska opinionen. Förändringen mellan valen 1988 och 1991 är den mest drastiska. Andelen väljare som betecknade sig själva som stående till höger ökade från 35 till 44 procent samtidigt som vänstergruppen minskade från 35 till 27 procent.

Ser vi på hur opinionsläget förändrats inom de olika partiernas väljar-

Figur 18.2 *Partiväljarnas subjektiva vänster-högerpositioner 1979-1991: medeltal på en skala från 0 (vänster) till 10 (höger).*

Kommentar: Kds-väljarnas medeltal har varit 5,5 1979, 5,7 1982, 6,5 1985, 5,6 1988 och 6,4 1991. Medeltalet för nyd:s väljare var 6,3 1991. Medeltalen för hela väljarkåren redovisas i figur 18.1.

grupper framträder en intressant bild.³ Jämfört med läget 1979 har samtliga partiets väljare, utom miljöpartiets, förskjutits åt höger (se figur 18.2). Förändringen är tydligast för v, s, kds och fp, med kds som det allra tydligaste exemplet. Kds-väljarnas medeltal har förskjutits från 5,5 1979 till 6,4 1991. De socialdemokratiska väljarnas vänster-högermedeltal försköts under samma period från 3,4 till 3,9.

Om vi enbart ser på utvecklingen mellan 1988 och 1991 blir bilden i huvudsak densamma med en förskjutning av v-väljare, s-väljare, kds-väljare och c-väljare åt höger och av mp-väljare åt vänster. Men mp-väljarna var inte de enda som gick åt vänster 1991. Även moderata väljare försköts något åt vänster mellan 1988 och 1991.⁴ En konsekvens av dessa vänster-

3. Analysen begränsas till åren 1979-1991 eftersom intervjufrågorna om vänster-högerplaceringar av partier och egen position ändrades något mellan 1976 och 1979. Innan 1979 frågades först om positionen för intervjupersonen »bästa parti» och därefter om egen placering. Från och med 1979 tillfrågas undersökningspersonerna om samtliga partiets vänster-högerposition innan de får frågan om den egna positionen.

4. När man tar del av förändringsresultat av detta slag bör man komma ihåg att partiernas väljargrupper inte är konstanta. Moderaterna vann t.ex. nya väljare mellan 1988 och 1991.

högerförskjutningar under senare år är att åsiktsavståndet mellan socialdemokraternas och moderaternas väljare har blivit mindre än tidigare. Spännvidden mellan ytterpartierna på vänster-högerdimensionen – mellan v och s på vänsterkanten och m på högerkanten – har minskat bland svenska väljare. Tillkomsten av ny demokrati har inte hjälpt till att upprätthålla kantbredden till höger. Ny demokratis väljare uppfattade inte sig själva som stående långt ut till höger. I genomsnitt placerade de sig på värdet 6,3, helt nära fp- och kds-väljarna på 6,4, men klart till vänster om m-väljarna på 7,5.⁵

Den klara högervidning av opinionen som avslöjas när vi studerar hur väljarna själva uppfattar var de står ideologiskt har också en motsvarighet när vi ser på hur människors åsikter har förändrats i olika sakfrågor. Resultaten i tabell 18.2 visar hur väljaropinionen har förskjutits i ett antal frågor av vänster-högerkaraktär under senare år.⁶

Utslaget är mycket tydligt. Opinionen har förändrats åt höger, framförallt mellan 1988 och 1991. Väljarna har blivit mer positiva till att privatisera statliga företag, till mer privat sjukvård och till marknadsekonomi samtidigt som de blivit mer negativa till storleken på den offentliga sektorn, till sociala bidrag och till ett socialistiskt samhälle.⁷ Den enda fråga i tabellen som avviker från mönstret är löntagarfondsfrågan. Andelen väljare som är negativa till löntagarfonder var fortfarande 1991 klart större än andelen fondanhängare (45 procent mot 22), men övervikten för fondmotståndarna ökade inte mellan 1988 och 1991. Jämfört med åren 1982–1985 har fondmotståndet snarast avtagit.⁸

Slutsatsen av vår analys är mycket entydig. Det blåste en klar högervind i 1991 års val. I de flesta av de vänster-högerfrågor där vi har tillgång till tidsserier över opinionsutvecklingen var väljarnas åsikter mer högerin-

5. Av nyd-väljarna var det 7 procent som placerade sig till vänster, 36 procent i mitten och 57 procent till höger. Motsvarande siffror för m-väljarna var 0 procent till vänster, 12 procent i mitten och 88 procent till höger.

6. Urvalet av sakfrågor bygger på vår tidigare korrelationsanalys mellan väljarnas subjektiva vänster-högerpositioner och åsikter i olika sakfrågor. De frågor som återfinns i tabell 18.2 uppvisade samtliga starka korrelationer med de subjektiva placeringarna.

7. Opinionsutvecklingen i frågor som gäller den offentliga sektorn analyseras i Nilsson (1992). Han bygger sin studie på de årliga SOM-undersökningarna vid Göteborgs universitet och kan bl.a. visa att skepticismen mot den offentliga sektorn var som störst 1990 för att sedan minska något 1991.

8. Opinionsutvecklingen i löntagarfondsfrågan analyseras i Gilljam (1988). Han visar bl.a. att fondmotståndet bland väljarna var som starkast i samband med 4 oktober-demonstrationen 1983.

Tabell 18.2 Åsiktsutvecklingen i ett antal vänster-högerfrågor 1976-1991

<i>samhälle med mer privat företagsamhet och marknadsekonomi</i>					<i>socialistiskt samhälle</i>					
	82	85	88	91		82	85	88	91	
bra förslag (h)	60	62	57	63	bra förslag (v)	20	21	23	18	
varken eller	16	15	19	18	varken eller	13	14	19	18	
dåligt förslag (v)	20	19	21	15	dåligt förslag (h)	63	61	55	60	
vet ej	4	4	3	4	vet ej	4	4	3	4	
summa procent	100	100	100	100	summa procent	100	100	100	100	
<i>minska den offentliga sektorn</i>					<i>mer sjukvård i privat regi</i>					
	82	85	88	91		82	85	88	91	
bra förslag (h)	38	43	36	51	bra förslag (h)	-	53	48	57	
varken eller	8	9	17	15	varken eller	-	9	17	17	
dåligt förslag (v)	45	42	41	29	dåligt förslag (v)	-	34	32	23	
vet ej	9	6	6	5	vet ej	-	4	3	3	
summa procent	100	100	100	100	summa procent	100	100	100	100	
<i>minska de sociala bidragen</i>					<i>sälja statl. företag och affärsverk till privata köpare</i>					
	82	85	88	91		82	85	88	91	
bra förslag (h)	45	40	34	45	bra förslag (h)	-	-	37	50	
varken eller	8	8	22	21	varken eller	-	-	26	19	
dåligt förslag (v)	40	47	40	32	dåligt förslag (v)	-	-	33	25	
vet ej	7	5	4	2	vet ej	-	-	4	6	
summa procent	100	100	100	100	summa procent	100	100	100	100	
<i>införa/avskaffa löntagarfonder</i>					76	79	82	85	88	91
bra införa/dåligt avskaffa (v)	34	32	22	20	25	22				
varken eller	10	7	5	13	18	20				
bra avskaffa/dåligt införa (h)	43	45	61	56	47	45				
vet ej	13	16	12	11	10	13				
summa procent	100	100	100	100	100	100				

Kommentar: De två samhällsfrågorna har svarsalternativ i form av en skala mellan 0 (dåligt) och 10 (bra). Tredelningen har gjorts enligt följande: 0-4 (dåligt), 5 (varken eller) och 6-10 (bra). De övriga frågorna är förslagsfrågor kodade mellan 1,2 (bra), 3 (varken eller) och 4,5 (dåligt). (v) resp. (h) indikerar om svarsalternativen står för en vänster- eller högeråsikt. Förslagsfrågorna om löntagarfonder gällde införande 1976-82 och avskaffande 1985-1991.

riktade 1991 än under 1970-och 1980-talen. Socialdemokraternas stora valnederlag och framgången för moderaterna och ny demokrati har ett klart samband med en ideologisk förskjutning bland väljarna – från vänsteråsikter till högeråsikter, från socialism till marknadsekonomi.

* * *

Svenska opinionsförändringar i vänster-högerfrågor har tidigare analyserats i bl.a. Holmberg (1981:248–258), Holmberg och Gilljam (1987:256–284) och Holmberg (1989). Svensson og Togeby (1991) är en studie av den danska högervågen under 1980-talet. Page and Shapiro (1992) är en mer allmän bok om studier av opinionsförändringar, byggd på data från amerikanska opinionsundersökningar sedan 1930-talet. Middendorp (1991) är en bok om ideologiska dimensioner och åsiktsförändringar i Holland.

19 Grön kollaps

Miljöpartiet gjorde en fransysk visit i riksdagen. Det gröna genombrottet varade inte längre än en mandatperiod. Valet 1991 blev en stor besvikelse för partiet. Spärren till riksdagen missades med några ynka tiondelar.

Tre orsaker till misslyckandet som diskuterats i eftervalsdebatten är att miljöfrågorna kom bort i 1991 års valrörelse, att miljöpartiet glidit för långt åt vänster och därför tappade före detta borgerliga väljare och att miljöpartiet inte längre var ett nytt, fräscht protestparti som kunde vinna stöd på politikermissstron och dra till sig anti-etablissemangsröster. Alla tre orsakerna kommer att analyseras på de följande sidorna.¹

Att hävda att miljöfrågorna kom bort i 1991 års valrörelse är en överdrift, men det är helt klart att de inte spelade samma dominerande roll som 1988, varken i massmedierna eller bland väljarna. I medierna var miljöfrågorna det klart mest uppmärksammade området 1988. I valet 1991 minskade miljöfrågornas uppmärksamhetsandel med 14 procentenheter och hamnade först på fjärde plats, slagna av bl.a. ekonomin.²

Resultaten i figur 19.1 visar att miljöfrågorna även uppfattades som mindre centrala bland väljarna om vi jämför 1991 med 1988. Andelen väljare som angav att miljön var viktig för dem när de valde parti var klart lägre 1991 (25 procent) än 1988 (46 procent).

Men en andel på 25 procent som anger miljöfrågorna som viktiga för partivalet är en aktningvärd siffra. Den är lika hög som 1985 och klart högre än motsvarande resultat vid valen 1976–1982, då endast 6–7 procent av väljarna angav miljön som en viktig partivalsfråga.

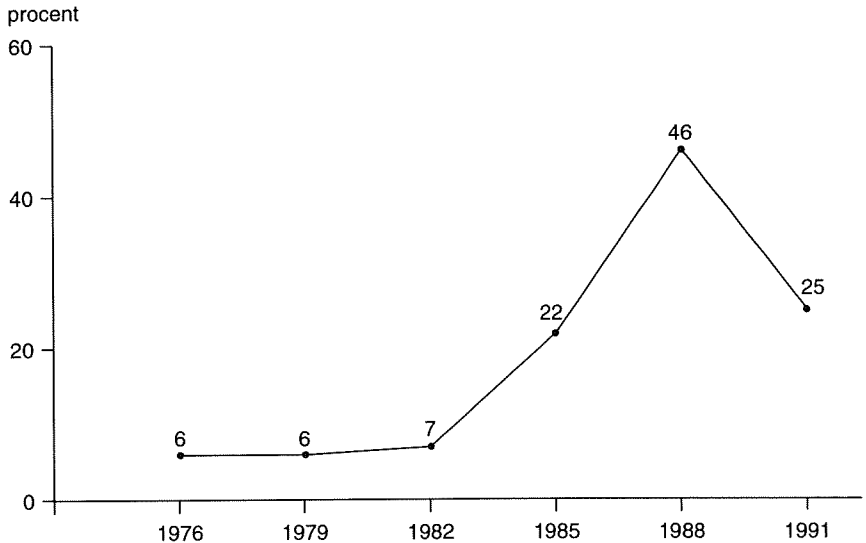
Att miljöfrågorna var mindre i fokus 1991 märks också på opinionsutvecklingen i olika gröna sakfrågor. Resultaten i tabell 19.1 visar hur opinionen blivit mindre grön i tre av miljöpartiets hjärtefrågor. Mellan valen

1. Vi vet från analyserna av 1988 års val att miljöfrågan då dominerade valdebatten mycket klart, att mp vann röster i ungefär lika stora proportioner från det borgerliga som det socialistiska blocket och att mp vann röster bland väljare som misstrodde de etablerade politikerna. Se Bennulf (1990).

2. En omfattande innehållsanalys av 1991 års mediebevakning av valrörelsen återfinns i Asp (1991). Per Hedberg ansvarade för kodningsarbetet.

Figur 19.1 *Andel väljare som nämnde miljöfrågor som en viktig fråga för partivalet 1976–1991*

Kommentar: Resultaten för valen 1979–1991 kommer från valundersökningarna och visar andelen väljare som nämnde miljöfrågor (exklusive energi- och kärnkraftsfrågor) som »... viktiga för ... vilket parti Du röstade på vid riksdagsvalet ...». Analysen omfattar enbart väljare som röstade på något parti. Resultaten för 1976 bygger på samma intervjufråga och har hämtats från undersökningen *Väljarna och kärnkraften* (Holmberg, Westerståhl och Branzén, 1977).

1988 och 1991 blev väljarna klart mer negativa till att »stoppa privatbilismen i innerstäderna» och till att »satsa på ett miljövänligt samhälle även om det innebär låg eller ingen ekonomisk tillväxt» samt mer positiva till att »behålla kärnkraften, även efter år 2010».

Men det var inte bara när det gällde opinionsutvecklingen i gröna saksfrågor som miljöpartiet fick kämpa i motvind 1991. Vinden blåste också emot – om än svagt – när det gällde värdeförskjutningar på den för miljöpartiet så centrala materialism/post-materialismdimensionen. Förändringen är obetydlig, men det är andelen materialister, inte andelen post-materialister, som har ökat i Sverige under senare år.

Analysen bygger på Ronald Ingleharts mätskala och hans indelning av människor i tre grupper – materialister, post-materialister och en blandad

Tabell 19.1 *Åsiktsförändringar i tre av miljöpartiets hjärtefrågor*

<i>satsa på ett miljövänligt samhälle även om det innebär låg eller ingen ekonomisk tillväxt</i>	1980	1982	1985	1988	1991
bra förslag (grönt)	56	45	58	60	45
varken eller	20	24	21	21	27
dåligt förslag	17	26	17	16	25
vet ej	7	5	4	3	3
summa procent	100	100	100	100	100
antal intervjupersoner	1547	2719	2667	2518	2481
medeltal från 0 (dåligt) till 10 (bra)	6,6	5,6	6,4	6,5	5,7

<i>stoppa privatbilismen i innerstäderna</i>	1979	1980	1982	1985	1988	1991
bra förslag (grönt)	65	65	–	–	60	44
varken eller	11	10	–	–	14	20
dåligt förslag	20	20	–	–	23	34
vet ej	4	5	–	–	3	2
summa procent	100	100	–	–	100	100
antal intervjupersoner	2683	1561	–	–	2518	2477

<i>i huvudsak för eller emot kärnkraft</i>	1976	1979	1980	1982	1985	1988	1991
för	29	38	47	39	39	39	50
emot (grönt)	46	43	39	45	40	42	33
ingen åsikt	25	19	14	16	21	19	17
summa procent	100	100	100	100	100	100	100

Kommentar: Resultaten för frågan om att satsa på ett miljövänligt samhälle bygger på en skalfråga med svarspoäng från 0 (dåligt förslag) till 10 (bra förslag). Svars-poäng mellan 0–4 har klassificerats som dåligt förslag, 5 som varken eller och 6–10 som bra förslag. Resultaten för kärnkraftsfrågan omfattar samtliga intervjupersoner i respektive undersökning. Data för valen 1979–1991 kommer från valundersökningarna medan 1980 års resultat kommer från folkomröstningsundersökningen och 1976 års från undersökningen *Väljarna och kärnkraften* (Holmberg, Westerståhl och Branzén, 1977). Svarsalternativ utmärkta (grönt) står för det alternativ som är närmast mp:s åsikt.

grupp. Ingleharts gruppering och mätmetoder är omstridda. Även om man kan tycka att det ligger någonting i hans teori om en värdeförskjutning från materialistiska till post-materialistiska värden (livskvalitet och självförverkligande) i västvärlden, kan man ställa sig frågande inför mätmetoder och klassificeringar. Att placera in människors värderingar när det gäller trygghet, syn på materiell välfärd, medbestämmande och självförverkligande i endast tre fack är naturligtvis mycket grovt. Och det är i högsta grad tveksamt om Ingleharts mätskalor verkligen mäter det de ger sig ut för att mäta, nämligen en endimensionell materialism/post-materialismdimension. De flesta tester har visat att Ingleharts mätskalor mäter flera olika värddimensioner, inte en sammanhållen dimension från materialism till post-materialism.³

Resultaten i tabell 19.2 bör läsas med dessa kraftiga brasklappar i minnet. Vi utnyttjar Ingleharts gruppering trots att vi är mycket skeptiska till den. Den har nämligen en viktig fördel; den särskiljer miljöpartiets – och delvis också vänsterpartiets – väljare mycket klart från övriga väljare.

Miljöpartiet och vänsterpartiet är de enda två partier som rymmer fler post-materialister än materialister. Övriga partier har klart fler materialister än post-materialister bland sina väljare.

Att andelen post-materialister (vad det nu är) inte ökat i Sverige under senare år kan ses som en negativ faktor för miljöpartiet. En grupp människor med en klar tendens att stödja miljöpartiet har inte blivit fler, snarare färre relativt sett. Värdeförskjutningen åt det post-materialistiska hållet har inte varit så snabb som miljöpartiet önskat och Inglehart trott.

En bra illustration till att den post-materialistiska värdeförskjutningen inte utvecklats helt som tänkt är att yngre människor inte var den mest post-materialistiska gruppen 1991. Det var istället medelålders personer mellan 31 och 60 år. I tidigare svenska undersökningar, och oftast i utländska studier, brukar yngre människor vara de mest post-materialistiska.⁴

Men det var inte enbart en grön motvind som drabbade miljöpartiet 1991. Partiets positionering åt vänster på vänster-högerdimensionen spe-

3. Litteraturen kring Ingleharts teori och en eventuell materialistisk/post-materialistisk dimension har blivit enorm. Två naturliga verk att starta med är Inglehart (1977) och (1990). Nordiska bidrag återfinns i Knutsen (1985), Pettersson (1988), Reimer (1989), Bennulf (1990, 1993) och Jenssen (1991).

4. I rättvisans namn måste det sägas att Inglehart diskuterat möjligheten att ekonomiska kriser kan förstärka materialistiska strömningar bland yngre människor. Se Inglehart (1990:66–70).

Tabell 19.2 *Svenska materialister och post-materialister 1985–1991 och efter parti, kön och ålder 1991*

<i>Ingleharts klassificering</i>	1985	1988	1991			
materialister	25	27	28			
blandade	58	57	56			
post-materialister	16	16	16			
summa procent	100	100	100			
antal intervjuade	1161	1134	1129			
övertikt materialister	+9	+11	+12			

	<i>materia- lister</i>	<i>blandade</i>	<i>post- materia- lister</i>	<i>summa procent</i>	<i>antal intervjuade</i>	<i>övertikt materia- lister</i>
<i>kön</i>						
män	29	57	14	100	616	+15
kvinnor	28	54	18	100	513	+10
<i>ålder</i>						
18-30	25	60	15	100	291	+10
31-60	24	56	20	100	580	+ 4
61-80	40	51	9	100	258	+31
<i>partival 1991</i>						
v	20	48	32	100	40	-12
s	29	56	15	100	359	+14
c	39	49	12	100	82	+27
fp	21	63	16	100	102	+ 5
m	30	57	13	100	217	+17
kds	38	51	11	100	71	+27
mp	7	52	41	100	46	-34
nyd	27	63	10	100	71	+17
saamtliga	28	56	16	100	1127	+12

Kommentar: Indelningen i materialister, blandade och post-materialister bygger på Ronald Ingleharts korta frågebatteri om fyra påståenden som skall rangordnas efter viktighet när det gäller vad samhället bör arbeta för. Påståendena är: »Upprätthålla lag och ordning», »Ge enskilda människor större möjligheter att påverka politiska beslut», »Bekämpa prisstegringarna» och »Skydda yttrandefriheten». Personer som placerar påstående 1 och 3 som 1:a och 2:a klassificeras som materialister medan personer som sätter 2 och 4 i topp kallas som post-materialister. Analysen omfattar enbart förvalsundersökningar.

lade också en roll. Vi såg i kapitel 11 att en klar majoritet av de väljare som lämnade miljöpartiet 1991 bytte till något borgerligt parti. En multivariat analys av vilka faktorer som inverkade på benägenheten att lämna miljöpartiet 1991 bekräftar att väljarnas vänster-högeråsikter var mycket betydelsefulla.

I regressionsanalyser med byte eller inte byte från miljöpartiet som beroende variabel och subjektiv vänster-högerposition, grad av engagemang för ett miljövänligt samhälle och grad av politikermissstro som förklaringsvariabler uppvisar vänster-högerfaktorn det klart starkaste sambandet.⁵ Miljöpartister med vänster-högeråsikter åt höger hade en klar tendens att byta till något borgerligt parti. Även miljöfaktorn uppvisade ett samband, om än svagare, med benägenheten att lämna miljöpartiet för ett borgerligt parti. Bytarna till det borgerliga blocket, inklusive ny demokrati, var mindre engagerade i att satsa på ett miljövänligt samhälle än de väljare som förblev miljöpartiet trogna. Missstrovariabeln däremot uppvisade ingen självständig effekt som var statistiskt signifikant.

Huvudslutsatsen av vår studie är att miljöpartiets kollaps 1991 endast till en mindre del berodde på en grön kollaps. En minst lika viktig faktor var den gamla seglivade vänster-högerdimensionen och att miljöpartiet kommit att uppfattas som ett parti med en lutning åt vänster. Miljöpartisterna fick konkret och på eget skinn känna på att de felaktigt och alltför tidigt dödförklarar vänster-högerdimensionen i svensk politik.

* * *

Tidigare analyser av miljöpartiets väljare och opinionsförändringar i gröna frågor finns i bl.a. Bennulf (1990a), (1990b) och (1993), Bennulf och Gilljam (1991), Bennulf och Holmberg (1990) och (1992), Hedberg (1992), Holmberg (1992c), Jahn (1992b) och Vedung (1989). Inglehart (1977) och (1990) är den naturliga startpunkten när det gäller fenomenet postmaterialism. Kritiska och mindre kritiska synpunkter på Ingleharts teori utifrån nordiska erfarenheter finns i Knutsen (1985), Pettersson (1988), Reimer (1989), Jenssen (1991) och i Martin Bennulfs kommande doktorsavhandling *Miljöopinionen i Sverige* (1993).

5. Två regressionsanalyser har genomförts. En med byte/ej-byte från mp till v/s som beroende variabel och en andra med byte/ej-byte från mp till c/fp/m/kds/nyd som beroende variabel. Analysen med byten till v/s gav inga signifikanta samband. Analysen med byten till det borgerliga blocket (inkl till nyd) gav signifikanta ($p=0,05$) effektmått för vänster-högervariabeln ($b=1,75$) och miljövariabeln ($b=0,87$) men inte för missstrovariabeln ($b=0,23$). R-kvadrat uppgick till 0,31. Alla variablerna var klassindelade med värden mellan 0 och 10.

20 Vita vindar

Valet 1991 blev det stora genombrottet för kristdemokratiska samhällspartiet, kds. Partiet klarade för första gången fyraprocentspärren till riksdagen och ökade sitt röststöd från blygsamma 2,9 procent 1988 till hela 7,2 procent 1991. Kds erövrade 26 riksdagsmandat och fick tre ministerposter i den borgerliga koalitionsregering som bildades efter valet.

Såväl kds-företrädare som politiska förståsigpåare har tagit partiets stora valframgång till intäkt för att det blåser »vita» opinionsvindar över Sverige. Att nästan 400 000 väljare röstade på ett kristet parti i 1991 års val har förklarats med ett ökat intresse för frågor om religion, moral och sedlighet.

Likalydande intervjufrågor med avsikt att kartlägga väljarnas inställning till religiösa och moraliska spörsmål har funnits med i samtliga valundersökningar sedan 1976. Opinionsutvecklingen i de fyra »vita» frågor som ställdes i 1991 års undersökning och vid minst ett tidigare tillfälle redovisas i tabell 20.1. Frågorna i tabellen gäller inställningen till förslagen att »förbjuda alla former av pornografi», »höja vin- och spritpriserna kraftigt för att begränsa alkoholmissbruket och alkoholskadorna i samhället», »begränsa rätten till fri abort» samt »satsa på ett samhälle där kristna värden spelar en större roll».

Resultaten är mycket entydiga. Kds hade inga vita vindar i ryggen vid valet 1991. Under det sena åttiotalet och det tidiga nittiotalet har det istället blåst moralliberala vindar över landet. Svenska folket har blivit mindre positiva till ett pornografiförbud (från +37 1985 till +9 1991), klart mer negativa till höjda alkoholpriser (från -9 1979 och -17 1982 till -46 1991), något mer positiva till fria aborter (-36 1982 och -42 1991) och något mer negativa till ett samhälle där kristna värden spelar en större roll (4,67 1982, 4,59 1985 och 4,51 1991). Intervjufrågan om pornografiförbud har också ställts i SOM-undersökningarnas postenkäter 1987, 1988 och 1990. Resultaten indikerar att de moralkonservativa vindarna förbyttes i moralliberala vindar någon gång mellan 1988 och 1990. En kombination av valundersökningarnas och SOM-undersökningarnas mätserier i pornografiförbudsfrågan ger följande bild av opinionsutveck-

Tabell 20.1 Svenska folkets åsikter om pornografiförbud, begränsad aborträtt, alkoholprisbörjningar och kristna värden under perioden 1976–1991 – bland samtliga och efter partival, kön och ålder (balansmätt där (+) anger övervikt för moralkonservativa svar och (-) anger övervikt för moralliberala svar, samt medeltal från 0–10)

sakfråga/förslag	år	partival				kön				ålder						
		är	samtliga	v	s	c	fp	m	kds	mp	nyd	män	kvinnor	18–30	31–60	61–80
förbjuda alla former av pornografi	1976	+ 2	± 0	+ 3	+ 3	- 9	- 7	+ 88	-	-	-	- 7	+ 11	- 41	- 2	+ 53
	1979	+ 29	+ 37	+ 29	+ 38	+ 29	+ 16	+ 90	-	-	-	+ 17	+ 41	+ 5	+ 24	+ 64
	1982	+ 14	+ 5	+ 15	+ 31	+ 18	+ 2	+ 83	+ 5	-	-	- 2	+ 34	- 9	+ 10	+ 54
	1985	+ 37	+ 41	+ 41	+ 55	+ 36	+ 18	+ 88	+ 15	-	-	+ 17	+ 57	+ 15	+ 34	+ 67
	1991	+ 9	+ 18	+ 19	+ 38	± 0	- 9	+ 40	- 16	- 13	-	- 11	+ 33	- 17	+ 8	+ 46
höja vin- och spritpriserna	1979	- 9	- 34	- 6	+ 5	- 12	- 22	+ 65	-	-	-	- 17	+ 1	- 26	- 10	+ 12
krävtigt för att begränsa alkoholmissbruket och alkoholskadorna	1982	- 17	- 28	- 14	- 1	- 13	- 37	- 54	+ 2	-	-	- 28	- 5	- 32	- 18	+ 3
	1991	- 46	- 43	- 37	- 17	- 60	- 69	- 8	- 51	- 74	-	- 55	- 36	- 60	- 49	- 26
begränsa rätten till fri abort	1982	- 36	- 75	- 45	- 14	- 30	- 37	+ 80	- 50	-	-	- 42	- 29	- 48	- 43	- 5
	1991	- 42	- 66	- 47	- 15	- 60	- 53	+ 21	- 61	- 35	-	- 45	- 38	- 45	- 50	- 18
satsa på ett samhälle där kristna värden spelar en större roll	1982	4,67	2,94	4,00	6,17	5,48	5,10	8,80	4,84	-	-	4,38	4,98	3,07	4,73	6,42
	1985	4,59	2,71	3,98	5,73	4,94	5,00	9,16	4,69	-	-	4,38	4,82	3,40	4,54	6,06
	1991	4,51	3,42	3,84	5,43	4,48	5,05	7,53	4,28	4,33	4,32	4,73	3,72	4,45	5,70	

Kommentar: Balansmättet visar andelen som är för (moralkonservativa) minus andelen som är emot respektive förslag (moralliberala) och är beräknat med samtliga intervjupersoner som har fått frågan som procentbas. Plusvärden innebär en övervikt av moralkonservativa åsikter och minusvärden innebär en övervikt av moralliberala åsikter. Vid medeltalsberäkningarna har personer som har förts till kategorin »vet inte/vill ej svara» uteslutits.

lingen: +2 1976, +29 1979, +14 1982, +37 1985, +44 1987, +43 1988, +17 1990 och +9 1991.¹

Religiösa och moraliska uppfattningar återfinns främst bland kds- och centerpartiväljare, bland kvinnor och bland äldre väljare. De största förändringarna i moralliberal riktning fram till valet 1991 har skett bland kds- och folkpartiväljare. Kds har fortfarande de klart mest moralkonservativa väljarna men avståndet till i första hand c-väljarna har krympt betydligt. Kds stora framgång i valet 1991 kan med andra ord sägas ha köpts till priset av en mer sekulariserad väljarkår.² Värt att notera i tabell 20.1 är också att medelålders och äldre väljare successivt har blivit mindre positiva till kristna värden medan yngre väljare samtidigt har blivit mindre negativa.

I vilken utsträckning går det då att hävda att det finns en moralisk äsiktsdimension bland de svenska väljarna? Är människor som är positiva till kristna värden också mer positiva till att begränsa aborträtten, förbjuda pornografin och höja spritpriserna medan de som har en mindre positiv inställning till kristna värden tenderar att inta de motsatta ståndpunkterna? Eller finns det kanske inga nämnvärda samband mellan människors

1. Att det har blåst moralliberala vindarna under senare delen av 1980-talet styrks av resultaten från de två svenska undersökningar (1981 och 1990) som har genomförts inom ramen för den s.k. EVSSG-studien (*European Values System Study Group*). Enligt de svenska värdestudierna blev svenska folket under 1980-talet mer toleranta mot alkohol och narkotika samtidigt som det religiösa engagemanget minskade. Andelen personer som ansåg att »alkoholproblemen i dagens Sverige är mycket allvarliga» minskade från 66 procent 1981 till 42 procent 1990 medan motsvarande siffror för narkotikaproblemen var 85 procent 1981 och 71 procent 1990. Under samma period ökade andelen personer som sa sig inte tro på »Gud eller ett liv efter döden» från 44 till 51 procent. I resultaten från värdestudien framkommer också – mer överraskande, enligt den ansvarige forskaren – att svenska folket fått en något mer traditionell syn på familj och sexualmoral. Som en tänkbar förklaring till denna avvikelse från de moralliberala vindarna nämns rädslan för aids (se Pettersson, 1992).

2. Förändringen i moralliberal riktning bland kds-väljarna beror till största delen på det stora tillskottet av nya väljare men också på att de stabila kds-väljarna har blivit mindre moralkonservativa. De väljare som röstade på kds både 1988 och 1991 är betydligt mer moralkonservativa än 1991 års nya kds-väljare (+57 mot +33 för pornografifrågan, +26 mot -18 för alkoholprisfrågan, +66 mot +4 för abortfrågan och 8,76 mot 7,11 för frågan om kristna värden). Men de stabila kds-väljarna 1988-1991 är samtidigt klart mindre moralkonservativa än 1982 och 1985 års kds-väljare (+57 1991 mot +88 1985 för pornografifrågan, +26 1991 mot +54 1982 för alkoholprisfrågan, +66 1991 mot +80 1982 för abortfrågan och 8,76 1991 mot 9,16 1985 för frågan om kristna värden). De fyra »vita» frågorna ingick inte i 1988 års valundersökning.

åsikter i olika religiösa och moraliska frågor?³

Vid valet 1991 fanns det medelstarka statistiska samband mellan väljarnas åsikter i de fyra »vita» frågorna i tabell 20,1 (korrelationskoefficienten Pearsons r varierar mellan 0,35 och 0,20 med ett genomsnitt på 0,25). Det starkaste sambandet var det mellan inställningen till pornografiförbud och alkoholprishöjningar (0,35) medan de svagaste sambanden uppmättes mellan inställningen till kristna värden å ena sidan och inställningen till pornografiförbud och alkoholprishöjningar å den andra (0,21 respektive 0,20). En faktoranalys av de fyra frågorna resulterar i en enda (moralisk) faktor med faktorladdningar på mellan 0,69 och 0,61 och en förklarad varians på 44 procent. Det finns med andra ord fog för att påstå att det finns en – om än inte särskilt starkt utvecklad – »vit» ideologi eller åsiktsdimension som är med och formar människors åsikter i religiösa och moraliska frågor.

* * *

Den som vill läsa mer om svenska folkets åsikter i religiösa och moraliska frågor kan förslagsvis börja med religionssociologen Thorleif Petterssons bok *Bakom dubbla läs* (1988) och hans kapitel *Välfärd, värderingsförändringar och folkrörelseengagemang* i boken *Mot denna framtid* (1992) samt där anförd litteratur. Petterssons analyser bygger på de två svenska intervjuundersökningarna (1981 och 1990) inom ramen för *The European Values System Study Group* där drygt 20 länder deltar; se även Inglehart (1990:kapitel 6). Den religiösa faktorns betydelse för svenska folkets åsikter i politiska sakfrågor analyseras i Bjereld och Gilljam (1991). För analyser av den moraliska dimensionen i tidigare valundersökningar hänvisas till litteraturen i noten 3 ovan.

3. I några av de tidigare valundersökningarna har det hävdats att det finns en svagt utvecklad moral- eller sedlighetsdimension i den svenska väljarkåren (se Holmberg, 1974:51–2; Petersson, 1977:105; Holmberg, 1981:264). En kort sammanfattning av analyserna kring moraldimensionen i de tidigare undersökningarna återfinns i Holmberg och Gilljam (1987:272).

21 Världspolitik

Frågor med internationell anknytning lyser i allmänhet med sin frånvaro i svenska valrörelser. Den viktigaste förklaringen är förmodligen att frågor om försvars- och utrikespolitik ofta brukar lösas under partipolitisk enighet.¹ Andelen väljare som nämner försvars- och utrikesfrågor som viktiga för partivalet har dock ökat under det senaste decenniet – framförallt i och med EG-frågans återuppståndelse under den senaste valperioden (1 procent 1979, 4 procent 1982, 6 procent 1985, 5 procent 1988 och 12 procent 1991).² Och det självuppskattade intresset för vad som händer utanför Sveriges gränser är det definitivt inget fel på (se tabell 21.1).

Svenska folkets intresse för de politiska förhållandena ute i världen ökade något mellan de två tillfällen då intervjufrågan har ställts – från 56 procent mycket eller ganska intresserade 1973 till 62 procent 1991.³ Det världspolitiska intresset var i båda fallen högre än intresset för »politik i allmänhet» (52 procent 1973 och 54 procent 1991), vilket sannolikt delvis hänger samman med dramatiken i den internationella händelseutvecklingen vid de två mättillfällena (kuppen mot president Allende i Chile och krigsutbrottet i Mellanöstern 1973 och kuppförsocket mot president Gorbatjov i Sovjetunionen 1991).⁴

Ett notabelt resultat i tabell 21.1 är förändringen av sambandet mellan

1. Se t.ex. Petersson (1982:117).

2. Se kapitel 5, tabell 5.4. Av de 12 procent väljare 1991 som finns under rubriken »utrikes/försvar/internationellt» var det tre fjärdedelar eller 9 procent som nämnde EG-frågan och ingen annan fråga under samma rubrik.

3. Andelen »mycket intresserade», »ganska intresserade», »inte särskilt intresserade» och »inte alls intresserade» av de politiska förhållandena ute i världen var 13, 43, 33 respektive 11 procent 1973 och 12, 50, 32 respektive 6 procent 1991.

4. Sambandet mellan allmänt politiskt intresse och intresse för världspolitik var 0,59 1973 och 0,57 1991 (Pearsons r). Vid valet 1973 uppgav 11 procent av svarspersonerna att de var mycket eller ganska intresserade av politik men inte särskilt eller inte alls intresserade av världspolitik medan 15 procent noterades för den omvända intresseprofilen. Vid valet 1991 var motsvarande siffror 10 respektive 17 procent. Resterande personer var antingen intresserade av både politik och världspolitik (41 procent 1973 och 45 procent 1991) eller inte intresserade av någondera (33 procent 1973 och 28 procent 1991).

Tabell 21.1 *Svenska folkets intresse för politiska förhållanden ute i världen vid valen 1973 och 1991 – bland samtliga och efter kön, ålder och partival (procent)*

Fråga: »Vi har talat en hel del om politiken här i landet. Jag tänker nu gå över till att ställa några frågor som gäller förhållandena utanför Sveriges gränser. Hur pass intresserad är Du i allmänhet av politiska förhållanden ute i världen?»

	<i>andel mycket eller ganska intresserade av de politiska förhållandena ute i världen</i>		
	<i>1973</i>	<i>1991</i>	<i>förändring 1973–1991</i>
samtliga	56	62	+ 6
<i>kön</i>			
män	64	68	+ 4
kvinnor	48	55	+ 7
<i>ålder</i>			
18/21–30 år	59	57	– 2
31–60 år	56	63	+ 7
61–80 år	54	65	+11
<i>partival</i>			
v	69	76	+ 7
s	55	59	+ 4
c	50	57	+ 7
fp	66	72	+ 6
m	67	70	+ 3
kds	71	62	– 9
mp	–	69	–
nyd	–	55	–

ålder och intresse för världspolitik. Vid valet 1973 – med vänstervåg, studentuppsving och Vietnamkrig – var det världspolitiska intresset starkast bland de unga (59 procent) och svagast bland de äldsta (54 procent). Arton år senare – i ett annorlunda politiskt och internationellt klimat – var intresset starkast bland de äldsta (65 procent) och svagast bland de unga (57 procent).

Opinionsutvecklingen i världspolitiska frågor kan vara nog så omvälvande. I boken *Väljare och val i Sverige* (1987) visade vi att svenska folkets syn på i vad mån Sovjetunionen och USA utgör ett hot mot Sverige uppvisade de i särklass största opinionsförändringarna i valundersökningarnas

historia.⁵ I 1991 års undersökning ingick inga intervjufrågor om supermaktshoten mot Sverige. De frågor med internationell anknytning som ställdes 1991 gällde istället EG, försvaret, neutralitetspolitiken, stödet till Baltikum, u-hjälpen samt synen på invandrarstöd och flyktingmottagning. Svenska folkets åsikter om EG analyseras i nästföljande kapitel. Opinionsutvecklingen i de övriga frågorna redovisas i tabell 21.2.

Svenska folkets åsikter om försvaret har under de senaste 15 åren pendlat först fram och sedan tillbaka. Den opinionsövertikt för minskade försvarsutgifter som uppmättes under slutet av 1970-talet (-14 1976 och -15 1979) förbyttes i sin motsats i och med rapporterna om u-båtskränkningar i Östersjön under 1980-talet (+2 1982, +12 1985 och +22 1988). Efter Berlinmurens fall och det avklingande »hotet från öster» befinner sig försvarsvännerna återigen i knapp minoritet (-7 1991).⁶

Intervjufrågorna om neutralitetspolitiken och Baltikumstödet har inte ställts i tidigare valundersökningar. Resultaten från 1991 års undersökning visar att det finns ett kraftigt opinionsstöd för såväl en bibehållen neutralitetspolitik (+69) som ett ökat stöd till Baltikum (+56). Neutralitetspolitiken var 1991 relativt sett svagast förankrad bland m-väljare (+51), nyd-väljare (+53) och fp-väljare (+60) samt bland män (+64) och unga väljare (+63). Stödet för Baltikum var starkast bland fp-väljare (+71), m-väljare (+69) och mp-väljare (+69) och - något förvånande med tanke på det egna partiets förslag att omdirigera delar av u-hjälpen till just Baltikum - svagast bland nyd-väljare (+46). Något av en paradox i sammanhanget är att det finns ett svagt *negativt* samband mellan inställningen till försvaret och neutralitetspolitiken (Pearsons $r = -0,07$): De varmaste anhängarna av neutralitetspolitiken vill skära mest i försvarsutgifterna samtidigt som försvarsvännerna har den mest ljumma inställningen till neutraliteten.

Opinionsvindarna i frågorna om flyktingmottagning, invandrarstöd

5. På en skala med balansmått från -100 till +100 förändrades synen på Sovjetunionen från +55 1973 till -60 1985 och synen på USA från -5 1973 till +75 1979 och +59 1985 (Holmberg och Gilljam, 1987:279-282).

6. Intervjufrågan om minskade försvarsutgifter ställdes också i SOM-undersökningarna 1986 och 1988-1991. Resultaten visar att opinionssvängningen i försvarsnegativ riktning inträffade mellan 1988 och 1989: +5 1986, +11 1988, -12 1989, -27 1990 och -27 1991. Samma bild av opinionsutvecklingen, med 1988 som försvarsvännernas »toppår», kan också utläsas ur de opinionsmätningar som - med en liknande intervjufråga - genomförs av *Styrelsen för psykologiskt försvar*: +21 1987, +32 1988, +26 1989, +5 1990 och +7 1991 (se Stütz 1991:50).

Tabell 21.2. Svenska folkets åsikter om försvarsutgifterna, neutralitetspolitiken, stödet till Baltikum, u-hjälpen, invandrarstödet och flyktmottagandet – bland samtliga och efter partival, kön och ålder (balansmätt där (+) anger övervikt för de som är positiva till försvaret, neutraliteten, Baltikumstöd och flyktmottagande och (-) anger övervikt för de som är negativa)

sakfråga/förslag	år	partival										kön		ålder			
		v					s					nyd	män	kvinnor	18-30	31-60	61-80
		å	s	c	fp	m	kds	mp	nyd	män	kvinnor						
minska försvarsutgifterna	1976	-14	-73	-31	-7	-9	+42	-9	-	-	-11	-18	-30	-15	+2		
	1979	-15	-78	-37	-2	-5	+36	-14	-	-14	-16	-34	-10	-5			
	1982	+2	-66	-19	+24	+30	+44	-14	-47	+5	-2	-13	+5	+11			
	1985	+12	-71	+1	+30	+26	+53	+19	-18	+16	+7	+2	+10	+28			
	1988	+22	-42	+13	+42	+34	+68	+16	-12	+28	+16	+14	+19	+40			
	1991	-7	-55	-20	-5	-12	+32	-1	-58	±0	-7	-6	-15	+8			
sverige bör bibehålla sin nuvarande neutralitetspolitik	1991	+69	+88	+83	+79	+60	+51	+76	+73	+53	+64	+77	+63	+71	+77		
öka stödet till Baltikum	1991	+56	+52	+52	+55	+71	+69	+61	+69	+46	+62	+51	+53	+58	+57		
minska u-hjälpen	1982	+24	+53	+34	+20	+35	±0	+48	+80	-	+19	+30	+40	+27	+2		
	1985	+38	+71	+47	+25	+43	+8	+70	+72	-	+29	+47	+56	+37	+19		
	1988	+47	+70	+56	+37	+53	+16	+57	+63	-	+41	+54	+62	+46	+32		
	1991	+31	+59	+38	+22	+60	+9	+42	+79	-15	+26	+35	+47	+32	+6		
öka det ekonomiska stödet till invandrarna så att de kan bevara sin egen kultur	1979	-3	+48	+1	-4	-6	-21	+46	-	-	-7	+1	-12	-2	+3		
	1982	-16	+23	-10	-26	-18	-32	-12	+28	-	-20	-13	-22	-12	-20		
	1985	-25	+16	-19	-30	-29	-45	-9	-9	-	-37	-18	-33	-22	-23		
	1988	-25	+25	-20	-38	-31	-45	-23	-6	-	-32	-18	-35	-24	-18		
	1991	-42	±0	-34	-39	-36	-58	-36	+8	-76	-46	-37	-52	-39	-39		
ta emot färre flyktingar i Sverige	1988	+6	+48	+8	-1	+10	-15	+27	+32	-	+1	+11	-1	+11	±0		
	1991	-26	+17	-23	-38	-8	-41	-4	+48	-69	-29	-24	-32	-23	-28		

Kommentar: Balansmättet visar andelen som är positiv till försvaret, neutralitetspolitiken, Baltikumstöd, u-hjälpen, invandrarstöd respektive flyktmottagande minus andelen som är negativ; mättet är beräknat med samtliga personer som har fått respektive fråga som procentbas. Frågan om stöd till Baltikum hade följande formulering: »Sverige bör öka stödet till de nationella självständighetsrörelserna i Baltikum, även om det innebär stora risker för försämrade relationer med Sovjetunionen». Frågan ställdes endast i förvaldsundersökningen.

och u-hjälp har blåst i samma riktning mellan valen 1988 och 1991. Svenska folkets inställning till flyktingmottagning förändrades från +6 1988 till -26 1991, medan synen på invandrarstödet successivt har blivit allt mer negativ sedan slutet av 1970-talet (från -3 1979 till -42 1991).⁷ Opinionsutvecklingen i u-hjälpsfrågan har ett något annorlunda utseende. Mellan 1982 och 1988 förändrades opinionen i u-hjälpspositiv riktning (+24 1982, +38 1985 och +47 1988). Men efter valet 1988 har även u-hjälpsopinionen förändrats i »xenofobisk» riktning (+31 1991).

Bland de olika partiernas väljare är det främst nyd-väljare, m-väljare och c-väljare som är negativa till invandrarstöd och flyktingmottagning samt har en något reserverad inställning till u-hjälp. Miljöpartiets och vänsterpartiets väljare är de enda som inte är negativa till invandrarstöd och flyktingmottagning medan fp-väljarna – något förvånande – hör till dem som har en övervägande negativ inställning. I försvaret av u-hjälpen står dock fp-väljarna – näst mp-väljarna – i främsta ledet. Intressant är också att åldersgruppen 18–30 år är mest positiv till u-hjälp men också mest negativ till invandrarstöd och flyktingmottagning.

Frågorna om u-hjälp, invandrarstöd och flyktingmottagning utgör stommen i vad som skulle kunna kallas en xenofobisk-kosmopolitisk dimension bland svenska väljare.⁸ Personer som vill minska u-hjälpen är i stor utsträckning emot ett ökat invandrarstöd och för en begränsning av flyktingmottagandet, medan åsikten att u-hjälpen bör bibehållas på nuvarande nivå tenderar att gå hand i hand med en positiv inställning till flyktingar och invandrare.⁹ En faktoranalys av 47 åsiktsfrågor i 1991 års val-

7. Intervjufrågan om flyktingmottagning ställdes också i SOM-undersökningarna 1990 och 1991. Resultaten visar en liten opinionsförskjutning i flyktingpositiv riktning under valåret 1991 – från -45 1990 till -34 1991.

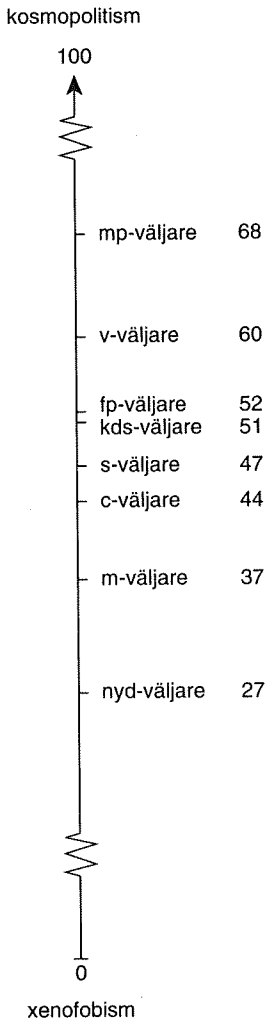
8. Enligt Svenska Akademiens ordlista betyder *xenofobi* rädsla för främlingar och *kosmopolitism* världsborgaranda.

9. De statistiska sambanden (Pearsons r) mellan de tre frågorna är 0,36 (u-hjälp och invandrare), 0,51 (invandrare och flyktingar) och 0,51 (u-hjälp och flyktingar).

10. En fråga om inställningen till fängelsestraff och en om inställningen till socialbidrag laddar också relativt starkt på den xenofobisk-kosmopolitiska faktorn: Xenofobiska väljare ställer sig bakom förslagen att införa mycket hårdare straff för brottslingar och att minska de sociala bidragen medan mer kosmopolitiska väljare tenderar att inta de motsatta ståndpunkterna. I faktoranalysen användes Kaisers kriterium, vilket resulterade i tio faktorer. Den xenofobisk-kosmopolitiska faktorn erhöll det näst vänster-högerfaktorn högsta egenvärdet (3,43). Efter varimaxrotering erhöles följande faktorladdningar: 0,78 för flyktingfrågan, 0,66 för invandrarfrågan, 0,66 för u-hjälpsfrågan, 0,59 för frågan om hårdare fängelsestraff och 0,45 för frågan om sociala bidrag. Frågan om sociala bidrag laddar också relativt högt på vänster-högerdimensionen (0,40).

undersökning resulterar i en tydlig xenofobisk-kosmopolitisk dimension där inställningen till u-hjälp, flyktingar och invandrare uppvisar de starkaste faktorladdningarna.¹⁰ I figur 21.1 redovisas de genomsnittliga placeringarna längs den xenofobisk-kosmopolitiska dimensionen för de olika partiernas väljare.

Figur 21.1 *Partiernas väljare på den xenofobisk-kosmopolitiska dimensionen (medeltal från 0 till 100)*

Kommentar: Resultaten bygger på ett additivt index som konstruerats utifrån svars-personernas inställning till förslagen att »öka det ekonomiska stödet till invandrarna så att de kan bevara sin egen kultur», »minska u-hjälpen» och »ta emot färre flyktingar i Sverige». Det ursprungliga indexet varierar mellan 3 (mycket dåligt förslag att öka invandrarstödet och mycket bra förslag att minska u-hjälpen och att ta emot färre flyktingar) och 15 (mycket bra förslag att öka invandrarstödet och mycket dåligt förslag att minska u-hjälpen och att ta emot färre flyktingar). Indexet har därefter transformerats till en skala 0–100. Sambandet mellan indexet och ett index byggt på »factorvärden» från den xenofobisk-kosmopolitiska faktor som nämns i texten uppgår till 0,88 (Pearsons r). Medelvärde för samtliga svarspersoner är 45.

Kosmopolitiska väljare – dvs. väljare som är positiva till u-hjälp, flyktingar och invandrare – återfinns främst inom miljöpartiet (medelvärde 68) och vänsterpartiet (60). Med mycket knapp marginal har också fp- och kds-väljarna (52 respektive 51) tagit plats på den kosmopolitiska halvan av skalan. Moderaternas (37) och framförallt ny demokratis väljare (27) hör klart och tydligt hemma på den xenofobiska halvan av dimensionen.¹¹

* * *

Olof Peterssons bok *Väljarna och världspolitiken* (1982) är ett standardverk när det gäller svensk opinion i frågor med internationell anknytning. Några av Peterssons teser diskuteras i Gilljam (1984a) och (1984b) samt i Petersson (1984). Opinionsutvecklingen i världspolitiska frågor fram t.o.m. valet 1985 redovisas i Holmberg och Gilljam (1987:276–282). En studie av åsiktsöverensstämmelse mellan riksdagsmän och väljare i utrikespolitiska frågor återfinns i Goldmann, Berglund and Sjöstedt (1986). Svenska folkets syn på Mellanösternkonflikten har undersökts av Bjereld (1989:139–152) och (1992). Den som vill gräva djupare när det gäller opinionen i försvars- och säkerhetspolitiska frågor bör ta del av det rikhaltiga material som kontinuerligt samlas in av *Styrelsen för psykologiskt försvar* (se t.ex. Arvidson, 1990 och Stütz, 1991); se även Lindahl (1987) och Bjereld och Demker (1992). Lindahl och Lindgren (red) (1988) ger en översikt över nordisk forskning om säkerhetspolitisk opinion. Centrum för invandrarforskning vid Stockholms universitet bedriver forskning om svenskarnas syn på invandrare och flyktingar (se t.ex. Westin, 1984 och Lange och Westin, 1991; se även Bennulf och Demker, 1992). De mer genomarbetade undersökningarna om opinionen i u-hjälpsfrågan börjar bli lite till åren (se Lindholm, 1970 och Hedman, 1978) och ämnet är därför väl värt ett förnyat studium.

11 . Medelvärdet för samtliga svarspersoner på den xenofobisk-kosmopolitiska skalan uppgår till 45. Medelvärdet är 41 för icke-röstare och 39 för blankröstare. Skillnaderna mellan män (43) och kvinnor (46) och mellan olika åldersgrupper (18–30 år 45, 31–60 år 46 och 61–80 år 42) är försumbara. Däremot finns det en viss skillnad mellan personer med (53) och utan studentexamen (40).

22 EG-opinionen

Den svenska EG-opinionen har ofta åkt berg- och dalbana. Osäkerheten bland de många människorna har varit stor, vilket har gjort att händelser inom EG och olika partiers ställningstaganden har spelat en stor roll för opinionsutvecklingen. Ett exempel är hur den övervägande positiva EEC/EG-opinionen under åren 1968–1970 snabbt blev mer negativ när den socialdemokratiska regeringen 1971 tog ställning mot en EEC-anslutning och nöjde sig med ett frihandelsavtal året därpå. Sifo:s mätningar visar att andelen svenskar som uppfattade att det skulle vara till fördel för Sverige att bli fullvärdig medlem i EEC minskade drastiskt i början av 1970-talet (från omkring 60 procent till 30) och förblev låg (mellan 20 och 30 procent) ända fram till slutet av 1980-talet, när EG-debatten på nytt blev politiskt förstasidesstoff.¹

Den återuppväckta EG-debatten, Berlinmurens fall 1989 och socialdemokraternas alltmer positiva EG-intresse – som blev helt positivt i och med den officiella »fotnotsomsvängningen» hösten 1990 – ledde till en mycket snabb tillväxt av andelen svenskar som var för ett svenskt EG-medlemskap. Sifo:s siffror visar att andelen EG-anhängare ökade från cirka 40 procent hösten 1989 till omkring 60–65 procent hösten 1991.

Sedan kom Maastrichtöverenskommelsen och EG-opinionen svängde på nytt. Enligt Sifo:s mätningar minskade andelen svenskar som skulle säga ja till EG i en folkomröstning från något över 60 procent på hösten 1991 till endast 35 procent i september 1992, samtidigt som andelen nej-röstare ökade från 19 till 45 procent.²

Resultaten i tabell 22.1 visar hur EEC/EG-opinionen utvecklats sedan

1. Sifo:s intervjufråga lyder: »Tror du det skulle vara till fördel eller nackdel för oss om Sverige blev fullvärdig medlem i EG?». Frågan ställdes första gången 1967, se Berg (1992:20).

2. Sifo/G-P:s mätningar. Pressmeddelande 27/9 1992. En analys av opinionssvängningen i EG-frågan 1991, byggd på SOM-data, återfinns i Lindahl (1992).

Tabell 22.1 *EG-opinionens utveckling 1968-1991*

<i>EEC/EG-medlemskap</i>	<i>1968</i>	<i>1970</i>	<i>1987</i>	<i>1988</i>	<i>1991</i>
för	38	36	24	41	52
mot	13	20	28	19	16
ingen bestämd åsikt, vet ej	49	44	48	40	32
summa procent	100	100	100	100	100
antal personer	1 505	1 387	1 670	2 528	2 612

Kommentar: Resultaten för åren 1968, 1970, 1988 och 1991 kommer från valundersökningarna medan 1987 års resultat har hämtats från SOM-undersökningen. Intervjufrågan 1968, 1970 och 1987 var densamma. »Tycker Ni att Sverige skall försöka komma med i EEC/EG, eller tycker Ni att det vore bättre om vi stod utanför EEC/EG även i fortsättningen eller har Ni ingen bestämd åsikt om saken?» I valundersökningen 1988 ingick en EG-fråga i sviten av bra/dåligt-förslagsfrågor: »Ansöka om svenskt medlemskap i den Europeiska Gemenskapen, EG». Bra-svar har klassificerats som för EG-medlemskap, dåligt-svar som mot medan varken eller-svar och vet inte-svar förts till kategorin ingen bestämd åsikt. I 1991 års valundersökning löd EG-frågan: »Är Du i huvudsak för eller emot ett svenskt medlemskap i EG eller har Du ingen bestämd åsikt i frågan?»

1960-talet enligt valundersökningarnas tidsseriemätningar.³

Bilden blir densamma som den man får utifrån Sifo:s mätningar. Osäkerheten om EG-medlemskap, mätt som andelen människor utan bestämd åsikt, har alltid varit stor, dock något lägre vid de senaste valen. Övervikten för EEC-anhängarna, som var markant under åren 1968-1970, förbyttes i ett jämnt opinionsläge under 1970- och första hälften av 1980-talet, för att ånyo bli markant 1988-1991.⁴ Den påföljande nedgången för andelen EG-anhängare under senhösten 1991 inträffa-

3. Mätningen från 1987 kommer från det årets SOM-undersökning. Den är medtagen därför att samma intervjufråga om EG som finns i valundersökningarna 1968 och 1970 används. Mer genomarbetade analyser av EEC-opinionen, som den avspeglas i valundersökningarnas data på 1960- och 1970-talen, återfinns i Holmberg (1971), Petersson (1982) och Lindahl och Nordlöf (1989).

4. Valundersökningarna 1976-1985 innehöll inga frågor om EG. I 1973 års valundersökning, dvs. efter frihandelsavtalet, fanns dock en intervjufråga om EG. Resultaten från den visar att 13 procent ville att vi skulle ansluta oss ännu närmare till EG (än frihandelsavtalet), 44 procent tyckte att avtalet var bra som det var, medan 6 procent ansåg det vore bäst om Sverige minskade sitt samarbete med EG. Andelen med ingen bestämd åsikt var 37 procent, se Petersson (1982).

Tabell 22.2 EG-opinionen i olika sociala grupper vid valet 1991

Fråga: »Är Du i huvudsak för eller emot ett svenskt medlemskap i EG eller har Du ingen bestämd åsikt i frågan?»

socioekonomisk grupp	EG-medlemskap			summa procent	antal intervjuade	övertikt för
	för	emot	ingen åsikt			
<i>kön</i>						
män	60	15	25	100	1360	+45
kvinnor	42	19	39	100	1247	+23
<i>åldersgrupp</i>						
18-21	52	23	25	100	157	+29
22-30	57	16	27	100	532	+41
31-40	53	16	31	100	454	+37
41-50	55	16	29	100	531	+39
51-60	53	16	31	100	366	+37
61-70	43	18	39	100	340	+25
71-80	38	17	45	100	233	+21
<i>yrkesgrupp</i>						
industriarbetare	35	23	42	100	394	+12
övriga arbetare	39	16	45	100	607	+23
lägre tjänstemän	51	15	34	100	238	+36
mellantjänstemän	58	18	24	100	601	+40
högre tjänstemän	76	7	18	100	346	+69
småföretagare	63	15	22	100	172	+48
jordbrukare	38	26	36	100	82	+12
studerande	55	21	24	100	154	+34
<i>utbildning</i>						
låg	38	18	44	100	1073	+20
medel	53	15	32	100	642	+38
hög	67	16	17	100	885	+51
<i>bostadsort</i>						
ren landsbygd	46	20	34	100	509	+26
mindre tätort	47	17	36	100	616	+30
stad	54	15	31	100	1092	+39
Sthlm, Gbg, Malmö	61	14	25	100	370	+47
<i>samtliga</i>	52	16	32	100	2612	+36

Kommentar: Svartalernativet ingen åsikt innefattar vet ej-svar.

de efter det att 1991 års valundersökning var genomförd.

EG-opinionen är förhållandevis starkt kopplad till människors olika socioekonomiska förhållanden. Resultaten i tabell 22.2 visar t.ex. att kvinnor är mer skeptiska till EG än män.

De grupper som 1991 var mest positiva till ett svenskt EG-medlemskap var män, 22–30-åringar, högre tjänstemän, högutbildade och storstadsbor. Mest negativa var kvinnor, förstagångsväljare, jordbrukare/industriarbetare, lågutbildade och landsbygdsbor. Osäkerheten om vad man skulle tycka var mest utbredd bland kvinnor, äldre, arbetare, lågutbildade och människor i mindre tätorter.

Minst lika intressanta som de socioekonomiska sambanden är EG-åsikternas koppling till andra politiska åsikter. EG-opinionens åsiktssamband med andra sakfrågor säger någonting om vilka ideologier och värderingar som strukturerar människors syn på EG-medlemskapet. Resultaten i tabell 22.3 visar vilka sakfrågor som EG-frågan hade det starkaste åsiktssambandet med i 1991 års valundersökning.

Bilden av EG-opinionen som en åsiktmässig skvader framträder mycket tydligt. Väljarnas EG-åsikter är inte entydigt kopplade till någon speciell dimension eller ideologisk motsättning. De är i stället influerade av flera olika frågekomplex.

EG-åsikterna är starkast kopplade till vänster–högerdimensionen. Det är åsikter om marknadsekonomi och socialism och subjektiv vänster–högerposition som uppvisar de högsta korrelationerna med inställningen till ett svenskt EG-medlemskap (kring 0,30).⁵ EG-anhängare lutar mer åt höger än EG-motståndare. Men EG-åsikterna har också ett samband med den gröna dimensionen. Väljarnas åsikter om Öresundsbron, kärnkraften, hastigheten på vägarna och ett miljövänligt samhälle finns med bland de frågor som har ett relativt starkt samband med EG-åsikterna. EG-motståndarna tenderar att ha en mer grön inställning än EG-förespråkarna.

Andra frågeområden som också uppvisar förhållandevis starka åsiktssamband med EG-inställningen är frågor kring social omsorg, alkoholpolitik och neutralitetspolitiken. EG-motståndarna är, jämfört med EG-anhängarna, mer positiva till jämlikhet och välfärd i offentlig regi, mer positiva till en restriktiv alkoholpolitik och mer positiva till att bibehålla Sveriges nuvarande neutralitetspolitik.

5. Analysen bygger på 1991 års valundersökning och omfattar totalt ett femtiotal åsiktsfrågor. Endast de frågor som uppvisar en korrelation på minst 0,20 med EG-åsikterna är medtagna i tabell 22.3.

Tabell 22.3 Sambandet mellan väljarnas EG-åsikter och andra politiska sakfrågeåsikter 1991

<i>sakfråga</i>	<i>korrelationen (r) med åsikt om svenskt EG-medlemskap</i>	<i>åsiktsgrupp med störst tendens att anse att angivet förslag är bra</i>
<p>samhälle med mer privat företagsamhet och marknadsekonomi.</p>	-0,34	EG-anhängarna
subjektiv vänster-högerplacering	-0,32	EG-anhängare=höger
socialistiskt samhälle	0,31	EG-motståndarna
stoppa planerna på att bygga en bro över Öresund	-0,32	EG-motståndarna
minska den offentliga sektorn	0,28	EG-anhängarna
sälja statliga företag och affärsverk till privata köpare	0,28	EG-anhängarna
behålla kärnkraften även efter år 2010	0,27	EG-anhängarna
<p>jämlikt samhälle där skillnaderna mellan människors inkomster och arbetsförhållanden är små</p>	0,27	EG-motståndarna
avskaffa löntagarfonderna	0,26	EG-anhängarna
höja skatten på stora förmögenheter	-0,26	EG-motståndarna
sänka hastigheten på vägarna	-0,26	EG-anhängarna
<p>samhälle som utnyttjar avancerad teknik som datorer och industrirobotar</p>	-0,25	EG-anhängarna
Sverige bör bibehålla sin nuvarande neutralitetspolitik	-0,24	EG-motståndarna
bedriva mer av sjukvården i privat regi	0,23	EG-anhängarna
<p>miljövänligt samhälle även om det innebär låg eller ingen ekonomisk tillväxt</p>	0,22	EG-motståndarna
minska det statliga inflytandet över det privata näringslivet	0,22	EG-anhängarna
<p>samhälle med hög ekonomisk tillväxt och hög produktivitet införa sextimmars arbetsdag för alla</p>	0,22	EG-anhängarna
förvärvsarbetande	-0,21	EG motståndarna
minska inkomstskillnaderna i samhället	-0,20	EG-motståndarna
<p>höja vin- och spritpriserna kraftigt för att begränsa alkoholmissbruk och alkoholskador</p>	-0,20	EG-motståndarna
bedriva mer av barnomsorg i privat företagsform	0,20	EG-anhängarna

Kommentar: Endast frågor med en korrelation på minst 0,20 med EG-åsikterna är medtagna. Korrelationskoefficienternas tecken beror på hur frågorna ställts. Uppställningen i tabellens sista kolum ger information om sambandets form, dvs om EG-anhängare eller EG-motståndare tenderar att vara mest positiva till respektive förslag.

Det är också intressant att notera vilka frågeområden som inte uppvisar några nämnvärda samband med EG-åsikterna. Flyktingfrågan t.ex. har ett mycket svagt åsiktssamband med EG-frågan (korrelation kring 0,05; EG-anhängarna tenderar att vara något mer flyktingrestriktiva än EG-motståndarna). Detsamma gäller en etnocentrisk fråga om att satsa på ett samhälle som slår vakt om traditionellt svenska värden. Korrelationen med EG-åsikterna var endast 0,05 (EG-motståndarna tenderar att vara aningen mer positiva till att slå vakt om traditionella svenska värden än EG-förespråkarna).

Partipolitiskt var EG-medlemskapet inte någon central fråga för väljarna 1991. Utrikespolitiska frågor brukar inte vara viktiga för svenska väljare när de skall rösta. Vid valet 1991, precis som vid tidigare val, var det relativt få väljare som angav utrikesfrågor (inklusive EG) som viktiga för partivalet (12 procent). Andelen personer som specifikt angav EG-frågan som viktig för partivalet var 10 procent. Miljöpartiets väljare var de enda som i någon större utsträckning utpekade EG-frågan som viktig för partivalet (22 procent).⁶

EG-frågan var annars förhållandevis klart partistrukturerad bland väljarna 1991. De partier som officiellt stödjer en svensk EG-anslutning (s, c, fp, m, kds, nyd) uppvisade en opinionsövertikt för EG bland sina väljare, medan motståndarpartierna v och mp hade en opinionsövertikt mot EG. Partitillhörigheten förklarade 18 procent av variansen i väljarnas EG-åsikter. Det är en klart högre grad av partipolitisering än vid valen 1968 och 1970 (6 respektive 8 procents förklarad varians) och högre än 1988 (13 procent).⁷

De inte alltför höga siffrorna för andelen förklarad varians antyder att

6. Andelen väljare från övriga partier som 1991 uppgav EG som en viktig partivalfråga var 19 procent för v, 7 procent för s, c och kds, 14 procent för fp, 15 procent för m och 5 procent för nyd.

7. Andelen förklarad varians (eta i kvadrat) har mätts med EG-åsikt som beroende variabel (kodad för, mot och med ingen åsikt/vet ej kodat som mittalternativ) och partival som oberoende variabel (fem partier vid alla val för jämförelsens skull). Eta i kvadrat blir 0,17 1991 med åtta partier som oberoende variabel. De låga eta-värdena för valen 1968 och 1970 beror delvis på den stora andelen människor utan EEC-åsikt, men också på att åsiktskillnaderna mellan de stora partiernas väljare var mindre då än idag. Andelen s- och m-väljare som var för EEC 1970 var t.ex. 32 respektive 57 procent, en skillnad på 25 procentenheter. Motsvarande resultat 1991 var 38 procent för EG bland s-väljare mot 81 procent bland m-väljare, en skillnad på hela 43 procentenheter.

Tabell 22.4 EG-åsikter och partival 1991

partival 1991	för	emot	ingen åsikt	summa procent	antal intervjuade	övertikt för
v	21	46	33	100	82	-25
s	38	20	42	100	859	+18
c	34	23	43	100	202	+11
fp	78	5	17	100	213	+73
m	81	4	15	100	502	+77
kds	46	18	36	100	174	+26
mp	23	39	38	100	86	-16
nyd	60	12	28	100	164	+48
blankt	42	21	37	100	38	+21
icke-röstare	52	18	30	100	217	+34
samtliga	52	16	32	100	2612	+36

Kommentar: För information om intervjufrågan se tabell 22.2.

många partier var relativt splittrade i EG-frågan i 1991 års val.⁸ Resultaten i tabell 22.4 bekräftar den misstanken.

Väljare som stödde m, fp och i viss mån nyd var relativt eniga om en EG-positiv linje, medan övriga partiets väljare var klart splittrade och med många sympatisörer utan bestämda åsikter. Det gällde också väljare som röstade på v eller mp. Cirka en femtedel av både vänsterpartiets och miljöpartiets väljare 1991 var för ett svenskt EG-medlemskap.

Även om åsiktsröstningen utifrån EG-frågan var begränsad 1991 var förutsättningarna för åsiktsröstning relativt goda; åtminstone i ett viktigt avseende, nämligen när det gäller väljarnas kunskaper om partiernas ståndpunkter. Väljare kan inte åsiktsrösta på ett parti utan att ha någon uppfattning om vad partierna står för. Ett minimikrav för åsiktsröstning är att väljarna dels har egna åsikter i frågan, dels uppfattar åtminstone

8. En analys av data från panelundersökningen 1988-1991 visar hur föga stabil EG-opinionen var under dessa år. Andelen personer med samma EG-uppfattning (för, mot eller ingen åsikt) mellan 1988 och 1991 var endast 54 procent. Motsvarande siffra åren 1968-1970 var högre - 62 procent. Det var framförallt EG-motståndarna som var åsiktsrörliga mellan 1988-1991. Bland EG-motståndarna 1988 var det endast 30 procent som fortfarande var mot EG 1991. Övriga hade blivit för EG (42 procent) eller blivit osäkra och svarat vet ej (28 procent). Bland 1988 års EG-anhängare var åsiktsstabiliteten större: 71 procent förblev positiva till EG 1991, 9 procent blev EG-motståndare medan 20 procent svarade ingen åsikt.

Tabell 22.5 *Väljarnas uppfattning om partiernas ståndpunkt i EG-frågan 1991*

<i>parti</i>	<i>andel som uppfattar respektive parti som för ett svenskt EG-medlemskap</i>	<i>andel som uppfattar resp. parti som emot ett svenskt EG-medlemskap</i>
v	10	39
s	66	1
c	29	20
fp	59	1
m	78	1
kds	28	3
mp	8	35
nyd	33	1

Kommentar: De båda intervjufrågorna löd: »Vilket eller vilka partier är enligt Din uppfattning för/emot ett svenskt medlemskap i EG». Procentbasen i tabellen är samtliga undersökningspersoner (2611). Andelen vet ej var 16 procent på för-frågan och 36 procent på emot-frågan.

något partis position.⁹

Resultaten i tabell 22.5 visar hur 1991 års väljare uppfattade partiernas ståndpunkter i EG-frågan. Analysen bygger på två öppna intervjufrågor där undersökningspersonerna helt fritt fick ange vilket eller vilka partier som är för respektive emot ett svenskt medlemskap i EG.

Kännedomen om vilka de ledande ja-partierna var visade sig vara god. Hela 78 procent av väljarna angav moderaterna som ett EG-positivt parti. För socialdemokraterna och folkpartiet var motsvarande siffra 66 respektive 59 procent. Kunskapen om att också centerpartiet, kds och ny demokrati har uttalat sig för en svensk EG-anslutning var sämre. Endast 29, 28 respektive 33 procent av svarspersonerna utpekade c, kds eller nyd som för EG.

Kännedomen om nej-partierna var inte lika god som kunskapen om de ledande ja-partierna. Det var enbart 39 procent av väljarna som angav vänsterpartiet som ett EG-negativt parti. Resultatet var lika dåligt för miljöpartiet; endast 35 procent hade uppfattat partiets EG-motstånd. Det är uppenbart att nej-partierna har haft svårare att nå ut med sin EG-politik än ja-partierna.

9. Uppfattningarna om partiernas positioner behöver inte vara riktiga. Även felaktiga perceptioner kan föranleda åsiktsröstning. Se Holmberg och Gilljam (1987: 285-305) och Gilljam (1988).

Totalt sett måste dock väljarnas kunskap om partiernas EG-positioner bedömas som förhållandevis god.¹⁰ Andelen »felaktiga» perceptioner var relativt liten (utom när det gällde centerpartiet; 20 procent av väljarna uppfattade partiets ståndpunkt som negativ till en svensk EG-anslutning) samtidigt som hela 85 procent av väljarna uppfattade partiskillnader. Det är en hög siffra om vi jämför med andra frågor. I valundersökningarnas historia är det endast kärnkraftsfrågan och löntagarfondsfrågan som kunnat uppvisa liknande nivåer.¹¹

Den relativt goda kunskapsnivån när det gäller partiernas EG-positioner gjorde att förhållandevis många väljare uppfyllde bägge våra minimikrav för att potentiellt ha kunnat åsiktsrösta 1991. Sextioen procent av undersökningspersonerna hade en egen EG-åsikt och kände till någon partiståndpunkt. Motsvarande siffra för EEC-frågan 1968 var endast 24 procent.¹²

Ett intressant resultat med tanke på debatten om partiernas eventuella inverkan på väljarnas ställningstagande i den kommande EG-omröstningen är att vi kan konstatera klara tendenser till önsketänkande bland väljarna när det gäller hur de uppfattar det egna partiets EG-position. Önsketänkandet märks mest som en förträngningstendens (väljare som inte tycker som sitt parti i EG-frågan undviker att ange sitt partis position), och mindre som en perceptiv snedvridningstendens (att väljare uppfattar sitt partis ståndpunkt som densamma som den egna).¹³

10. Ett mått på väljarnas partikunskap i EG-frågan är att 50 procent av svarspersonerna enbart avgav »riktiga» svar på våra två partifrågor (inget parti felplicerat), 34 procent uppgav flera partier för och/eller emot EG, men något var fel och resten rätt, medan 16 procent inte besvarade någon av partifrågorna. Ett annat mått på väljarnas EG-kunskaper är svaren på den enkla kunskapsfrågan: »Danmark är medlem i EG». Riktigt påstående svarade 88 procent, felaktigt sade 5 procent, medan 7 procent svarade vet inte.

11. Se Gilljam (1988) och Holmberg och Asp (1984).

12. Se Holmberg (1971:2). Ett exempel på en fråga där hela 81 procent av väljarna både hade en egen åsikt och uppfattade partiskillnader är löntagarfondsfrågan vid valet 1982, se Holmberg (1984:190).

13. Tendensen till önsketänkande om det egna partiets EG-position återfanns bland samtliga partiets väljare. Förträngningsmekanismen kan illustreras med resultat för s- och m-väljare. Bland socialdemokratiska EG-anhängare angav 84 procent att s också var för EG. Bland socialdemokratiska EG-motståndare var det endast 34 procent som uppgav att s var för ett svenskt EG-medlemskap. Bland m-väljare för EG var det 93 procent som uppfattade m som för EG, medan det bland moderata EG-motståndare endast var 70 procent som uppgav m som ett EG-positivt parti. Centerväljarna var de enda som i större omfattning ägnade sig åt perceptiv snedvridning 1991. Bland partiets EG-motståndare var det t.ex. endast 17 procent som uppfattade centerpartiet som positivt till EG, medan hela 43 procent angav att c var negativt till en svensk EG-anslutning.

Önsketänkandet är ingen nyhet. Mångårig psykologisk forskning har visat att människor har en tendens att snedvrیدا perceptioner på ett passande sätt. Inom väljarforskningen fann man redan på 1940-talet klara belägg för att politiken inte var förskonad från problemet.¹⁴ Det intressanta är dock vilka konsekvenser önsketänkandet kan få vid den kommande folkomröstningen om EG-anslutningen.

Forskningen har visat att det är svårare ett snedvrیدا perceptioner av ett välprofilerat objekt än av ett luddigt. Översatt till EG-frågan och svensk politik betyder det att partier som har bekymmer med stora oppositionella grupper bland sina sympatisörer (läs s och c) kan dra nytta av en otydlig EG-profil, eftersom det underlättar för anhängarna att önsketänka om partiets position och därmed minimerar risken för att de oppositionella överger det. Partier som har få oppositionella i sina led (läs m och kanske också v och mp 1994) riskerar mindre med en skarp profil och kan tvärtom vinna nya proselyter för både partiet och saken. Luddiga partiprofiler och önsketänkande bland väljarna är m.a.o. försvarsmekanismer för splittrade partier.

Demokratin gynnas alltid av allsidig information och god kunskap. Problemet är att alla aktörer i en demokrati inte alltid gynnas av en allsidig information och god kunskap. Ibland råkar demokratins långsiktiga intressen i konflikt med de demokratiska aktörernas kortsiktiga intressen. Flera av de tidigare svenska folkomröstningarna utgör tråkiga exempel på detta fenomen. Risken är stor att EG-omröstningen kommer att falla in i samma mönster. Ansvaret vilar tungt på partier och massmedier att se till att så inte blir fallet.

* * *

Den svenska EG-opinionen analyseras i bl.a. Petersson (1982:68-73), Lindahl och Nordlöf (1989) och Lindahl (1992). En studie av massmediernas EG-bevakning återfinns i Wallin (1991). Gleditsch og Hellevik (1977) är en utmärkt bok om 1970-talets EG-strid i Norge.

14. »Upptäckten» gjordes i Elmira County, New York State, se Lazarsfeld, Berelson, and McPhee (1954). Svenska analyser återfinns i Holmberg (1971), Holmberg, Westerstahl och Branzén (1977) samt Holmberg och Esaiasson (1988). Det sistnämnda verket studerar önsketänkande bland riksdagsmän när de uttalar sig om sina egna väljares åsikter.

23 Partier i nedan

Det som var ett av västvärldens mest stabila partisystem är inte så stabilt längre. Den gamla svenska fempartimodellen har gått i graven. Miljöpartiets entré i riksdagen 1988 var det första tecknet på att något var på gång. De fem blev plötsligt sex. Vid valet 1991 fortsatte processen. Kds och ny demokrati fick riksdagsstatus samtidigt som miljöpartiet mycket nätt missade fyraprocentsspärren och tvingades lämna riksdagen efter endast en period. De fem blev sju med en åttonde strax utanför. På tre dramatiska år förvandlades den stabila svenska fempartimodellen till en instabil åttapartimodell.

Vad var det som hände? Varför kraschade det gamla partisystemet så snabbt? De flesta av de förklaringar som lanserats i debatten har varit av kortsiktig karaktär. Man har pekat på kommunismens fall i Östeuropa, på den ekonomiska krisen, på döda sälar 1988, på Ian och Bert som skickliga mediepolitiker 1991, på socialdemokratins omsvängningar och hastiga lappkast under åren 1988–1991 (skattereformen, ekonomiska politiken, diskussionen om den offentliga sektorn, EG-ansökan), på att moderaterna genom att betona nyliberalism givit kds möjligheten att lägga beslag på den övergivna socialkonservatismen och på den svaga lyskraften hos vissa partiledare (Olof Johansson) och den starkare hos andra (Alf Svensson och Ian Wachtmeister).

Alla dessa faktorer har säkert haft betydelse, men om vi enbart koncentrerar oss på kortsiktiga orsaker av detta slag riskerar vi att missa andra mer långsiktiga processer som också kan ha spelat in. Två sådana långsiktiga processer som vi från tidigare forskning vet har en stor betydelse för stabiliteten i ett partisystem är hur väljarnas allmänna tilltro till partier

1. Krasch är naturligtvis ett starkt ord. De nya partierna fick trots allt mindre än tjuo procent av rösterna i valet 1991. De fem gamla partierna samlade fortfarande över åttio procent av väljarna bakom sig. Den stora förändringen ligger alltså inte så mycket i väljarnas minskade röststöd till de äldre partierna. Den stora förändringen ligger i stället i att antalet partier ökat och att flera partiers långsiktiga överlevnad i riksdagen kan hotas i kommande val. Dessutom diskuteras bildandet av ytterligare nya partier (kvinnoparti och regionala partier t.ex.) som eventuellt kan ta sig över spärren till riksdagen.

och politiker förändras och om väljarna kan hitta partier att identifiera sig med. Ökande politikermissstro och minskande partiidentifikation undergräver långsamt partiernas ställning.

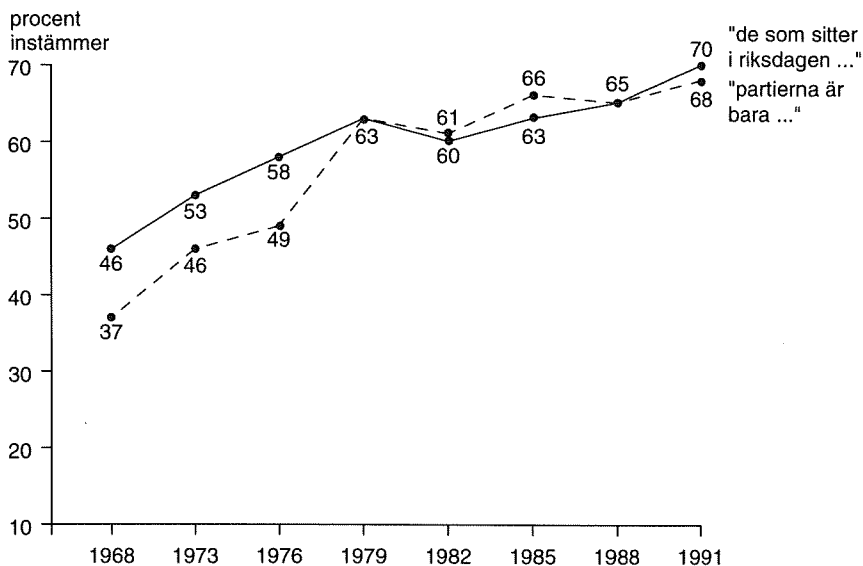
På de följande sidorna skall vi studera hur politikermissstron och graden av partiidentifikation utvecklats bland svenska väljare under de senaste tjugofem åren. Redan de första resultaten i figur 23.1 över hur förtroendet för partier och politiker förändrats i Sverige sedan slutet av 1960-talet visar mycket tydligt att det som hände 1988–1991 inte kom helt överraskande. Marken var förberedd. Politikermissstron bland svenska väljare har ökat mycket markant sedan vår första mätning 1968.

Större delen av ökningen skedde under 1970-talet, men den har fort-

Figur 23.1 *Misstro mot partier och politiker 1968–1991*

Påstående: »Partierna är bara intresserade av folks röster men inte av deras åsikter.»

Påstående: »De som sitter i riksdagen och beslutar tar inte mycket hänsyn till vad vanligt folk tycker och tänker.»

Kommentar: Påståendefrågorna om politikerförtroende fanns inte med i 1970 års valundersökning.

satt också senare. Förändringens storlek kan illustreras med resultaten från en av våra två mätserier som visar att år 1968 instämde 37 procent av väljarna i påståendet att »partierna är bara intresserade av folks röster inte av deras åsikter» medan motsvarande siffra var hela 68 procent 1991. Andelen väljare som på detta sätt har cyniska och misstroende åsikter om partierna har m.a.o. nästan fördubblats under de senaste tjugo åren.

Ett av problemen med våra mätserier över politikermissstron är att de bygger på negativt formulerade påståendefrågor där instämmande svar indikerar misstro. Vi vet från metodstudier att frågor av det slaget ger en alltför mörk bild av misstron. Orsaken är att intervjupersoner hellre instämmer än tar avstånd från olika påståenden. Resultaten från mätningarna bör alltså i första hand utnyttjas för att studera förändringar över tid.²

Resultaten i tabell 23.1 ger en något mer nyanserad bild av nivån på politikermissstron bland svenska väljare. De bygger på en självklassificeringsfråga som funnits med i valundersökningarna 1988 och 1991. Intervjupersonerna fick själva ange vilken grad av tilltro de hade till svenska politiker, med svarsalternativ från mycket stort förtroende till mycket litet förtroende.

Tabell 23.1 *Förtroende för politiker 1988–1991*

Fråga: »Allmänt sett, hur stort förtroende har Du för svenska politiker? Har Du mycket stort förtroende, ganska stort förtroende, ganska litet förtroende eller mycket litet förtroende?»

förtroendenivå	1988	1991
mycket stort förtroende	3	2
ganska stort förtroende	41	36
ganska litet förtroende	44	50
mycket litet förtroende	11	11
vet inte/ vill ej svara	1	1
summa procent	100	100
antal intervjuade	2 528	2 613

2. Av och till har också positivt vända förtroendefrågor av påståendetyyp använts i valundersökningarna. Resultat byggda på dessa frågor visar på samma trend som de negativt vända frågorna – politikermissstron ökar i båda fallen. Ett exempel är påståendet »Det finns åtminstone något parti som alltid försöker tillvarata mina intressen», där andelen instämmande svar (=tilltro) minskat från 85 procent 1968, 82 procent 1973, 81 procent 1976, 71 procent 1985 till 64 procent 1991 samtidigt som andelen ej instämmande svar (= misstro) ökat från 8 procent 1968, 13 procent 1973 och 1976, 22 procent 1985 till 28 procent 1991.

Andelen människor med en hög grad av politikermissstro är stor även med denna mätmetod. En majoritet av väljarna angav redan 1988 att de hade ett mycket eller ganska litet förtroende för svenska politiker (55 procent). Vid valet 1991 hade den siffran stigit till 61 procent.

Den tilltagande politikermissstron i Sverige är både unik och inte unik sett i ett internationellt perspektiv. Den är inte unik i det avseendet att väljarnas förtroende för politiker är lägre idag än på 1950- och 1960-talen när de första tilltromätningarna gjordes. I de länder där vi har tillgång till längre tidsserier (främst USA) var politikerförtroendet, precis som i Sverige, högre för 25–30 år sedan. Unikt är däremot Sverige när det gäller den stadiga och ihållande ökningen av politikermissstron. I andra länder med längre tidsserier, som t.ex. Danmark, Norge och USA, har politikermissstron gått både upp och ned över åren. Under Reaganåren i USA minskade t.ex. missstron för att sedan åter öka under Bush. I Danmark har politikertilltron återhämtat sig något sedan bottenåret 1973, då Mogens Glistrup gjorde entré.³

Politikermissstro uppfattas ibland som någonting positivt. Väljare skall vara kritiska och ifrågasätta politiker. Problemet med en sådan tolkning är dock att den typ av politikermissstro som registreras av våra mätfrågor inte är positivt förknippad med intresse och kunskaper. Människor med en hög grad av politikermissstro tenderar inte att vara bland de mest politiskt kunniga och intresserade; snarare tvärtom. De tenderar att ha sämre politiska kunskaper och mindre intresse för politik än genomsnittsväljaren. Politikerföraktarna kan inte mer om politik än andra. De kan mindre. Resultaten i tabell 23.2 visar detta mycket tydligt.

Graden av politikermissstro är mycket svagt relaterad till olika socioekonomiska faktorer. Vid valet 1991 var dock förtroendet för politiker – både i allmänhet och när det gällde politiker i det egna partiet – något lägre bland kvinnor än bland män och något lägre bland unga människor än bland de äldsta. Yrkesmässigt var politikermissstron lägst bland högre tjänstemän medan övriga yrkesgrupper uppvisade ungefär samma nivå. Storstadsmänniskor uppvisade en något lägre, inte högre, politikermissstro än människor i mindre tätorter och på landsbygden.

Väljarnas partisympatier hade ett något starkare samband med graden av politikerförtroende 1991 än vi sett tidigare. Huvudorsaken är att nyd-

3. En jämförande studie av politikermissstro i USA, Sverige och Norge återfinns i Miller and Listhaug (1990). Om Reaganåren, se Lipset and Schneider (1987). Danska förtroendemätningar rapporteras i Goul Andersen (1992a). Elliot (1992) redovisar SOM-undersökningarnas förtroendemätningar.

Tabell 23.2 *Politikermisstro efter kön, ålder, politiskt intresse, politisk kunskap och partival 1991*

	<i>mycket/ganska litet förtroende för svenska politiker</i>	<i>mycket/ganska lite förtroende för egna partiets politiker</i>	<i>antal intervjuade</i>
<i>kön</i>			
män	59	25	1361
kvinnor	63	26	1252
<i>ålder</i>			
18–30	62	22	689
31–60	63	30	1 352
61–80	53	19	573
<i>politiskt intresse</i>			
mycket	36	14	251
ganska	54	19	1 170
inte särskilt	72	33	1 025
inte alls	75	41	166
<i>politisk kunskap</i>			
mycket stor	44	18	217
ganska stor	55	19	464
medel	61	26	1 008
ganska liten	64	27	572
mycket liten	73	30	193
<i>partival 1991</i>			
v	67	33	82
s	49	25	860
c	64	27	202
fp	56	17	213
m	61	16	501
kds	61	11	174
mp	67	33	86
nyd	79	30	164
blankt	95	68	36
icke-röstare	76	42	217
samtliga	61	25	2 613

Kommentar: Se tabell 23.1 för frågetexten till den allmänna förtroendefrågan. Intervjufrågan om det egna partiets politiker löd: »Om Du tänker på politikerna i det parti Du tycker bäst om, hur stort förtroende har Du för dem?» Frågan innehöll fyra svarsalternativ: mycket stort förtroende, ganska stort, ganska litet och mycket litet förtroende.

väljarna uppvisade en klart högre grad av misstro än övriga väljare medan s-väljarna var minst misstroende.⁴

Intervjufrågan om graden av förtroende för det egna partiets politiker visade på en lägre grad av misstro än frågan om tilltro till politiker i allmänhet. Men en så hög andel som 25 procent av väljarna angav att de hade ett mycket eller ganska litet förtroende för det egna partiets politiker. Motsvarande siffra för politiker i allmänhet var 61 procent. Partimässigt uppvisade kds-, fp- och m-väljare minst misstro mot de egna politikererna medan väljare som röstade på v, mp och nyd angav mest misstro.

Om väljarnas allmänna förtroende för partier och politiker minskar är det mindre allvarligt för partierna och partisystemet än om väljarnas känsla av anhängarskap med det egna partiet också sviktar. Människors politiskt-psykologiska känsla av partianhängarskap är starkare kopplad till olika politiska beteenden, som t.ex. partibyte, än vad det allmänna politikerförtroendet är.⁵

Väljarnas grad av anhängarskap till det egna partiet har vi mätt i valundersökningarna ända sedan 1956. De första åren användes dock en annan intervjufråga än den som har utnyttjats sedan valet 1968. Resultaten i figur 23.2 visar hur graden av partiidentifikation förändrats bland svenska väljare sedan 1950-talet. Den övre kurvan gäller samtliga väljare med en känsla av partianhängarskap (starkt och svagt partiidentifierade sammanslagna) medan den undre endast omfattar väljare med en stark partiidentifikation.

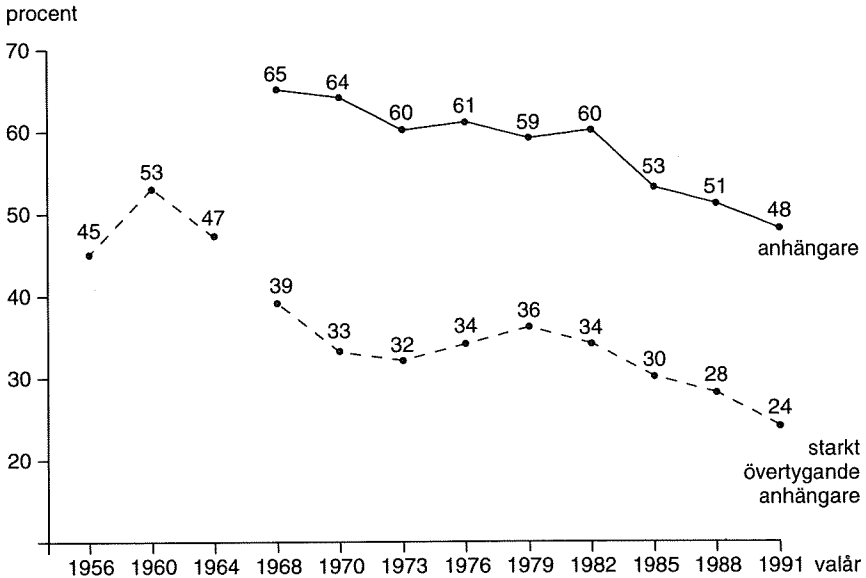
Nedgången i andelen partiidentifierade väljare är kraftig. Från 1968 till 1991 har andelen svenskar med en känsla av anhängarskap till något parti minskat från 65 till 48 procent. Minskningen är lika markerad när det gäller de allra mest övertygade partianhängarna – från en andel på 39 procent starkt partiidentifierade väljare 1968 till enbart 24 procent 1991. Fallet blir ännu mer dramatiskt om vi jämför med den andel av väljarkåren som åren 1956–1964 – på en annan intervjufråga – angav att de var starkt övertygade anhängare av sitt parti. Den andelen höll sig kring 50 procent.

4. S-väljare har oftast genom åren uppvisat en något lägre grad av politikermissstro. Socialdemokraternas regeringsinnehav fram till 1976 och efter 1982 är en av orsakerna. Se diskussionen i Holmberg (1981:158–174).

5. Termen politiskt-psykologiska avser att spegla det förhållandet att partiidentifikationen både har en affektiv och en kognitiv-evaluativ komponent. Graden av partianhängarskap bestäms så väl av nostalgisk känsla som av kylig kalkyl. Om partiidentifikation, se Campbell et al. (1960), Särllvik (1970), Budge, Crewe and Farlie (1976) och Holmberg (1992a).

Figur 23.2 Graden av partiidentifikation minskar

Kommentar: Den översta kurvan visar den totala andelen väljare som betraktade sig som anhängare av något parti (starkt och svagt övertygande anhängare kombinerade). Den nedre kurvan visar andelen väljare som betraktade sig som starkt övertygade anhängare av ett parti. Åren 1956–64 utnyttjades inte samma fråga om partiidentifikation som fr.o.m. 1968. Frågan var då dikotom; undersökningspersonerna fick ange om de var starkt övertygade anhängare av sitt parti eller inte.

Nedgången i graden av partiidentifikation kan alltså vara så dramatisk att partisystemets kärntrupp på massnivå – de starkt övertygade partianhängarna – halverats under de senaste trettio åren. Större delen av minskningen har inträffat under två perioder, 1960-talet och 1980-talet. Under 1970-talet bromsades nedgången tillfälligt upp.

Sverige är inte ensamt om att ha fått uppleva att partiernas grepp om väljarna har försvagats. Graden av partiidentifikation har minskat i många länder i Västeuropa under 1980-talet. Det gäller t.ex. Norge, Västtyskland, England, Italien och Holland. Men inte i något land där vi har tillgång till mätningar, har nedgången varit så markerad som i Sverige. En tänkbar förklaring till det skulle kunna vara att Sverige startade på en högre nivå än de flesta andra länder och att vad vi nu ser är en anpassning till en mer normal Europainivå. Huruvida en sådan tolkning i strikt

mening håller streck är inte lätt att avgöra, eftersom mätningarna av graden av partiidentifikation oftast gjorts med skilda mätmetoder i olika länder.

Inom Norden kan vi dock göra mer precisa jämförelser, och då visar det sig att andelen partiidentifierade väljare var högre i Sverige än i Danmark för tjugo år sedan. I dag är läget det omvända. För tjugo år sedan var andelen partiidentifierade väljare ungefär lika stor i Norge och Sverige. I de senaste valundersökningarna var andelen partiidentifierade norrmän (61 procent 1989) klart högre än andelen partiidentifierade svenskar (48 procent 1991).⁶

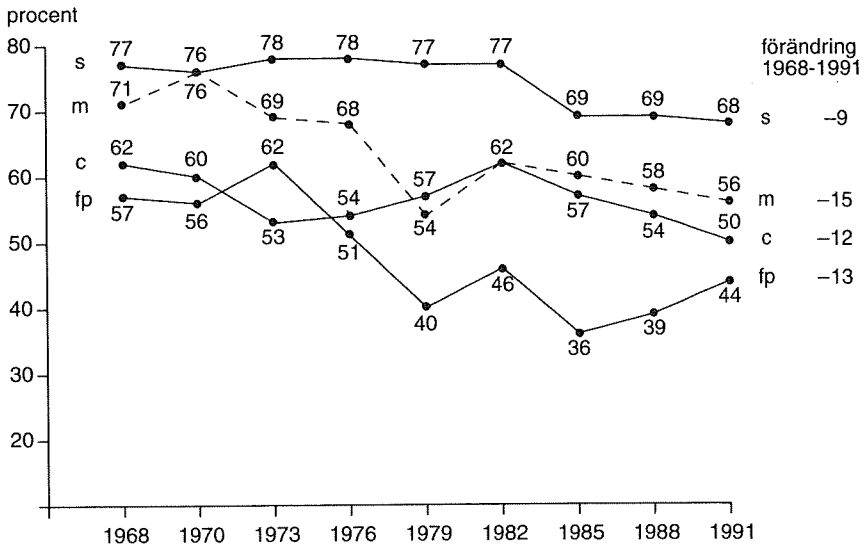
Svenska politiker kan m.a.o. inte helt och hållet trösta sig med att de är offer för en internationell trend. Nedgången har varit snabbare och är mer påtaglig i Sverige än i de flesta jämförbara länder. Partikrisen, om vi kan använda ett så starkt ord, är alltså delvis hemmakott.

Resultaten i figur 23.3 visar att krisen inte bara drabbat några få partier. Den har drabbat alla. Andelen väljare med en känsla av partianhängarskap har minskat med 10–15 procentenheter bland såväl s-sympatisörer som bland sympatisörer till c, fp och m sedan 1968. Socialdemokratiska sympatisörer uppvisade dock fortfarande 1991 en högre grad av partidentifikation än borgerliga väljare. Andelen personer som uppfattade sig som partianhängare 1991 var 68 procent bland s-sympatisörer mot 56, 50 och 44 procent bland m-, c- respektive fp-sympatisörer.

De etablerade partiernas försvagade grepp om sina väljare uppvägs inte av att de nya partierna omsluts av stora skaror övertygade väljare. Läget är istället det omvända. Miljöpartiet, kds och ny demokrati uppvisar relativt sett färre, inte fler, övertygade sympatisörer än de etablerade partierna. Andelen partiidentifierade sympatisörer vid valet 1991 var endast 28 procent för nyd, 29 procent för mp och 40 procent för kds.

Om man funderar över varför väljarnas känsla av anhängarskap till partierna har minskat hittar man inga enkla svar i forskningslitteraturen. De vanligaste förklaringarna utgör tvärtom ett veritabelt ormo av sammanflätade sociala och politiska orsaksprocesser. Partiernas tappade grepp brukar t.ex. förklaras med hänvisning till sådana faktorer som massmedi-

6. Komparativa analyser av hur graden av partiidentifikation utvecklats återfinns i Schmitt and Holmberg (1993) och Holmberg (1992c). Ett tankeväckande resultat är att medan graden av partiidentifikation minskat i de flesta västeuropeiska länder under 1980-talet har den varit stabil och till och med stärkts om vi ser till andelen starkt partiidentifierade i USA. Andelen »Strong Identifiers» i Amerika var 24 procent 1976 mot 32 procent 1988.

Figur 23.3 *Andel subjektiva partianhängare bland de olika partiernas sympatisörer 1968-1991*

Kommentar: Intervjupersonernas partisympatier har fastställts med hjälp av en fråga om bästa parti som ställdes i omedelbar anslutning till frågan om partiidentifikation. Resultaten för v bygger på få intervjupersoner men är som följer: 35 procent 1968, 53 procent 1970, 55 procent 1973, 56 procent 1976, 55 procent 1979, 58 procent 1982, 55 procent 1985, 54 procent 1988 och 56 procent 1991. Bland mp-sympatisörer återfanns endast 30 procent 1988 och 29 procent 1991 som kände sig som partianhängare. För kds-sympatisörer var motsvarande resultat 43 procent 1988 och 40 procent 1991. Bland nyd:s sympatisörer fanns 1991 28 procent subjektiva partianhängare.

ernas ökande påverkan, människors allt bättre utbildning, en värdeförskjutning åt det postmaterialistiska hållet och ett tilltagande politiskt självförtroende bland väljarna. Den röda tråden i resonemanget är att en ny slags medborgare håller på att växa fram; en ung, välutbildad, politiskt kunnig och självsäker medborgare som har mindre behov av fast organiserade partier och därför inte utvecklar några varaktiga partiband.

Svepande makrosociologiska förklaringar av detta slag säger naturligtvis någonting, även om de är svåra att testa och inte kan hjälpa oss att förstå varför utvecklingen varit så olik i olika länder. Vad man saknar är politiska förklaringar. En minskande grad av partiidentifikation bland väljar-

na är ett politiskt fenomen som inte bara har sociala orsaker utan också politiska. Det går t.ex. att visa att det finns ett samband över tid mellan graden av partikonflikt i olika länder och graden av partiidentifikation bland väljarna.⁷ När polarisering och konflikter mellan partierna minskar, minskar också andelen väljare som känner sig som anhängare av partierna.⁸ Mekanismen bakom sambandet är att partier på väg mot konsensus kommer att betyda mindre för väljarna. Om partierna blir alltför lika varandra blir det mindre viktigt att identifiera sig med något speciellt parti.

Bland svenska väljare är sambandet mellan politik och graden av partiidentifikation mycket klart. En låg grad av partianhängarskap är förknippad både med ett missnöje med det egna partiets sakfrågepolitik och med en upplevelse av ett ideologiskt avstånd till partiet.⁹ Sambandet blir speciellt tydligt om vi ser på utvecklingen över tid. Resultaten i figur 23.4 visar att samtidigt som väljarnas känsla av partianhängarskap minskat under 1980-talet har alltför många väljare kommit att uppfatta ett ideologiskt avstånd till det egna partiet.

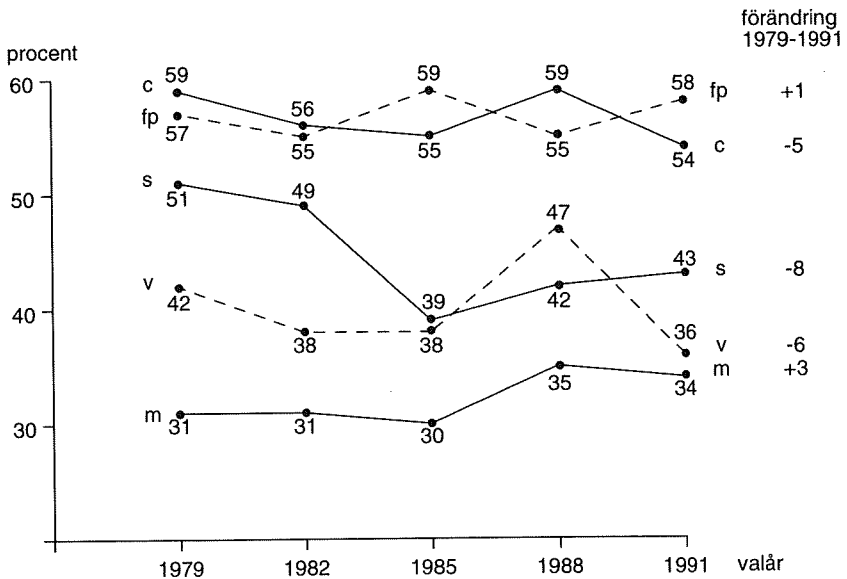
Analysen bygger på hur intervjupersonerna placerar sig själva och sitt eget parti på vänster-högerskalan och visar att andelen väljare som placerar sig själv och det egna partiet på samma position har minskat för de flesta partiers väljare. Nedgången är speciellt dramatisk bland v- och s-väljare. Andelen socialdemokratiska väljare som uppfattar att de intar

7. Sambandet är inte speciellt starkt men existerar dock när det testas på ett tiotal västeuropeiska länder under perioden 1980–1990, se Schmitt and Holmberg (1993). En intressant illustration till att graden av partikonflikt är relaterad till väljarnas grad av partiidentifikation är utvecklingen i USA. När motsättningarna mellan demokrater och republikaner ökade under slutet av 1970-talet och under Reaganåren slutade andelen partiidentifierade väljare att minska samtidigt som andelen med en stark identifikation började öka. Att partimotsättningarna i USA verkligen ökade under 1980-talet – åtminstone om vi kan tro på de amerikanska väljarna – visas av följande sifferserie från American National Election Studies, som visar andelen amerikaner som uppfattade några skillnader mellan partierna: 1952 50 procent, 1964 51 procent, 1968 49 procent, 1972 46 procent, 1976 47 procent, 1980 58 procent, 1984 63 procent och 1988 60 procent (Wattenberg 1990:145).

8. Sambandet är mycket tydligt i Sverige. Korrelationen mellan den aggregerade nivån på graden av partiidentifikation och ett mått på det av väljarna i genomsnitt uppfattade avståndet mellan de större partierna på vänster-högerskalan är hela 0,82 för de fem valen mellan 1979 och 1991. Graden av partiidentifikation har gått ned vartefter väljarna uppfattat att de ideologiska åsiktskillnaderna minskat mellan partierna. Det genomsnittligt uppfattade vänster-högeravståndet mellan s och m har t.ex. minskat från 6,1 1982 och 5,7 1988 till 5,1 1991.

9. Se Holmberg och Gilljam (1987:245–248).

Figur 23.4 Andel väljare som placerar sig själva och det egna partiet på samma position på vänster-högerskalan 1979-1991

Kommentar: Resultaten bygger på väljarnas uppgift om bästa parti. Resultaten för kds är 53 1988 och 42 1991, för mp 56 1988 och 35 1991 och för nyd 37 1991.

samma position som partiet på vänster-högerskalan har minskat från 51 procent 1979 till 43 procent 1991.¹⁰ Den upplevda ideologiska åsiktsöverensstämmelsen med det egna partiet har blivit mindre bland s-väljare, men också bland flera andra partiers sympatisörer. Väljarna reagerar på denna ökade distans genom att känna lite mindre för sitt parti – graden av partiidentifikation går ned.

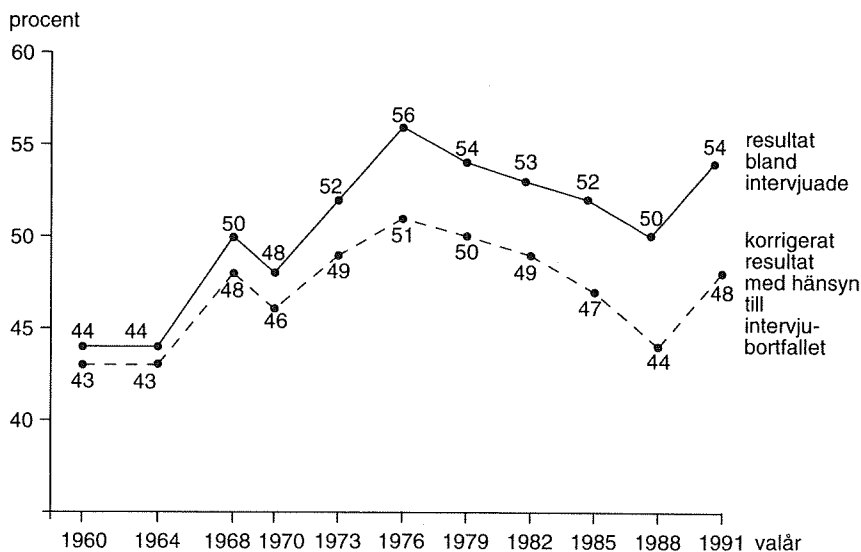
En viktig förutsättning för att de politiska partierna skall ha någon som helst möjlighet att vända på utvecklingen och börja återvinna sina sympatisörers förtroende är – förutom det uppenbara att föra en politik som de

10. De flesta s-väljare som inte placerade sig själva på samma position som partiet angav att partiet stod till vänster om dem (37 procent), medan resten uppfattade att partiet stod till höger (21 procent). Andelen s-väljare som uppfattar partiet till vänster om dem själva har minskat från 48 procent 1985, 41 procent 1988 och 37 procent 1991, medan andelen s-sympatisörer som placerar partiet till höger om sig själva ökat från 13 procent 1985, 17 procent 1988 och 21 procent 1991.

egna sympatisörerna vill ha – att människors intresse och engagemang för politiken som sådan upprätthålls och helst ökar. Så länge människor är intresserade av samhällsfrågor och politik kan partierna hoppas att det kan kanaliseras åt deras håll. Sett mot denna bakgrund är resultaten i figur 23.5 hoppningivande för Sveriges partier. Det politiska intresset bland väljarna ökar igen efter att ha varit på nedgång ända sedan 1976.

Analysen bygger på en intervjufråga där svarspersonerna själva får ange hur pass intresserade de i allmänhet är av politik. Tidsserien sedan 1960 visar att det subjektiva politiska intresset steg i Sverige fram t.o.m. 1976 års val för att sedan minska val efter val ända fram till 1988, varefter det åter ökat markant. Intressenivån, mätt som andel personer som uppger att de är mycket eller ganska intresserade av politik, nådde 1991 54 procent,

Figur 23.5 *Svenska folkets intresse för politik 1960–1991. Andel svarspersoner som uppgett sig vara mycket eller ganska intresserad av politik (procent)*

Kommentar: Den streckade linjen bygger på antagandet att intresset bland icke intervjuade personer har varit 35 procent lägre än bland intervjuade. Siffran 35 procent är en schablonuppskattning. Den har valts utifrån vetenskapen att personer som 1976–1985 ställde upp i en valundersökning men ej i den därpå följande (paneldata) har haft i genomsnitt 23 procent lägre intresse än urvalet i sin helhet vid det första intervjutillfället.

nästan lika högt som rekordet som är 56 procent från 1976.¹¹

De sociala grupper som uppvisade de största ökningarna i subjektivt politiskt intresse mellan 1988 och 1991 var grupper med relativt lågt politiskt intresse som t.ex. yngre människor, landsbygdsbor och småföretagare/jordbrukare.

Det mönster som framträder när det gäller graden av politiskt intresse i olika socioekonomiska grupper är trots förändringarna detsamma som vi har sett tidigare. Män, äldre människor, tjänstemän, högutbildade och storstadsbor anger ett större politiskt intresse än kvinnor, yngre väljare, arbetare, lågutbildade och landsbygdsbor. Könsskillnaden har minskat klart över tid. I 1960 års valundersökning angav 57 procent av männen och 32 procent av kvinnorna att de var mycket eller ganska intresserade av politik, en differens på 25 procentenheter. Motsvarande resultat 1991 var 59 procent intresserade bland männen och 49 procent bland kvinnorna, en skillnad på enbart 10 procentenheter.

Politik har ett klart samband med partipolitik i alla demokratiska samhällen. Vi har hittills inte sett någon fungerande demokrati utan konkurrerande partier. Bland väljarna manifesterar sig detta samband så att människor som tenderar att vara politiskt intresserade också tenderar att ha funnit något parti de kan identifiera sig med. Korrelationen mellan väljarnas självuppskattade politiska intresse och graden av partiidentifikation är positiv; ett stort politiskt intresse tenderar att gå hand i hand med en hög grad av partiidentifikation, medan ett svalt intresse för politik är kopplat till en låg grad av partianhängarskap.

En positiv korrelation mellan politiskt intresse och partiidentifikation kan tyckas självklar i en demokrati byggd på partier. Det politiska intresset kanaliseras via partierna, precis som sig bör. Sett ur detta perspektiv är det inte utan intresse att korrelationen mellan subjektivt politiskt intresse och graden av partiidentifikation är förhållandevis modest bland svenska väljare. Vid valet 1968 var korrelationen 0,24, ungefär densamma som 1991 (0,25). Politiskt intresse och partiengagemang hänger ihop på samma nivå idag som för tjugo år sedan.

Resultaten i figur 23.6 illustrerar dock att mönstret på sambandet mellan politiskt intresse och graden av partiidentifikation förrändrats markant

11. Observera dock att om vi tar hänsyn till att svarsbortfallet var lägre i de äldre valundersökningarna, och att därför relativt sett fler människor med ett litet intresse för politik ställde upp för intervju, hamnar 1991 års korrigerade intressenivå (48 procent) inte endast lägre än både 1976 och 1979 års (51 och 50 procent) men också lägre än 1973 och 1982 års.

Tabell 23.3 *Subjektivet politiskt intresse 1988 och 1991*

Fråga: »Hur pass intresserad är Du i allmänhet av politik?»

	<i>andel mycket eller ganska intresserad av politik</i>		<i>förändring 1988-1991</i>	<i>antal intervjuade 1991</i>
	<i>1988</i>	<i>1991</i>		
<i>kön</i>				
män	56	59	+ 3	1 362
kvinnor	45	49	+ 4	1 265
<i>ålder</i>				
18-21	37	44	+ 7	157
22-30	43	51	+ 8	534
31-40	51	53	+ 2	454
41-50	52	61	+ 9	532
51-60	50	52	+ 2	366
61-70	60	56	- 4	341
71-80	54	57	+ 3	233
<i>yrke</i>				
industriarbetare	44	43	- 1	394
övriga arbetare	36	44	+ 8	609
lägre tjänstemän	49	48	- 1	238
mellantjänstemän	60	60	± 0	600
högre tjänstemän	70	76	+ 6	346
småföretagare	46	55	+ 9	174
jordbrukare	47	57	+10	82
studerande	60	58	- 2	154
<i>utbildning</i>				
låg	40	44	+ 4	1 073
medel	45	50	+ 5	642
hög	65	70	+ 5	886
<i>bostadsort</i>				
ren landsbygd	43	50	+ 7	509
mindre tätort	45	47	+ 2	616
stad	53	58	+ 5	1 093
Sthlm, Gbg, Malmö	61	61	0	372
<i>partival 1991</i>				
v	69	70	+ 1	83
s	50	52	+ 2	860
c	46	53	+ 7	202
fp	58	63	+ 5	213
m	60	64	+ 4	501
kds	43	52	+ 9	174
mp	58	66	+ 6	86
nyd	-	49	-	164
blankt	37	28	- 9	39
icke-röstande	29	37	+ 8	217
<i>samtliga</i>	50	54	+ 4	2 617

Kommentar: Intressefrågan omfattade också svarsalternativen »inte särskilt intresserad» och »inte alls intresserad».

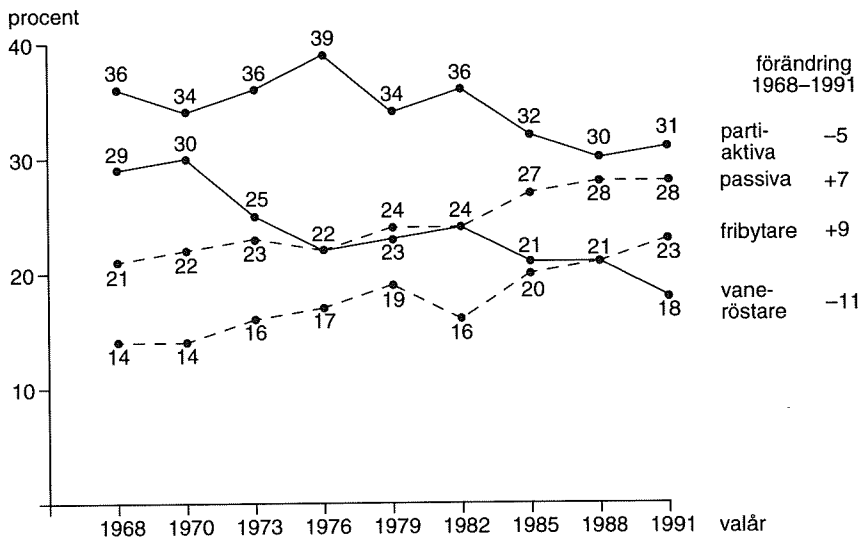

sedan 1960-talet. Vi korstabulerar politiskt intresse och grad av partiidentifikation och skapar fyra väljargrupper. I enlighet med de namn de har döpts till av Olof Petersson kallar vi grupperna för *partiaktiva* (intresserade av politik och partiidentifierade), *fribytare* (intresserade av politik men utan partiidentifikation), *vaneröstare* (ointresserade av politik men med partiidentifikation) och, slutligen, *passiva* (ointresserade av politik och utan partiidentifikation).

Kurvornas utveckling bådar inte gott för stabiliteten i det svenska partisystemet. Kärngrupperna i ett stabilt partisystem, partiaktiva och vaneröstare, minskar samtidigt som de mer lätttrögliga grupperna, fribytare och passiva, ökar.

Normativt sett ger förändringarna upphov till motstridiga slutsatser. Nedgången i andelen vaneröstare är det exempelvis svårt att uppfatta som annat än positiv, samtidigt som ökningen i andelen passiva kan vara oro-

Figur 23.6 *Partiaktiva, fribytare, vaneröstare och passiva 1968–1991*

Kommentar: Klassificeringen har hämtats från Petersson (1977). Den bygger på en korsning av partiidentifikationsvariabeln och variabeln för subjektivt politiskt intresse. Partiaktiva har en partiidentifikation och är intresserade av politik, fribytare är politiskt intresserade men känner sig inte som anhängare av något parti. Vaneröstare är partianhängare men har inget intresse av politik, medan passiva, slutligen, är ointresserade av politik och utan någon partiidentifikation.

ande för både partierna och demokratin.

De viktigaste resultaten gäller dock utvecklingen för partiaktiva och fribytare. De är viktiga därför att partiaktiva och fribytare kan ses som idealväljarna i två olika demokratimodeller – en kollektivistiskt orienterad modell med partier och andra indirekta representationsorgan i centrum och en annan mer individualistiskt orienterad modell med ad hoc-grupper, enfrågerörelser, folkomröstningar och kunniga, självsäkra individer som kärnan i olika mer direktdemokratiska processer. De partiaktiva väljarna är den partidemokratiska modellens idealväljare, medan fribyttarna hör bättre hemma i det mer direktdemokratiska systemet.

Sett ur detta perspektiv visar nedgången för andelen partiaktiva – från 36 procent 1968 till 31 procent 1991 – att den partidemokratiska modellen försvagats på väljarnivå i Sverige. Nedgången för andelen partiaktiva (5 procentenheter) är dock inte värre än att de gamla partierna kan hysa ett visst hopp om att kunna vända utvecklingen.

Myntets andra sida – uppgången för andelen fribytare, från 14 procent 1968 till 23 procent 1991 – är naturligtvis ett positivt tecken för alla dem som varit kritiska till de gamla etablerade partierna och ett fastfruset partisystem; men också för de samhällsforskare som, i efterdningarna av debatten kring den postmaterialistiska värdeförskjutningen, spekulerat i att de nya medborgarna och den nya politiken kommer att innebära den gamla partidemokratins död och framväxten av en mer individualistisk och direktdemokratisk demokrati.

Kapplöpningen mellan andelen partiaktiva och andelen fribytare i kommande val kommer alltså inte bara att påverka stabiliteten i partisystemet. Den kommer också att ge signaler om vilken typ av demokrati vi är på väg emot på 2000-talet. Den traditionella partidemokratin kan inte vila lugnt på sina lagrar. Den har utmanare av nyare, mer direktdemokratiska beslutsformer.

* * *

En lämplig startbok när det gäller partiidentifikation är Campbell et al. (1960) som kan följas upp med Budge, Crewe and Farlie (eds) (1976) och Holmberg (1992a) som båda problematiserar fenomenet. Bland tidigare svenska studier märks Särilvik (1970a), Holmberg (1981:175–191) samt Holmberg och Gilljam (1987:226–255). Klingemann und Wattenberg (1990) är en intressant jämförelse mellan Tyskland och USA. Forskning kring utvecklingen av politisk misstro i Sverige och internationellt hittar man bl.a. i Petersson (1977:256–265), Österman (1981), Holmberg (1981:158–174), Elliot (1992), Miller (1974), Lipset and Schneider (1983) och Miller and Listhaug (1990).

24 Manligt och kvinnligt

Skillnaderna mellan mäns och kvinnors partival i Sverige har alltid varit små men för den skull inte ointressanta. På den »gamla tiden» – med många hemmafruar och fler kvinnor i kyrkbänkarna – röstade något fler kvinnor än män på högern och folkpartiet medan något fler män än kvinnor gav sitt stöd till socialdemokraterna, kommunisterna och bondeförbundet. I de första efterkrigsvalen (1948 och 1952) fick socialdemokraterna tillsammans med det dåvarande kommunistpartiet fyra procentenheter fler röster bland män än bland kvinnor (könsröstning +4).

I takt med sekulariseringen och kvinnornas uttåg på arbetsmarknaden krympte könsröstningen successivt ihop, den var helt obefintlig vid valen 1979 och 1982 och den förbyttes i sin motsats i de två därpå följande valen: I 1985 och 1988 års val var skillnaden mellan andel män och andel kvinnor som röstade på socialdemokraterna eller vpk återigen fyra procentenheter – men nu med kvinnorna till vänster om männen (könsröstning -4).¹

I valet 1991 var könsröstningen i betydelsen blockröstning återigen lika med noll: Socialdemokraterna och vänsterpartiet fick nu ett lika starkt röststöd bland män som bland kvinnor. Den uteblivna könsröstningen förklaras av att socialdemokraternas tillbakagång mellan 1988 och 1991

1. Könsröstningen – dvs. andel män minus andel kvinnor som röstade på socialdemokraterna eller kommunistpartiet/vpk – var +4 1948, +4 1952, +2 1956, 0 1960, +4 1964, +1 1968, +2 1970, +2 1973, +1 1976, 0 1979, 0 1982, -4 1985 och -4 1988. K/vpk har sedan 1948 haft stöd av 1–2 procentenheter fler män än kvinnor; undantagen är 1976 (ingen könsskillnad) och 1988 (1 procentenhet fler kvinnor). Socialdemokraterna hade en svag manlig övervikt i flertalet val t.o.m. 1968, en svag kvinnlig dito i flertalet val mellan 1970 och 1982 och en klar kvinnlig övervikt i valen 1985 (-5) och 1988 (-4). Kunskapen om hur män och kvinnor har röstat bygger på valundersökningarna 1956–1988 och på två Gallup-mätningar från 1948 och 1952 (se Holmberg och Gilljam, 1990:120).

var större bland kvinnliga än bland manliga väljare.² Den som letar efter könsskillnader i väljarnas partival 1991 får istället söka sig till de väljare som röstade på ett parti inom det borgerliga blocket eller på något av småpartierna (se tabellerna 24.1 och 24.2).

Bland de nuvarande regeringspartierna finns ett »manligt» och tre »kvinnliga» partier. Den klara manliga övervikten bland m-väljarna (24 procent män mot 19 procent kvinnor) vägs upp av en kvinnlig övervikt på 2 procentenheter bland c-, fp- och kds-väljarna. Den manliga övervikten bland m-väljarna och den kvinnliga övervikten bland fp- och kds-väljarna är ett mönster som vi känner igen från flera tidigare val.³ Centerpartiet har däremot – med undantag av »kärnkraftsvälen» i slutet på 1970-talet – brukat få en något större röstandel bland män än bland kvinnor.⁴

De två nykomlingarna i svensk politik har numera en klar könsprofil.

2. Mellan 1988 och 1991 gick socialdemokraterna tillbaka från 41,5 till 37,5 procent bland män (-4 procentenheter) och från 44,5 till 37,5 procent bland kvinnor (-7). Motsvarande siffror för vänsterpartiet var 6 och 4,5 procent bland män (-1,5) och 6 och 4,5 procent bland kvinnor (-1,5). (Siffrorna för socialdemokraterna 1988 har justerats ner något eftersom partiet var överrepresenterat med 2 procentenheter i 1988 års valundersökning. Siffrorna för vänsterpartiet har på motsvarande sätt justerats upp eftersom partiet var underrepresenterat med 0,6 procentenheter 1988 och 1,0 procentenheter 1991.) Andelen bland bytarna från s 1988 till något annat parti 1991 som bytte till m eller nyd var 55 procent bland männen (29 respektive 26 procent) mot endast 40 procent bland kvinnorna (26 respektive 14 procent). Motsvarande andel som bytte till fp eller mp 1991 var 15 procent bland männen (13 respektive 2 procent) mot hela 31 procent bland kvinnorna (19 respektive 12 procent).

3. Dåvarande högerpartiet stöddes av upp till 4 procentenheter fler kvinnor än män i flertalet val t.o.m. 1968; motsvarande manliga övervikt på 4-5 enheter (som mest 7 enheter 1985) har funnits sedan 1979. Folkpartiet har alltid, med några få undantag utan könsskillnad, haft någon eller några procentenheters starkare röststöd bland kvinnor än bland män. Kds har sedan 1976 fått stöd av mellan 0,5 och 1,5 procentenheter fler kvinnor än män; i de fyra valen dessförinnan uppgick könsskillnaden till några tiondels procent med omväxlande manlig och kvinnlig övervikt.

4. Mellan 1988 och 1991 ökade moderaterna från 21 till 24 procent bland män (+3) och från 16 till 19 procent bland kvinnor (+3). Motsvarande ökning för kds var från 2 till 6 procent bland män (+4) och från 4 procent till 8 bland kvinnor (+4). Folkpartiet gick tillbaka från 12 till 8 procent bland män (-4) och från 12 till 10 procent bland kvinnor (-2). Motsvarande siffror för centerpartiet var 12 och 8 procent bland män (-4) och 11 och 10 procent bland kvinnor (-1). (Siffrorna för moderaterna 1988 har justerats upp något eftersom partiet var underrepresenterat med 1,7 procentenheter i 1988 års valundersökning. Siffrorna för kds 1991 har på motsvarande sätt justerats ner med cirka 0,5 enheter.)

Tabell 24.1 *Partival 1991 bland män och kvinnor (procent)*

kön	partival									summa procent	antal intervjuade	andel blank- röstare	andel icke- röstare
	v	s	c	fp	m	kds	mp	nyd	övr.				
kvinnor	4	37	10	10	19	9	5	5	1	100	1159	2	12
män	4	37	8	8	24	7	2	9	1	100	1212	1	14

Tabell 24.2 *Partiernas väljare 1991 fördelade på män och kvinnor (procent)*

partival	v	s	c	fp	m	kds	mp	nyd	blank- röstare	icke- röstare	samtliga intervjuade
kvinnor	49	49	54	53	43	55	69	38	50	46	49
män	51	51	46	47	57	45	31	62	50	54	51
summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
antal intervjuade	84	890	208	218	520	179	87	169	42	481	2 730

Kommentar: Procentsiffrorna för icke-röstare i tabellerna 24.1 och 24.2 är beräknade med såväl intervjuade som ej intervjuade personer i procentbasen.

Miljöpartiet – som under sin korta historia fått något fler röster bland kvinnor än bland män – förvandlades 1991 till ett »kvinnoparti». Miljöpartiet fick stöd av 5 procent kvinnor mot endast 2 procent män, vilket innebär att mer än två tredjedelar (69 procent) av partiets väljare var kvinnor. Ny demokrati lockade i premiären till sig 9 procent män mot endast 5 procent kvinnor, vilket betyder att nästan två tredjedelar (62 procent) av 1991 års nyd-väljare var män.⁵

5. I valen 1985 och 1988 fick miljöpartiet ett aningen starkare röststöd bland kvinnor än bland män medan partiet 1982 fick 1 procentenhet starkare stöd bland kvinnor. Mellan 1988 och 1991 gick miljöpartiet tillbaka från knappt 5,5 till 2 procent (-3,5) bland män och från drygt 5,5 till 5 procent (-0,5) bland kvinnor.

Manligt och kvinnligt i politiken har alltså ännu så länge inte givit upphov till några större skillnader när det gäller valet av block eller parti. Om vi däremot ser till de folkomröstningar som har hållits ter sig bilden något annorlunda. I tabell 24.3 redovisas mäns och kvinnors ställningstaganden i de fyra svenska folkomröstningarna samt ett motsvarande resultat från en opinionsundersökning i den fråga som planeras bli föremål för nästa folkomröstning.

Kvinnorna kan sägas vara de mest »försiktiga» – eller, om man så vill, de som främst värnar om livets fortbestånd. I förbudsomröstningen 1922 röstade 58.5 procent av kvinnorna mot 40.9 procent av männen för att ett rusdrycksförbud skulle införas. Tre decennier senare var det nästan dubbelt så många män som kvinnor som sa ja till den »farliga» högertrafiken samtidigt som något fler män än kvinnor lade sin röst på förslaget om införande av obligatorisk tjänstepension (Linje 1). Vid folkomröstningen om kärnkraft 1980 röstade 46 procent av kvinnorna mot 32 procent av männen för att kärnkraften skulle avvecklas inom tio år (Linje 3). Och i EG-frågan, slutligen, är det i dagsläget (Sifo, september 1992) betydligt färre kvinnor än män som säger att de kommer att rösta ja till ett EG-medlemskap (28 procent mot 41).

Både kärnkraftsfrågan och EG-frågan placerade sig på tio-i-topp-listan över de mest könsskiljande frågorna i 1991 års valundersökning. Kärnkraftsfrågan toppar listan (sambandsmättet Pearsons $r=0,29$) tätt följd av pornografiförbudsfrågan (0,28), frågan om sänkta hastigheter på vägarna (0,27) och frågan om sextimmarsdag för alla förvärsarbetande (0,24). Därefter följer i tur och ordning frågan om att minska den offentliga sektorn (0,17), Öresundsbrofrågan (0,17), frågan om förbud mot plastflaskor och aluminiumburkar (0,16) samt EG-frågan (0,15).⁶ I flertalet vänster-högerfrågor – t.ex. försvarsfrågan (0,00), löntagarfondsfrågan (0,01) och frågorna om att bedriva mer av sjukvården respektive barnomsorgen i privat regi (båda 0,01) – saknas däremot signifikanta åsiktsskillnader mellan kvinnor och män. I de xenofobisk-kosmopolitiska frågorna var kvinnorna något mer positiva till u-hjälp (0,09) och aningen mindre

6. Åsiktsskillnaderna mellan män och kvinnor kan naturligtvis också uttryckas med procentsiffror. Procentandel positiva till att behålla kärnkraften: män 60, kvinnor 30. Positiva till pornografiförbud: män 28, kvinnor 54. Negativa till sänkta hastigheter: män 71, kvinnor 47. Positiva till sextimmarsdag: män 38, kvinnor 58. Positiva till minskad offentlig sektor: män 59, kvinnor 43. Positiva till en Öresundsbro: män 43, kvinnor 28. Positiva till ett förbud mot plastflaskor och aluminiumburkar: män 66, kvinnor 78. Positiva till EG-medlemskap: män 60, kvinnor 42.

Tabell 24.3 *Mäns och kvinnors röstande i de svenska folkomröstningarna (procent)*

<u>rusdrycksförbud 1922</u>				<u>högertrafik 1955</u>			
	män	kvinnor	samtliga		män	kvinnor	samtliga
ja	40.9	58.5	49.0	ja	27	16	20
nej	59.1	41.5	51.0	nej	68	78	74
summa				vet ej	4	6	6
procent	100.0	100.0	100.0	summa			
				procent	99	100	100

<u>ATP-frågan 1957</u>				<u>kärnkraftsfrågan 1980</u>			
	män	kvinnor	samtliga		män	kvinnor	samtliga
linje 1	45	40	43	linje 1	24	14	19
linje 2	17	17	16	linje 2	41	37	39
linje 3	32	36	35	linje 3	32	46	39
blankt/vet ej	6	7	6	blankt	3	3	3
summa				summa			
procent	100	100	100	procent	100	100	100

<u>EG-frågan 1991</u>			
	män	kvinnor	samtliga
för	41	28	35
mot	43	46	45
ingen åsikt	16	25	21
summa			
procent	100	99	101

Kommentar: Siffrorna för förbudsomröstningen 1922 är valresultat, vilket beror att på att mäns och kvinnors röstsedlar räknades separat. Övriga siffror bygger på intervjuundersökningar (SOU 1956:35, Särilvik 1959 samt Holmberg och Asp 1984) varför siffrorna för samtliga inte stämmer exakt överens med de faktiska folkomröstningsresultaten. I högertrafikomröstningen 1955 röstade 15,5 procent ja, 82,9 procent nej och 1,6 procent röstade blankt. I ATP-omröstningen 1957 röstade 45,8 procent på linje 1 (socialdemokraternas förslag), 15,0 procent på linje 2 (centerpartiets förslag), 35,3 procent på linje 3 (högerens och folkpartiets förslag) och 3,9 procent röstade blankt. I kärnkraftsomröstningen 1980 röstade 18,9 procent på linje 1 (m-linjen), 39,1 procent på linje 2 (s/fp-linjen), 38,7 procent på linje 3 (c/vpk/kds-linjen) och 3,3 procent röstade blankt. Resultaten för EG-frågan bygger på en Sifo-undersökning från september 1992 om hur personerna skulle rösta om det vore folkomröstning om EG-medlemskap idag.

negativa till invandrarstöd (0,06) och flyktningmottagande (0,04).

Frågan om åsiktsskillnader mellan kvinnor och män är naturligtvis intressant med tanke på ett eventuellt kvinnopartis möjligheter att hävda sig i den allt hårdare konkurrensen kring fyraprocentspärren. Som statsvetare är vi självfallet försiktiga med att sia om framtiden.⁷ Det är dock knappast någon djärv tanke att det eller de partier som säger nej till kärnkraft, Öresundsbro, EG-medlemskap och en bantad offentlig sektor samt ja till sextimmarsdag, pornografiförbud och en tuffare miljöpolitik borde kunna attrahera ett icke försumbart antal kvinnliga väljare i 1994 års val.

* * *

Mäns och kvinnors röstande i tidigare val finns redovisat i Holmberg (1984:73–75), Holmberg och Gilljam (1987:173–175) samt Holmberg och Gilljam (1990:119–120). Maria Oskarson är den inom Valforskningsprogrammet som har borrarat djupast när det gäller könsröstning och åsiktsskillnader mellan män och kvinnor; se t.ex. Oskarson (1990), (1991) och (1992a); se även Holmberg (1981:316–321). Den som vill gå längre tillbaka i tiden måste naturligtvis läsa Tingsten (1937:10–78). I Danmark finns en livaktig tradition av empirisk forskning kring kvinnor och politik; se t.ex. Goul Andersen (1984a), Dahlerup (1984) och Togeby (1989). Den feministiska forskningen på området är ofta teoretiskt inriktad, t.ex. Hernes (1987), men det finns också exempel på intressanta empiriska arbeten, t.ex. Mueller (ed.) (1988); Randall (1987) ger en god översikt över forskningen om kvinnor och politik. Den som är intresserad av frågeställningar kring kön och politiskt deltagande bör söka sig till Maktutredningens medborgarundersökning (Pettersson, Westholm och Blomberg, 1989:145–154) samt där angiven litteratur; se även kapitel 3, *Genusystemet*, i Maktutredningens slutrapport (SOU 1990:44).

7. I boken om 1988 års val gav vi oss – för första och sista (?) gången – i kast med framtidskådandets svåra konst. Om miljöpartiet skrev vi bland annat att »partiets status som riksdagsparti kan mycket väl vara en dagslända». Och om kds förutspådde vi att om partiet »fortsätter profilmförändringen i 'icke-kyrklig' riktning, om Alf Svensson gör lika bra ifrån sig som 1988, om tillräckligt många borgerliga väljare kan lära sig 'finessen' med taktikröstning – ja då får Sverige och svenskarna snart sitt sjunde riksdagsparti». På frågan om det därutöver fanns plats för ett missnöjesparti på högerkanten svarade vi: »nej, vi tror inte det» (Gilljam och Holmberg, 1990:314).

25 Generationsskillnader

Rörlighet och osäkerhet i väljarkåren kan till stor del skrivas på de yngre generationernas konto. Partibyte mellan valen och röstsplittning mellan riksdags- och kommunalval är vanligare bland yngre än bland äldre väljare. Unga väljare bestämmer också i stor utsträckning sitt partival först under valrörelsen, och – kanske viktigast – merparten av dem känner sig inte som anhängare av något parti (se tabell 25.1).¹

Tabell 25.1 *Ålder och rörlighet 1991. Andel partibytare, andel röstsplittare, andel som bestämde partivalet under valrörelsen och andel subjektiva partianhängare (procent)*

åldersgrupp	andel-partibytare	andel röst-splittare	partivalet bestämt under valrörelsen	andel subjektiva partianhängare
18–21	–	30	79	35
22–30	40	25	66	34
31–40	37	29	56	45
41–50	30	20	55	50
51–60	24	20	42	54
61–70	23	16	34	62
71–80	18	14	23	66
samtliga	30	22	51	48

Kommentar: Procentbasen för andelen partibytare utgörs av de personer som röstade på något parti i både 1988 och 1991 års val. Andel röstsplittare avser riksdags- och kommunfullmäktigevalen och procentbasen är definierad som de väljare som röstade på något parti i båda valen. Bestämt partivalet under valrörelsen har de personer gjort som valt något av svarsalternativen »under sista veckan före valet» eller »tidigare under hösten och sommaren»; endast personer som röstade på något parti i valet ingår i procentbasen. Andelen subjektiva partianhängare bygger på en intervjufråga där svarspersonerna själva fick avgöra huruvida de betraktade sig som anhängare av något parti.

1. Tidpunkt för röstbeslut, röstsplittning, partibytan och partianhängarskap analyseras i kapitel 7, 9, 11 respektive 23.

Men den större väljarrörligheten i de yngre generationerna kanske trots allt inte är så allvarlig för partierna. I Sverige har det nämligen aldrig funnits något särskilt starkt samband mellan ålder och valet av parti. Vid valet 1991 hände det dock något. De delvis nya sambandsmönster som börjat växa fram under 1980-talet fick nu en ordentlig påspädning samtidigt som ett nytt parti med stor attraktionskraft bland unga väljare tog sig in i riksdagen. Ålderskillnaderna mellan partiernas väljare var förmodligen större vid 1991 års val än någonsin tidigare (se tabellerna 25.2 och 25.3).²

Socialdemokraterna, centerpartiet och kds fick, precis som vid de närmast föregående valen, starkast röststöd bland äldre och svagast bland yngre väljare. För centerpartiet och framförallt för socialdemokraterna resulterade valbakslaget i en åldrande väljarkår medan kds valframgång innebar en förnygring av partiets väljare.³

Folkpartiet, moderaterna, miljöpartiet och ny demokrati uppvisar rakt motsatt åldersstruktur – starkast röststöd bland unga och svagast bland äldre väljare. För moderaterna men också för folkpartiet betydde 1991 års valresultat en förstärkning av de ålderskillnader som uppstått under 1980-talet. För miljöpartiet innebar valnederlaget ett något senkommet infriande av förväntningarna från 1988 om ett starkt röststöd bland de unga: i valet 1988 gick det bäst för miljöpartiet i åldersgruppen 31–40 år (10 procent) medan partiet tre år senare fick det starkaste röststödet bland

2. Holmberg (1984:75–81) redovisar sambandet mellan ålder och partival för perioden 1948–1982 samt återger de beräkningar för perioden 1919–1934 som återfinns i Tingsten (1937:104–113).

3. Mellan 1988 och 1991 gick socialdemokraterna tillbaka från 41 till 29 procent (–12 procentenheter) bland unga väljare (18–30 år), från 41 till 39 procent (–2) bland medelålders väljare (31–60 år) och från 49 till 43 procent (–6) bland äldre väljare (61–80 år). Motsvarande siffror för centerpartiet 1988 och 1991 var 11 och 5 procent (–6) bland unga, 11 och 9 procent (–2) bland medelålders och 14 och 12 procent (–2) bland äldre väljare. Mellan 1988 och 1991 ökade kds från 2 till 7 procent (+5) bland unga, från 3 till 7 procent (+4) bland medelålders och från 4 till 9 procent (+5) bland äldre väljare. (Siffrorna för socialdemokraterna 1988 har justerats ner något eftersom partiet var överrepresenterat med 2 procentenheter i 1988 års valundersökning.)

Tabell 25.2 Ålder och partival 1991 (procent)

ålders- grupp	partival 1991									summa procent	antal inter- vjuade	andel blank- röstare	andel icke- röstare
	v	s	c	fp	m	kds	mp	nyd	övr.				
18-21	2	25	6	10	30	6	7	14	0	100	127	5	21
22-30	2	30	5	13	27	7	6	9	1	100	460	3	15
31-40	6	37	9	10	19	6	4	8	1	100	404	1	14
41-50	4	39	8	9	22	7	3	7	1	100	497	1	10
51-60	3	42	9	10	18	9	3	5	1	100	347	2	8
61-70	3	41	11	6	21	7	4	6	1	100	316	1	11
71-80	3	46	13	6	18	10	0	4	0	100	220	1	17

Tabell 25.3 Partiernas väljare 1991 fördelade efter ålder (procent)

ålders- grupp	partival 1991									blank- röstare	icke- röstare	samtliga inter- vjuade
	v	s	c	fp	m	kds	mp	nyd				
18-21	3	4	4	5	7	5	10	10	14	9	6	
21-30	13	15	12	26	24	19	29	25	33	22	20	
31-40	30	17	18	18	15	13	19	19	12	19	17	
41-50	23	22	20	20	21	20	17	20	17	15	21	
51-60	12	16	16	16	12	18	10	10	14	9	14	
61-70	12	15	16	9	13	13	14	11	5	12	13	
71-80	7	11	14	6	8	12	1	5	5	14	9	
summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	
antal inter- vjuade	84	890	208	218	520	179	87	169	42	481	2730	

Kommentar: Procentsiffrorna för icke-röstare i tabellerna 25.2 och 25.3 är beräknade med såväl intervjuade som ej intervjuade personer i procentbasen.

förstagångsväljare (7 procent) och väljare under 30 år (6 procent). Ny demokratis röststöd 1991 avtar successivt med ökande ålder och partiet fick dubbelt så många röster bland unga som bland äldre väljare.⁴

Vänsterpartiet, slutligen, är det enda parti som 1991 fick det starkaste röststödet bland medelålders väljare. Under perioden 1970–1985 var vänsterpartiet klart starkast bland de unga, men i valet 1988 och framförallt i valet 1991 fick partiet sitt svagaste stöd bland väljare under 30 år. Vänsterpartiets tillbakagång 1991 berodde nästan helt och hållet på en halverad röstandel bland unga väljare.⁵

Män och kvinnor liksom unga och gamla röstade på delvis olika partier i 1991 års val (se kapitel 24 och tabellerna 25.2 och 25.3). Om faktorerna kön och ålder kombineras blir skillnaderna i partival ännu något större (se tabell 25.4).

Tabell 25.4 *Partival 1991 efter kön och ålder (procent)*

<i>partival 1991</i>	<i>kön och ålder</i>			
	<i>män 18–44 år</i>	<i>kvinnor 18–44 år</i>	<i>män 45–80 år</i>	<i>kvinnor 45–80 år</i>
v	4	5	3	2
s	32	34	43	42
c	6	9	9	10
fp	9	11	8	8
m	29	19	20	20
kds	5	8	8	10
mp	3	7	2	3
nyd	11	6	6	5
övr.	1	1	1	0
summa procent	100	100	100	100
antal intervjuade	605	607	581	578

4. Mellan 1988 och 1991 ökade moderaterna från 20 till 28 procent (+8) bland unga väljare, från 18 till 20 procent (+2) bland medelålders väljare och från 17 till 20 procent (+3) bland äldre väljare. Folkpartiet gick tillbaka från 14 till 12 procent (–2) bland unga, från 13 till 9 procent (–4) bland medelålders och från 9 till 6 procent (–3) bland äldre väljare. Miljöpartiet gick endast tillbaka i åldersgruppen 31–60 år – från 8 procent 1988 till 3 procent 1991 (–5). Bland yngre och äldre väljare förändrades inte miljöpartiets valresultat (6 respektive 2 procent i båda valen) och bland förstagångsväljarna gick partiet t.o.m. framåt – från 4 procent 1988 till 7 procent 1991. (Siffrorna för moderaterna 1988 har justerats upp något eftersom partiet var underrepresenterat med 1,7 procentenheter i 1988 års valundersökning.)

Skillnaden mellan mäns och kvinnors partival är betydligt större bland yngre än bland äldre väljare: Den manliga övervikten bland moderaternas och ny demokratis väljare beror i allt väsentligt på den relativt starka könsröstningen bland väljare under 45 år. Tabell 25.4 visar också att skillnaderna i partival mellan yngre och äldre väljare är större bland män än bland kvinnor. Den största skillnaden för ett enskilt parti är skillnaden i röststöd för moderaterna mellan män och kvinnor under 45 år (29 procent mot 19, dvs. 10 procentenheter); om jämförelsen begränsas till åldersgruppen 18–30 år ökar skillnaden till hela 15 procentenheter (35 procent m-väljare bland unga män mot 20 procent bland unga kvinnor). Ett intressant resultat som inte syns i tabell 25.4 är könsskillnaden för socialdemokraterna bland äldre väljare: I åldersgruppen 61–80 år fick socialdemokraterna stöd av 48 procent bland männen mot endast 38 procent bland kvinnorna.

* * *

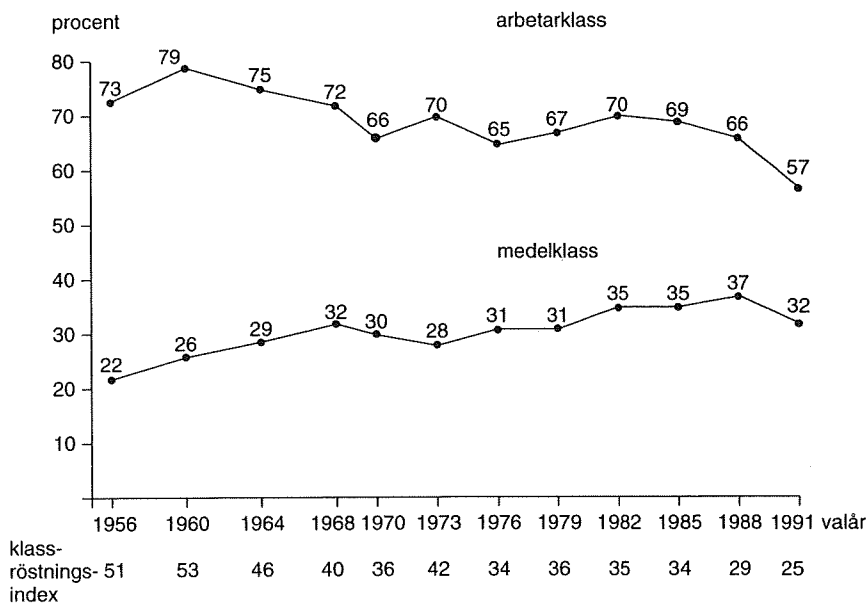
Den som vill veta mer om hur olika åldersgrupper har röstat i tidigare val kan slå upp Petersson och Särilvik (1975:94–96), Holmberg (1984:75–81), Holmberg och Gilljam (1987:176) samt Holmberg och Gilljam (1990:120–121); se även Westholm (1991:33–39). Vad gäller åsiktsskillnader i politiska sakfrågor mellan unga, medelålders och äldre väljare kan helt kort nämnas att de starkaste statistiska sambanden (Pearsons r) mellan ålder och de 32 politiska förslag som intervjupersonerna i 1991 års valundersökning ombads att ta ställning till uppmättes för förslagen att »förbjuda alla former av pornografi» (0,29, de äldre mest positiva), »sänka hastigheten på vägarna» (0,26, de äldre mest positiva) och »bygga fler barndaghem» (0,24, de yngre mest positiva). Den som är intresserad av olika generationers politiska deltagande kan lämpligen ta avstamp i Maktutredningens medborgarundersökning (Petersson, Westholm och Blomberg, 1989:154–164 och 340–351) samt där angiven litteratur. Generellt gäller att forskningen om generationer och politik till mycket stor del handlar om ungdomar och socialisation; forskningsfronten just nu är Westholm (1991). Studiet av exempelvis pensionärer och politik är däremot en vit fläck på den statsvetenskapliga kartan.

5. Mellan 1988 och 1991 gick vänsterpartiet tillbaka från 6 till 3 procent (–3) bland unga och från 5 till 4 procent (–1) bland äldre väljare medan valresultatet förblev oförändrat (6 procent) bland medelålders väljare. (Siffrorna har i båda fallen justerats upp något eftersom partiet var underrepresenterat med 0,6 procentenheter 1988 och 1,0 procentenheter 1991.)

26 Klassröstning

Klassröstningen bland svenska väljare hör till de absolut starkaste i västvärlden. Den viktigaste förklaringen till Sveriges framskjutna position är den relativa avsaknaden av religiösa och etniskt-regionala motsättningar. Men precis som i flertalet andra länder är klassröstningen på tillbakagång (se figur 26.1).

Figur 26.1 *Klassröstning vid valen 1956–1991. Andel röstande på socialdemokraterna eller vänsterpartiet (procent)*

Kommentar: Resultaten bygger på material från valundersökningarna 1956–1991. Klassindelningen bygger i huvudsak på en yrkesgruppering enligt SCB:s socialgruppskod. Medelklassen omfattar tjänstemän, företagare och jordbrukare. Klassröstningsindexet har beräknats som andelen s/v-röstande i arbetarklassen minus andelen s/v-röstande i medelklassen. Procentsiffrorna för andelen s/v-röstande inom klasserna har korrigerats med hänsyn till överskattningen av andel s-röstande i framförallt de äldre undersökningsurvalen. Analysen omfattar samtliga intervjupersoner utom studerande. Procentbasen är samtliga partiröstande vid respektive val.

Skillnaden mellan andel arbetare och andel medelklassväljare som röstar på socialdemokraterna eller vänsterpartiet (Alfords välkända klassröstningsindex) har minskat från över 50 procentenheter i slutet av 1950-talet, via en nivå på omkring 35 procentenheter på 1970- och 1980-talen, till rekordlåga 25 procentenheter 1991. I valet 1991 röstade 57 procent bland arbetarna mot 32 procent i gruppen tjänstemän/företagare/bönder på socialdemokraterna eller vänsterpartiet ($57 \text{ minus } 32 = 25$). Klassröstningen 1991 var aningen starkare bland män ($57 \text{ minus } 30 = 27$) än bland kvinnor ($57 \text{ minus } 33 = 24$) och betydligt starkare bland äldre än bland yngre väljare (18–30 år: $40 \text{ minus } 21 = 19$; 31–60 år: $61 \text{ minus } 35 = 26$; 61–80 år: $70 \text{ minus } 31 = 39$).¹

Siffrorna bakom Alfords klassröstningsindex kan räknas om och uttryckas som andel väljare som röstar i enlighet med den egna klassen. Tillvägagångssättet innebär att vi dessutom får ett mått på andelen klassröstare inom de olika partierna. Resultaten i tabell 26.1 visar andel arbetare bland socialdemokraternas och vänsterpartiets väljare och andel medelklassväljare inom de borgerliga partierna.²

Andelen svenska klassröstare har sjunkit från 77 procent 1956 till 57 procent 1991, vilket är helt i linje med förändringen enligt Alfords klassröstningsindex. Det kanske mest intressanta resultatet är emellertid att det numera är de *borgerliga* partierna, och främst då moderaterna och folkpartiet, som är de mest utpräglade klasspartierna (73 respektive 72 procent medelklassväljare). Under de senaste 35 åren har andelen klassröstare minskat inom alla partier utom folkpartiet. Vänsterpartiet har

1. Skillnaden i klassröstning mellan män och kvinnor har legat kring 10 enheter vid de närmast föregående valen. Förklaringen till den traditionellt svagare klassröstningen bland kvinnor är dels att de i mindre utsträckning än män arbetar i partipolitiskt homogena yrkesgrupper (industriarbetare, jordbrukare, högre tjänstemän) och dels att de i högre grad än män röstar i enlighet med sin makes/makas klasstillhörighet (Holmberg och Gilljam, 1987:180–183, 224). Mellan 1988 och 1991 minskade klassröstningen bland män från 35 till 27 enheter (Alfords index) medan den *ökade* från 22 till 24 enheter bland kvinnor; socialdemokraternas och vänsterpartiets röstförlust var 11 procentenheter bland män i arbetarklassen, 3 procentenheter bland män i medelklassen, 7 procentenheter bland kvinnor i arbetarklassen och 9 procentenheter bland kvinnor i medelklassen. Under de senaste 30 åren har klassröstningen sjunkit i samtliga åldersgrupper – mest bland unga och minst bland äldre väljare (jfr Holmberg och Gilljam, 1987:224–225).

2. Kds fr.o.m. 1985 och ny demokrati har här definierats som borgerliga partier. Studerande, miljöpartiväljare och övriga partiers väljare ingår i procentberäkningarna.

Tabell 26.1 *Andel klassröstare vid valen 1956–1991. Andel arbetarklass bland socialdemokraternas och vänsterpartiets väljare och andel medelklass bland de borgerliga partiernas väljare (procent)*

valår	samtliga	partival						
		v	s	c	fp	m	kds	nyd
1956	77	93	74	86	66	86	–	–
1960	77	77	74	80	74	91	–	–
1964	72	84	73	69	74	85	–	–
1968	69	54	71	66	70	81	–	–
1970	67	63	71	60	68	83	–	–
1973	69	64	72	64	71	81	–	–
1976	65	56	67	56	70	80	–	–
1979	65	42	68	60	66	77	–	–
1982	62	40	63	62	71	75	–	–
1985	63	46	61	63	69	71	73	–
1988	57	37	55	62	74	75	61	–
1991	57	34	52	59	72	73	65	55

Kommentar: Resultaten bygger på valundersökningarnas yrkesindelning. Medelklassen omfattar tjänstemän, företagare och bönder. Arbetare som röstar på s eller v och medelklassväljare som röstar på c, fp eller m – och fr.o.m. 1985 även på kds och fr.o.m. 1991 även på nyd – har definierats som klassröstare. Studerande, mp-väljare och övriga partiets väljare ingår i procentberäkningarna. Resultaten omfattar även ej förvärvsarbetande väljare. Giftna och sammanboende kvinnor utan förvärvsarbete har förts till makens yrke. Pensionärer har klassificerats efter tidigare yrke.

genomgått en total metamorfos: från 80–90 procent arbetarväljare i slutet av 1950-talet till två tredjedelar medelklassväljare och studerande vid valet 1991.³

Det är ett välkänt faktum att den sjunkande klassröstningen till inte obetydlig del hänger samman med den förändrade klasstrukturen: Yrkesgrupper där många väljare röstar »med» den egna klassen (jordbrukare och industriarbetare) har decimerats medan yrkesgrupper med svagare klassröstningstendens har blivit större (tjänstemän och gruppen övriga

3. Om beräkningen av andel klassröstare genomförs bland enbart de fem gamla riksdagspartiernas väljare och med de studerande utanför procentbasen blir tillbakagången något mindre: 77 procent 1956, 77 procent 1960, 74 procent 1964, 72 procent 1968, 70 procent 1970, 73 procent 1973, 68 procent 1976, 69 procent 1979, 68 procent 1982, 67 procent 1985, 64 procent 1988 och 64 procent 1991.

arbetare).⁴ Det kan därför vara på sin plats med en mer noggrann genomlysning av hur väljare i olika yrkesgrupper röstade vid valet 1991 (se tabellerna 26.2 och 26.3).

Vänsterpartiet fick störst röstandel bland studerande (7 procent) och lägst andel bland jordbrukare (0 procent). Socialdemokraterna fick som vanligt det klart starkaste röststödet bland industriarbetare (61 procent) och det svagaste stödet bland jordbrukare (4 procent), småföretagare (18 procent) och högre tjänstemän (19 procent). Centerpartiet fick som alltid överlägset flest röster bland jordbrukare (45 procent), betydligt mindre i övriga grupper och minst bland studerande (4 procent). Folkpartiet gjorde sitt bästa valresultat bland studerande (17 procent) medan det gick sämst bland industriarbetare och jordbrukare (2 respektive 1 procent). Moderaterna fick som vanligt ett mycket starkt röststöd bland högre tjänstemän (39 procent) och småföretagare (38 procent) och ett relativt svagt stöd bland industriarbetare och övriga arbetare (10 respektive 14 procent). Kds gjorde bäst ifrån sig bland jordbrukare (17 procent) och bland lägre- och mellantjänstemän (9 respektive 10 procent) medan partiet nått och jämnt klarade fyraprocentsspärren bland de högre tjänstemännen. Miljöpartiet fick det klart starkaste röststödet bland studerande (11 procent) och det svagaste stödet bland industriarbetare och småföretagare (båda 1 procent). Ny demokrati, slutligen, fick flest röster bland småföretagare (12 procent) och industriarbetare (10 procent) medan röststödet i övriga grupper blev mellan 5 och 8 procent.⁵

4. Analyser av den relativa betydelsen av förändringarna av klasstrukturen respektive klassernas blockröstningstendenser återfinns i Holmberg och Gilljam (1987:183-187) och Oskarson (1990:228-231). Socialdemokraterna och vänsterpartiet har gynnats av förändringarna i yrkesgruppernas blockröstningstendenser (fler s/v-röstande bland tjänstemännen) men missgynnats av förändringarna i yrkesgruppernas storlek (färre arbetare och fler tjänstemän).

5. En liten men intressant grupp som inte särredovisas i tabellerna är personer som står utanför den ordinarie arbetsmarknaden. Traditionellt brukar socialdemokraterna och vänsterpartiet få ett relativt starkt röststöd bland arbetslösa och bland personer med beredskapsarbete eller i arbetsmarknadsutbildning (64 respektive 9 procent 1985 och 57 respektive 12 procent 1988). I valet 1991 var den tendensen svagare (44 respektive 6 procent). Övriga partier fick – med ett viktigt undantag – ungefär lika många röster som bland samtliga väljare. Undantaget är centerpartiet som i de tre senaste valen inte fått mer än 2 procent av rösterna i gruppen arbetslösa/i beredskapsarbete/i arbetsmarknadsutbildning. Ny demokrati – som i vissa förhandstips bedömdes kunna få relativt många röster bland väljare utanför den ordinarie arbetsmarknaden – fick på valdagen nöja sig med 6 procent av dessas röster. Resultaten bygger på 57 personer 1985, 27 personer 1988 och 68 personer 1991. (Resultaten för s 1985 och 1988 och för v 1988 och 1991 har justerats med mellan 1 och 2 procentenheter p.g.a. under- alternativt överrepresentation i de olika undersökningarna.)

Tabell 26.2 *Yrkesgrupp och partival 1991 (procent)*

yrkesgrupp	partival 1991									antal	andel	andel	
	v	s	c	fp	m	kds	mp	nyd	övr	summa procent	inter-vjuade	blank-röstare	icke-röstare
industriarbetare	3	61	6	2	10	6	1	10	1	100	330	2	18
övriga arbetare	4	48	11	6	14	6	4	6	1	100	513	2	18
lägre tjänstemän	3	36	10	9	22	9	3	7	1	100	219	1	9
mellantjänstemän	5	36	5	11	22	10	5	5	1	100	553	1	8
högre tjänstemän	3	19	7	15	39	4	5	8	0	100	321	0	7
småföretagare	3	18	8	14	37	7	1	12	0	100	147	1	18
jordbrukare	0	4	45	1	23	17	4	6	0	100	73	1	14
studerande	7	29	4	17	19	7	11	6	0	100	132	4	15

Tabell 26.3 *Partiernas väljare 1991 fördelade efter yrkesgrupp (procent)*

yrkesgrupp	partival 1991								blank-	icke-	samtliga
	v	s	c	fp	m	kds	mp	nyd	röstare	röstare	intervjuade
industriarbetare	11	24	10	3	7	11	5	20	28	21	15
övriga arbetare	23	29	28	14	15	19	21	20	26	32	24
lägre tjänstemän	7	9	11	9	10	12	7	10	8	6	9
mellantjänstemän	32	24	15	29	24	32	30	16	13	14	23
högre tjänstemän	11	7	11	23	25	8	16	16	2	8	13
småföretagare	5	3	6	10	11	6	1	11	5	9	7
jordbrukare	0	0	16	1	3	7	4	2	3	3	3
studerande	11	4	3	11	5	5	6	5	15	7	6
summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
antal intervjuade	83	858	201	211	497	172	86	164	39	213	2 598

Kommentar: Resultaten i tabellerna 26.2 och 26.3 omfattar även personer som ej förvärvsarbetar. Siffrorna för andel icke-röstare i tabell 26.2 har justerats upp eftersom gruppen är underrepresenterad bland de personer som ställde upp för intervju i 1991 års valundersökning. Pensionärer har förts till sin tidigare yrkesgrupp. Giftna och sammanboende kvinnor som ej förvärvsarbetar har klassificerats efter makens yrkesgrupp. En detaljerad redogörelse för yrkesgrupperingen återfinns i Mikael Gilljam, Sören Holmberg och Per Hedberg, *Valundersökning 1991. Teknisk rapport* (Statistiska centralbyrån, 1993). Till gruppen *industriarbetare* har förts arbetare inom tillverknings-, gruv- och byggnadsindustrin. Gruppen *övriga arbetare* består av transportarbetare, typografer, lantarbetare, vaktmästare, brevbärare, affärsbiträden, brandmän m.fl. yrkeskategorier. Gruppen *lägre tjänstemän* omfattar kontorister, kanslibiträden, telefonister, poliskonstaplar m.fl. Gruppen *högre tjänstemän* omfattar chefer i privat och offentlig förvaltning, läkare, veterinärer, advokater, lärare på gymnasie- och universitetsnivå samt ett fåtal ledare eller ägare av större företag (fler än nio anställda). Alla *jordbrukare* har förts till samma kategori oberoende av gårdens storlek. Gruppen *småföretagare* omfattar affärsinnehavare, hantverkare, köpmän, ägare av mindre företag (färre än tio anställda). *Studerandegruppen* består av gymnasie- och universitetsstuderande. Yrkesgrupperingen har konstruerats av Olof Petersson i samband med 1976 års valundersökning.

De mest intressanta förändringarna av partiernas röststöd i olika yrkesgrupper mellan 1988 och 1991 inträffade bland de borgerliga partierna. Centerpartiet gjorde sitt sämsta val någonsin bland jordbrukarna och gick tillbaka från 65 procent 1988 till endast 45 procent 1991. De partier som enligt våra siffror vann nya jordbrukarröster var främst kds (från 2 procent 1988 till 17 procent 1991) och moderata samlingspartiet (från 17 procent 1988 till 23 procent 1991).⁶

Bland småföretagare och studerande skedde också anmärkningsvärt stora omkastningar inom det borgerliga blocket. Bland småföretagarna förlorade centerpartiet halva sitt röststöd och gick tillbaka från 15 procent 1988 till 8 procent 1991 samtidigt som moderaterna – trots valframgångsen – fick ett nästan oförändrat röststöd (37 procent 1991). Förklaringen är att ny demokrati lyckades lägga beslag på hela 12 procent av småföretagarrösterna.⁷

Bland de studerande fick både moderaterna och centerpartiet vidkännas röstförluster till fromma för framförallt folkpartiet. Mellan 1988 och 1991 gick folkpartiet tillbaka inom samtliga yrkesgrupper med undantag för de studerande där partiet istället gick framåt – från 12 till 17 procent. En nära till hands liggande förklaring är att Bengt Westerbergs kritik av ny demokrati rönt uppskattning bland de studerande.⁸

6. Under perioden 1960–1988 har omkring 65 procent av jordbrukarna lagt sin röst på centerpartiet. Centerpartiets tidigare bottenrekord bland jordbrukarna enligt valundersökningarnas mätserie daterar sig till 1956 då dåvarande bondeförbundet (då i regeringskoalition med socialdemokraterna), med 9,4 procent av samtliga röster och 49 procent av jordbrukarrösterna, gjorde sitt näst 1991 sämsta val sedan demokratis genombrott. Centerpartiets »ras» bland jordbrukarna är något mindre i Statistiska centralbyråns partisympatiundersökningar – från 68,4 procent i november 1988 till 53,7 procent i november 1991. Enligt SCB:s siffror har alla andra partier under samma period fått fler sympatisörer bland jordbrukarna – främst kds (+4,6 procentenheter), ny demokrati (+2,6) och moderaterna (+1,8).

7. I 1988 års valundersökning fick moderata samlingspartiet 34 procent av småföretagarnas röster. Eftersom partiet var underrepresenterat med nästan 2 procentenheter i 1988 års undersökning skall siffran justeras upp till omkring 36 procent, dvs. endast 1 procentenhet mindre än vid valet 1991.

8. Resonemanget styrks av de olika yrkesgruppernas placering av folkpartiet och ny demokrati på den s.k. gillar/ogillar-skalan med värden från -5 (ogillar starkt) till +5 (gillar starkt). Folkpartiet fick sin högsta genomsnittliga betygspoäng bland studerande (+1,50) och den lägsta bland arbetare (+0,64); fp:s betyg i övriga grupper var +0,89 bland bönder, +1,36 bland tjänstemän och +1,37 bland småföretagare. Ny demokrati fick det minst negativa betyget bland småföretagare (-0,11) och det mest negativa bland studerande (-1,70); nyd:s betyg i övriga grupper var -0,42 bland bönder, -0,95 bland arbetare och -1,33 bland tjänstemän. Gillar/ogillar-skalan presenteras mer utförligt i kapitel 14.

Sambandet mellan yrkestillhörighet och röstning kan ges ytterligare belysning genom ett studium av partivalet bland medlemmar i olika organisationer. Resultaten i tabell 26.4 visar hur medlemmarna i LO, TCO, SACO, LRF och olika företagarorganisationer röstade vid valet 1991. Hur LO:s och TCO:s medlemmar har röstat vid valen 1968–1991 redovisas i tabellerna 26.5 och 26.6.

Huvudresultaten rymmer inga överraskningar. I tre av de fem organisationerna fick ett av partierna egen majoritet 1991 – socialdemokraterna bland LO-medlemmar (53 procent), centerpartiet bland LRF-medlemmar (54 procent) och moderaterna bland medlemmar i företagarorganisationer (57 procent). Bland TCO:s och SACO:s medlemmar är bilden mer splittrad men med viss respektive klar övervikt för de borgerliga partierna.

När vi jämför 1991 års organisationsröstning med sina föregångare finner vi däremot några uppseendeväckande noteringar. Socialdemokraterna gjorde 1991 sitt i särklass sämsta val bland LO-medlemmarna (53 procent) medan moderaterna samtidigt gjorde sitt klart bästa val i samma grupp (13 procent). Centerpartiets dåliga valresultat bland bönderna understryks av att partiet mellan 1988 och 1991 gick tillbaka från 76 till 54 procent bland LRF-medlemmarna. Slutligen kan folkpartiets tillbakagång i alla yrkesgrupper utom bland de studerande sägas ha en viss motsvarighet i partiets minskade röststöd bland LO- och TCO-medlemmarna och den lilla röstvinsten bland medlemmarna i akademikerorganisationen SACO (från 16 procent 1988 till 18 procent 1991).

Den fackliga organisationsgraden bland svenska löntagare är internationellt sett mycket hög – kring 80 procent.⁹ De oorganiserade arbetarna och tjänstemännen är dock långt ifrån någon liten grupp. Och de röstar definitivt inte på samma partier som sina organiserade arbetskamrater (se tabell 26.7).

9. Se Maktutredningens huvudrapport, SOU 1990:44, (1990:176–177) och Lewin (1992:42).

Tabell 26.4 *Facklig organisationstillhörighet och partival 1991 (procent)*

facklig tillhörighet	partival 1991									summa procent	antal inter- vjuade	andel blank- röstare	andel icke- röstare
	v	s	c	fp	m	kds	mp	nyd	övr				
LO	4	53	7	5	13	6	3	8	1	100	545	3	15
TCO	4	34	7	11	23	9	5	6	1	100	436	1	7
SACO	6	25	5	18	23	8	10	5	0	100	151	0	5
LRF	0	0	54	0	31	7	4	4	0	100	26	0	0
företagar- organisationer	0	6	8	13	57	8	2	6	0	100	48	0	6

Kommentar: Resultaten avser endast förvärvsarbetande personer. Siffrorna för andel icke-röstare har justerats upp eftersom gruppen är underrepresenterad bland de personer som ställde upp för intervju i 1991 års valundersökning.

Tabell 26.5 *LO-medlemmars partival 1968–1991 (procent)*

valår	partival 1991									summa procent	antal intervjuade
	v	s	c	fp	m	kds	mp	nyd	övr		
1968	2	81	8	5	2	–	–	–	2	100	655
1970	6	75	11	3	1	–	–	–	4	100	908
1973	6	71	16	4	1	–	–	–	2	100	555
1976	5	66	17	7	3	–	–	–	2	100	633
1979	6	68	10	7	7	–	–	–	2	100	679
1982	6	70	10	2	9	–	–	–	3	100	680
1985	5	67	7	9	9	–	–	–	3	100	744
1988	5	65	10	7	5	2	6	–	0	100	675
1991	4	53	7	5	13	6	3	8	1	100	545

Tabell 26.6 *TCO-medlemmars partival 1968–1991 (procent)*

valår	partival 1991									summa procent	antal intervjuade
	v	s	c	fp	m	kds	mp	nyd	övr		
1968	1	47	14	22	13	–	–	–	3	100	321
1970	3	38	21	24	10	–	–	–	4	100	485
1973	3	35	33	12	14	–	–	–	3	100	321
1976	3	41	21	17	17	–	–	–	1	100	413
1979	6	37	14	14	27	–	–	–	2	100	478
1982	6	39	10	11	28	–	–	–	6	100	510
1985	5	38	8	24	20	–	–	–	5	100	528
1988	7	40	9	20	14	2	8	–	0	100	489
1991	4	34	7	11	23	9	5	6	1	100	436

Kommentar: Resultaten i tabellerna 26.5 och 26.6 avser endast förvärvsarbetande personer. Fram t.o.m. 1985 ingår kds och miljöpartiet i gruppen övriga partier. Resultaten är inte viktade för partiernas över- respektive underrepresentation i de olika undersökningarna.

Tabell 26.7 *Partival 1991 efter yrkesgrupp och facklig tillhörighet (procent)*

yrkesgrupp och facklig tillhörighet	partival 1991									summa procent	antal inter- juvade	andel ej organi- serade
	v	s	c	fp	m	kds	mp	nyd	övr			
<i>industriarbetare</i>												11
medlemmar i LO	4	60	6	2	12	3	1	12	0	100	208	
ej organiserade	0	28	4	4	24	8	0	28	4	100	25	
<i>övriga arbetare</i>												24
medlemmar i LO	4	53	10	6	11	5	4	6	1	100	299	
ej organiserade	2	20	13	6	33	11	6	9	0	100	96	
<i>lägre tjänstemän</i>												20
medlemmar i TCO	1	31	11	7	24	11	5	8	2	100	102	
ej organiserade	4	15	19	23	27	4	4	4	0	100	26	
<i>mellantjänstemän</i>												18
medlemmar i TCO	4	36	5	12	22	10	6	4	1	100	251	
ej organiserade	0	13	5	18	44	7	2	11	0	100	55	
<i>högre tjänstemän</i>												30
medlemmar i TCO	6	25	9	20	17	5	3	13	2	100	64	
medlemmar i SACO	3	21	5	21	30	3	11	6	0	100	80	
ej organiserade	2	8	6	13	55	3	2	11	0	100	63	

Kommentar: Resultaten avser endast förvävsarbetande personer. Yrkesklassificeringen finns beskriven i kommentaren under tabell 26.3.

Majoriteten av de fackligt organiserade arbetarna röstade 1991 på socialdemokraterna medan tre fjärdedelar av deras oorganiserade kamrater röstade borgerligt – i första hand på moderaterna eller ny demokrati. På tjänstemannasidan är bilden den samma: Socialdemokraterna fick ungefär en tredjedel av rösterna bland de organiserade mot endast omkring en tiondel bland de oorganiserade tjänstemännen. En klar majoritet av 1991 års oorganiserade tjänstemän röstade på moderaterna eller folkpartiet. Summa summarum bidrar de icke fackligt anslutna arbetarna till att sänka nivån på klassröstningen (genom att rösta borgerligt) medan deras oorganiserade tjänstemannakollegor bidrar till att hålla den uppe (också genom att rösta borgerligt).

* * *

Analysen av klassröstning i tidigare valundersökningar återfinns i bl a Särllvik (1974), Petersson (1977:13-32), Holmberg (1981:298-343), Holmberg (1984:81-104), Holmberg och Gilljam (1987:178-190, 224-225), Holmberg och Gilljam (1990:122-127), Gilljam och Holmberg (1990: 267-272) samt Oskarson (1990) och (1992b); se även Maria Oskarsons kommande doktorsavhandling *Klassröstning i Sverige* (1993). Lewin, Jansson och Sörbom (1972) är en studie byggd på valstatistik som täcker in perioden 1887-1968. Den internationella (läs västeuropeiska) litteraturen på området är i det närmaste oändlig. Ett rykande färskt länderkomparativt arbete är Franklin, Mackie and Valen et al. (1992). Storbritannien kan sägas vara klassröstningsstudiernas förlovade land; se t.ex. Butler and Stokes (1974:67-94, 155-208), Robertson (1984), Dunleavy and Husbands (1985:121-146), Franklin (1985), Heath, Jowell and Curtice (1985:13-43) samt Rose and McAllister (1990:62-89). Det går inte heller att gå förbi Jörgen Goul Andersens många studier av klassröstningen i Danmark, t.ex. Goul Andersen (1989) och (1992b). En »gammal pärla» som ofta glöms bort är kapitlet »The Role of Social Class» i *The American Voter* (Campbell et al., 1960:333-380). Alford's klassröstningsindex lanserades i Alford (1963).

27 Sektorsröstning

Tesen om ökande sektorsröstning – dvs att väljare i offentlig och privat sektor i allt större utsträckning röstar på olika partier – har två huvudsakliga förespråkare: Dels public choice-skolan och politiker på högerkanten som menar att de offentliganställda har ett egenintresse av att rösta på partier som slår vakt om den offentliga sektorn och de offentliga arbetstillfällena. Dels marxistiskt inspirerade forskare och politiker som trots den sjunkande klassröstningen är fast förvissade om att människors position i arbetslivet har ett avgörande inflytande över deras politiska tänkande.

Sektorsröstning har hittills inte varit något utmärkande drag för svenska väljare. I tidigare valundersökningar har skillnaden i andel röstande på socialdemokraterna eller vänsterpartiet mellan väljare i offentlig och privat sektor varierat mellan 2 och 8 procentenheter: 50 procent s/v-röstande i den offentliga sektorn mot 48 procent i den privata 1976 (+2), 52 procent mot 47 1979 (+5), 54 procent mot 46 1982 (+8), 52 procent mot 46 1985 (+6) och 50 procent mot 48 1988 (+2). I valet 1991 ökade dock sektorsröstningen till den nya rekordnivån +10 (45 procent s/v-röstande i den offentliga sektorn mot 35 procent i den privata) samtidigt som klassröstningen fortsatte att gå tillbaka. Klassröstningen är fortfarande betydligt starkare än sektorsröstningen men avståndet mellan de två har aldrig varit så litet som vid valet 1991.¹

Det sammanfattande måttet sektorsröstning kan naturligtvis brytas ner i mindre beståndsdelar: I tabellerna 27.1 och 27.2 redovisas de olika partiernas attraktionskraft bland väljare i offentlig och privat sektor vid

1. Klassröstningen – dvs. skillnaden mellan andel arbetare och andel medelklassväljare som röstar på socialdemokraterna eller vänsterpartiet – har sjunkit från över 50 procentenheter i slutet av 1950-talet till rekordlåga 25 procentenheter 1991 (57 procent s/v-röstande i arbetarklassen mot 32 procent i medelklassen). Observera dock att siffrorna för klassröstningen bygger på samtliga väljare medan siffrorna för sektorsröstningen bygger på enbart förvärvsarbetande. Vid valet 1991 uppgick klassröstningen bland förvärvsarbetande till +21 (52 procent s/v-röstande i arbetarklassen mot 31 procent i medelklassen). Den sjunkande klassröstningen analyseras mer utförligt i kapitel 26.

valet 1991. Resultaten bygger enbart på förvärvsarbetande personer.

Moderaternas och socialdemokraternas väljare svarade för huvuddelen av sektorsröstningen 1991. Moderaterna fick ett dubbelt så starkt röststöd i den privata som i den offentliga sektorn (29 procent mot 15, -14) medan socialdemokraterna gjorde betydligt bättre ifrån sig i den offentliga sektorn än i den privata (40 procent mot 33, +7). För moderaterna betydde resultatet en ordentlig förstärkning av den skillnad på mellan 7 och 9 procentenheter som noterades i valen på 1980-talet, medan det för socialdemokraterna innebar en materialisering av en skillnad som sedan länge

Tabell 27.1 *Anställningssektor och partival 1991 (procent)*

anställnings- sektor	partival									summa procent	antal inter- vjuade	andel blank- röstare	andel icke- röstare
	v	s	c	fp	m	kds	mp	nyd	övr				
offentlig sektor	5	40	9	10	15	8	6	6	1	100	692	2	11
statlig	4	37	7	11	21	5	6	7	2	100	191	4	10
kommunal	5	41	9	10	13	9	6	6	1	100	501	1	11
privat sektor	2	33	8	9	29	6	3	9	1	100	971	2	14

Tabell 27.2 *Partiernas väljare 1991 fördelade på anställningssektor (procent)*

anställnings- sektor	partival 1991								blank- röstare	icke- röstare	samtliga inter- vjuade
	v	s	c	fp	m	kds	mp	nyd			
statlig	14	12	10	13	10	9	17	10	23	9	11
kommunal	46	34	33	33	18	38	43	21	16	26	30
privat	40	54	57	54	72	53	40	69	61	65	59
summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
antal intervjuade	58	596	136	157	385	117	67	133	31	155	1898

Kommentar: Tabellen bygger på en intervjufråga där svarspersonerna själva fick ange om de arbetar i statlig, kommunal eller enskild tjänst. Resultaten avser endast förvärvsarbetande personer. Siffrorna för andel icke-röstare i tabell 27.1 har justerats upp eftersom gruppen är underrepresenterad bland de personer som ställde upp för intervju i 1991 års valundersökning.

funnits i den politiska debatten men endast embryonalt i den empiriska verkligheten.²

Resultaten i tabellerna visar vidare att moderaterna och ny demokrati var de enda partier som 1991 fick ett starkare röststöd i den privata än i den offentliga sektorn (tabell 27.1) men också att vänsterpartiet och miljöpartiet var de enda partier som hämtade majoriteten av sina väljare från gruppen offentliganställda (tabell 27.2).

Skeptikerna till tesen om den ökande sektorsröstningen talar gärna om skensamband och om att skillnaderna i partival mellan väljare i offentlig och privat sektor beror på gruppernas olika sammansättning med avseende på kön och yrkesgrupper. Sektorsröstningens förespråkare brukar också – om än av andra skäl – framhålla vikten av statistiska kontroller: Om sektorsröstningen successivt håller på att vinna terräng borde den synas tydligare bland yngre än bland äldre väljare, vilket nödvändiggör en kontroll för ålder. Och sektorsröstning kan ju mycket väl förekomma bland exempelvis tjänstemän men inte bland arbetare, vilket i så fall visar sig vid kontroll för yrkesgrupp. Vem som i det här fallet har mest att vinna på statistiska kontroller framgår av tabell 27.3.

Sektorsröstningen kvarstår i allt väsentligt vid kontroll för kön; den är dock något starkare bland kvinnor (46 procent s/v-röstande i den offentliga sektorn mot 34 procent i den privata, +12) än bland män (43 procent mot 36, +7). Skillnaderna i partival mellan väljare i offentlig och privat sektor kan med andra ord *inte* förklaras av att de offentliganställda till två tredjedelar utgörs av kvinnor samtidigt som männen har samma majoritetsställning i den privata sektorn. En detalj värd att nämna i sammanhanget är att miljöpartiets svaga ställning i den privata sektorn helt och hållet kan bokföras på männen.

Resultaten av kontrollen för ålder indikerar att sektorsröstning är ett fenomen på frammarsch. Skillnaden i röstning på socialdemokraterna eller vänsterpartiet mellan väljare i offentlig och privat sektor är nämligen betydligt större bland väljare under 45 år (45 procent mot 32, +13) än bland väljare över 45 år (45 procent mot 41, +4). Skillnaden är dock inte

2. Vid de fem senaste valen har skillnaden i röststöd för socialdemokraterna mellan väljare i offentlig och privat sektor varierat mellan 0 (1988) och +3 (1985) procentenheter. Se Holmberg och Gilljam (1987:195) samt Holmberg och Gilljam (1990:125).

Tabell 27.3 *Partiernas röststöd i offentlig och privat sektor 1991 efter kön, ålder och yrkesgrupp (procent)*

kön/ålder/yrke och anställningssektor	andel s/v	partival 1991									summa procent	antal intervjuade
		v	s	c	fp	m	kds	mp	nyd	övr		
<i>män</i>												
offentlig sektor	43	5	38	8	11	18	6	6	7	1	100	249
privat sektor	36	3	33	7	8	30	6	1	11	1	100	649
<i>kvinnor</i>												
offentlig sektor	46	5	41	9	10	14	9	6	5	1	100	443
privat sektor	34	1	33	9	11	26	7	6	7	0	100	322
<i>18-44 år</i>												
offentlig sektor	45	7	38	8	10	14	7	6	8	2	100	398
privat sektor	32	2	30	8	9	31	5	3	11	1	100	594
<i>45-80 år</i>												
offentlig sektor	45	3	42	9	11	17	10	5	3	0	100	294
privat sektor	41	2	39	7	8	24	9	2	8	1	100	377
<i>arbetare</i>												
offentlig sektor	54	5	50	10	6	12	4	4	8	1	100	238
privat sektor	51	3	48	8	4	18	6	2	10	1	100	408
<i>lägre tjänstemän</i>												
offentlig sektor	42	4	38	10	8	18	11	1	8	2	100	119
privat sektor	32	0	32	11	10	28	7	6	6	0	100	82
<i>mellantjänstemän</i>												
offentlig sektor	40	6	34	7	13	16	12	8	3	1	100	242
privat sektor	36	3	33	3	12	30	8	2	7	2	100	204
<i>högre tjänstemän</i>												
offentlig sektor	37	4	32	6	19	18	3	10	7	1	100	90
privat sektor	17	3	14	8	18	41	4	4	8	0	100	108
<i>samtliga</i>												
offentlig sektor	45	5	40	9	10	15	8	6	6	1	100	692
privat sektor	35	2	33	8	9	29	6	3	9	1	100	971

Kommentar: Resultaten avser endast förvärvsarbetande personer. Småföretagare och jordbrukare finns inte med i tabellen eftersom dessa grupper inte innehåller några personer i offentlig sektor. Dessutom har högre tjänstemän som själva uppgivit att de är företagare uteslutits ur tabellen. På grund av olika avrundningar skiljer sig i några fall siffran för s/v från summan av socialdemokraternas och vänsterpartiets röstandelar.

störst bland de allra yngsta utan istället i åldersgruppen 31–40 år (51 procent mot 36, +15).³

Kontrollen för yrkesgrupp, slutligen, ger ett något blandat resultat. Bland arbetare finns endast en mycket svagt utvecklad sektorsröstning (54 procent s/v-röstande i den offentliga sektorn mot 51 procent i den privata, +3).⁴ På tjänstemannasidan finns ett större mått av sektorsröstning – speciellt bland de högre tjänstemännen där socialdemokraterna och vänsterpartiet fick 37 procent av rösterna i den offentliga sektorn mot endast 17 procent i den privata (+20). Fantasin behöver inte ges särskilt stort spelrum för att man här skall kunna ana sig till att sektorsröstningen döljer ett inte obetydligt inslag av yrkes- och sektorsval med politiska förtecken.⁵

* * *

Analys av sektorsröstning vid de närmast föregående valen återfinns i Holmberg (1984:85–87), Holmberg och Gilljam (1987:191–198), Holmberg och Gilljam (1990:125–126) samt Oskarson (1990:231–240). Oskarson (1990) har tagit det djärva greppet att utifrån olika typer av yrkesuppgifter i de äldre valundersökningarna konstruera en variabel för sektorstillhörighet, trots att någon intervjufråga om anställning i offentlig eller privat sektor inte har ställts. Ett av Oskarsons resultat är att sektorsröstning förekom även på 1960-talet men att mönstret då såg något annorlunda ut; bl.a. var vpk starkast i den privata sektorn medan högern/moderaterna var starkast bland de offentliganställda. Moderaternas ideolog Hans Zetterberg är en tongivande förespråkare för tesen om ökande sektorsröstning (se t.ex. Sifo Indikator 1985:3 och 1985:5). För internationella utblickar, se t.ex. Dunleavy (1980), Goul Andersen (1984b) och (1989), Blais, Blake and Dion (1988) samt Hoel and Knutsen (1989). En analys av egenintresse kontra allmänintresse när det gäller synen på den offentliga sektorn återfinns i Gilljam och Nilsson (1985). Den generella frågan om egenintresset och allmänintresset i västerländsk politik behandlas av Lewin (1988).

3. Röstningen på s/v i de två sektorerna är 35 procent mot 28 (+7) i åldersgruppen 18–30 år, 51 procent mot 36 (+15) i gruppen 31–40 år, 49 procent mot 38 (+11) i gruppen 41–50 år, 46 procent mot 44 (+2) i gruppen 51–60 år och 30 procent mot 35 (–5) bland förvärvsarbetande över 60 år.

4. Om vi gör en åtskillnad mellan industriarbetare och övriga arbetare blir sektorsröstningen starkare. Andelen s/v-röstande bland industriarbetare i offentlig och privat tjänst var 67 procent mot 58 (+9) medan motsvarande skillnad bland övriga arbetare var 53 procent mot 43 (+10). Jämförelsen hållar något eftersom urvalet endast innehåller 24 offentliganställda industriarbetare samtidigt som socialdemokraterna har ett betydligt starkare röststöd bland industriarbetare än bland övriga arbetare.

5. Hypotesen om politiska yrkes- och sektorsval bland akademiker har framförts av bland andra Walter Korpi (1981:103–104) som i sin tur stödjer sig på Robert Erikson (1964).

28 Boenderöstning

Var och hur väljarna bor har betydelse för hur de röstar. Var i *riket* – dvs. skillnader i partiernas väljarstöd mellan olika landsändar – kommer att analyseras i kapitlet *Sveriges politiska geografi* (kapitel 29). Det här kapitlet handlar istället om sambandet mellan valet av parti och var i *regionen* – i stan eller på landet – som väljarna bor, samt hur boendet *på hemadressen* är ordnat – i villa eller i lägenhet.

Den klassiska stad-landmotsättningen är en väsentlig ingrediens för förståelsen av varför svenska väljare röstar som de gör. Centerpartiet är naturligtvis landsbygdspartiet framför andra men också kds och ny demokrati fick 1991 ett klart starkare röststöd på landet än i städer och storstäder. Folkpartiet och vänsterpartiet uppvisade en omvänd profil med det svagaste röststödet på landsbygden och det starkaste stödet i storstäderna. Moderaterna och miljöpartiet fick också starkare röststöd i storstäderna än i övriga ortstyper medan socialdemokraterna, precis som vanligt, gjorde bäst ifrån sig i mindre och medelstora städer och tätorter (se tabellerna 28.1 och 28.2).

Det mesta har förblivit sig likt under de 15 år som vi har möjlighet att följa partiernas skiftande röststöd utefter stad-landsbygd dimensionen.¹ Nyheterna i 1991 års val är framförallt att folkpartiet – efter tre val med starkast röststöd i städer och större tätorter – återigen klarade sig bäst i storstäderna, att centerpartiet gjorde sitt sämsta val någonsin på landsbygden (från 32 procent 1988 till 22 procent 1991) och att moderaterna stärkte sin ställning som storstadsparti (33 procent i storstäderna mot cirka 20 procent i övriga ortstyper, vilket skall jämföras med det tidigare linjära sambandet med det svagaste stödet på landsbygden). Att ny demokrati fick ett dubbelt så starkt stöd på landsbygden som i städerna är naturligtvis också en nyhet.

Sambandet mellan boendeort och partival beror endast till en mindre del på variationer i befolkningens yrkessammansättning. För socialdemo-

1. Ortstypsklassificeringen introducerades av Olof Petersson i 1976 års valundersökning.

Tabell 28.1 Bostadsort och partival 1991 (procent)

bostadsort	partival 1991									summa procent	antal inter- vjuade	andel blank- röstare	andel icke- röstare
	v	s	c	fp	m	kds	mp	nyd	övr				
ren landsbygd	2	24	22	6	20	10	4	11	1	100	452	2	11
mindre tätort	3	42	7	8	19	8	4	8	1	100	545	2	13
stad eller större tätort	4	43	5	11	20	7	3	6	1	100	953	1	15
Stockholm, Göteborg, Malmö	5	32	2	12	33	5	6	4	1	100	329	1	12

Tabell 28.2 Partiernas väljare 1991 fördelade efter bostadsort (procent)

bostadsort	partival 1991									blank- röstare	icke- röstare	samtliga intervjuade
	v	s	c	fp	m	kds	mp	nyd	övr			
ren landsbygd	14	13	50	12	18	27	21	30	24	16	20	
mindre tätort	22	27	20	21	21	25	22	26	34	24	24	
stad eller större tätort	43	48	26	49	39	38	32	35	34	47	42	
Stockholm, Göteborg, Malmö	21	12	4	18	22	10	25	9	8	13	14	
summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	
antal intervjuade	81	854	200	212	497	173	85	161	38	214	2 591	

Kommentar: Uppgifterna om bostadsort bygger på intervjuarnas observationer av var undersökningspersonerna bor. Tre kategorier användes: *ren landsbygd*, *mindre tätort*, *stad eller större tätort*. Ur gruppen boende i stad eller större tätort har vi brutit ut personer boende i Stockholm, Göteborg eller Malmö. Siffrorna för andel icke-röstare i tabell 28.1 har justerats upp eftersom gruppen är underrepresenterad bland de personer som ställde upp för intervju i 1991 års valundersökning.

kraterna, centerpartiet, moderaterna och ny demokrati kvarstår sambanden i allt väsentligt vid kontroll för yrkestillhörighet; centerpartiet fick t.ex. 21 respektive 17 procent av rösterna bland arbetare och tjänstemän på landsbygden mot 0 respektive 2 procent i samma grupper i storstäderna; motsvarande siffror för moderaterna var 12 och 22 procent på landsbygden mot 25 och 37 procent i storstäderna. För övriga partier – dock med reservation för kds' och miljöpartiets tjänstemannaväljare – försvagas eller försvinner sambandet mellan boendeort och partival vid kontroll för yrkestillhörighet.

Väljare som bor i villa eller radhus röstar mer borgerligt än väljare som bor i lägenhet. I valet 1991 fick de fyra blivande regeringspartierna 50 procent av rösterna bland villaboende väljare mot 41 procent bland väljare som bor i lägenhet. För socialdemokraterna var förhållandet det omvända – 34 procent röster bland villaboende mot 44 procent bland lägenhetsboende väljare. Väljare som bor i ensamliggande villa eller lantgård röstar något mer borgerligt än väljare som bor i villa eller radhus i småhusområde (se tabellerna 28.3 och 28.4). Tendensen att villaboende röstar mer borgerligt än lägenhetsboende återfinns i samtliga yrkesgrupper och kan endast till viss del förklaras av att villaboendet är något mer utbrett bland medelklassväljare (66 procent) än bland arbetare (60 procent).²

Villaboendet i Sverige har ökat. Enligt valundersökningarnas siffror har andelen röstberättigade svenskar som bor i villa eller radhus ökat kontinuerligt under de senaste 15 åren – från 54 procent 1976 till 63 procent 1991. Men det ökade villaboendet är inte – som det ibland påstås – något särskilt stort problem för socialdemokraterna och vänsterpartiet. Om villaboendet 1991 hade legat kvar på 1976 års lägre nivå hade dessa båda partier tillsammans fått endast ungefär 1 procentenhet fler röster 1991 än vad de faktiskt fick. Svårigheterna att hålla ställningarna bland de lägenhetsboende väljarna tycks vara ett större bekymmer: Mellan 1976 och 1991 gick socialdemokraterna och vänsterpartiet tillbaka från 40 till 38 procent (-2) bland väljare som bor i villa men från 57 till 49 procent (-8) bland väljare som bor i lägenhet.

Förändringarna innebär att boenderöstningen – precis som klassröst-

2. Det är också av viss betydelse för röstningen huruvida de lägenhetsboende väljarna äger eller hyr sin bostad. I valet 1991 fick de blivande regeringspartierna 47 procent bland lägenhetsägare mot 39 procent bland hyresgäster. Motsvarande siffror för socialdemokraterna och vänsterpartiet var 41 respektive 2 procent bland lägenhetsägare och 45 respektive 6 procent bland hyresgäster.

Tabell 28.3 *Boendeform och partival 1991 (procent)*

boendeform	partival 1991									summa procent	antal inter- vjuade	andel blank- röstare	andel icke- röstare
	v	s	c	fp	m	kds	mp	nyd	övr.				
lantgård/villa på landsbygden	3	24	23	5	18	10	4	12	1	100	385	2	12
villa/radhus i småhusområde	3	38	7	10	24	7	3	7	1	100	1 084	2	9
lägenhet i flerfamiljshus	4	44	5	9	21	6	4	6	1	100	823	1	19

Tabell 28.4 *Partiernas väljare 1991 fördelade efter boendeform (procent)*

boendeform	partival 1991								blank- röstare	icke- röstare	samtliga intervjuade
	v	s	c	fp	m	kds	mp	nyd			
lantgård/villa på landsbygden	12	11	44	10	14	23	18	28	20	15	17
villa/radhus i småhusområde	43	47	36	54	52	47	43	43	49	32	47
lägenhet i flerfamiljshus	45	42	20	36	34	30	39	29	31	53	36
summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
antal intervjuade	83	856	202	212	501	174	85	163	39	216	2 608

Kommentar: Uppgifterna om boendeform bygger på intervjuarnas observationer av undersökningspersonernas boende. Siffrorna för andel icke-röstare i tabell 28.3 har justerats upp eftersom gruppen är underrepresenterad bland de personer som ställde upp för intervju i 1991 års valundersökning.

ningen – har minskat: Skillnaden mellan andel lägenhetsboende och andel villaboende som röstade på socialdemokraterna eller vänsterpartiet var 57 minus 40 = 17 procentenheter 1976, 59 minus 42 = 17 enheter 1979, 62 minus 44 = 18 enheter 1982, 60 minus 43 = 17 enheter 1985, 58 minus 44 = 14 enheter 1988 och 49 minus 38 = 11 enheter 1991.³

3. Siffrorna har justerats med någon eller några procentenheter med hänsyn till partiernas över- respektive underrepresentation i de olika undersökningarna.

* * *

Sambandet mellan boende och partival vid valen 1976–1988 analyseras i Petersson (1977:49–60), Holmberg (1981:343–355), Holmberg (1984: 108–117, där det bl.a. visas att *bostadsbyte* från lägenhet till villa innebär en ökad benägenhet att rösta borgerligt), Holmberg och Gilljam (1987: 198–201) samt Holmberg och Gilljam (1990:129–131). Lundqvist (1992) är en studie av bostadspolitiken i Sverige, Norge, Nederländerna och Storbritannien där också boendets betydelse för väljarnas partival berörs. Kopplingen mellan stad-landsbygd dimensionen och väljarnas röstning behandlas också i den litteratur som omnämns i kapitel 29 (*Sveriges politiska geografi*). De norska valforskarna har alltid visat ett stort intresse för landets politiska geografi och för röstvariationerna mellan »centrum» och »periferi»; se t.ex. Valen (1981:73–94) och Aardal og Valen (1989:219–249). Den som vill fördjupa sig i frågeställningen om skillnader i partival mellan villa- och lägenhetsboende väljare bör, precis som när det gäller klassröstning, i första hand söka sig till de brittiska väljarstudierna – t.ex. Dunleavy and Husbands (1985:136–144), Heath, Jowell and Curtice (1985:44–57) och Rose and McAlister (1990:76–78).

29 Sveriges politiska geografi

Det finns betydande skillnader mellan partiernas väljarstöd i olika geografiska regioner. I 1991 års val fick t.ex. centerpartiet proportionellt sett sju gånger fler röster på Gotland än i Stockholm medan moderaterna fick i det närmaste tre gånger så många röster i storstadsområdena som i Norrland. De geografiska röstvariationerna uppvisar också en påfallande stabilitet. Socialdemokraternas starka ställning i Norrland och Gävleborg och folkpartiets relativa styrkeposition i Bohuslän och Göteborg är exempel på regionala skillnader som går igen i val efter val.

En viktig förklaring till partiernas varierande röststöd mellan olika regioner är naturligtvis skillnaderna i näringsstruktur och därmed också i befolkningens yrkessammansättning. Där det finns industrier och gruvor finns det arbetare och socialdemokrater; där det finns kontor och banker finns det tjänstemän, moderater och folkpartister; där det finns åkrar och ängar finns det bönder och centerpartister.

Men olikheterna i befolkningens yrkessammansättning är långt ifrån hela förklaringen. Den valekologiska forskningen har visat att de regionala röstvariationerna är betydligt större än vad som kan förväntas utifrån yrkesgruppernas storlek och graden av klassröstning; redan i Herbert Tingstens pionjärstudie av riksdagsvalet i Stockholm 1932 framkom det exempelvis att arbetare i arbetarområden röstade mer socialistiskt än arbetare i medelklassområden. För att fullt ut kunna förklara det komplicerade mönstret av geografiska röstvariationer måste man utöver näringsstruktur och Tingstens s.k. gruppträckseffekt ta hänsyn till faktorer som traditioner och politisk kultur, grad av kyrksamhet och folkrörelsernas skiftande utbredning samt partiernas organisatoriska styrka och de regionala variationerna i konkurrenssituationen mellan partierna.

De regionala röstvariationernas storlek påverkas självfallet av valet av geografisk enhet: Ju mindre enheter desto större variationer. I valet 1991 var t.ex. skillnaden mellan socialdemokraternas starkaste och svagaste valkrets 25,7 procentenheter (55,5 procent i Norrbotten mot 29,8 procent i Stockholm) medan motsvarande skillnad mellan starkaste och svagaste kommun var hela 51,4 procentenheter (63,6 procent i Älvkarleby mot

12,2 procent i Danderyd). I det här kapitlet kommer landets 28 valkretsar att användas som analysenheter, vilket alltså innebär att överblicken premieras på detaljrikedomens bekostnad.

Syftet med kapitlet är dels att beskriva partiernas skiftande regionala väljarstöd vid riksdagsvalet 1991, dels att säga något om hur den regionala spridningen har förändrats sedan 1920-talet. Ambitionen att *förklara* de regionala röstvariationerna får däremot anstå till ett annat tillfälle. Resultaten bygger på Statistiska centralbyråns valstatistik och således inte på intervjuuppgifter från väljare i olika valkretsar.

Partiernas regionala spridning vid valet 1991 redovisas i tabell 29.1. Partierna har rangordnats efter siffrorna i kolumnen längst till vänster som visar den genomsnittliga spridningen (standardavvikelsen) kring medeltalet för de 28 valkretsarna med hänsyn tagen till medeltalet. Måttet kallas variationskoefficienten (vk) och anger i det här fallet hur jämnt eller ojämnt ett partis väljarstöd fördelar sig över landet *givet partiets storlek*. Ju högre koefficient desto större relativ geografisk spridning.¹ I tabellen redovisas också den absoluta standardavvikelsen mätt i procentenheter, den starkaste och den svagaste valkretsen för varje parti samt differensen (variationsbredden) mellan dessa båda yttervärden.

Centerpartiet (vk=0,41) följt av vänsterpartiet (0,34), kds (0,34) och moderaterna (0,29) uppvisade de relativt sett största regionala skevheterna i sitt röststöd vid valet 1991. Centerpartiets starkaste valkretsar var Gotland, Jämtland, Kronoberg och Kalmar (20,7, 16,8, 14,9 respektive 14,4 procent) medan det som vanligt gick sämst i storstadsområdena (Fyrstadskretsen 3,3, Göteborg 3,1 och Stockholms kommun 2,9 procent). Vänsterpartiet gjorde bäst ifrån sig i Norrbotten, Stockholm och Göteborg (9,1, 7,1 respektive 6,8 procent) men fick samtidigt mindre än tre procent i valkretsarna Jönköping (2,8), Halland (2,6), Kristianstad (2,2) och Malmöhus (1,8). Den relativt stora regionala spridningen av kds-väljarna berodde dels på de goda valresultaten i främst Jönköpings län, Skaraborg och Älvsborgs södra och norra valkretsar (16,8, 10,5, 9,7 respektive 9,3 procent) men också på att partiet nått och jämnt klarade fyraprocentsspärren i Stockholm (4,9), Jämtland (4,6) och Norrbotten (4,6). Moderaterna blev största parti i Stockholms län och kommun (32,1

1. Variationskoefficienten kan variera mellan 0 och kvadratroten ur antalet analysenheter minus en (i det här fallet mellan 0 och 5,20). Eftersom samtliga analyser i kapitlet bygger på uppgifter från samma antal valkretsar (28 stycken) behöver koefficienterna inte standardiseras. Se t.ex. Loether and McTavish (1988:156).

Tabell 29.1 *Partiernas regionala spridning vid valet 1991 (variationskoefficient, standardavvikelse och variationsbredd)*

parti	variationskoefficient	standardavvikelse	valkretsmedeltal	procent i starkaste valkrets	procent i svagaste valkrets	variationsbredd i procentenheter		
c	0,41	4,11	10,0	Gotland	20,7	Sthlm kommun	2,9	17,8
v	0,34	1,51	4,4	Norrbottnen	9,1	Malmöhus	1,8	7,3
kds	0,34	2,48	7,3	Jönköping	16,8	Norrbottnen	4,6	12,2
m	0,29	5,70	19,9	Sthlm län	32,1	Västerbotten	10,8	21,3
mp	0,22	0,70	3,2	Sthlm kommun	5,3	Norrbottnen	2,4	2,9
nyd	0,21	1,37	6,6	Kristianstad	8,3	Norrbottnen	2,8	5,5
fp	0,21	1,78	8,6	Göteborg	12,1	Kalmar	5,8	6,3
s	0,16	6,21	39,1	Norrbottnen	55,5	Sthlm kommun	29,8	25,7

Kommentar: Standardavvikelsen är ett mått på den genomsnittliga spridningen kring medeltalet för de 28 valkretsarna. Variationskoefficienten är lika med standardavvikelsen dividerat med medeltalet. Variationsbredden visar skillnaden i procentenheter mellan den starkaste och den svagaste valkretsen. För gruppen övriga partier var variationskoefficienten 0,99, standardavvikelsen 0,94 och variationsbredden 4,4 (starkaste valkrets Malmöhus 4,6 procent och svagaste valkrets Gotland 0,2 procent).

respektive 30,7 procent) och gjorde sina närmast bästa resultat i Fyrstads-kretsen (30,1), Malmöhus (28,0) och Göteborg (25,0) men lockade betydligt färre väljare i främst Gävleborg (12,8), Norrbotten (11,0) och Västerbotten (10,8).

Socialdemokraterna (vk=0,16) var det parti som 1991 hade den relativt sett jämnaste röstfördelningen över landets 28 valkretsar. Socialdemokraterna var starkast i Norrbotten (55,5), Västernorrland (47,9), Gävleborg (46,9) och Blekinge (46,0) och svagast i Stockholm och på Västkusten (Bohuslän 33,5, Göteborg 33,2, Halland 32,1, Stockholms län 29,9 och Stockholms kommun 29,8 procent). Miljöpartiet (vk=0,22), ny demokrati (0,21) och folkpartiet (0,21) uppvisade en större regional obalans än socialdemokraterna men en mindre obalans än övriga partier. Miljöpartiet klarade fyraprocentsspärren i valkretsarna Stockholms kommun (5,3), Göteborg (4,5), Uppsala (4,3) och Gotland (4,3) medan det gick sämst i Malmöhus och Norrbotten (båda 2,4). Ny demokrati fick mer än åtta procent i Kristianstads län (8,3), Skaraborg (8,2) och Stockholms län (8,1) men hamnade under fyraprocentsspärren i Västerbotten och Norrbotten (3,9 respektive 2,8 procent). Folkpartiet, slutligen, klarade sig bäst i Göteborg och Stockholm (Göteborg 12,1, Stockholms län 12,0, Bohus-

län 11,6 och Stockholms kommun 11,4) medan det gick sämst på Gotland och i Kalmar län (6,6 respektive 5,8 procent).

Centerpartiet och socialdemokraterna var varandras motsatser i 1991 års val: centerpartiet hade den mest och socialdemokraterna den minst ojämna röstfördelningen över landets 28 valkretsar. Men *partiernas regionala variationer* säger inte allt om Sveriges politiska geografi. De regionala röstvariationerna kan också studeras med utgångspunkt från *valkretsarna*. Vilka valkretsar ger den bästa spegelbilden av valresultatet i hela riket och vilka valkretsar är de mest säregna?

Frågan om avspeglande och avvikande valkretsar skall besvaras genom att jämföra valresultatet för samtliga åtta partier och gruppen övriga partier i hela riket med motsvarande siffror för var och en av de 28 valkretsarna. Det olikhetsmått som har räknats fram för varje valkrets är summan av de nio procentdifferenserna mellan riks- och valkretsresultat dividerat med två; måttet som ibland kallas Duncan's and Duncan's D (DDD) kan i princip variera mellan 0 (samma valresultat i valkretsen som i hela riket) och 100 (total olikhet).²

Norrbotten står här i en klass för sig med en avvikelse från riksvälresultatet på hela 22,3 (DDD). Olikheten beror till stor del på ett överskott av socialdemokratiska väljare (+17,8 procentenheter) och ett underskott av moderatväljare (-10,9 procentenheter). Andra valkretsar med stor avvikelser från 1991 års nationella valresultatet är främst Stockholms kommun (DDD=15,7), Jämtland (15,7), Stockholms län (15,0) och Västerbotten (14,9); i samtliga fyra fall beror avvikelserna i första hand på ett överskott eller ett underskott av moderatväljare. De valkretsar som bäst avspeglar 1991 års valresultat i hela riket är i tur och ordning Östergötland (DDD=2,9), Uppsala län (4,4), Älvsborgs läns södra (5,6) och Bohuslän (5,6).

I ett länderkomparativt perspektiv framstår de regionala skillnaderna i de svenska partiernas väljarstöd som förhållandevis blygsamma. Jan-Erik Lane och Svante Ersson har i boken *Politics and Society in Western Europe* (1991:167) beräknat den regionala spridningen för samtliga partier i 16 västeuropeiska länder. För varje land har samtliga partiers standardiserade variationskoefficienter adderats och summan har därefter dividerats med antalet partier. De länder som uppvisar de klart största regionala variationerna är Storbritannien, Belgien och Schweiz men även Nederländerna och Spanien intar en säker plats på den övre halvan av tabellen. Sverige

2. Se t.ex. Duncan and Duncan (1955).

ligger faktiskt på tredje plats från tabellbotten, strax ovanför de mest regionalt homogena länderna Danmark och dåvarande Västtyskland.³

En annan möjlighet till komparation är att jämföra de svenska partiernas regionala spridning 1991 med motsvarande uppgifter från tidigare val. Mot bakgrund av den allmänna utjämningen mellan olika landsdelar, och kanske framförallt med tanke på att etermedierna idag når ut med samma »konformerande» information över hela landet, är det högst rimligt att förvänta sig att partiernas regionala röstvariationer har avtagit över tiden. Den allmänt försvagade partiregionalismen – som det ibland heter i den statsvetenskapliga litteraturen – är dock en sanning med viss modifieration.

Vänsterpartiet och folkpartiet är egentligen de enda klara beläggen för tesen om avtagande partiregionalism. Med viss reservation för parti-sprängningar och partisammanslagningar under mellankrigstiden uppvisar båda partierna sjuttio år av i stort sett successivt minskande regional spridning. Vänsterpartiets regionala obalans minskade som mest vid övergången mellan 1960- och 1970-talen när partiet gick framåt bland yngre och akademiskt utbildade väljare (från 0,80- till 0,60-nivån, mätt med vkmåttet) och spridningen har sedan dess fortsatt att avta (0,61 1970, 0,43 1979 och 0,34 1991). Folkpartiets regionala spridning har minskat från 0,40-nivån efter återföreningen mellan liberalerna och de frisinnade vid mitten av 1930-talet, via 0,30-nivån fr.o.m. det stora framgångsvalet 1948 då partiet gjorde sin stora inbrytning i storstäderna, till värden strax över 0,20-nivån vid de tre senaste valen (0,21 1985, 0,22 1988 och 0,21 1991).

Socialdemokraterna och moderaterna uppvisar också tecken på avtagande partiregionalism, men förändringarna är betydligt mindre och var dessutom avklarade i god tid före andra världskriget. Socialdemokraternas regionala spridning minskade successivt från 0,30 1924 till 0,16 1936 men har sedan dess legat still i intervallet 0,11–0,16 (0,12 1985, 0,13 1988 och 0,16 1991). Moderaternas regionala spridning minskade från 0,37 1924 till 0,30 1932 men har därefter inte förändrats (0,27 1985, 0,32 1988 och 0,29 1991).

Miljöpartiet och kristdemokratiska samhällspartiet uppvisar – med ett

3. Lane och Ersson visar också att det, »not surprisingly», är de etniska partierna som har den genomsnittligt sett överlägset största regionala spridningen. På behörigt avstånd följer sedan de religiösa och de kommunistiska partierna, medan de konservativa och de socialdemokratiska partierna uppvisar de minsta regionala spridningarna (Lane and Ersson, 1991:166–167).

viktigt undantag – inga förändringar i den regionala spridningen. Miljöpartiets regionala variationskoefficient har vid partiets samtliga fyra val hållit sig i intervallet 0,18–0,22. Kds har ända sedan partiets bildande haft en påtaglig regional obalans (vk kring 0,50–0,60). Den stora framgången 1991 innbar dock att den regionala spridningen i det närmaste halverades (från 0,58 1988 till 0,34 1991) eftersom partiets röststöd ökade relativt mest i tidigare svaga områden.

Centerpartiet, slutligen, uppvisar den kanske mest intressanta utvecklingskurvan. Partiets regionala spridning minskade successivt från 0,70-nivån under 1920-talet till som lägst 0,22 vid partiets rekordval 1973, den största enskilda förändringen sammanfaller med centerpartiets stora inbrytning i städerna och med kärnkraftsfrågans dominans på den politiska dagordningen (från 0,48 1964 och 0,44 1968 till 0,28 1970, 0,22 1973 och 0,23 1976). Men därefter har centerpartiets regionala obalans tilltagit. Två tredjedelar av väljarstödet har gått förlorat och partiet har återigen en mycket svag ställning i framförallt storstadsområdena (0,29 1979, 0,30 1982, 0,37 1988 och 0,41 1991).

Den som i dagsläget tror sig bevittna ökade regionala skillnader i de svenska partiernas röststöd kan möjligen vara utrustad med ett visst mått av klärvoajant begåvning. Under det senaste decenniet har den regionala spridningen visserligen varit stabil eller minskande för flertalet av partierna. Men socialdemokraterna och framförallt centerpartiet visar tecken på tilltagande partiregionalism. Socialdemokraternas tillbakagång 1991 var relativt sett minst i det gamla styrkebältet i Norrland och Gävleborg, medan centerpartiet under de senaste 15 åren främst gått tillbaka i städerna och därmed successivt har återfått sin gamla landsbygdsprofil.

* * *

Det finns en relativt omfattande forskning om de svenska partiernas geografiska röstvariationer. Klassiker på området är Tingsten (1937), Rydenfelt (1954), Gerdner (1958), Janson (1961), Lewin, Jansson och Sörbom (1972) och Gustafsson (1974). Tre matnyttiga bidrag är Korpi (1981:kapitel 4), Petersson (1981) och Granberg (1992). Under senare år har statsvetenskapliga institutionen i Umeå producerat en stor mängd valekologisk forskning; se t.ex. Ricknell (1976), Ersson (1985), Berglund och Dellenbrant (red) (1986), Gidlund och Gidlund (1989), Wörlund, Ersson, Mohlin och Hallin (1989), Wörlund (1990), Berglund and Risbjerg Thomsen (1990) samt Wörlund (1991a). Se även analysen av skillnaderna i partival mellan »tillväxtSverige», »mittemellanSverige» och »problemSverige» i Holmberg och Gilljam (1987:201–203).

30 Kyrkfolket

Sambandet mellan religiositet och röstning har alltid varit svagare i Sverige än i Syd- och Mellaneuropa. Sverige är ett av världens mest profana länder och sekulariseringen visar inga tecken på avmattning.¹

Den religiösa röstningen – dvs. att kyrkobesökare och icke kyrkobesökare tenderar att rösta på olika partier – är dock långt ifrån någon oväsentlig faktor när det gäller att förklara svenska väljares val av parti.² Skillnaderna i röstning mellan kyrkobesökare (går i kyrkan minst några gånger om året) och icke kyrkobesökare (går sällan eller aldrig i kyrkan) har visserligen minskat under de senaste 30 åren, men den religiösa röstningen är samtidigt starkare än både köns- och sektorsröstningen och mer än hälften så stark som klassröstningen. Vid valet 1991 röstade 31 procent av kyrkobesökarna och 46 procent av icke kyrkobesökarna på socialdemokraterna eller vänsterpartiet (index för religiös röstning 31 minus 46 = -15; se tabell 30.1).

Den religiösa röstningen kvarstår i stort sett oförändrad vid kontroll för väljarnas klasstillhörighet. Vid valet 1991 var skillnaden i röstning på socialdemokraterna eller vänsterpartiet mellan kyrkobesökare och icke kyrkobesökare 49 procent mot 60 (-11) bland arbetare och 21 procent mot 38 (-17) bland medelklassväljare.³

I valrörelsen 1991 visade partierna ett förhöjt intresse för de religiösa väljarna. Förklaringen var naturligtvis att kristdemokratiska samhällspartiet sedan hösten 1990 intagit en position klart över fyraprocentspärren i opinionsmätningarna. Inom de andra partierna var man orolig för att de

1. Se t.ex. Holmberg och Gilljam (1987:203–210) och Bjereld och Gilljam (1991) samt där angiven litteratur. Se även kapitel 20 (*Vita vindar*) samt Inglehart (1990:kapitel 6), Dalton (1990), Westholm (1991:kapitel 5) och Pettersson (1992).

2. Kyrkogång brukar i dessa sammanhang anses som en god indikator på grad av religiositet, religiöst intresse och kyrkan som social referensgrupp. För litteraturreferenser samt en prövning av validiteten vid användandet av kyrkogångsfrekvens som mått på religiositet, se Bjereld och Gilljam (1991: fotnot 11).

3. Kontroll för väljarnas klasstillhörighet vid tidigare val ger i stort sett samma resultat. Se Holmberg och Gilljam (1987:209–210) samt Bjereld och Gilljam (1991:150).

Tabell 30.1 *Religiös röstning vid valen 1964, 1968, 1985, 1988 och 1991. Andel röstande på socialdemokraterna eller vänsterpartiet bland kyrkobesökare och icke kyrkobesökare (procent)*

valår	andel s/v-röstande bland kyrkobesökare	andel s/v-röstande bland icke-kyrkobesökare	differens
1964	42	66	-24
1968	43	66	-23
1985	38	54	-16
1988	40	56	-16
1991	31	46	-15

Kommentar: Med kyrkobesökare avses personer som uppgivit sig gå i kyrkan minst några gånger om året. Intervjufrågan om kyrkogång återfinns i kommentaren under tabell 30.3. Andel s- eller v-röstande har beräknats med samtliga partiröstande som procentbas. Intervjufrågan om kyrkogång ingick inte i valundersökningarna 1970-1982. I 1956 års undersökning ingick en intervjufråga med annorlunda formulering, vilket omöjliggör en relevant jämförelse (se Holmberg och Gilljam, 1987:206).

kristna väljarna – efter 27 år av tveksamhet – skulle strömma över till det pånyttfödda kds. Samtidigt fanns det emellertid de som menade att framgången för kds i första hand berodde på partiets mer utslätade profil i de kristna hjärtefrågorna och på den klart uttalade samhörigheten med det borgerliga blocket.⁴ Hur väljare med olika kyrkobesöksfrekvens röstade i valet 1991 redovisas i tabell 30.2. Partiernas sammansättning med avseende på kyrkogång återfinns i tabell 30.3.

Valframgången innebar att kds för första gången blev det största partiet bland väljare som går i kyrkan minst en gång i månaden (36 procent av rösterna 1991 mot 21 procent 1988). Men samtidigt medförde framgången en ordentlig sekularisering av partiets väljarkår: Andelen regelbundna kyrkobesökare bland kds-väljarna minskade från 68 procent 1988 till endast 46 procent 1991. Valet 1991 innebar med andra ord att kds förvandlades till de regelbundna kyrkobesökarnas främsta företrädare samtidigt som de regelbundna kyrkobesökarna för första gången är i minoritet bland partiets väljare!

4. Kds-väljarnas förklaringar till varför de röstade som de gjorde 1991 och de nya kds-väljarnas förklaringar till varför de bytte parti mellan 1988 och 1991 redovisas i kapitel 13.

Tabell 30.2 *Kyrkogång och partival 1991 (procent)*

kyrkogång	partival 1991									summa procent	antal inter- vjuade	andel blank- röstare	andel icke- röstare
	v	s	c	fp	m	kds	mp	nyd	övr				
minst en gång i månaden	0	22	17	8	11	36	3	2	1	100	224	0	9
några gånger om året	2	33	13	9	25	7	4	7	0	100	561	1	10
mera sällan	4	40	8	9	24	4	3	7	1	100	831	1	10
aldrig	5	43	4	10	20	3	5	9	1	100	674	3	20

Tabell 30.3 *Partiernas väljare 1991 fördelade efter kyrkogång (procent)*

kyrkogång	partival 1991									blank- röstare	icke- röstare	samtliga inter- vjuade
	v	s	c	fp	m	kds	mp	nyd				
minst en gång i månaden	0	6	19	9	5	46	7	3	0	0	6	9
några gånger om året	13	21	36	24	28	24	29	23	21	21	18	24
mera sällan	44	39	32	34	40	17	28	37	28	28	28	35
aldrig	43	34	13	33	27	13	36	37	51	51	48	32
summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
antal intervjuade	82	858	199	212	500	173	86	164	39	39	216	2 605

Kommentar: Intervjufrågan om kyrkogång hade följande lydelse: »Hur ofta brukar Du gå till gudstjänst eller på möte i statskyrkan, i någon frikyrka eller någon annan kyrka eller samfund?». Siffrorna för andel icke-röstare i tabell 30.2 har justerats upp eftersom gruppen är underrepresenterad bland de personer som ställde upp för intervju i 1991 års valundersökning.

Resultaten för de andra partierna följer i allt väsentligt det mönster som vi kunnat iaktta vid de närmast föregående valen: centerpartiet fick det starkaste röststödet bland regelbundna kyrkobesökare, moderaterna bland mer sporadiska kyrkobesökare och resterande partier bland väljare som aldrig går i kyrkan. Kds och centerpartiet hämtade majoriteten av sina väljare bland människor som går i kyrkan minst några gånger om året (70 respektive 55 procent) medan motsvarande siffra för de andra partier-

na varierade mellan 13 och 36 procent.⁵

I 1991 års valundersökning tillfrågades kyrkobesökarna huruvida de för det mesta brukar gå till statskyrkan eller till någon frikyrka. Resultaten visar att kds står mycket starkt i frikyrko-Sverige medan framförallt moderaterna och centerpartiet har en relativt svag ställning. Röstfördelningen 1991 bland väljare som går på frikyrkomöte minst några gånger om året (7 procent av väljarkåren) blev: kds 48 procent, socialdemokraterna 20 procent, folkpartiet 11 procent, centerpartiet och moderaterna båda 7 procent, ny demokrati 4 procent, miljöpartiet 2 procent och vänsterpartiet 1 procent. Motsvarande fördelning bland väljare som går på frikyrkomöte minst en gång i månaden (5 procent av väljarkåren) blev: kds 64 procent, socialdemokraterna 14 procent, folkpartiet 12 procent, centerpartiet 7 procent, moderaterna 2 procent och ny demokrati 1 procent.

* * *

Sambandet mellan kyrkogång och partival i tidigare val har undersökts av Särilvik (1970b), Holmberg och Gilljam (1987:203–210) samt Holmberg och Gilljam (1990:131–132). Den som är intresserad av sekulariseringen av det svenska samhället i ett komparativt perspektiv hänvisas till noten 1 ovan samt kapitel 20 (*Vita vindar*) och där angiven litteratur. Religiös röstning i andra länder analyseras i bl.a. Dalton (1988:160–169) och i Valen, Aardal og Vogt (1990:79–80). Hur kds har vuxit fram och förändrats beskrivs i Sandström (1979), Johansson (1985) och Lindfelt (1991). De religiösa väljarnas åsikter i politiska sakfrågor analyseras i Bjereld och Gilljam (1991).

5. Röstfördelningen 1991 bland väljare som går i kyrkan minst några gånger om året respektive mera sällan eller aldrig blev: vänsterpartiet 1 procent mot 5 (–4), socialdemokraterna 30 procent mot 41 (–11), centerpartiet 14 procent mot 6 (+8), folkpartiet 9 procent mot 10 (–1), moderaterna 21 procent mot 22 (–1), kds 15 procent mot 3 (+12), miljöpartiet 4 procent mot 4 (0), ny demokrati 6 procent mot 8 (–2) och övriga partier 0 procent mot 1 (–1).

31 Partiernas väljare

Boken börjar närma sig sitt slut och det är dags att knyta ihop trådarna. I det här kapitlet skall vi skära korven på tvären: Vad för slags väljare lyckades partierna locka till sig i 1991 års val och varför gick det som det gick för de olika partierna? I nästa kapitel kommer korven att skäras på längden. Valet 1991 fogas där in i de trender och utvecklingslinjer i svenskt väljarbeteende som vi nu kan följa i mer än tre decennier bakåt i tiden: Vilka är och var de viktigaste förklaringarna till varför svenska väljare röstar som de gör? Men först alltså en summering av 1991 års val parti för parti.

Vänsterpartiet (4,5 procent av rösterna) gjorde 1991 sitt sämsta val sedan »Tjeckoslovakieninvasionsvalet» 1968. Partiet gick tillbaka med 1,4 procentenheter och klarade med knapp nöd fyraprocentsspärren. De största röstförlusterna gick till socialdemokraterna (31 procent av 1988 års v-väljare) och där näst till miljöpartiet (8 procent). Vanliga motiveringar bland de väljare som övergav partiet var den interna splittringen, miljöfrågan och positionen »för långt åt vänster». Antalet socialdemokratiska sympatisörer som taktikröstade på vänsterpartiet var betydligt färre 1991 än vid de närmast föregående valen (10 procent av v-väljarna 1991 mot 35 procent 1982, 23 procent 1985 och 25 procent 1988). Det kanske mest oroväckande för vänsterpartiet är emellertid att tillbakagången mellan 1988 och 1991 nästan helt och hållet berodde på en halverad röstandel bland unga väljare.

Vänsterpartiväljarnas motiveringar till valet av parti 1991 handlade till stor del om fördelningspolitiken, miljön och partiets EG-motstånd. Precis som vanligt var också partiledaren Lars Werner en tillgång för partiet. Vid sidan av miljöpartiet var vänsterpartiet det enda parti som hämtade majoriteten av sina väljare från den offentliga sektorn (60 procent).

När vänsterpartiväljarna tillfrågades om det är något hos socialdemokraterna som de särskilt ogillar blev de tre vanligaste svaren att socialdemokraterna bedriver högerpolitik, har gjort en »orättfärdig» skatteuppgörelse med folkpartiet samt lämnat in en ansökan om svenskt EG-medlemskap. På frågan vad de särskilt ogillar hos miljöpartiet svarade vänsterpar-

tiväljarna att miljöpartiets politik är alltför ensidigt fokuserad till miljöfrågorna och att det inte finns någon riktig ordning i det partiet.¹

Socialdemokraterna (37,7 procent) förlorade hela 5,5 procentenheter av sitt tidigare röststöd och gjorde därmed sitt i särklass sämsta val på över 60 år. De största väljarströmmarna gick till moderaterna (5 procent av 1988 års s-väljare), till »soffan» (5 procent) och till ny demokrati (4 procent); i väljarutbytet med vänsterpartiet blev det däremot en nettovinst på motsvarande en halv procent av samtliga väljare. Bland de unga förstagångsväljarna fick socialdemokraterna hålla till godo med rekordlåga 25 procent.

De väljare som lämnade socialdemokraterna för ett annat parti hänvisade främst till ekonomin, skatterna och den »överdimensionerade» offentliga sektorn (bytare till b-blocket), till bristande lyhörddhet och svikna ideal (bytare till v) samt till behovet av förändring och nytänkande (bytare till nyd). Den ekonomiska krisen var en viktig orsak till det socialdemokratiska valnederlaget. Till skillnad mot många tidigare val vann partiet knappast heller några röster på regeringsfrågan.² Dessutom tycks

1. Intervjufrågan om vad som ogillas hos de andra partierna var en nyhet i 1991 års valundersökning. Frågan hade följande formulering: »Jag skulle också vilja fråga om det är något Du särskilt ogillar hos de partier Du *inte* tänker rösta på/röstade på vid årets riksdagsval. Är det något hos (PARTI) som Du särskilt ogillar?». Frågan upprepades för samtliga partier som respektive intervjuperson *inte* röstade på. Upp till tre svar per parti registrerades. De 69 personer i förvalsundersökningen, som i postenkäten efter valet uppgav att de hade röstat på ett annat parti än det de avsåg att rösta på vid förvalsintervjun, ingår inte i analyserna.

2. Regeringsfrågans starkt minskade betydelse för socialdemokraterna går att utläsa av svaren på en serie intervjufrågor om de två regeringsalternativens tidigare och eventuellt framtida regeringsinsatser (bedömningar på en skala från -5 till +5). I 1991 års valundersökning fick socialdemokraterna visserligen ett högre medelbetyg än de borgerliga partierna för de tidigare regeringsinsatserna (+0,71 för perioden 1982-1988 och -0,16 för perioden 1988-1991 mot -0,82 för de borgerliga regeringarna under perioden 1976-1982). Men skillnaden mellan regeringsalternativen var betydligt mindre än vid valen 1985 (+1,21 för socialdemokraterna mot -0,75 för de borgerliga) och 1988 (+1,45 för socialdemokraterna mot -0,77 för de borgerliga). När det gäller bedömningarna av hur de två regeringsalternativen förväntades sköta sig efter en eventuell valseger (frågorna ställdes endast i förvalsundersökningen) hade de borgerliga partierna hämtat in hela socialdemokraternas tidigare försprång (+0,56 för socialdemokraterna mot +0,61 för de borgerliga). Vid valen 1985 och 1988 fick socialdemokraterna +1,19 respektive +1,46 mot de borgerliga partiernas +0,10 respektive +0,25. Regeringsfrågans betydelse för väljarnas partival 1985 och 1988 analyseras i Holmberg och Gilljam (1987:151-155) respektive i Gilljam och Holmberg (1990: 282-286).

det som om Ingvar Carlsson stötte bort fler väljare än vad han lockade till sig. Som ytterligare lök på laxen gjorde socialdemokraterna sitt sämsta val någonsin bland LO-medlemmarna (53 procent).

De socialdemokratiska väljarnas vanligaste förklaringar till partivalet 1991 var vaktsläendet om sysselsättningen och den sociala tryggheten samt uppfattningen att partiets politik är bra för arbetarna och de lågavlönade. Därutöver har socialdemokraterna alltså klart fler partiidentifierade väljare än sina konkurrenter (68 procent).

De socialdemokratiska väljarnas svar på frågorna om vad de särskilt ogillar hos de andra partierna visar på missnöje med i första hand vänsterpartiets ideologiska position, centerpartiets energipolitik och »velighet», folkpartiets »opålitlighet», »plats i Carl Bildts knä» och flyktingpolitik, moderaternas skattepolitik, högerideologi och »arbetarfientlighet», kds' abort- och familjepolitik, miljöpartiets »brist på helhetssyn och realism» samt ny demokratis »populism», »pajaseri» och flyktingpolitik.

Centerpartiet (8,5 procent) gjorde sitt sämsta val sedan den allmänna rösträttens införande och förlorade en fjärdedel eller 2,8 procentenheter av sitt tidigare röststöd; sedan rekordvalet 1973 (25,1 procent) har två tredjedelar av partiets väljarstöd successivt gått förlorat. De väljare som lämnade centerpartiet gick främst till moderaterna (11 procent av 1988 års c-väljare), till kds (11 procent) och till »soffan» (6 procent). Gentemot socialdemokraterna och folkpartiet blev nettoutbytet däremot svagt positivt.

Motiveringarna bakom beslutet att byta från centerpartiet till kds var i första hand familjepolitiken, religiösa/moraliska frågor samt Alf Svensson medan bytarna från centerpartiet till moderaterna mest talade om det senare partiets tydligare framtoning och större pålitlighet (»står för vad de säger»). Olof Johansson var den av partiledarna som förlorade mest i popularitet mellan 1988 och 1991 och han var också en bidragande faktor till partiets röstförluster till främst moderaterna och kds. Centerpartiet gjorde sitt sämsta val någonsin bland jordbrukare och på landsbygden (från 65 respektive 32 procent 1988 till 45 respektive 22 procent 1991) och förlorade dessutom halva sitt röststöd bland småföretagarna (8 procent 1991).

Centerpartiväljarnas klart vanligaste motiveringar till valet av parti 1991 var miljön, jordbruks- och regionalpolitiken samt familjepolitiken och förslaget om vårdnadsersättning. C-väljarnas skäl för att inte rösta på något av de andra partierna var främst vänsterpartiets socialistiska ideologi, socialdemokraternas skattepolitik (skattereformen), folkpartiets

»vacklande hit och dit», moderaternas »omsorg om högingkomsttagarna», kds' inställning i abortfrågan, miljöpartiets »realistiska och ofullständiga partiprogram» samt ny demokratis »populism», »oseriösitet» och partiledare.

Folkpartiet (9,1 procent) gick tillbaka med 3,1 procentenheter och gjorde sitt sämsta val med undantag för katastrofvalet 1982. De största röstförlusterna gick till moderaterna (24 procent av 1988 års fp-väljare) och till kds (12 procent) medan väljarströmmarna till och från socialdemokraterna resulterade i en nettovinst på motsvarande 1 procent. De vanligaste motiveringarna bland de väljare som övergav folkpartiet för kds var familjepolitiken, religiösa och moraliska frågor samt Alf Svensson, medan bytarna till moderaterna främst hänvisade till att moderaterna »står för vad de säger», har en »tydligare framtoning» och en bättre partiledare.

Folkpartiväljarnas tre klart mest nämnda förklaringar till röstningsbeslutet 1991 var den liberala ideologin, ekonomin och den sociala välfärden. Nästan var tionde fp-väljare hänvisade till partiets politik i flykting- och invandrarfrågor. Partiledaren Bengt Westerberg var en tillgång för partiet även om cirka en fjärdedel av bytarna till moderaterna och kds förde hans namn på tal. Mitt i den allmänna tillbakagången lyckades folkpartiet med konststycket att något öka sin röstandel bland de studerande och bland medlemmarna i akademikerorganisationen SACO (17 respektive 18 procent 1991).

Folkpartiväljare som eventuellt funderade på att rösta annorlunda kan – enligt svaren på frågorna om vad de särskilt ogillar hos de andra partier – ha avhållits på grund av socialdemokraternas »bidragspolitik» och »löftesbrott», centerpartiets »vacklande» och energipolitik, moderaternas »högerpolitik» och »egoism», kds abortpolitik och religiösa inställning, miljöpartiets »luftslottlösningar» samt ny demokratis »förenklingar», »jippon» och flyktingpolitik.

Moderata samlingspartiet (21,9 procent) var det enda av de fem tidigare riksdagspartierna som gick framåt i 1991 års val – och det med besked (+3,6 procentenheter). De nya väljarna kom i första hand från folkpartiet (12 procent av 1991 års m-väljare) och från socialdemokraterna (10 procent) och de uppvägte mer än väl partiets röstförluster till kds och ny demokrati. Moderaternas speciella satsning på de unga förstagångsväljarna gav rekordutdelningen 30 procent.

De moderata väljarna inklusive de som bytte till partiet motiverade partivalet med i första hand den ekonomiska politiken, skatterna och EG-frågan samt med partiets »klara besked» och att de »står för vad de säger».

Däremot tycks den moderata politiken i frågorna om miljön, pensionerna och den sociala välfärden ha attraherat mycket få väljare. Carl Bildt var till skillnad från 1988 en klar tillgång för partiet – främst i marginalväljarkampen med folkpartiet. Moderaterna stärkte dessutom sin ställning som storstadsparti (33 procent) och som parti för väljare i den privata sektorn (29 procent).

När moderatväljarna ombads att »tala illa» om de andra partierna handlade det mycket om socialdemokraternas socialism, skattepolitik och »bidragssamhälle», centerpartiets energipolitik, »opålitlighet» och partiledare, folkpartiets flyktingpolitik och »samarbete åt vänster», kds' religion och inställning till aborter, miljöpartiets »drömpolitik» och »flummighet» samt ny demokratis »genvägar», »inkompetens» och »clownen Bert».

Kristdemokratiska samhällspartiet fick till det ordentligt i sitt tionde försök att ta sig in i Sveriges riksdag. Partiet ökade sitt väljarstöd med hela 4,3 procentenheter och erövrade 7,2 procent av 1991 års röster. Kds vann väljare från alla partier – mest från folkpartiet (17 procent av 1991 års kds-väljare) och centerpartiet (15 procent). Andelen kds-sympatisörer som »svek» partiet av rädsla för en bortslängd röst var av naturliga skäl mindre än någonsin.

Kds hade ingen vit medvind i valet 1991. Under de senaste åren har det tvärtom blåst moralliberala vindar över landet. Valresultatet innebar att kds för första gången blev de regelbundna kyrkobesökarnas främsta företrädare (36 procent 1991 mot 21 procent 1988). Men valframgången med åtföljande sekularisering av partiets väljarkår betydde samtidigt att de regelbundna kyrkobesökarna inte längre är i majoritet bland partiets väljare (från 68 procent 1988 till 46 procent 1991).

Kds-väljarnas motiveringar till varför de röstade som de gjorde 1991 ger en bild av ett »enmans tvåfrågeparti». Familjepolitiken, religionen och Alf Svensson var de tre faktorer som enligt väljarnas egna förklaringar förde in kds riksdagen. Partiets miljöpolitik – som givit många röster i tidigare val – tycks däremot ha fallit i glömska.

Kds-väljarnas förklaringar till varför de inte stödde något annat parti rörde sig till stor del om socialdemokraternas skatte- och familjepolitik samt »maktfullkomlighet» och »arrogans», centerpartiets energipolitik, »ombytlighet» och partiledare, folkpartiets »kappvändande» och syn på bl.a. de homosexuella, moderaternas »höginkomsttagarpolitik», »egoism» och försvarspolitik, miljöpartiets »ensidighet» och »luddighet» samt ny demokratis flyktingpolitik och allmänt bristande trovärdighet.

Miljöpartiet (3,4 procent) gick tillbaka med 2,1 procentenheter och tvingades efter endast en mandatperiod ta farväl av Sveriges riksdag. De största röstförlusterna gick till de fyra blivande regeringspartierna (36 procent av 1988 års mp-väljare), till »soffan» (11 procent) och till ny demokrati (9 procent) medan nettoutbytet med socialdemokraterna och vänsterpartiet faktiskt blev svagt positivt. De vanligaste motiveringarna till att lämna miljöpartiet var »besvikelsen i riksdagen», olika sakfrågor samt rädslan för en bortslängd röst.

Miljöpartiet drabbades naturligtvis av att miljöfrågorna stod mindre i centrum än vid valet 1988 och att opinionen sedan dess har blivit något mindre grön. Men en minst lika viktig faktor bakom valförlusten var den utbredda uppfattningen att partiet gjort en vänsterförflyttning längs vänster-högerdimensionen och de därav följande väljarförlusterna till de borgerliga partierna. I valet 1988 plockade miljöpartiet pluspoäng på missnöjet med de etablerade partierna och på »behovet av förnyelse». På den punkten hade dock partiet tre år senare fått en definitiv överman i ny demokrati. Miljöpartiet har relativt få starka anhängare som kan förväntas ställa upp när det blåser motvind (29 procent). Dessutom var förmodligen avsaknaden av en populär partiledare större 1991 än någonsin tidigare.

Den reducerade skara väljare som trots allt röstade på miljöpartiet 1991 hänvisade nästan enbart till miljöfrågan och den gröna ideologin. Partiet vann taktikröster i sin kamp mot fyraprocentsspärren, men nästan lika många väljare gick förlorade på grund av rädslan för en bortkastad röst. Inför framtiden kan det mycket väl visa sig vara en fördel för miljöpartiet att ha förvandlats till ett kvinnoparti (69 procent kvinnliga väljare 1991) och att var tionde mp-väljare valde att lyfta fram partiets EG-motstånd och försvarspolitik.

Miljöpartiväljarnas skäl för att inte rösta på något av de andra partierna handlade framförallt om vänsterpartiets socialistiska ideologi, socialdemokraternas »dåliga miljöpolitik» och »opålitlighet», centerpartiets jordbrukspolitik och »velighet», folkpartiets och moderaternas högerposition samt det senare partiets utrikes-, försvars- och EG-politik, kds' kristendom och abortpolitik samt ny demokratis »brist på allvar», flyktingpolitik och högerideologi.

Ny demokrati, slutligen, kom från ingenstans och erövrade 6,7 procent av 1991 års väljare. Partiet vann väljare från alla håll – mest från socialdemokraterna (24 procent av 1991 års nyd-väljare), från moderaterna (20 procent) och från »soffan» (18 procent) och minst från kds och vänsterpartiet (3 respektive 1 procent). Bland förstagångsväljarna lyckades parti-

et locka till sig hela 14 procent av rösterna.

Drygt hälften av ny demokratis väljare motiverade sitt partival med skäl av typen »nya fräscha tag», behovet av att det »rörs om i grytan» samt att partiet vet hur vanligt folk tycker och tänker. Var femte nyd-väljare hänvisade till partiets politik i invandrar- och flyktingfrågor medan ungefär var tionde nämnde skatterna (14 procent), ekonomin (11 procent) och den offentliga sektorns storlek och problem (8 procent). Nyd-väljare som hade röstat på socialdemokraterna 1988 talade dessutom om »svek» och »löftesbrott» medan ett inte ovanligt svar bland bytarna från moderaterna var att ny demokrati »tyvärr inte fanns vid valet 1988». Däremot var det få eller inga nyd-väljare som motiverade sitt partival med hänvisning till pensioner/äldrevård, social trygghet, familjepolitik, sysselsättning eller miljö.

Ny demokrati har haft draghjälp av att det har blåst både högervindar och xenofobiska vindar över landet samt av att misstron mot partier och politiker har fortsatt att öka: Ny demokrati uppfattas stå till höger i politiken (om än något till vänster om moderaterna), partiets väljare har den mest negativa inställningen till flyktingar, invandrare och u-hjälp, och de hyser större misstro mot partier och politiker än övriga väljare. En detaljerad analys visar att graden av politikermissstro och närmast inställningen till flyktingmottagning – men inte inställningen i vänster-högerfrågor – hade betydelse för de väljare som röstade på moderaterna 1988 och nu stod i valet och kvalet att byta till ny demokrati eller förbli moderaterna trogna. En motsvarande jämförelse mellan bytarna från socialdemokraterna till ny demokrati och de stabila s-väljarna visar att graden av politikermissstro, inställning till flyktingmottagande och åsikter i vänster-högerfrågor var ungefär lika viktiga som förklaringar till partibyte eller inte.³

Ny demokrati vann också stort på den taktiska röstningen: Mer än var tredje nyd-väljare 1991 tyckte bättre om ett annat parti än ny demokrati – i första hand moderata samlingspartiet. Ian Wachtmeister var den ende av 1991 års partiledare som var mer populär än sitt parti bland de egna väljarna samtidigt som emellertid Bert Karlsson fick den klart lägsta betygs-poängen sedan partiledarpopularitetsmätningarna inleddes 1979.

Ny demokrati är ett övervägande manligt parti (9 procent väljare bland

3. Det första resultatet bygger på en multivariat regressionsanalys med röstning på moderaterna eller ny demokrati 1991 bland 1988 års m-väljare som beroende variabel och en fråga om vardera flyktingmottagande, sjukvårdsprivatisering och självuppskattat politikerförtroende som oberoende variabler. I den andra analysen har röstning på socialdemokraterna eller ny demokrati 1991 bland 1988 års s-väljare använts som beroende variabel.

män mot 5 procent bland kvinnor) med ett dubbelt så starkt röststöd bland unga som bland äldre väljare (10 procent bland väljare under 30 år mot 5 procent bland väljare över 60 år). Ny demokratis röststöd 1991 var också klart starkare på landsbygden och i mindre tätorter (11 respektive 8 procent) än i städer och storstäder (6 respektive 4 procent). Av yrkesgrupperna gjorde partiet bäst ifrån sig bland småföretagare (12 procent) och, kanske mer intressant, bland industriarbetare (10 procent). Om vi ser till partiernas yrkesmässiga sammansättning är ny demokrati därmed Sveriges relativt sett andra arbetarparti (40 procent arbetare mot socialdemokraternas 53 procent och centerpartiets 38 procent).

När ny demokratis väljare bestämde sig för att inte rösta på något annat parti handlade det framförallt om socialdemokraternas skattepolitik, »bidragssamhälle» och »löftesbrott», centerpartiets energipolitik och »profillöshet», folkpartiets flyktingpolitik och partiledare, moderaternas partiledare och bristande hänsyn till arbetarna, kds' kristna värderingar och abortsyn samt miljöpartiets »ensidighet» och miljöpolitik.

Det är naturligtvis en vanskelig uppgift att utifrån bokens siffror och resultat försöka säga någonting om partiernas och partisystemets framtid. Minskande polarisering är emellertid ett påfallande tecken i skyn. Den sjunkande klassröstningen, den inte längre ökande ideologiska vänsterhögeröstningen och den minskade spännvidden mellan ytterpartierna på vänster-högerdimensionen bär alla vittnesbörd om att både partier och väljare håller på att bli mer lika varandra. Motsatsparen arbetarklass och medelklass, vänster och höger, räcker inte längre till för att fullt ut förklara varför svenska väljare röstar som de gör.

Den större samstämmigheten när det gäller den traditionella motsättningen i svensk politik skapar tomrum och bereder vägen för nya konfliktdimensioner och nya politikfenomen. Partisystemets tre nykomlingar – miljöpartiet, kds och ny demokrati – har givit väljarna nya eller pånyttfödda stimuli att förhålla sig till: miljön och resurshushållningen, familjen och livsåskådningsfrågorna, flyktingpolitiken och u-hjälpen. Dessutom har de nya partiernas litenhet och kamp mot fyraprocentsspärren inneburit att dagens taktikröstning endast till en mindre del handlar om vänsterpartiets »kamrat fyra procent».

Den minskade spännvidden utmed vänster-högerdimensionen betyder också att partiernas trovärdighet, stil och ledarpersonligheter blir allt viktigare. Väljarnas dom kan i framtiden förväntas bli ännu hårdare mot de partier och politiker som anklagas för löftesbrott, intern osämja, velande och politiskt kappvändande.

32 Väljarna inför 90-talet

Nittioåret inleddes med det mest omvälvande valet i modern svensk historia. Storleksförändringarna mellan partierna i 1991 års val var de största sedan 1917. Socialdemokraterna, centerpartiet och folkpartiet gjorde bland de sämsta val de någonsin gjort samtidigt som två nya partier, kds och ny demokrati, gjorde sin entré i riksdagen. Miljöpartiet, sensationen i 1988 års val, åkte ut efter endast en mandatperiod. Det gamla stabila partisystemet rämnade och ersattes av ett instabilt åttapartisystem. En borgerlig fyrtipartiregering utan egen majoritet i riksdagen ersatte socialdemokraterna i Rosenbad och utlovade stora förändringar – ett systemskifte.

Omvälvningen 1991 kom inte som en blixtnedslag från klar himmel. Den hade förväntats av relativt klara tecken i skyn. Flera olika utvecklingstendenser bland väljarna har sedan länge visat att basen för det gamla partisystemet långsamt eroderat. Traditionella struktursamband och invanda beteenden har försvagats samtidigt som nya opinionsmönster och röstningsvanor har kunnat skönjas.

De tre grundpelarna när det gäller vad som i första hand bestämmer svenska väljares röstning har samtliga försvagats under senare år. Grundpelarna är klassröstningen, den ideologiska vänster-högerröstningen och röstningen efter partiidentifikation.

Nedgången för klassröstningen är av gammalt datum. Större delen av minskningen inträffade redan under 1960-talet. Under 1970-talet bromsades nedgången upp för att ånyo ta fart vid valen 1988 och 1991. Andelen arbetare som röstar på vänsterpartiet eller socialdemokraterna har minskat från 79 procent 1960 till 66 procent 1970 och 57 procent 1991. Samtidigt har andelen medelklassväljare som stödjer vänsterpartiet eller socialdemokraterna ökat från 26 procent 1960 till 32 procent 1991. Procentskillnaden i arbetarnas och medelklassväljarnas röstning på vänsterpartiet och socialdemokraterna ger ett mått på graden av klassröstning. Minskningen har gått från en procentskillnad på 53 enheter 1960 till endast 25 enheter 1991. Nedgången har varit mycket markant, men är inte större än att nivån på den svenska klassröstningen fortfarande är bland de högsta i västvärlden.

Den minskande klassröstningen har givit utrymme för en ökad åsiktsröstning. I praktiken har det betydtt en tilltagande tendens att rösta utifrån ideologiska vänster-högeråsikter, eftersom svensk politik länge har dominerats av en enda konfliktlinje – det som brukar kallas vänster-högerdimensionen. Ökningen i vänster-högerröstningen var mest markant under 1960- och 1970-talen. Under 1980-talet har ökningen stannat av och eventuellt förbytt i en viss försvagning 1991. Innehållsligt rymmer dock vänster-högerdimensionen fortfarande samma frågor som tidigare. Bland väljarna är det frågor som har att göra med det offentliga förhållande till det privata näringslivet som uppvisar starkast samband med vänster-högeruppdelningen. Även sociala välfärdsfrågor uppvisar ett förhållandevis starkt åsiktssamband med vänster-högerdimensionen medan nyare frågor, som t.ex. flyktingpolitiken, lag och ordning och miljöfrågorna, uppvisar mycket svagare kopplingar till vänster-högerkonflikten. En viss tendens till ett något förstärkt samband mellan miljöåsikter och vänster-högeråsikter kan dock iakttas. Åsiktskopplingen mellan vänster och gröna åsikter respektive mellan höger och mindre gröna åsikter har blivit tydligare under senare år.¹

Den försvagade vänster-högerröstningen skall dock inte överdrivas. Dels därför att den måtmässigt är knappt iakttagbar, dels därför att väljarnas vänster-högeråsikter fortfarande 1991 var den enskilda faktor som betydde klart mest för partivalet. Övriga sakfrågeåsikter (om miljö, moral, flyktingar, EG etc.) uppvisade klart svagare samband med röstningen. Väljarnas ideologiska vänster-högerposition förklarade något över 50 procent av variansen i partivalet 1991. Motsvarande siffra för andra typer av sakfrågor var mycket lägre – kring 15–20 procent som högst.

Det starka sambandet mellan vänster-högeråsiikt och röstning gör att opinionsförskjutningar på vänster-högerdimensionen blir mycket viktiga för valutgången. Högervind gynnar de borgerliga partierna, vänstervind vänsterpartiet och socialdemokraterna. Valundersökningarnas tidsseriemätningar av väljarnas ideologiska vänster-högerpositioner visar på en mycket tydlig högerförskjutning av opinionen under de senaste tjugofem åren, speciellt mellan 1988 och 1991. År 1968, då vår mätserie inleddes, placerade sig 43 procent av väljarna till vänster på en vänster-högorskala. Vid valet 1988 hade den andelen minskat till 35 procent för att hamna på

1. I Maktutredningens elitundersökning återfanns samma tendens liksom i valforskningsprogrammets studier med riksdagsmännen. Se Westholm (1990), Gilljam och Holmberg (1990:97–99) och Holmberg och Esaiasson (1988).

endast 27 procent 1991. Samtidigt ökade andelen människor som uppfattade sig stå till höger från 31 procent 1968 till 35 procent 1988 och hela 44 procent 1991. Högervinden var utan tvekan en av de viktigaste faktorerna bakom socialdemokraternas stora valbakslag 1991 och frammarschen för moderaterna och ny demokrati.

Om nedgången i vänster-högerröstningen är obetydlig är den desto mer markerad när det gäller röstningen efter partiidentifikation.² Andelen människor som känner sig som anhängare av något parti har minskat drastiskt i Sverige sedan valundersökningarnas mätserie inleddes på 1960-talet – från 65 procent 1968 till 48 procent 1991. Minskningen är ett internationellt fenomen som kan iakttas i de flesta västländer, men nedgången har varit brantare i Sverige än i andra jämförbara länder. Försvagningen av graden av partiidentifikation inverkar mycket starkt på stabiliteten i partisystemet. Partiidentifierade väljare byter sällan parti. Det är väljare utan någon starkare känsla av partianhängarskap som är de mest lättrorliga, som byter mellan de gamla etablerade partierna eller till något av de nya partierna.

En konsekvens av väljarnas avtagande knytning till partierna som har varit mycket tydlig i Sverige är den markant ökade väljarrörligheten. Andelen partibytare mellan valen har ökat dramatiskt – från 7 procent 1956 till 20 procent 1988 och till inte mindre än 30 procent 1991. Andelen splittröstare mellan riksdags- och kommunalvalen har samtidigt ökat från 6 procent 1970 till 22 procent 1991. Det som en gång var en av Europas mest stabila väljarkårer är inte så stabil längre.

Valrörelserna har genom den ökade rörligheten blivit allt viktigare eftersom en stor del av de rörliga väljarna bestämmer partivalet sent strax innan valen. Andelen svenska väljare som byter parti under valrörelsen har ökat från 5 procent vid valen 1956 och 1960 till hela 16 procent 1991. Ökningen av andelen människor som uppger att de fattat sitt röstningsbeslut under valrörelsen har varit än mer markerad – från 18 procent 1964 till hela 51 procent 1991. Allt fler väljare bestämmer sig allt senare. Valspurten har på gott och ont blivit mycket mer avgörande än tidigare. Ett problem i sammanhanget är att vi kan iakttä en tendens till att rörliga väl-

2. Sambandet mellan väljarnas partiidentifikation, dvs. det parti de känner sig som anhängare av eller tycker bäst om, och partivalet är mycket starkt i Sverige (korrelationer på över 0,90), men har minskat något vid de senaste valen på grund av bl.a. taktikröstning. Flera av de mindre partierna (mp, v och nyd) rymmer stora andelar väljare (ibland över 25 procent) som uppger att de tycker bäst om något annat parti; se Holmberg (1992a).

jare i genomsnitt är något mindre kunniga om politik än stabila väljare. Ur normativ synpunkt skulle vi väl helst se att partitytare vore minst lika politiskt kunniga som partitrogna väljare.

Omvälningen i valet 1991 var alltså väl förberedd. Det gamla partisystemets grundpelare var underminerade, speciellt om man också betänker att utvecklingen av det allmänna politikerförtroendet i Sverige har varit mycket negativ ända sedan 1960-talet. Misstron och cynismen gentemot partier och politiker har vuxit i stort sett kontinuerligt bland svenska väljare under de senaste tjugofem åren. Andelen väljare som instämmer i påståendet att »de som sitter i riksdagen och beslutar tar inte mycket hänsyn till vad vanligt folk tycker och tänker» har exempelvis ökat från 46 procent 1968 till 70 procent 1991.

Frågan är då vad det är för nya tendenser som håller på att växa fram bland väljarna – tendenser som kanske i framtiden kan etablera sig som nya grundpelare för partisystemet. Om vi först ser på andra socioekonomiska faktorer än yrke och klass är det uppenbart att förhållandevis klara förändringar har inträffat vid de senaste valen. Några gamla klassiska samband har försvagats, precis som klassröstningen. Det gäller exempelvis boenderöstningen, dvs att villaägare röstar mer borgerligt än väljare som bor i lägenhet. Under 1970-talet ökade villaboende sannolikheten för borgerligt röstande med cirka 17 procentenheter. Motsvarande siffra för valen 1988 och 1991 är lägre – 14 respektive 11 procentenheter.

Ett annat exempel på en gammal skiljelinje som blivit mindre viktig för partivalet är religionen. På 1950- och 1960-talen röstade kyrkobesökare 23–24 procentenheter mer borgerligt än icke-kyrkobesökare. Vid valet 1991 hade den skillnaden minskat till 15 procentenheter. Kds inträde i riksdagen 1991 var m.a.o. inte följd av en revitaliserad religiös röstning. Större delen av de väljare som stödde kds 1991 tillhörde gruppen icke kyrkobesökare.

Gamla socioekonomiska skiljelinjer måste dock inte långsamt förtvina. Skillnaden mellan stad och landsbygd är ett exempel på en klassisk motsättning i svensk politik som fortfarande spelar stor roll för väljarnas partival. Centerpartiets tillbakagång har t.ex. inneburit att partiet har återgått till att vara ett landsbygdsparti. Vid valet 1991 fick centerpartiet 22 procent av rösterna på landsbygden mot endast 5 procent i städerna och 2 procent i storstäderna. Centerpartiet lever dock farligt eftersom även den tidigare så stabila landsbygdsbasen visar tecken på att svikta. Partiets 22 procent bland landsbygdsbor är det sämsta resultat vi någonsin registrerat för centerpartiet. Det är en nedgång från 32 procent så sent som 1988.

Ett annat exempel på en seglivad skiljelinje av geografisk natur är de regionala röstskillnaderna mellan exempelvis det röda Norrland och det blå Västsverige som uppstod under 1880-talets tullstrid och består än i denna dag. De regionala skillnaderna i partiernas röststöd har för flertalet partier varit stabila eller svagt minskande under det senaste årtiondet. Men för socialdemokraterna och centerpartiet kan man iaktta en viss ökning. Socialdemokraterna tappade t.ex. mindre röstandelar i partiets gamla starka valkretsar i Norrland i valet 1991 än i de svagare valkretsarna i södra Sverige och i storstäderna.

Nya framväxande socioekonomiska skiljelinjer kan vi eventuellt spåra när det gäller hur män och kvinnor röstar, hur unga och gamla röstar och hur anställda i offentlig och privat tjänst röstar. Det är en överdrift att hävda att resultaten redan idag avslöjar en framväxande könskamp, generationskamp eller sektorskamp bland svenska väljare. Så stora är inte de röstningsskillnader som kan iakttas. Men det står samtidigt klart att förändringar har inträffat.

Män och kvinnor har alltid röstat mycket lika i Sverige. På 1940- och 1950-talen, när de första väljarstudierna gjordes, röstade kvinnor något mer borgerligt än män. Under 1980-talet förbyttes det mönstret i sin motsats; kvinnorna började rösta något mer socialistiskt än männen. I början av 1990-talet återfanns inte den skillnaden längre. I valet 1991 skilde sig inte män och kvinnor åt när det gällde stödet till de båda blocken. Åttiotalsmönstret med kvinnorna något mer till vänster än männen hade dock inte försvunnit 1991. Det återfinns när man jämför kvinnors och mäns åsikter i vänster-högerfrågor och hur de röstar inom det borgerliga blocket. Bland de borgerliga partierna fick moderaterna och ny demokrati klart starkare stöd bland män än bland kvinnor medan det omvända gällde för centerpartiet, folkpartiet och kds.

Precis som när det gäller kön har generationsmotsättningar inte varit någon viktigare faktor för svenskt väljarbeteende. Åldersskillnaderna i röstningen har alltid varit förhållandevis små. Fram till 1960-talet hade socialdemokraterna starkast stöd bland yngre väljare medan högerpartiet var starkast bland äldre. På 1980-talet blev det tydligt att det mönstret hade förändrats helt. Nu var det moderaterna som, relativt sett, var starkast bland de unga medan socialdemokraterna och centerpartiet hade fått en åldrande profil på sin väljarkår. Valet 1991 förstärkte detta mönster mycket markant. Socialdemokraterna gjorde sitt sämsta val någonsin bland de yngsta väljarna (25 procent) medan det gick rätt bra bland de äldsta pensionärerna (46 procent). För moderaterna blev resultatet det

omvända – stöd av hela 30 procent bland unga förstgångsväljare mot endast 18 procent bland väljare över 70 år. Ungdomens högerförskjutning förstärks av det faktum att också ny demokrati fick ett klart starkare stöd bland de yngsta väljarna (14 procent) än bland de äldsta (4 procent). Sammantaget visar resultaten på de största ålderskillnader i röstningen som vi någonsin uppmätt i svensk valforskning. Och mönstret är klart. Partimässigt drar ungdomen åt höger medan pensionärerna lutar åt vänster.

Sektorsröstning – att människor i offentlig sektor tenderar att stödja vänsterpartiet och socialdemokraterna mer än väljare inom den privata sektorn – är en konkurrent till klassröstningen som hittills inte slagit igenom bland svenska väljare i någon större omfattning. Det är sant att offentliganställda röstat på vänsterpartiet eller socialdemokraterna i något större utsträckning än privatanställda men skillnaden har hållit sig kring 2–8 procentenheter under 1970- och 1980-talen. Motsvarande siffra för klassröstningen har under samma period legat kring 30–40 procentenheter. Men vid valet 1991 ökade tendensen till sektorsröstning till sin högsta nivå hittills – offentliganställda gav vänsterpartiet och socialdemokraterna 10 procentenheter mer stöd än privatanställda – samtidigt som klassröstningen uppvisade sin lägsta nivå någonsin med en skillnad på endast 25 procentenheter mellan arbetares och medelklassväljares stöd till vänsterpartiet och socialdemokraterna. Resultaten kan tyda på att sektorskampen på allvar börjat utmana klasskampen som den dominerande socioekonomiska skiljelinjen när det gäller svenska väljares partival.

När det gäller politikens innehåll är det fortfarande de ideologiskt orienterade vänster-högerfrågorna som är klart viktigast för väljarna när de röstar. Andra sakfrågor som helt eller delvis går på tvärs mot vänster-högeruppdelningen uppvisar än så länge mycket svagare samband med partivalet. Men vissa tendenser till förstärkta samband kan spåras, både när det gäller miljöfrågor och moraliska frågor. Miljöpartiets och kds' genombrott har inneburit en breddning av den politiska dagordningen och givit väljarna möjligheter att rösta utifrån delvis nya konfliktfrågor. Talet om att nya alternativa konfliktdimensioner vuxit fram i svensk politik – en grön dimension och kanske också en vit moralisk dimension – har dock föga fog för sig, åtminstone inte på väljarnivå. De inbördes åsiktsambanden mellan olika gröna respektive vita frågor är ännu så länge så svaga att det knappast går att tala om klart sammanhållna åsiktsdimensioner.

Man kan också visa att miljöpartiets bakslag 1991 inte i första hand berodde på åsiktsförändringar längs den gröna dimensionen. Opinionen

blev visserligen något mindre grön mellan 1988 och 1991 och värdeförskjutningen på den för miljöpartiet så viktiga materialism-postmaterialismskalan har i Sverige inte gått i postmaterialistisk riktning under senare år utan snarare i en materialistisk riktning. Men huvudskälet till miljöpartiets valförlust 1991 hade istället att göra med vänster-högerdimensionen och att miljöpartiet kommit att uppfattas som stående alltmer till vänster. Det var i första hand tidigare borgerliga väljare som lämnade miljöpartiet 1991.

På motsvarande sätt kan man visa att kds inte i första hand kom in i riksdagen på en vit moraliskt-religiös opinionsväg. I själva verket var det tvärtom; kds kom in i riksdagen trots motvind i många moraliska frågor. Opinionen i Sverige har under senare år tenderat att bli mer moraliberal, inte mer moralkonservativ, i frågor som handlar om att förbjuda pornografi, höja spritpriserna, begränsa rätten till fri abort och satsa på ett samhälle där kristna värden spelar en större roll. Kds valframgång 1991 kan istället förklaras med att partiet förändrats i allmänborgerlig riktning och fått en socialkonservativ framtoning. Kds-väljarnas motiveringar till varför de röstade som de gjorde avspeglar en sådan profilmförskjutning. De vanligaste skälen hade inte att göra med moraliska eller religiösa frågor. Det vanligaste skälet var familjepolitiken.

Ett annat delvis nytt frågeområde där det eventuellt är mer berättigat att tala om början till en sammanhållen åsiktsdimension är flyktingproblematiken och Sveriges relationer till u-världen. Här har ny demokratis uppdykande bidragit till att frågor av detta slag blivit både mer debatterade och mer politiserade. Ett embryo till en xenofobisk-kosmopolitisk dimension kan iaktas bland svenska väljare, där nyd-väljare är klart mest xenofobiska (negativa till både u-hjälp och flyktingar) medan mp- och v-väljare är mest kosmopolitiska. Kopplingen till partivalet är dock fortfarande relativt svag. Väljarnas partival 1991 förklarade endast 14 procent av variansen i positionerna på den xenofobisk-kosmopolitiska dimensionen. Men förekomsten av en dimension av detta slag och det faktum att väljaropinionen blivit alltmer flyktingnegativ är en av de viktigaste faktorerna bakom ny demokratis framgång 1991.

Det kan förefalla överraskande men väljarnas EG-åsikter är inte kopplade till den xenofobisk-kosmopolitiska dimensionen. Korrelationen var endast 0,06 (r) vid valet 1991. Åsikterna om EG-medlemskapet var starkast kopplade till väljarnas vänster-högeråsikter ($r=0,32$) men också till gröna frågor (r kring 0,25) och till frågan om spritprisernas storlek ($r=0,20$). De relativt svaga åsiktssambanden antyder att EG-opinionen

inte riktigt hör hemma på någon dimension. Frågan är så komplex att EG-opinionen är ett slags »mädchen für alles» där människors åsikter influeras av allt upptänkligt eftersom frågan är så allomfattande. Vid valet 1991 spelade dock EG-frågan en begränsad roll. Relativt få väljare nämnde EG som en viktig partivalfråga (10 procent) och sambandet mellan väljarnas EG-åsikter och röstning var inte starkt. Partivalet förklarade 17 procent av variansen i väljarnas åsikter om ett svenskt EG-medlemskap.

Ett frågekomplex som alltid är relevant när det gäller att förstå förändringar i väljarbeteende är ekonomin – speciellt i kristider när ekonomiska frågor står i centrum för valdebatten. Det är ingen tvekan om att den fallerande ekonomin var en av huvudorsakerna till socialdemokraternas stora nederlag 1991. Ekonomin var det sakområde där väljarnas bedömning hade förändrats mest i negativ riktning för socialdemokraterna och mest i positiv riktning för moderaterna. Men det var inte fråga om någon kort-siktig plånboksröstning utifrån försämringar i den egna ekonomin som drabbade socialdemokraterna. Det var endast 25 procent av väljarna som ansåg att deras egen ekonomi blivit sämre sedan 1988. Det socialdemokraterna istället förlorade på var att en mycket stor majoritet (75 procent) uppfattade att Sveriges ekonomi försämrats och att s-regeringen var en av de huvudskyldiga till försämringen.

En fråga som 1991 var kopplad till ekonomin, men som på längre sikt kan få en självständig betydelse, är regeringsfrågan. Den har historiskt sett oftast varit till fördel för socialdemokraterna, som uppfattats som mer regeringsfähiga än de borgerliga partierna. Vid valet 1991 hade dock en stor del av den fördelen försvunnit för socialdemokraterna. Partiet fick mindre uppskattning för sina regeringsinsatser än vid tidigare val och förhoppningarna inför framtiden var mindre. Om denna förändring står sig i kommande val har socialdemokraterna förlorat en av sina mest positiva profilfrågor – att vara det parti som uppfattas ha kompetens och kunnande att styra landet.

När det gäller två andra röstningsfenomen – partiledarröstning och taktikröstning – har socialdemokraterna inte gynnats av att partiledarröstningen kanske blivit vanligare. Ingvar Carlsson har inte varit ett lika framgångsrikt dragplåster bland väljarna, som exempelvis Lars Werner och Alf Svensson. Nedgången i taktikröstning på vänsterpartiet har däremot gynnat socialdemokraterna. Det var ju främst s-sympatisörer som tidigare taktikröstade på vänsterpartiet för att rädda kvar partiet i riksdagen och därmed säkerställa det socialdemokratiska regeringsinnehavet. Den typen av taktikröstning var nästan helt försvunnen 1991, vilket är en

av orsakerna bakom vänsterpartiets tillbakagång i valet. Den totala omfattningen på taktikröstningen har dock knappast minskat. Ny demokrati fick t.ex. många röster från väljare som hade något annat parti som förstapreferens, men stödde nyd för att få in partiet i riksdagen. Inte mindre än 39 procent av ny demokratis väljare 1991 uppgav att de tyckte bäst om ett annat parti – oftast moderaterna. De hade röstat taktiskt för att få in något nytt i riksdagen. I framtiden, med kanske ännu fler partier flockade kring fyraprocentsspärren, kan vi med all sannolikhet förvänta oss ett ökat taktiskt röstande bland svenska väljare.

Om vi sammanfattar våra olika utvecklingstendenser visar det sig att det är lättare att finna trender som pekar på ett försvagat eller förhållandevis stabilt sambandsmönster med röstningen än att upptäcka klara trender som utvisar förändrade eller förstärkta samband. Bland de försvagade sambanden återfinns främst klassröstningen och partiidentifikationsröstningen (vaneröstningen), men också den religiösa röstningen och boenderöstningen. Hit bör måhända också regeringsröstningen föras. Till de förhållandevis stabila sambanden kan vi föra regionröstningen, stad-landröstningen och kanske också den ideologiska vänster-högerröstningen och den ekonomiska röstningen (mest betydelsefull i dåliga tider). Bland de förändrade men inte nödvändigtvis förstärkta sambanden återfinns främst könsröstningen och taktikröstningen medan generationsröstning, sektorsröstning, partiledarröstning och åsiktsröstning utifrån gröna, vita och xenofobiska frågor uppvisar vissa förstärkta samband.

Valforskare är inte som ekonomer. Vi försöker inte ge goda råd eller förutse framtiden. Det är dock helt säkert att det inte kommer att bli lättare att analysera och försöka förklara väljarbeteende och opinionstrender på 1990-talet. Komplexiteten har ökat i takt med att väljarbeteendets klassiska grundpelare har försvagats. Gamla sanningar har blivit mindre sanna samtidigt som nya sanningar väntar på att bli formulerade. Med en folkomröstning om EG, ett eventuellt val till Europaparlamentet, ökade inslag av personval och en bibehållen gemensam valdag blir 1990-talet en utmaning för både väljare och valforskare.

Litteratur

- Aardal, B. og Valen, H. (1989). *Velgere, partier og politisk avstand*. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Alford, R. A. (1963). *Party and Society. The Anglo-American Democracies*. Chicago: Rand McNally.
- Allmänna valen 1988, Del 1* (SOS) (1989). Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- Allmänna valen 1991, Del 1* (SOS) (1992). Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- Allmänna valen 1991, Del 3* (SOS) (1993). Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- Arvidson, P. (1990). *Opinion 90. Svenskarnas inställning till samhälle, omvärld och försvar hösten 1990*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar, rapport nr 156.
- Asp, K. (1988). Politisk journalistik. Studier i mediernas partiskhet och makt. I Ulla Carlsson (red) *Forskning om journalistik*. Göteborgs universitet: Nordicom-Nytt/Sverige 4.
- Asp, K. (1990). Medierna och valrörelsen. I Gilljam, M. och Homberg, S. *Rött Blått Grönt. En bok om 1988 års riksdagsval*. Stockholm: Bonniers.
- Asp, K. (1991). *Partiskheten i Sveriges Radios och TV4:s nyhetsprogram under 1991 års valrörelse*. Göteborgs universitet: Institutionen för journalistik och masskommunikation.
- Asp, K., Esaiasson, P. och Hedberg, P. (1987). Kommunikation och påverkan. Valkampanjernas betydelse i Norden. Uppsats presenterad vid *VII Nordiska statskundskabskongressen i Köpenhamn*, augusti 1987.
- Bartolini, S. and Mair, P. (1990). *Identity, Competition and Availability. The Stabilisator of European Electorates 1885-1985*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bennulf, M. (1990a). *Grönt ljus. Våljarna och miljöpartiets valframgång 1988*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen.
- Bennulf, M. (1990b). Det gröna genombrottet. I Gilljam, M. och Holmberg, S. *Rött Blått Grönt. En bok om 1988 års riksdagsval*. Stockholm: Bonniers.
- Bennulf, M. (1991). Våljarnas viktigaste frågor 1968-1990. I Holmberg, S. och Weibull, L. (red) *Politiska opinioner*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen och Institutionen för journalistik och masskommunikation, SOM-rapport 6.
- Bennulf, M. (1993). *Miljöopinionen i Sverige*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen (bokmanuskript).

- Bennulf, M. och Demker, M. (1992). »Vi och dom». Svenska folkets åsikt om invandrare och flyktingmottagning. I Holmberg, S. och Weibull, L. (red) *Trendbrott?*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen och Institutionen för journalistik och masskommunikation, SOM-rapport 8.
- Bennulf, M. och Gilljam, M. (1991). Snacka går ju – men vem handlar miljövänligt?. I Weibull, L. och Holmberg, S. (red) *Åsikter om massmedier och samhälle*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen och Institutionen för journalistik och masskommunikation, SOM-rapport 7.
- Bennulf, M. and Holmberg, S. (1990). The Green Breakthrough in Sweden. *Scandinavian Political Studies* 13:165–184.
- Bennulf, M. och Holmberg, S. (1992). Förbättras eller försämras miljön i Sverige?. I Holmberg, S. och Weibull, L. (red) *Trendbrott?*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen och Institutionen för journalistik och masskommunikation, SOM-rapport 8.
- Berelson, B. R., Lazarsfeld, P. F. and McPhee, W. N. (1954). *Voting. A Study of Opinion formation in a Presidential Campaign*. Chicago: University of Chicago Press.
- Berg, J. O. (1992). Vem kan man lita på? *Opinioner och trender* nr 4:19.
- Berglund, S. och Dellenbrant, J. Å. (red) (1986). *Svensk partiregionalism*. Stockholm: Liber.
- Berglund, S. and Risbjerg Thomsen, S. (eds) (1990). *Modern Political Ecological Analysis*. Åbo: Åbo Academy Press.
- Bjereld, U. (1989). *Svensk Mellanösternpolitik*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Bjereld, U. (1992). Israel – David eller Goliat? Palestinakonflikten och den kristna opinionen. I Holmberg, S. och Weibull, L. (red) *Trendbrott?*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen och Institutionen för journalistik och masskommunikation, SOM-rapport 8.
- Bjereld, U och Demker, M. (1992). Från kallt krig till avspänning. Vad händer med den svenska försvarsviljan?. *Kungliga Krigsvetenskapsakademiens Handlingar och Tidskrift* 197,nr2.
- Bjereld, U. och Gilljam, M. (1991). Vad vill de kristna väljarna? Religionens betydelse för människors åsikter i politiska sakfrågor. *Statsvetenskaplig Tidskrift* 94:149–159.
- Blais, A., Blake, D. E. and Dion, S. (1988). The Public/Private Sector Cleavage in North America. Paper presented at the *Annual Meeting of the American Political Science Association*, Washington, September 1–4, 1988.
- Brody, R. A. (1992). *Assessing the President. The Media, Elite Opinion and Public Support*. Stanford: Stanford University Press.
- Budge, I., Crewe, I. and Farlie, D. (eds) (1976). *Party Identification and Beyond*. London: John Wiley.
- Butler, D. and Kavanagh, D. (1988). *The British General Election of 1987*. London: Macmillan.

- Butler, D. and Ranney, A. (eds) (1992). *Electioneering. A Comparative Study of Continuity and Change*. Oxford: Clarendon Press.
- Butler, D. and Stokes, D. E. (1969). *Political Change in Britain: Forces Shaping Electoral Choice*. London: Macmillan.
- Butler, D. and Stokes, D. E. (1974). *Political Change in Britain. The Evolution of Electoral Choice*. Second Edition. London: Macmillan.
- Campbell, A., Converse, P. E., Miller, W. E. and Stokes, D. E. (1960). *The American Voter*. New York: John Wiley.
- Crewe, I and Denver, D. (eds) (1985). *Electoral Change in Western Democracies*. London: Croom Helm.
- Crewe, I. and King, A. (1992). How »Presidential« Are British Elections?. Paper presented at the *Conference on the Festschrift for Warren E. Miller, Chicago*. September 2, 1992.
- Curtice, J. and Steed, M. (1988). Tactical Voting. I Appendix 2 i Butler, D. and Kavanagh, D. *The British General Election of 1987*. London: Macmillan.
- Dahlerup, D. (1984). Kvinderne – en ny vælgergruppe?. I Elklit, J. og Tonsgaard, O. (red) *Valg og vælgeradfærd. Studier i dansk politik*. Aarhus: Politica.
- Dalton, R. J. (1988). *Citizen Politics in Western Democracies. Public Opinion and Political Parties in the United States, Great Britain, West Germany, and France*. Chatham: Chatham House Publishers.
- DeVries, W. and Tarrance, V. L. (1972). *The Ticket-Splitter: A New Force in American Politics*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Duncan, O. D. and Duncan, B. (1955). A Methodological Analysis of Segregation Indexes. *American Sociological Review* 20:210–217.
- Dunleavy, P. (1980). The Political Implications of Sectoral Cleavages and the Growth of State Employment. *Political Studies* 28:527–549.
- Dunleavy, P. and Husbands, C. (1985). *British Democracy at the Crossroads*. London: George Allen & Unwin.
- Elklit, J. (1989). Opinionsmålinger og valgresultater. I Elklit, J. og Tonsgaard, O. (red) *To folketingsvalg*. Aarhus: Politica.
- Elliot, M. (1992). Förtroende på fallrepet. I Holmberg, S. och Weibull, L. (red) *Trendbrott?*. Göteborgs universitet och Institutionen för journalistik och masskommunikation, SOM-rapport 8.
- Erikson, R. (1964). *Yrkesval och officersrekrytering*. Stockholm: MPI-rapport nr 31.
- Ersson, S. (1985). *Kommunistpartier i Västeuropa: Studier i regional variation*. Umeå universitet: Statsvetenskapliga institutionen.
- Esaiasson, P. (1985). *Partiledarna inför väljarna. Partiledarnas popularitet och betydelse för valresultatet*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionens rapportserie 1985:4.
- Esaiasson, P. (1990a). *Svenska valkampanjer 1866–1988*. Stockholm: Allmänna Förlaget.

- Esaiasson, P. (1990b). Folket tycker om partiledarna. I Gilljam, M. och Holmberg, S. *Rött Blått Grönt. En bok om 1988 års riksdagsval*. Stockholm: Bonniers.
- Esaiasson, P. (1991). Den gode partiledaren. I Holmberg, S. och Weibull, L. (red) *Politiska opinioner*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen och Institutionen för journalistik och masskommunikation, SOM-rapport 6.
- Esaiasson, P. (1992). Älskar vi att hata dem? – Om känslor, rationella kalkyler och partiledarnas popularitet. I Holmberg, S. och Weibull, L. (red) *Trendbrott?*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen och Institutionen för journalistik och masskommunikation, SOM-rapport 8.
- Esaiasson, P. and Holmberg, S. (1993). *Parliamentarians. Members of Parliament and Representative Democracy in Sweden*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen (bokmanuskript).
- Farell, D. M. and Bowler, S. (eds) (1992). *Election Campaigning in a Comparative Perspective*. London: Macmillan.
- Feldt, K. O. (1991). *Alla dessa dagar... I regeringen 1982–1990*. Stockholm: Norstedts.
- Fiorina, M. (1981). *Retrospective Voting in American Presidential Elections*. New Haven: Yale University Press.
- Franklin, M., Mackie, T., Valen, H. et al. (1992). *Electoral Change. Responses to Evolving Social and Attitudinal Structures in Western Countries*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Franklin, M. N. (1985). *The Decline of Class Voting in Britain. Changes in the Basis of Electoral Choices 1964–1983*. Oxford: Clarendon Press.
- Frey, B. and Schneider, F. (1982). Politico-Economic Models in Competition with Alternative Models: Which Predict Better? *European Journal of Political Research* 10:241–254.
- Galbraith, J. W. and Rae, N. C. (1989). A Test of the Importance of Tactical Voting: Great Britain, 1987. *British Journal of Political Science* 19:126–136.
- Georgsson, Å. (1973). *Den unge väljaren och politiken*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen.
- Gerdner, G. (1958). De politiska partierna. I *Atlas över Sverige*. Stockholm: Kartografiska institutet.
- Gidlund, G. och Gidlund, J. (1989). *Storstadens partier och valdeltagande 1948–88*. Storstadsutredningen, SOU 1989:68.
- Gilljam, M. (1984a). Väljarna och världspolitiken. *Statsvetenskaplig Tidskrift* 87:171–174.
- Gilljam, M. (1984b). Slutreplik till Olof Petersson. *Statsvetenskaplig Tidskrift* 87:271–273.
- Gilljam, M. (1988). *Svenska folket och löntagarfonderna. En studie i politisk åsiktsbildning*. Lund: Studentlitteratur.
- Gilljam, M. och Holmberg, S. (1990). *Rött Blått Grönt. En bok om 1988 års riksdagsval*. Stockholm: Bonniers.

- Gilljam, M., Holmberg, S. och Hedberg, P. (1993). *Valundersökning 1991. Teknisk rapport*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- Gilljam, M. och Nilsson, L. (1985). *Svenska folket och den offentliga sektorn – två förklaringsansatser*. Statsvetenskaplig Tidskrift 88:123–139.
- Gleditsch, N. P. og Hellevik, O. (1977). *Kampen om EF*. Oslo: Pax.
- Goldmann, K., Berglund, S. and Sjöstedt, G. (1986). *Democracy and Foreign Policy. The Case of Sweden*. London: Gower.
- Goul Andersen, J. (1984a). *Kvinder og politik*. Aarhus: Politica.
- Goul Andersen, J. (1984b). Klassløse vælgere?. I Elklit, J. og Tonsgaard, O. (red) *Valg og vælgeradfærd. Studier i dansk politik*. Aarhus: Politica.
- Goul Andersen, J. (1989). Social klasse og parti. I Elklit, J. og Tonsgaard, O. *To folketingsvalg*. Aarhus: Politica.
- Goul Andersen, J. (1991). Vælgernes vurdering af kriseårsager, 1990. I Petersen, E., Goul Andersen, J. Dalberg-Larsen, J., Sabroe, K. E. og Sommerlund, B. *De trivsomme og arbejdsomme danskere. Krisen og den politisk-psykologiske udvikling 1982–90*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Goul Andersen, J. (1992a). Politikerleden – Myte eller realitet? (kapitel 4) och Årsager til Mistillid (kapitel 5). I Goul Andersen, J., Nielsen, H. J., Thomsen, N. og Westerstahl, J. *Vi og vore politikere. En kortlægning af forholdet mellem befolkningen og politikerne i dagens Danmark*. Köpenhamn: Spektrum.
- Goul Andersen, J. (1992b). The Decline of Class Voting Revisited. I Gundelach, P. og Siune, K. (eds) *From Voters to Participants. Essays in Honour of Ole Borre*. Aarhus: Politica.
- Granberg, D. (1992). *De svenska partiernas regionala röststöd – ett tabellmaterial*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen.
- Granberg, D. and Holmberg, S. (1988). *The Political System Matters: Social Psychology and Voting Behavior in Sweden and the United States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Granberg, D. and Holmberg, S. (1990). The Berelson Paradox Reconsidered. Intention-Behavior Changes in U.S. and Swedish Election Campaigns. *Public Opinion Quarterly* 54:530–550.
- Granberg, D. and Holmberg, S. (1991). Election Campaign Volatility in Sweden and the United States. *Electoral Studies* 10:208–230.
- Granberg, D. and Holmberg, S. (1992). The Hawthorne Effect in Election Studies: The Impact of Survey Participation on Voting. *British Journal of Political Science* 22:240–247.
- Gustafsson, G. (1974). *Partistyrka och partistyrkeförskjutningar*. Lund: Studentlitteratur.
- Heath, A., Jowell, R. and Curtice, J. (1985). *How Britain Votes*. Oxford: Pergamon Press.
- Hedberg, P. (1992). Kärnavfallshantering och sabotagerisk. I Holmberg, S. och Weibull, L. (red) *Trendbrott?*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga insti-

- tutionen och Institutionen för journalistik och masskommunikation, SOM-rapport 8.
- Hedman, L. (1978). *Svenskarna och u-hjälpen. En studie av den svenska allmänheten, lokala opinionsbildare och journalister*. Uppsala: Sociologiska institutionen.
- Hernborn, H., Holmberg, S., Näsman, P. och Thedén, T. (1991). *SVT:s vallokalsundersökning 1991*. Göteborgs universitet: Svensk Samhällsvetenskaplig Datatjänst.
- Hernes, H. M. (1987). *Welfare State and Women Power. Essays in State Feminism*. Oslo: Norwegian University Press.
- Hibbs, Jr., D. A. (1987a). *The American Political Economy. Macroeconomics and Electoral Politics in the United States*. Cambridge: Harvard University Press.
- Hibbs, Jr., D. A. (1987b). *The Political Economy of Industrial Democracies*. Cambridge: Harvard University Press.
- Hibbs, Jr., D. A. and Madsen, H. (1981). The Impact of Economic Performance on Electoral Support in Sweden, 1967–1978. *Scandinavian Political Studies* 4:33–50.
- Hoel, M. and Knutsen, O. (1989). Social Class, Gender and Sector Employment as Political Cleavages in Scandinavia. *Acta Sociologica* 32:181–201.
- Holmberg, S. (1971). *Opinionsbildningen i EEC-frågan*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen.
- Holmberg, S. (1974). *'Riksdagen representerar svenska folket'. Empiriska studier i representativ demokrati*. Lund: Studentlitteratur.
- Holmberg, S. (1981). *Svenska väljare*. Stockholm: Liber.
- Holmberg, S. (1984). *Väljare i förändring*. Stockholm: Liber.
- Holmberg, S. (1989). Åttioalets högervind. I Holmberg, S. och Weibull, L. (red) *Åttioal. Svensk opinion i empirisk belysning*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen och Avdelningen för masskommunikation, SOM-rapport 4.
- Holmberg, S. (1990). Socialdemokraternas opinionsras. I Holmberg, S. och Weibull, L. (red) *Medier och opinion i Sverige*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen och Institutionen för journalistik och masskommunikation, SOM-rapport 5.
- Holmberg, S. (1992a). Party Identification Compared Across the Atlantic. Paper presented at the *Conference on the Festschrift for Warren E. Miller, Chicago*, September 2, 1992.
- Holmberg, S. (1992b). The Undermining of a Stable Party System. I Gundelach, P. og Siune, K. (eds) *From voters to Participants. Essays in Honour of Ole Borre*. Aarhus: Politica.
- Holmberg, S. (1992c). Kärnkraften – ett seglivat stridsäpple. I Holmberg, S. och Weibull, L. (red) *Trendbrott?*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen och Institutionen för journalistik och masskommunikation, SOM-rapport 8.

- Holmberg, S. och Asp, K. (1984). *Kampen om kärnkraften. En bok om väljare, massmedier och folkomröstningen 1980*. Stockholm: Liber.
- Holmberg, S. och Esaiasson, P. (1988). *De folkvalda. En bok om riksdagsledamöterna och den representativa demokratin i Sverige*. Stockholm: Bonniers.
- Holmberg, S. och Gilljam, M. (1987). *Väljare och val i Sverige*. Stockholm: Bonniers.
- Holmberg, S. och Gilljam, M. (1990). Miljövalet 1988. I *Allmänna valen, Del 3 (SOS)*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- Holmberg, S., Westerståhl, J. och Branzén, K. (1977). *Väljarna och kärnkraften*. Stockholm: Liber.
- Hultåker, Ö. (1991). *Rapport om ungdomarna och valet 1991*. Stockholm: Skandinavisk Opinion AB.
- Håkansson, A. (1992). *Konsten att vinna ett val. En studie av fram- och tillbakagångar för socialdemokraterna i kommunalvalet 1988*. Lunds universitet: Statsvetenskapliga institutionen.
- Inglehart, R. (1977). *The Silent Revolution. Changing Values and Political Style Among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1990). *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton: Princeton University Press.
- Jahn, D. (1992a). Die Wahl zum Schwedischen Reichstag 1991. Das Ende des Schwedischen Modells?. *Zeitschrift für Parlamentsfragen* 23:83-94.
- Jahn, D. (1992b). The Impact of New Politics in Sweden and Germany. Paper presented at the *1992 Annual Meeting of the American Political Science Association*, Chicago, September 3-6, 1992.
- Janson, C. G. (1961). *Mandattilldelning och regional röstfördelning*. Stockholm: Esselte.
- Jennings, K. and Niemi, R. (1981). *Generations and Politics*. Princeton: Princeton University Press.
- Jenssen, A. T. (1991). *Verdivalg. Ny masspolitikk i Norge*. Trondheims universitet: Institutt for sosiologi.
- Johansson, F. (1987). Delad röstning. I *Folkstyrelsens villkor*. SOU 1987:6.
- Johansson, G. (1985). *Kristen demokrati på svenska. Studier om KDS tillkomst och utveckling 1964-1982*. Malmö: CWK Gleerup.
- Johnston, R. J. and Pattie, C. J. (1991). Tactical Voting in Great Britain in 1983 and 1987: An Alternative Approach. *British Journal of Political Science* 21:95-109.
- Jonung, L. and Wadensjö, E. (1979). The Effect of Unemployment, Inflation and Real Income Growth on Government Popularity in Sweden. *Scandinavian Journal of Economics* 81:343-353.
- Karlsson, B. (1991). *Skandal!*. Skara: Mariann.
- Key, Jr., V. O. (1966). *The Responsible Electorate. Rationality in Presidential Voting 1936-1960*. Cambridge: Harvard University Press.

- Kiewiet, D. R. (1983). *Macroeconomics and Micropolitics: The Electoral Effects of Economic Issues*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kinder, D. R. (1986). Presidential Character Revisited. I Lau, R. R. and Sears, D. O. (eds) *Political Cognition*. Hillsdale, N. J.: Lawrence Erlbaum Publishers.
- Kinder, D. R. and Kiewiet, D. R. (1972). Economic Discontent and Political Behavior: The Role of Personal Grievances and Collective Economic Judgments in Congressional Voting. *American Journal of Political Science* 23:495-527.
- Klingemann, H. D. and Wattenberg, M. P. (1990). Zerfall und Entwicklung von Partiensystemen: Ein Vergleich der Vorstellungsbildern von den Politischen Parteien den Vereinigten Staaten von Amerika und den Bundesrepublik Deutschland. I Kaase, M. und Klingemann, H. D. *Wahlen und Wähler. Analysen aus Anlass der Bundestagswahl 1987*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Knutsen, O. (1985). *Politiske verdier, konfliktlinjer og ideologi – den norske politiske kulturen i komparativt perspektiv*. Oslo universitet: Institutt for statsvitenskap.
- Koblik, S. (1980). Towards an Analytical Model for Swedish Election Campaigns. *Statsvetenskaplig Tidskrift* 83:23-36.
- Korpi, W. (1981). *Den demokratiska klasskampen*. Stockholm: Tidens förlag.
- Kramer, G. (1971). Short-Term Fluctuations in U.S. Voting Behavior 1896-1964. *American Political Science Review* 65:131-143.
- Lane, J. E. and Ersson, S. (1991). *Politics and Society in Western Europe*, 2nd Edition. London: Sage.
- Lange, A. och Westin, C. (1991). *Ungdomen och invandringen*. Festserien, rapport 29. Stockholms universitet: Ceifo.
- Lazarsfeld, P. F. (1935). The Art of Asking WHY in Marketing Research. *The National Marketing Review*. 1:26-38.
- Leijon, A. G. (1991). *Alla rosor skall inte tuktas!*. Stockholm: Tidens Förlag.
- Lewin, L. (1988). *Det gemensamma bästa. Om egenintresset och allmänintresset i västerländsk politik*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Lewin, L. (1992). *Sambället och de organiserade intressena*. Stockholm: Norstedts.
- Lewin, L., Jansson, B. och Sörbom, D. (1972). *The Swedish Electorate 1887-1968*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Lindahl, R. (1987). Säkerhetspolitisk opinion och debatt. I Holmberg, S. och Weibull, L. (red) *SOM-undersökningen 1986*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen och Avdelningen för masskommunikation, SOM-rapport 1.
- Lindahl, R. (1992). När opinionen vände. Åsikter i EG-frågan. I Holmberg, S. och Weibull, L. (red) *Trendbrott?*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen och Institutionen för journalistik och masskommunikation, SOM-rapport 8.
- Lindahl, R. och Lindgren, K. (red), (1988). *Fred och förtroende. Säkerhetspolitiska opinioner och debattfrågor i Norden*. Stockholm: Nordsam.

- Lindahl, R. och Nordlöf, T. (1989). EG-frågan i svensk opinion. I Holmberg, S. och Weibull, L. (red) *Åttiotal. Svensk opinion i empirisk belysning*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen och Avdelningen för masskommunikation, SOM-rapport 4.
- Lindfelt, E. (1991). *Moralpartiet. En bok om Kds*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Lindholm, S. (1970). *U-landsbilden. En undersökning av den allmänna opinionen*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Lipset, S. M. and Schneider, W. (1987). The Confidence Gap During the Reagan Years, 1981–1987. *Political Science Quarterly* 102:1–23.
- Loether, H. J. and McTavish, D. G. (1982). *Descriptive and Inferential Statistics. An Introduction*. Third Edition. Boston: Allyn and Bacon.
- Lundqvist, L. J. (1992). *Dislodging the Welfare State. Housing and Privatization in Four European Nations*. Delft: Delft University Press.
- Lybeck, J. A. (1986). *The Growth of Government in Developed Economies*. Alder shot: Gower.
- Middendorp, C. P. (1991). *Ideology in Dutch Politics. The Democratic System Reconsidered 1970–1985*. Maastricht: Van Gorcum.
- Milbrath, L. W. (1965). *Political Participation*. Chicago: Rand McNally.
- Miller, A. (1974). Political Issues and Trust in Government 1964–1970. *American Political Science Review* 68:951–972.
- Miller, A. H. and Listhaug, O. (1990). Political Parties and Confidence in Government: A Comparison of Norway, Sweden and the United States. *British Journal of Political Science* 20:357–386.
- Mueller, C. M. (ed) (1988). *The Politics of the Gender Gap. The Social Construction of Political Influence*. Sage: Newbury Park.
- Mueller, J. (1973). *War, Presidents and Public Opinion*. New York: John Wiley.
- Nie, N. H., Verba, S. and Petrocik, J. (1976). *The Changing American Voter*. Cambridge: Harvard University Press.
- Niemi, R. G. and Weisberg, H. E. (eds) (1992). *Controversies in Voting Behavior*. Third Edition. *Washington, D.C.: Congressional Quarterly*.
- Nilsson, L. (1992). Den offentliga sektorns åtstramning och omprövning. I Holmberg, S. och Weibull, L. (red) *Trendbrott?*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen och Institutionen för journalistik och masskommunikation.
- Nisbett, R. E. and Wilson, T. D. (1977). Telling More Than We Can Know: Verbal Reports on Mental Processes. *Psychological Review* 84:231–259.
- Norris, P. (1990). *British By-Elections: The Volatile Electorate*. Oxford: Clarendon Press.
- Oscarsson, V. (1974). *Politiskt deltagande*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen.
- Oscarsson, H. (1991). *Den unge väljaren. En studie av en svensk gymnasieskola*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen.

- Oskarson, M. (1990) Klassröstning på reträtt. I Gilljam, M. och Holmberg, S. *Rött Blått Grönt. En bok om 1988 års riksdagsval*. Stockholm: Bonniers.
- Oskarson, M. (1991). *Kvinnor och kärnkraft*. Stockholm: Statens kärnbränslenämnd.
- Oskarson, M. (1992a). Kvinnor – den offentliga sektorns försvarare. I Holmberg, S. och Weibull, L. (red) *Trendbrott?*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen och Institutionen för journalistik och masskommunikation, SOM-rapport 8.
- Oskarson, M. (1992b). Sweden. I Franklin, M., Mackie, T., Valen, H. et al. *Electoral Change. Responses to Evolving Social and Attitudinal Structures in Western Countries*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oskarson, M. (1993). *Klassröstning i Sverige*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen (bokmanuskript).
- Page, B. I. and Shapiro, R. Y. (1992). *The Rational Public. Fifty Years of Trends in Americans' Policy Preferences*. Chicago: University of Chicago Press.
- Paldam, M. (1981). A Preliminary Survey of the Theories and Findings on Vote and Popularity Functions. *European Journal of Political Research* 9:181–199.
- Petersson, O. (1977). *Väljarna och valet 1976*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- Petersson, O. (1981). Partier och väljare. Nr 11 i Svenska turistföreningens skriftserie *Känn Ditt Land*. Stockholm: Svenska turistföreningen.
- Petersson, O. (1982). *Väljarna och världspolitik*. Stockholm: Norstedts.
- Petersson, O. (1984). Genmäle till Mikael Gilljam. *Statsvetenskaplig Tidskrift* 87:270–271.
- Petersson, O. och Särilvik, B. (1975). Valet 1973. I *Allmänna valen 1973, Del 3 (SOS)*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.
- Petersson, O., Westholm, A. och Blomberg, G. (1989). *Medborgarnas makt*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Petersson, T. (1988). *Bakom dubbla lås*. Stockholm: Institutet för framtidsstudier.
- Petersson, T. (1992). Välfärd, värderingsförändringar och folkrörelseengagemang. I Axelson, S. och Petersson, T. (red) *Mot denna framtid*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Powell, B. G. (1980). Voting Turnout in Thirty Democracies: Partisan, Legal and Socio-Economic Influences. I Rose, R. (ed) *Electoral Participation. A Comparative Analysis*. Beverly Hills: Sage.
- Randall, V. (1987). *Women and Politics. An International Perspective*. Second Edition. Chicago: Chicago University Press.
- Reimer, B. (1989). Postmodern Structures of Feeling. Values and Life Styles in the Postmodern Age. I Gibbins, J. R. (ed) *Contemporary Political Culture. Politics in a Postmodern Age*. London: Sage.
- Ricknell, L. (1976). *Politiska regioner. Studier i regionindelningens problematik*. Umeå universitet: Statsvetenskapliga institutionen.

- Robertson, D. (1984). *Class and the British Electorate*. Oxford: Basil Blackwell.
- Rose, R. and McAllister, I. (1990). *The Loyalties of Voters*. London: Sage.
- Rydenfelt, S. (1954). *Kommunismen i Sverige*. Lund: CWK Gleerup.
- Sandström, A. (1979). *Kds – partiet bakom frombetsvännen*. Stockholm: LTs Förlag.
- Scandinavian Political Studies* (1991). No 3, 14:195–302 (temanummer om valkampanjer).
- Schmitt, H. and Holmberg, S. (1993). Political Parties in Decline? Paper presented at a *BIG-conference in Budapest*, March 1993.
- Sifo Indikator 1985:3 och 1985:5*.
- Sjöberg, G. (1991). *Ungdomars politiska aktivitet – en empirisk studie av 568 gymnasieelever*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen.
- Sjörén, T. och Wallberg, L. (1991). Riksdagsvalet 1991: Skifte i svensk politik. *Opinioner & Trender* nr 7:1–14.
- Smith, E.R.A.N. (1989). *The Unchanging American Voter*. Berkeley: University of California Press.
- Sollander, S. (1991). Partibytare i riksdagsvalet. *Välfärdsbulletinen*, nr 4. SOU 1956:35. *Upplysningsverksamhet vid folkomröstningar*.
- SOU 1990:44. *Demokrati och makt i Sverige. Maktutredningens huvudrapport*.
- Stütz, G. (1991). *Opinion 91. En opinionsundersökning hösten 1991 kring samhälle, omvärld och försvar*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar, rapport nr 157.
- Svensson, P. og Togeby, L. (1991). *Højrebølge?* Aarhus: Politica.
- Särilvik, Bengt (1975). Stabila väljare och partibytare. *Statsvetenskaplig Tidskrift* 78:121–151.
- Särilvik, B. (1959). *Opinionsbildningen vid folkomröstningen 1957*. Stockholm: SOU 1959:10.
- Särilvik, B. (1964). Politisk rörlighet och stabilitet i valmanskåren. *Statsvetenskaplig Tidskrift* 67:185–219.
- Särilvik, B. (1970a). *Electoral Behavior in the Swedish Multiparty System*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen.
- Särilvik, B. (1970b). Socioeconomic Position, Religious Behavior, and Voting in the Swedish Electorate. An Application of Computerized Classification Techniques. *Quality and Quantity* 4:95–116.
- Särilvik, B. (1974). Sweden: The Social Bases of the Parties in a Developmental Perspective. I Rose, R. (ed) *Electoral Behavior. A Comparative Handbook*. New York: Free Press.
- Särilvik, B. and Crewe, I. (1983). *Decade of Dealignment. The Conservative Victory of 1979 and Electoral Trends in the 1970s*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Särilvik, B. och Petersson, O. (1976). *Rikspolitik och lokalpolitik i valet 1973*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.

- Tingsten, H. (1937). *Political Behavior. Studies in Electoral Statistics*. Stockholm: P. S. King & Son.
- Togebj, L. (1989). Politiseringen af kvinder og af kvindespørgsmålet. I Elklit, J. og Tonsgaard, O. *To folketingsvalg*. Aarhus: Politica.
- Valen, H. (1981). *Valg og politikk – et samfunn i endring*. Oslo: NKS-forlaget.
- Valen, H., Aardal, B. og Vogt, G. (1990). *Endring og kontinuitet. Stortingsvalget 1989*. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Wallin, U. (1991). *Bilden av EG. En analys av dagspressen och TT:s EG-rapportering*. Göteborgs universitet: Institutionen för journalistik och masskommunikation.
- Wattenberg, M. P. (1990). *The Decline of American Political Parties 1952–1988*. Cambridge: Harvard University Press.
- Vedung, E. (1989). Grönt för miljöpartiet. *Politica* 20:432–447.
- Verba, S., Nie, N. H. and Kim, J. (1978). *Participation and Political Equality: A Seven-Nation Comparison*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Westholm, A. (1990). Makteliten. I *Demokrati och makt i Sverige. Maktutredningens huvudrapport*. SOU 1990:44.
- Westholm, A. (1991). *The Political Heritage. Testing Theories of Family Socialization and Generational Change*. Uppsala universitet: Statsvetenskapliga institutionen.
- Westin, C. (1984). *Majoritet och minoritet i 80-talets Sverige*. Stockholm: Liber.
- Widfeldt, A. (1991). The Swedish Parliamentary Election of 1991. *Electoral Studies* 11:72–77.
- Wolfinger, R. and Rosenstone, S. (1980). *Who Votes?*. New Haven: Yale University Press.
- Wörlund, I. (1990). *Kampen om det ideologiska rummet. En studie av variationer i SAP:s regionala väljarstöd 1921–1940 mot bakgrund av partiorganisatorisk aktivitet och lokal organisationsmiljö*. Umeå universitet: Statsvetenskapliga institutionen.
- Wörlund, I. (1991a). The Electoral Decline of Social Democracy: Is There a Geographical Factor?. I Karvonen, L. and Sundberg, J. (eds) *Social Democracy in Transition. Northern, Southern and Eastern Europe*. Aldershot: Dartmouth.
- Wörlund, I. (1991b). Högt röstskolk hos s fälde regeringen. *Veckans Affärer* nr 39:59.
- Wörlund, I. (1992). The Swedish Parliamentary Election of September 1991. *Scandinavian Political Studies* 15:135–143.
- Wörlund, I., Ersson, S., Mohlin, Y. och Hallin, B. (1989). *Sveriges politiska partier. En presentation*. Umeå universitet: Statsvetenskapliga institutionen.
- Österman, T. (1981). *Förtroendet för politiker*. Stockholm: Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar.